

Polyák Mariann

Görög katolikus és állami elemi népiskolák

Bereg vármegyében a dualizmus elején

Doktori (PhD) értekezés

PPKE BTK Történelemtudományi doktori iskola (Vezető: Prof. Dr. Fröhlich Ida)

Új- és legújabbkori eszmetörténeti műhely (Vezető: Dr. habil. Óze Sándor)

Témavezető: Dr. habil. Óze Sándor egyetemi docens

Piliscsaba, 2013.

TARTALOMJEGYZÉK

I. Bevezetés	5
1. A téma körvonalazása	5
2. Témaválasztás	6
3. Célkitűzések, tézisek	7
4. Köszönetnyilvánítás	8
II. Kutatási módszer, források, szakirodalom	9
1. Kutatási módszer	9
2. Források, szakirodalom	11
a) Levéltári források	11
b) Korabeli sajtó	13
c) Korabeli kiadványok	14
d) Szakirodalom	15
III. Ruszinok és görög katolikusok Bereg vármegyében	16
1. Bereg vármegye	16
a) Domborzat és éghajlat	16
b) Közigazgatás	17
c) Gazdasági helyzet	18
d) Népesség: nemzetiségek, felekezetek	21
2. Ruszinok	22
a) Megnevezések	22
b) Betelepedés	23
c) Társadalom, életmód	23
d) Műveltségi viszonyok, jellem	24
3. Görög katolikusok	27
a) A Munkácsi Püspökség kialakulása	27
b) A püspökség területének változása, kerületei	29
IV. Bereg megyei oktatás a XVI. századtól a kiegyezésig	31
1. Országos népoktatási helyzet a XVI. századtól a XVIII. század első feléig ..	31
a) Általános helyzet a XVI. században	31
b) Változások a XVII-XVIII. században	34
c) Görög katolikus oktatás	35
2. Mária Terézia oktatáspolitikája	37
a) Előzmények, statisztikai összeírások	37
b) Változások a görög katolikus oktatásban Bereg megyében	40
c) Az 1777-es Ratio Educationis és hatásai a Munkácsi egyházmegyében ..	43
d) Jozefinista népoktatás-politika - A Ratio hatásai	44
e) Rendelet a Ratio kiegészítésére	46
3. A XIX. század első fele	47
a) A Munkácsi Egyházmegye lelkészségeinek összeírása 1806-ban	47
b) Az 1806-os Ratio Educationis és hatása a Bereg megyei görög katolikus oktatásra	48
c) A reformkor (1830-1848)	50
4. Neoabszolutizmus és kiegyezési törekvések (1849-1865)	51
a) Újabb népiskolai rendeletek	51
b) A Munkácsi Püspökség kisiskoláinak helyzete az 1865-ös jelentés alapján ..	52
5. Görög katolikus iskolák Bereg vármegyében a kiegyezésig	53
a) Az első rendszeres iskolák	53

b) Újabb rendszeres iskolák alapítása	55
c) Változások az 1840-es évektől	56
V. A dualizmus	63
1. Általános, országos népoktatási helyzet 1876-ig	63
a) Törvény a népoktatásról: 1868:38.	63
b) Az Ung-beregi tanfelügyelőség (1869-1876)	66
2. Az önálló beregi kerület első évtizede (1876-1887)	71
a) Fischer Ferenc királyi tanfelügyelő kinevezése	71
b) Felekezeti iskolák Bereg vármegyében a kiegyezés után	72
c) Izraelita felekezet	77
d) Reformátusok	78
e) Római katolikus hitfelekezet	79
f) Görög katolikus hitfelekezet	80
g) Községi iskolák	85
h) Állami iskolák	86
i) Az 1876-1887 közötti évtized oktatási eredményei	90
VI. Állami intézmények alapítása	91
1. Állami népiskolák	91
a) Alsó-Verecke.....	91
b) Szolyva	96
c) Bilke	102
d) Iloncza és Novoszelinecza.....	106
e) Oroszvég és Klastromalja.....	107
f) Kisfalud.....	109
g) Frigyesfalvi állami iskola	111
h) Holubina	113
i) Sztrabicsó.....	116
j) Várpalánka és Váralja	117
k) Klacsanó	118
l) Beregszász-Végardó, Búcsú, Macsola és Tivadar	120
m) Ilosva	121
n) Zsófiafalva	122
o) Beregszász	122
p) Tökés	128
q) Munkács	128
r) Komlós	133
s) Nagy-Lucska.....	137
t) Szentmiklós	141
u) Kövesd	146
v) Kajdanó	148
z) Mező-Kaszony	149
2. Állami vándortanítóságok	149
a) Dunkófalvi vándortanítóság (1879)	150
b) Ploszkó-olenyovai vándortanítóság (1880)	151
c) Kelemenfalvi vándortanítóság	153
d) Vándortanítóság a viznicei völgyben (1880)	154
e) Szinyák - Alsó-hraboncai vándortanítóság (1881)	155
f) Volóci vándortanítóság (1883)	155
g) Felső-Hrabonica - pudpolóci vándortanítói állomás (1884)	158
h) Gecse	159

3. Községi iskola és községi vándortanítótság	160
a) Községi iskolák állítása	160
b) Új iskolatípus: községi vándortanítótság	161
c) Kuzmina	162
d) Bukócz	163
e) Szidorfalva	164
f) Laturka	164
4. Sikertelen állami és községi iskolaállítási helyzetek	165
a) Patkanyóc	166
b) Miszticze	167
c) Repede és Egreske	168
d) Závidfalva	169
e) Medencze	170
f) Bukócz, Perekreszna, Miskarovicza	171
g) Izsnyéte	171
h) Felső-Verecke	172
i) Új-Dávidháza	173
j) Ignécz	178
k) Csoma	180
l) Nagy-Bégány	180
m) Kovászó	181
VII. Értékelés	182
1. Az iskolahálózat kialakulása	182
2. Új elemek a népoktatási törvényben	183
3. A kiegyezés utáni népoktatási törvények hatásai Beregben	184
4. Egyházi és állami hatóság	186
5. Eredmények	188
Bibliográfia	194
Melléletek	203

I. BEVEZETÉS

1. A téma körvonalazása

A téma 3 nagy kutatási területet ölel fel:

- a magyar oktatástörténetet a dualizmus korában;
- a görög katolikus egyháztörténeten belül az iskoláztatás helyzetét és
- a nemzetiség kutatás témában a Bereg vármegyei ruszinok történetét kultúrtörténeti szempontból.

E három téma metszete adja a dolgozat mondanivalóját: a Bereg megyei görög katolikus felekezet népiskoláinak történetét a dualizmus első évtizedeiben (1868-1888).

Geográfiaailag a történelmi Magyarország Bereg vármegyéjével foglalkozik a disszertáció, melynek területe a vizsgált korszakban nem változott, bár egy ideig a beregi királyi tanfelügyelőség az Ung vármegyeivel egybe volt kapcsolva (1867-1876). Beregben a községek száma, illetve a járások összetétele is megváltozott a periódusban. A Munkácsi Görög Katolikus Püspökség egyházi szervezete alapján a Beregi Főesperességet és az esperesi kerületeket vizsgáltuk. Az esperesi kerületek felosztása változott a vizsgált korszakban, amely változást a püspökség sematizmusai segítségével jól lehet követni.

Az értekezés kronológiája az 1868-as mérföldkönek tekinthető XXXVIII. népiskolai törvény megszületésétől az 1880-as évek végéig terjed, egyrészt azért, mert ekkorra már jól látható az 1868-as törvény hatása, illetve az, hogy milyen problémákat nem sikerült a törvény nyomásával sem megvalósítani. A legnagyobb újtási áramlatok ekkora már lezajlottak. Másrészt pedig, az állami szerepvállalás egy jól körvonalazható korszaka zárult le, mind helyi, mind országos szinten. Helyi szinten azzal, hogy az első királyi tanfelügyelőt elhelyezték, országos szinten pedig más fordulatot vett a politika, tehát már több feltételt szabott meg a tanítók, iskolakötelesek, iskolafenntartók számára is, nevezetesen a legfontosabb ilyen a magyar nyelv tanítása körüli szigorítások voltak, valamint a gazdasági helyzet nem tette lehetővé több állami iskola felállítását és fenntartását.

Természetesen a téma maga után vonja, hogy az iskolák helyzetét a népiskolai törvény megszületése előtti közvetlen időszakban is megvizsgáljuk.

Az oktatáspolitikán belül csak az elemi népiskolák helyzetével foglalkozik az értekezés. Bereg vármegyében a vizsgált korban csak minimális számban létezett polgári

iskola Beregszászon és Munkácson, illetve szintén a két törvényhatósággal rendelkező városban, később pedig a járási székhelyek és nagyobb településeken létesítettek kisdédvó intézményeket. A középfokú és óvodai oktatás kialakulása és fejlődésének vizsgálata nem tárgya a dolgozatnak.

A kiegyezés utáni korszak intézkedéseinek nagy százaléka összefüggött az ország területén élő kisebbségekkel. E kisebbségek közül a ruszinon kívül a román és szerb nemzetiségek jelentős hányada is a görög katolikus felekezethez tartozott, ezek kulturális helyzetére azonban nem térek ki.

A vizsgált vármegyében több felekezet is tartott fenn iskolát, ezek közül a dolgozat a térségben meghatározó görög katolikus felekezettel kíván foglalkozni, hiszen többségében ők éltek a megyében, illetve e felekezet helyzete a legkevésbé feltárt. Az itteni görög katolikusok a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye alá tartoztak, ezen belül pedig a Beregi Főesperességhez, mely területe majdnem teljesen megegyezett az állami közigazgatás határaival. A többi felekezet vizsgálata is hozzátartozik a tények valóságú értékeléséhez, de ezekben az esetekben nem törekedtem teljes tényfeltárássra, az iskolák történetének bemutatására.

A Bereg megyei görög katolikusok többsége a ruszin nemzetiséghez tartozott, kisebb része, főként a megye déli területein ekkor már magyar ajkú.

A dolgozatban tehát a Bereg megyében, a dualizmus korszakának 1888-ig terjedő szakaszában működő görög katolikus elemi népiskolákkal foglalkozom, illetve olyan állami iskolákkal, amelyeket a többségében ruszinok által lakott településeken létesítettek.

2. Témaválasztás

A Bereg megyei iskolák kiválasztását több szempont is indokolta: szűkebb hazám, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye szabolcsi és szatmári neveléstörténetével már sokan foglalkoztak, a primer források könnyen elérhetőek. Bereg vármegyét az I. világháború utáni határmódosítás következtében szinte teljesen, egyházi és közigazgatási iratokkal együtt elcsatolták Magyarországtól. A neveléstörténet egyre nagyobb szerepet kap ma mind a helyi, mind a korabeli történelem teljes megértésében. Az elcsatolt területek oktatástörténete fehér folt az oktatástörténeti palettán, elsősorban a dokumentumok megközelíthetlensége miatt.

Társadalomtörténeti érdeklődésem is befolyásolta a témát, hogy milyen lehetőségei voltak az egyik legszegényebb körülmények között élő megye népének, mik az okai ennek a

nyomornak, és sikerül-e egyedül lépéseket tenni ennek leküzdésében, megtalálni a bajok gyökerét és az eszközöket, vagy önerőből ez nem lehetséges.

Érdeklődési köröm egyik aspektusa a dualizmus kori magyar felekezetek története és a nemzetiségek helyzete is ide tartozik, ezek metszéspontjából alakult ki a kárpátaljai ruszinság oktatásügye, melynek egy fejezete a Bereg megyei görög katolikus iskolák helyzete.

3. Célkitűzések, tézisek

Célkitűzésem kettős, egyrészt az iskolák történetének részletes kidolgozása, másrészt pedig társadalomtörténeti; annak vizsgálata, hogy hogyan befolyásolta az állam szerepvállalása az oktatás színvonalát a korszakban, melyek azok az elemek, amelyek elősegítették az analfabetizmus visszaszorítását, milyen eredményeket ért el az 1868-as törvény. Ehhez szorosan tartozik az a kérdés is, hogy a később született, oktatással is kapcsolatos törvények (az 1876. évi XXVIII. törvénycikk a népiskolai hatóságokról és az 1879. évi XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben) befolyásolták-e és ha igen, hogyan a görög katolikus népiskolák működését.

Azt is megvizsgáljuk, hogy a törvények érvényesítését célul kitűző állami hatóságoknak milyen eszközei voltak a törvényes feltételek megteremtéséhez és fontos az erre adott válaszreakció is, vagyis, hogy az egyes hitközségek hogyan válaszoltak az állami intézkedésekre, elsősorban a királyi tanfelügyelő munkájára, az állami iskolák felállítására. Egyenként részletezzük, hogy mely iskolák, miért és hogyan váltak állami iskolákká, mit jelentett ez a hitközségek életében és hogyan tudtak ellenállni az ún. 'államosítás'-nak, milyen más tényezők is befolyásolták ezt.

Felsőbb szinten az állami tisztviselők a püspökség ügyeibe 'avatkoztak be' törvényesen, tehát szorosan a vizsgált szempontok közé tartozik az is, hogy az egyházmegyei- és az állami beregi tankerület tanfelügyelőségének milyen volt az egymáshoz való viszonya, hogyan sikerült kompromisszumokat kötniük.

Az iskolafejlődés egy szeletének a vizsgálatakor érdemes a korábbi szakaszokat és az egész fejlődési menetet is megérteni, ezért kap hangsúlyt a dolgozatban az iskolák kialakulásának kérdése, hogy milyen iskolák jöttek létre és hol, mikortól beszélhetünk a többi településen is szervezett iskolákról. Az állami felügyelet kapcsán érdekes szempont megvilágítani, hogy mely elemek jelentek meg korábban rendeletekben, utasításokban, amit

majd az 1868-as törvény is magába foglalt, valamint, hogy miért nem sikerült korábban azokat megvalósítani teljes körűen a vizsgált megyében. Ehhez kapcsolódik az 1868-as törvény új elemeinek részletezése.

A korszak oktatási törvényei (is) fokozatosan a magyarosítás leplezetlen szándékát igyekeztek megvalósítani. Az érdeklődésünk szempontjai közé tartozott az is, hogy változott-e az állam hozzáállása a felekezeti, nemzetiségi oktatáshoz és hogyan, valamint, hogy népoktatási törvényben megjelölt különböző típusú iskolák közül melyik volt életképes.

4. Köszönetnyilvánítás

Ajánlom ezt a dolgozatot a XX. századi iskolaállamosítás kapcsán elindított pócspetri per elítéltségének, Som Istvánnak és kedves feleségének: Sárrika néniének. Kitartásra való buzdításuk és életük példája ösztönzően hat munkámra.

A kutatás során sokat jelentett a beregszászi levéltárban az igazgatónő: Kutassy Ilona, az olvasóteremben: Létai Larissza és Krémer Zsuzsanna, valamint az ott dolgozó munkatársak rendületlen munkája és kedves segítsége. Nagyon köszönöm a nyíregyházi Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár helyismerettel foglalkozó főkönyvtárosának, Dr. László Gézáné Szarka Ágotának értékes szakmai segítségét, támogatását. Bendász Dániel nagyszülősi nyugalmazott esperes atyának nagy hálával tartozom, hogy édesapja örökségéhez hozzáférést adott, köszönöm bizalmát és jótanácsait!

A háttérmunkában pedig megköszönöm szüleim áldozatos, kitartó biztatását és támogatását, Pyt-nek ötleteit, bátorítását.

Köszönet a kárpátaljai segítőimnek, akik nélkül nem jutottam volna semmire: a Bíró házaspárnak Rátban, Gerevics Miklósnak, Bárdos Istvánnak, valamint Fedeles Marika néniének és Zsenya bácsinak (†2012.07.04).

A levéltári kutatás és a kárpátaljai tartózkodásom elképzelhetetlen lett volna a Visegradfund ösztöndíjai (2007-2010) és az Ungvári Nemzeti Egyetem fogadókészsége nélkül.

II. KUTATÁSI MÓDSZER, FORRÁSOK, SZAKIRODALOM

1. Kutatási módszer¹

Dolgozatomban az egyes iskolák története alapján megpróbálom feltérképezni, hogy a megyében milyen szakaszokban, milyen módon alapítottak állami iskolákat, a felekezetek hogyan fogadták ezt, és hogy lehet-e általánosságokat megfogalmazni, pl. kisebb falvakban átvette az állam az iskolákat és nagyobb településeken párhuzamosan létesítettek állami fenntartású intézményeket, vagy volt-e valamilyen szemléletváltás állami téren, hogy eleinte a cél a tankötelezettség betartatása volt, később erőszakosabb magyarosítás a nemzetiségi területen. Ha igen, akkor ezek köthetőek-e egy személyiséghez, vagy az országos politika hatásainak köszönhetőek.

A kutatási módszer a teljességre törekvő adatgyűjtés volt. A kárpátaljai levéltári munka nehézségei ellenére igyekeztem alaposan a megyei közigazgatási szervek és az egyházi intézmények iratait is átnézni. Az így nyert adatokat a következő tematikus egységek köré csoportosítottam: felekezeti iskolák, állami iskolák, tanfelügyelet. Az adatok elemzésén túl az oktatástörténetet a folyamatában és a korba helyezve szeretném szemlélni.

Nem törekedtem arra, hogy az összes iskola kronologikus történetét ismertessem, inkább az egyes típusokat mutattam be, abból a szempontból, hogy milyen megoldási lehetőségek alakultak ki az oktatási nehézségek megoldása érdekében (állami kézbe adás, párhuzamosan állami iskola alapítása, az ügy elhúzása stb.) Természetesen egy-egy iskola történetét próbáltam időben is megjeleníteni, ha a források ezt lehetővé tették, így iskolatörténet is került a dolgozatba.

Az állami felügyelet kérdésének kutatása eléggé nehézkes volt, hiszen a megyei közigazgatáshoz tartozó iratok, az egyházi iratokkal együtt az állami levéltár birtokába jutottak, de a bürokrácia miatt nehézkesen kutathatók, vagy éppen nem lehetett hozzáférni, de olyan is előfordult, hogy nem a teljes iratanyag volt meg egy fondban. A témára vonatkozó iratok a Magyar Országos Levéltárban az 1956-os események során egy tüzészetben többnyire megsemmisültek.²

¹ Vö: KÉRI Katalin, *Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába*, Bp., 2001.

² A MOL-ban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak a K 305-ös jelzésű, 'Töredék iratok' címmel őrzött anyagában van néhány erősen hiányos, állami iskolaállítással foglalkozó irat, így pl. a Nagy-lucskai (13. csomó), a bilkei (35. csomó) és a beregszászi (40. csomó) iskolákról.

A célom az iskolák történetének megírásán túl az állami szerepvállalás nyomon követése és egy társadalomtörténeti háttér adása. A dolgozat tárgya elsősorban a nevelési intézmények és az oktatáspolitikai történetének nyomon követése. A téma érint több más tudományt is, így az egyháztörténetet, művelődéstörténetet, társadalomtörténetet, hatással volt rá a korabeli gazdaság, politika, jogszemlélet, intézménytörténet, életmód stb.

A dolgozat írásának módszerét tekintve egy tágabb bevezetéssel ismertetem az iskolák kifejlődését, illetve a speciális gazdasági és vallási helyzetet mutatom be, amelyek mind okai voltak a későbbi problémagócok kialakulásában. A disszertáció elején tehát a diakronikus kutatási módszert választottam, hogy időben el tudjuk helyezni az iskolák kialakulását, majd a szinkronisztikus jelleg lesz mérvadó, amikor egy-egy kérdés köré csoportosulnak a problémakörök, melyek megoldást várnak. Ezt újabb iskolatörténeti rész követi, ahol a problémás helyzeteket megoldó lehetőségeket fejtem ki.

A korszakhatárok kijelöléséről

A dualizmuskor előtti korszakokat, a problémátörténeti csomópontokat az iskolák működésében történő változások alapján különítettem el: Mária Terézia Ratio Educationis-ától kezdve 1830-ig, az első rendszeres iskolák felállításával lezárult egy korszak; majd a reformkor alatti újabb iskolák létrejöttét vizsgáltam meg. Az 1840-es években a reformkor eredményeként a rendszeres iskolák száma megnőtt; a neoabszolutizmus korában újra a birodalmi szellem volt meghatározó az iskolaalapításokkal kapcsolatban és a szigor segítségével kifejlődött eredmény a 60-as évekre bontakozott ki. Új szempontokat alkotott az 1868-as XXXVIII. törvény, mely ugyan az ún. nemzeti, tehát anyanyelven oktató felekezeti iskolákat fenntartotta, de már párhuzamosan állami iskolák is létesülhettek.

A dualizmusban az 1879-es magyar nyelv tanításával kapcsolatos törvény hozott új fordulatot. A vizsgált korszakban több téma vár kifejtésre és elemzésre: az állami tanfelügyelők szerepe az oktatás fejlesztésében, községi iskolák, állami iskolák alapítása, a görög katolikus egyházi elöljáróság és a hitközségek válasza a kihívásokra.

Az állami szerepvállalást minden korszakban feltártam, ez az állami viselkedésforma beleillik az európai országok neveléstörténeti jellemzőibe is, a tömegessé váló oktatást, mint a politikában jelentős stratégiai eszközt az állam igyekezett kezébe venni. Országos elemzésekre mégsem vállalkozik a disszertáció, csak a helyi iskolatörténet szempontjából szükséges főbb országos elemeket vizsgáltam meg.

A statisztikai adatok elemzése, összehasonlítása mellett a forráselemzés is helyet kapott az értekezésben, ezeket táblázatban, diagramokban jelenítettem meg. A helyneveknél a

korban szokásban lévő neveket használtam, Lehoczky Tivadar Bereg megyei monográfiája alapján. A disszertációban megjelenő Bereg megyét ábrázoló térképet a Gönczy Pál: *Magyarország megyéinek kézi atlasza* c., 1890-ben megjelent munkája alapján szerkesztettem.

2. Források, szakirodalom

A helyes szintézis megállapítása érdekében a korabeli primer és szekunder, valamint a későbbi elemző munkákat igyekeztem összegyűjteni, a helyi forrásokat és a korról írt általános, elemző munkákat. Az állam és az egyház szempontjait is megvizsgáltam, hogy mindkét fél indokait, elveit, cselekvésének mozgatórugóit megismerhessük.

a) Levéltári források

A primer források lelőhelye a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (Державний Архів Закарпатської Області) Beregszászi Részlege, ahol az 1945 előtti helyi dokumentumokat gyűjtötték össze. Az iratokat témák szerint fondokban (фонд) őrzik, ezek alegységei az opiszok (опис), melyek általában kronológiai sorrendben tárolják a fond anyagát. Az opiszok az ún. jegyinyicákra (єдиница), vagy szprávkra (справа), dossziékra tagolódnak. A jegyinyicák címe, keletkezési dátuma és az oldalszáma az opisz-jegyzékekben van összegyűjtve. E jegyzék a levéltár felállítása után készült orosz, illetve ukrán nyelven. A kutatás nehézsége a levéltárba való bejutáson kívül az, hogy az egyes dossziék címei sok esetben általános témákat fogalmazznak meg, akár 200 oldal anyagot is tartalmaznak, egy dossziében földrajzilag nagyobb terület iratai is helyet kaptak, illetve néhol a jegyinyica címe más, mint amit a dosszié tartalmaz, vagy az iratok egy másik, korábbi, vagy későbbi opiszba vannak besorolva.

A kutató által átnézett, illetve jegyzetelt jegyinyicákhoz egy papírt csatoltak, amelyen fel kell tüntetni a kutató nevét, hogy mely oldalakat jegyzetelte ki stb. Az általam átnézett, kb. 1.500 jegyinyicának mindössze 1-2%-ában volt megjelölve, hogy az 1950-es évekbeli rendezés óta látta valaki az iratot, tehát a téma ezért is aktuális, mert eddig nem foglalkoztak vele.

Mind a görög katolikus egyházi iratokat, mind pedig a Bereg megyei közigazgatási iratokat az állami levéltár őrzi. A levéltárban a legnagyobb fond a 'Munkácsi Görög Katolikus

Püspökség vezetése³-vel kapcsolatos fond, a 151-es (Правління Мукачівської греко-католицької єпархії); amely több, mint 58.000 jegyinyicát tartalmaz, ezek 26 opisz-jegyzékben vannak felsorolva. Forrásaim nagy része e fondból való.³ Az iratok főként a püspökség levelezését, egyházmegyén belüli és kívüli iratokat is tartalmazzák, bizonyítványokat, tervrajzokat, kimutatásokat, jelentéseket, jegyzőkönyveket, díjleveleket stb.

A Munkácsi Egyházmegye levéltára Ungvárra került, amikor Mária Terézia Ungvárra helyezte a püspökséget. A görög katolikus egyház betiltása után, 1949-ben az állami levéltárba, illetve a Honismereti Múzeumba szállították a kíméletlenül kiválogatott iratanyagot. Ekkor a hitközségek iratanyagait is ide gyűjtötték be.

A vármegyei hivatalok dokumentumait a dualizmus korában a vármegyeházán tartották a levéltárban, amit az új, csehszlovák államalakulat hatóságai Ungvárra szállítottak, majd az 1939-es visszacsatolás után újra Beregszászra kerültek, amit 1944-ben ismét Ungvárra vittek. 1945-ben megalakult a Központi Állami Történelmi Levéltár, amely 1946-ban kapta meg mai nevét (KTÁL). 1953-ban az egykori beregszászi börtönépületbe szállították a terület 1919-ig terjedő és 1938-1945 közötti iratait, mind az egyházi, mind az állami levéltárakat.⁴

A 151-es fondon kívül hasznos volt az állami hivatalok fondjainak a vizsgálata is: Bereg vármegye főispánságának (10-es), valamint a Bereg megyei királyi tanfelügyelőnek (130-as) fondja.

A 10-es fond tartalmazza a 'Bereg megyei főispánság' (Наджупан Бережської жупи) iratait; 1324 és 1919 között valamivel több, mint 8.000 jegyinyicát foglal magába. A témám szempontjából a 4-es opisz (1861-1890) anyaga volt érdekes, ez 2.003 jegyinyicát tartalmaz. Az anyagokat 12 témára osztották évente, melyekből a 11-es az 'Iskola és kultúra' címet kapta (Школа и культура).

³ A 151-es fond anyaga az opiszjegyzékekben az 1789-től 1880-ig egy fajta, majd 1881-től egy másik fajta tematika szerint van összegyűjtve, ezáltal segítve a kutatást. Az első esetben az évenkénti felsorolásban a 6. egységbe sorolták az oktatási iratokat, 1881 után pedig a III. egységbe; mindkét esetben az egységek neve: Iskolai iratok (Школьные вопросы). Az iratanyag terjedelmére való tekintettel csak a 6., illetve III. egységbe tartozó jegyinyicákat néztem át alaposan. Ezekon kívül figyeltem arra is, hogy hol van érintkezési pont a többi téma és az iskolaügy között. Azt tapasztaltam, hogy ilyen az 1881-től kezdődő tematikában az I. egység, Konzisztórium (Консистория) 7. fejezete (Школьные вопросы), mely szintén az iskolákkal kapcsolatos. Mindenesetre meggyőződésem, hogy a pontatlan besorolás miatt előfordulhat, hogy több irat más dossziéba került, illetve a vegyes témájú anyagokat nem biztos, hogy az iskolázatáshoz sorolták be, hanem például (természetesen) a lelkeszségeket felmérő rovatos kimutatások az egyházkormányzati iratok között található, de ezekben a helyi iskolákra, azok tanítóira és a tanítványokra is rákérdeztek.

⁴ Vö: Csatóry György bevezetője, = *A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi osztályának magyar provenienciájú fondjai és leírásai 1919-ig és 1938-1945 között*, szerk.: DELEHAN Mihajlo, KUTASSY Ilona, Bp., 2009.

A 131-es fond 1875-1919 között tartalmazza a 'Bereg megyei királyi iskolatanfelügyelő' (Королівський шкільний інспекторат Бережської жупи) iratait, melyben többek között Bereg megyei állami elemi népiskolák törzskönyvei (1-2. opisz), az állami iskolákkal kapcsolatos miniszteri rendelkezések (3. opisz) és a Beregszász városi iskolaszék jegyzőkönyve 1874-1884 (4. opisz) található.

Az alispáni fondhoz azonban sajnos rendezés miatt nem sikerült hozzájutnom, a közigazgatási bizottságnak nincs külön fondja, a királyi tanfelügyelő fondjában viszont jóval kevesebb irat található, mint amennyi várható lenne, tehát iskolai törzslapokon és egy-két iskolai ügyön kívül más nincs.

b) Korabeli sajtó

A második legjelentősebb primer forrás-csoport a korabeli sajtó, helyi és szaksajtó. A Beregszászon kiadott *Bereg* című hetilap, mely a vármegye legfontosabb eseményeit, társadalmi, politikai, kulturális életét örökítette meg 1874. január 1-től 1919-ig⁵ (kisebb megszakítással 1877. szeptember 16. és 1879. január 1. között).⁶ Az *Ung* című hetilap számunkra legfőképpen a vizsgált korszak elején fontos, amikor a két megye oktatásügyét Ungvár központtal látták el, az ezzel kapcsolatos értesítések pedig az *Ung*-ban jelentek meg.

A beregmegyei Királyi Tanfelügyelőség és Tanító-Egyesület közlönye volt a *Beregmegyei Tanügy*, amely 1885. január 1-től 1919-ig; július és augusztus kivételével havonta jelent meg, megalakulásáig pedig a *Bereg* című lap közölte a Tanítóegylet híreit. A *Beregmegyei Tanügy* programja: „a magyar nemzeti népnevelés vallás-erkölcsi alapra fektetése. A tanítóegyesület működésének eredményesebbé tétele érdekében határoztak a lap alapításáról.”⁷

A *Kelet* című lap, alcíme szerint: 'a magyarországi görög katolikusok érdekeit képviselő hetilap' 1888 januárjától jelent meg 1901 október végéig Ungváron, általában egy íven, azaz négy oldalon, egyes alkalmakkor pedig másfél íven, hat oldalon.⁸

A helyi periodikák mellett fontos megemlíteni a korszak legismertebb szaksajtóját: a *Néptanítók Lapjá*-t is, melyben megjelentek a miniszteri utasítások, útbaigazítások,

⁵ Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (a történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék) sajtóbibliográfiája (1845-2000), szerk.: LÁSZLÓ Gézáne Szarka Ágota, Nyíregyháza, 2002.

⁶ Az újság első öt évfolyama (1874, 1875, 1876, 1877, 1879) egy magyarországi nyilvános könyvtárban sem található meg, ebből az ötből hármat, majdnem hiánytalanul (3-5. évfolyam) sikerült megtalálnom 2010-ben a KTÁL Beregszászi Részlegében (1876, 1877, 1879).

⁷ Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (...) sajtóbibliográfiája, 33.

⁸ Az újság elérhetőségét Bendász Dániel nyugalmazott esperes atya tette lehetővé, édesapja gyűjteményéből.

kinevezések, ezenkívül helyi egyletek hirdetései, több tanító értekezése egy-egy adott témában.

c) Korabeli kiadványok

Az egyik legfontosabb kiadvány a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye Sematizmusai, már a XIX. század elejéről közvetve beszámolnak az egyházmegye iskoláiról, később a tanítókról és a diákok számáról is. Az első sematizmusban még nem található az iskolákra vonatkozó feljegyzés, 1816-tól azonban az esperesek titulusai között, a 'nemzeti iskola-felügyelő' jelző jelenik meg az egyházmegyei évkönyvben. Ezt követően 1821, 1822, 1825, 1829-ben jelentek meg a következő értesítők, majd 1847-ig kétévente. A következő egyházmegyei értesítő 1856-ban látott napvilágot, majd 1859, 1861, 1864, 1865, 1868 után újra kétévente 1878-ig, 1881 és 1883 után pedig iskolai tanévenként így alakult a tanítók és diákjaik számbavétele: az 1885/86-os, 1887/88-as, 1890/91-es, 1891/92-es, 1895/96-os tanévekben. Az 1899-es sematizmus után már csak 1915-ben adtak ki Munkács Egyházmegyei évkönyvet a korszakban.⁹

Jelentős értéket képviselnek a témában a Bereg megyei királyi tanfelügyelő, Fischer, később Halász Ferenc könyvei, a legfontosabb ezek közül a *Beregvármegye népoktatásügye 1876-1886* című, melyben, mint gyakorló tanfelügyelő az elmúlt tíz éves működése eredményeit vázolta fel. Halász 1895-től a Vallás- és Közoktatási Minisztériumban az állami közoktatási alosztály vezetője lett, ekkor országos viszonylatban írt nevelési kérdésekről összefoglaló munkákat; ezek 1896-ban: *Teendőink a népoktatás terén*, a következő évben (1897): *A népiskolai tanfelügyelet reformja*, 1902-ben: *Állami népoktatás* és 1906-ban *Nemzeti állam és népoktatás* címmel jelentek meg.

A ruszin nép kulturális, szociológiai, történeti, vallási életéről több átfogó mű is keletkezett a XIX. század második felében, a XX. század elején, mint pld. Bereg vármegye jeles kutatójának, Lehoczky Tivadarnak tollából 1881-ben *Beregvármegye monográfiája* három kötetben, vagy *A beregmegyei görögszertartású katolikus lelkészségek története a XIX. század végéig* 1904-ben. Említésre méltó Szabó Oroszt: *A magyar oroszokról: Ruthének* című munkája 1913-ban és Bonkáló Sándor: *A rutének (ruszinok)* című kötete 1940-ben.

⁹ SZTRIPSKY Hiador, *Egyházi schematismusaink és a helységnevek*, = BENDÁSZ István, KOI István, *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészségeinek 1792. évi katalógusa*, Nyíregyháza, 1994, 5-16.

Meg kell még említeni Hodinka Antal munkásságát, aki 1909-ben kiadta *A munkácsi görögkatolikus püspökség története* című monográfiáját és 1911-ben a hozzá tartozó okmánytárat.

d) Szakirodalom

A másodlagos szakirodalom eléggé kevés, elsősorban a primer források hozzáférhetetlensége és feltáratlansága következtében. Szabó József írt tanulmányokat a görög katolikus oktatásról, illetve egy-egy megye és más felekezetek, más típusú oktatási intézmények történetéről születtek hosszabb-rövidebb munkák.¹⁰

Udvari István foglalkozott a ruszinokkal, főként a nyelvvel, kultúrával, de jelentős a ruszinok történetével, kultúrtörténetével foglalkozó munkássága is.

Általában az oktatásüggyel kapcsolatban vannak szakmunkák, a dualizmuskori oktatás alapvető kérdéseivel, megemlítve a kisebbségi oktatást is. A nemzetiségek közül a ruszinok oktatás- és iskolatörténetével nem sokan foglalkoztak. Fontos megemlíteni a Fináczy Jenő tollából született, a XVIII. századi oktatás elemeit vizsgáló kétkötetes összefoglaló művet: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában*, melyben a görög katolikus oktatás kifejlődésének adataira is fény derül. Mészáros István neveléstörténeti munkái aprólékosan mutatják be a vizsgált korszakot és előzményeit is. A görög katolikus egyháztörténet idáig leginkább a Hajdúdorogi Püspökség történetével tudott foglalkozni. Botlik József kárpátaljai kutatómunkája során sok forrást tárt fel, benne az oktatástörténetet is érintve.

A téma tehát azért is aktuális és jelentős, mert, mint láttuk, a történelmi események következtében a forrásokhoz nem lehetett hozzáférni, azok részletes kutatása még nem történt meg. Manapság egyre több iskola vagy iskolakerület kiegészítés utáni történetét írják meg a neveléstörténettel, iskolatörténettel foglalkozók, ebbe illeszkedik a Bereg megyei oktatás ruszinokkal foglalkozó dolgozata.

¹⁰ PI: KÉRI Katalin, *A történelmi Baranya megye római katolikus iskolaiügye 1868-1918 között*, Doktori értekezés, Pécs, 1992. HEBENY Zoltán, *Adalékok a Szabolcs megyei elemi iskoláztatás történetéhez (1868-1914)* = GYARMATHY Zsigmond, szerk., *Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás* 05-06. szám, Nyíregyháza, 1985. 129-157. KELEMEN Elemér, *Somogy megye népoktatása közoktatásunk polgári átalakulásának időszakában 1868-1918*, Bp., 1985. BALOGH Livia, *Kárpátalja magyar óvodái a Csehszlovák Köztársaság idején (1919-1938)* c. pályamunkája, mely jelentős adatokat tartalmaz a dualizmus kori óvodákról is, 2010. Ifj. BERTÉNYI Iván, *Az elit gimnáziumai vagy a gimnáziumok elitje? A budapesti piarista és a mintagimnázium diákságának vizsgálata (1879/80-1896/96)* = FORGÓ András, szerk., *A piarista rend Magyarországon*, Budapest, 2010. 316-350.

III. RUSZINOK ÉS GÖRÖG KATOLIKUSOK

BEREG VÁRMEGYÉBEN

1. Bereg vármegye

a) Domborzat és éghajlat¹¹

A történelmi Magyarország északkeleti részén Bereg vármegye olyan híres földrajzi helyeket rejt magában, mint Verecke, vagy éppen Munkács; s egyben a korabeli legnagyobb és legkisebb méretű magyar vármegye: Ugocsa és Máramaros szomszédságában terül el. Közigazgatási határai nyugaton: Ung és Szabolcs vármegye, délen Szatmár, keleten pedig a már említett Ugocsa és Máramaros; északon Galícia határolta. Galíciától és Máramarostól a Kárpátok Beszkideknek nevezett részének hegygerincei, majd a síkvidéken a Borzsova folyó Ugocsától, a Tisza Szatmártól és a Latorca Ungtól választja el Bereget, s végül a hegyvidéken a havasok gerincei a határ.¹²

A megye területe a korábbi századokban a határok mentén változott egy-egy település el- vagy odacsatolásával. Az 1879-es statisztikák szerint a terület nagysága 3727,19 km².¹³ A megye két, merően különböző terület-típust ötvöz: a Munkácstól északra elterülő hegyvidéket magas csúcsaival, zord hegláncaival és az attól délre, délnyugatra elterülő lankás, sík vidéket folyóvölgyekkel szabdalva, termékeny földjeivel. A hegyvidéki területen az 1400 méter körüli hegycsúcsok is előfordulnak, a legmagasabb pont a Sztoj a maga közel 1680 méteres magasságával. (Lehoczky szerint 1679, a legújabb turistatérképek 1681 métert jelölnek.)

Területének jelentős része, a mai szakírók szerint 3/4-e,¹⁴ egy évszázaddal korábban 4/5-e¹⁵ erdővel borított hegyvidék: az Észak-keleti Kárpátok Keleti-Beszkek része esik Beregbe, ezen kívül ide tartozik a Borzsa-havas, Borló-hegy és Hát-hegy, valamint a Beregszászi- és Kaszonyi-hegy. A Beszkek és a havasok körüli területet nevezik Verchovinának.¹⁶

¹¹ Vö.: GÖNCZY Pál, *Magyarország megyéinek kézi atlasza*, Bp., 1890.

¹² Vö. LEHOCZKY Tivadar, *Beregvármegye monographiája*, I. kötet, Ungvár, 1881, 8-9.

¹³ *Uo.*, 11.

¹⁴ Vö. BOTLIK József, *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*, I. kötet, Nyíregyháza, 2005.

¹⁵ LEHOCZKY, *i.m.*, 22.

¹⁶ *Uo.*, 23., *A Pallas Nagylexikon* meghatározása: Bereg vármegyének Uklínától északra a galíciai határig terjedő vidéke, melyet kizárólag görög katolikus rutének laknak. Erdős, zord és kevésbé termékeny vidék, melyen csak a völgyekben vannak termékenyebb szántóföldek. Az igen szegény vidék központja Alsó-Verecke.

A Borsava (használják a Borsova, Borzsova nevet is) és Latorca folyók völgyei szelik át a területet északkelet-délnyugati irányban, míg a déli határ a Tisza. Az északi részt apróbb folyók völgyei borítják: a Latorca völgye a legnagyobb, ezenkívül a volóczi, vicsai és vócsi völgy északról nyugatra, az északról keletre vivő zsenovai, ploszkói, és a sztrojnai keletről északra, végül az ilosva-bilkei, irsavai, borsovai, vizniczei, bubuliskai völgyek pedig délebbre húzódnak.¹⁷

Lehoczky Tivadar megfogalmazásában: „*a megye egy része lapályos, másika pedig bérczes, okozza a légtünetek oly szembetűnő változatosságát. Így fent, az u. n. Verchovinán, ritkán érik meg a bab (paszuly) és tengeri s az inséghez szokott lakók meglegszenek burgonyával, zabbal, kevés árpával és zöld borsóval, míg ellenkezően a Munkácstól dél és nyugatfelé elterülő gyönyörű s áldott rónaságon, a legszebb búza, jó bor s Beregszász vidékén nem ritkán asszu s a legfinomabb dinnye diszlik.*”¹⁸

b) Közigazgatás

A terület a XIII. században Borsova vármegyének a Tiszától keletre lévő területén alakult meg, már IV. Béla okleveleiben a 'Comitatus de Bereg' nevet viselte. Nagysága ettől kezdve a XX. századig szinte változatlan maradt, egy-egy határmenti községet csatoltak el a megyétől vagy hozzá. II. József alatt Ugoczával együtt a VI. Munkácsi Kerület része lett, 1785-1790 között. A neoabszolutizmusban újra Ugocsa vármegyével egyesítették: 1854-1860 között Bereg-Ugocsa néven a Kassai kormánykerületbe osztották be.

1860-tól újra önálló lett a vármegye, 1870-ig négy járásra tagolták, (Fölvidéki, Kászonyi, Munkácsi és Tiszaháti). A törvényhatóságok rendezése után 1870-76 között hét járás volt itt, az 1876-os újabb közigazgatási rendezésig, ekkor öt szolgabírói járásra osztották be: Tiszaháti, Kászonyi, Felvidéki, Munkácsi és Vereczkei.¹⁹ A század utolsó évtizedében a száma nem, de a neve változott a szolgabírói járásoknak: a Kászonyi Mezőkászonyira módosult és a Vereczkei Szolyvai járásra változott.²⁰

A központok és a községek számának alakulását a dualizmus első évtizedeiben (1876-tól a századfordulóig) a következő táblázat mutatja be:

¹⁷ LEHOCZKY, *i. m.*, 22.

¹⁸ *Uo.*, 11.

¹⁹ Vö: FÁBIÁN Lajos, *Szabolcs, Szatmár, Bereg vármegyék területének és közigazgatási beosztásának változásai 1001-1995*, Nyíregyháza, 1997, 44-48.

²⁰ Vö: 1. sz. Melléklet: Bereg vármegye közigazgatása az 1880-as években.

Szolgabírói járás neve 1876-tól ²¹	Járási központ	Községek száma	Szolgabírói járás neve a XIX. sz. utolsó évtizedében ²²	Járási központ	Községek száma
Felvidéki	Komlós	47	Felvidéki	Ilosva	42
Kászonyi	Tisza-Szalka	27	Mezőkászonyi	Mező-Kászony	27
Munkácsi	Munkács	91+Munkács	Munkácsi	Munkács	80
Tiszaháti	Beregszász	38+Beregszász	Tiszaháti	Beregszász	38+Beregszász
Vereckei	Szolyva	72	Szolyvai	Szolyva-N.Bisztra	58
Összesen		277	Összesen		246

A megye déli, alföldi területén lévő járások (Kászonyi és Tiszaháti) községeinek száma nem változott a dualizmus elején, azonban jelentős átalakulás történt az északi területen (főként a munkácsi és vereckei járásokban) lévő települések számában. 1876-ban két város és 275 község volt Bereg vármegyében, tehát összesen 277 település, amelyből 1881-ben a LXIII. törvénycikkkel Gajdos kétlaki községnek a Bereghez tartozó részét Ung vármegyéhez csatolták.²³ Ezután a települések száma egyre csökkent, mivel az 1887-1890 közötti időszakban több kisebb települést közigazgatásilag egy nagyobbá vontak össze, a települések dinamikusan fejlődtek még ekkor is, a beszivárgásoknak és a magas születésszámnak köszönhetően. Az összevonás során a települések nevei is változtak: vagy a nagyobb község nevét vették fel, vagy új nevet kaptak. Ez az első szakasza a Bereg megyei településnevek változásainak.²⁴

c) Gazdasági helyzet

Az északi területen az idők folyamán a természetföldrajzi viszonyok miatt mindig rossz volt a népességeltartó képesség. Csak a folyóvölgyek megművelhetőek, a többi területen csak zab, árpa, kukorica, burgonya és konyhakerti növények: paszuly, káposzta, karórépa, hagyma, saláta, retek termelt meg. A sok eső viszont kedvezett a kiváló takarmánynak való fű növekedésének. A fő gazdasági forma ezért az állattenyésztés volt, elsősorban szarvasmarha,

²¹ FÁBIÁN *i.m.*, 49.

²² Uo., 54.

²³ 1881. évi LXIII. törvénycikk: Némely törvényhatóságok határának egyes községek és puszták átcsatolása által való kiigazításáról, s az ezzel kapcsolatos intézkedésekről, 1§. 8.

²⁴ Második szakasz: 1894-ben a községnevek magyarosításának szakasza, majd pedig az országos szinten megszervezett helységnévrendezés, amely Bereg megyében 1900 után történt meg: vö.: MEZŐ András, *A magyar hivatalos helységnévadás*, Bp., 1982.

de délebbre a sertéstartás és a baromfi terjedt el. Emellett még fontos megélhetési formát jelentett az erdőgazdálkodás és szőlőművelés is. Az ipar, kereskedelem, közlekedés és közszolgálat adta munkalehetőségekből Bereg vármegye lakosságának 15%-a élt meg, míg a mezőgazdaságból 75%.²⁵ Megélhetést a munkaerő időszakos elvándorlása jelentett: só-, fa szállítása tutajokon az alföldi területekre.

*„Az orosz nép még ma is atyáitól örökölt kezdetleges módon végzi mindennemű gazdasági munkáját és szigorúan ragaszkodik ősi szokásaihoz. A földművelést még mindig a legprimitív módon és gazdasági eszközökkel űzik, a faeke s ehhez hasonló más kezdetleges eszközök, ma is úgyszólván általános használatban vannak. – Ez már nemcsak a földrajzi helyzetből folyó jelenség náluk, hanem etnikai: primitív gazdasági módszerük és eszközeik hangosan vallanak rá a pásztorból átvedlett földművelőre.”*²⁶ - Így írt a XX. század elején Szabó Orest ruszin származású tanító; aki könyvében a ruszin nép nyomorúságos helyzetének okait nemcsak feltárta, hanem azok megoldásának lehetőségeit is megvizsgálta. Véleménye szerint a gazdasági állapotok nehézségét okozta az is, hogy a lakosok új irtásokat készítettek a hegyoldalban, ezeken pedig silány volt a termés. Alig létezett váltógazdaság, alig trágyáztak, a felső vidéken alig érett be valami, szinte a vetőmagot sem termette meg a vetemény. A kevés termés is silány minőségű volt és nem tettek a fejlesztés érdekében semmit: *„Apáink is így cselekedtek mindig”* – mondják és ellenállnak az újításnak.²⁷

Szabó szerint az állattenyésztésben a gond az, hogy a magángazdaságok sok helyet foglaltak el, így legelő-hiányban szenvedtek: *„amikor t.i. a téli takarmány már elfogyott, de a hegyekbe a marhát felhajtani még nem lehet.”*²⁸ Az állatállomány is elég silány volt, a saját részre tartott állatot nem, csak az eladásra szántat gondozták valamennyire. Ha az állat megbetegedett, kuruzslót hívtak hozzá, ha az ember, azt Istenre bízták. A sertés és baromfi, főként a tyúk az alsóbb vidékekre volt jellemző. A gyümölcssterjesztés nem terjedt el, mert sajnálták a földet tőle, a szőlőművelést nem szerették, a méhészet pedig egyre kevesebb helyen volt jelen – panaszkodott Szabó Orest a ruszinokról írt könyvében.²⁹

A foglalkozások viszonylagos egyszínűségére magyarázat, hogy kézműves és kereskedő ruszin nem volt, inkább otthon mindenki maga készítette el a saját szükségleteinek megfelelő termékeket: ruhát, szerszámokat, bútort. Az ipar sem volt a ruszinokra jellemző. Annál inkább elterjedt a napszámba járás: a termények elvetése után május, júniusban,

²⁵ BOTLIK *i.m.*, 45.

²⁶ SZABÓ Orest, *A magyar oroszokról (ruthének)*, Bp., 1913, 110.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo., 114.

²⁹ Uo., 115.

pénzért vagy részért lementek az Alföldre aratni, kapálni, kaszálni, majd augusztusban hazamentek.³⁰

A nagy szegénységnek az egyik fő oka a földkérdés megoldatlansága volt. Ez abból fakadt, hogy a Rákóczi szabadságharc után a hatóságok a ruszinokat, Rákóczi leghűségesebb népét földelkobzással és súlyos adóterhekkkel büntették, a terület egy rövid időre koronabirtok lett, majd királyi adományként egy német gróf, Franz Lothar Schönborn mainzi érsek kapta meg. E terület Bereg megyének egy nagy részét foglalta magába, az északi területeken Munkács és a szentmiklósi birtok is részét képezte. *„Az ekkor már Schönborn-Buchheim család hitbizománya a 19. század végén Bereg vármegyében 233 067 kat. holdon terült el, a megye területének 37, erdősegeinek 71%-át elfoglalva.”*³¹ A gyors szaporulat is nehezített az egyébként is zord helyzeten: *„Abból a földterületből, amely a 18. században tíz-tizenkét családdé volt, a 19. században már ötven-száz családnak kellett megélnie.”*³²

Nagy gondot jelentett a folyamatos zsidó bevándorlás Galícia felől a XIX. század második felében. A zsidók főként korcsmatartással, szatócskodással és pénzkölcsönzéssel foglalkoztak. Az orosz (a rutének) utálta a zsidót, vagyis a bevándorolt kazárt, de hozzá járt kölcsönért és tanácsért, így annak hatalmába került. Az uzoratórvény óta a zsidók nem szívesen adtak kölcsönt, így vagy szatócsüzletet nyitottak, ahol terménnyel is lehetett vásárolni, vagy feles marhaüzletet ajánlottak fel a ruszinnak. A rutén paraszt, ha nem volt marhája, de volt takarmánya, akkor a kazárhoz fordult, ő vett neki marhát. A zsidó akkor adta el, amikor a legjobb ára volt a jószágnak, végül a paraszt úgy jött ki az üzletből, hogy még ő tartozott ezután, amely tartozás évente egyre csak nőtt. Végül a háza a zsidó kezére került. Az oroszok által lakott vidék szarvasmarhájának 3/5-e ilyen felesbe volt, minden faluban volt 2-3 zsidó, aki hamar meggazdagodott ezeken az ügyleteken. Szabó a nyomorúság egyik forrásának ezt látta, amit az uzoratórvény még az ő korára sem oldott meg.³³ A kormányzat a XIX. század utolsó évtizedében tett több, összehangolt lépést a ruszinok gazdasági, kulturális megmentésére: ez volt az ún. ruszin vagyis hegyvidéki akció.³⁴ Korábban megindult a vasútépítés, mely szintén jelentősen segített a vármegye fejlődésében. A századvég nagy gondja volt még, hogy sok ruszin Amerikába vándorolt.

³⁰ Uo.

³¹ BOTLIK *i.m.*, 43.

³² Uo., 44.

³³ SZABÓ, *i.m.*, 260-267.

³⁴ Vö.: BOTLIK *i.m.*, 19.

d) Néesség: nemzetiségek, felekezetek

Fényes Elek statisztikája alapján 1857-ben Bereg megye 129.888 lakosának a legnagyobb számú nemzetisége a ruszin volt, 68.463 fővel, míg a magyarok 60.096 fővel a második és a németek 1.329 fővel a harmadik helyen álltak. Fényes más nemzetiséget nem említett meg a megyében.³⁵ Az 1870-es népszámlálási adatok szerint Bereg vármegyében 159.223 lakos volt, 1880-ban 153.377,³⁶ 1890-ben pedig 179.455 fő.³⁷

A görög katolikusok voltak a legnagyobb felekezet Bereg vármegyében; a ruszin nemzetiség teljesen görög katolikus, míg voltak magyar ajkú görög katolikusok is, főként a megye déli részén elszórtan. A sematizmusok alapján jól követhető, hogy hol volt vegyes a lakosság és hol volt csak az orosz a szertartás nyelve.

A beregi római katolikusok 1804-től az Egri egyházmegyéből kivált Szatmári Püspökséghez tartoztak, ezen belül a Beregi Főesperesség alá. *„Beregvármegye területén találtatott 1857-ben 9735 és 1870-ben 13,200 r.k. lélek s így 13 év alatt megszorodtak a hivek 3465 lélekkel; és van a munkácsi várbeli lelkiatyával együtt 9 lelkész, ezek közt egy fő és egy alesperes és 3 segédlelkész, összesen 12 áldozár, (...) 1864-dik évben 20 katolikus iskolában találtatott összesen 1002 tanuló, míg a leánynövendékek száma 742-re ment.”*³⁸ A következő településeken volt római katolikus parochia 1864-ben Bereg vármegyében: Bárdháza, Beregszász, Felső-Schönborn, Márokpapi, Mező-Kaszony, Munkács (2), Sáros-Oroszi, Tövisfalva.³⁹

A református lakosság a Beregi Református Egyházmegyéhez tartozott, amely a helvét hitvallású Tiszántúli Egyházkerület része volt. *„A beregi egyházmegyében, mely 1870-ben 65 anya és 17 leány gyülekezetből, 69 lelkész és 64 tanítóból állott, és 39,391 lelket, 2200 fi és 1684 leány iskolást és 1259 6-12 éves iskolázható, de az iskolától elmaradt gyermeket számított, ...”*⁴⁰

Az evangélikusokról Lehoczky annyit jegyez meg monográfiájában, hogy a tiszai egyházkerülethez tartoztak, az ujklenóczi anyaegyház a hegyaljai egyházmegyéhez. Az 1870-es adatok szerint 791 fő tartozott e hitfelekezethez a megyében.⁴¹

³⁵ FÉNYES Elek, *A Magyar Birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint*, Pest, 1867, 35.

³⁶ Vö.: HALÁSZ Ferenc: *Beregvármegye népoktatásügye 1876-1886. években*, Beregszász, 1887, 2.

³⁷ Vö.: GÖNCZY i.m.

³⁸ LEHOCZKY Tivadar: *Beregvármegye monographiája*, II. kötet, Ungvár, 1881, 13.

³⁹ *Schematismus Cleri Almae Dioecesis Szathmárinensis ad annum Jesu Christi 1864*, Szathmárin, 1864.

⁴⁰ LEHOCZKY i.m., 82.

⁴¹ Uo., 86.

A XVIII. században szórányosan fordultak elő e területen izraeliták, míg 1786-ban 1.519 fő, addig 1846-ra 5.382, 1857-ben 11.725 és 1870-ben már 17.464 főre nőtt számuk. Első zsinagógájukat Munkácson emelték a XVIII. században. „Az 1868. Budapesten tartott izraelita-kongresszus alkalmából tétetett összeírás folytán találtatott megyénkben 59 hitközség, 5 rabbi, 292 kereskedő, 114 iparos, 143 korcsmáros és vendéglős, 449 földbirtokos, 189 földbérlő, 12 tanító, 2 magánzó, összesen 1206 választó...”.⁴²

2. Ruszinok

A ruszinok által lakott terület a Poprád- és a Tisza-forrásvidék közötti, északon a Kárpátok gerincei által határolt terület, a keleti részen a déli határ a Tisza. A folyó vonala (Huszt-Nagyszőlős) után Szinnáig húzható a ruszin terület határa. Nyugaton a szlovák, délen a magyar és keleten a román nemzetiséggel kevert falvak jelentik az átmenetet.

a) Megnevezések

A ruszin nemzetiség megjelölésére több elnevezés is használatos, a XVI-XVIII. századi forrásokban elsősorban oroszként említik őket.⁴³ Az északkeleti határon élő ruszinok önmaguk megnevezésére a rusznák, ruszin népelnevezést használták, ez utóbbit vették át a magyar elnevezések is. A rutén forma a latin megfelelőjéből (ruthenicus) alakult ki. A dualizmus korában több elnevezés is használatban volt az előbbieken kívül, így pl. a magyarorosz, kisorosz is.⁴⁴ A Munkácsi Püspökség leginkább az orosz, magyarorosz kifejezéseket használta, a hivatalos magyar vezetés pedig leggyakrabban a ruszin, ruthén elnevezést.

A ruszinok aránya a vármegyékben az 1806-os országos összeírás alapján: Bereg és Ung vármegyében a lakosság 61%-a, Máramarosban 66%-a volt ruszin. A népesség nagy részét teszi még ki Ugocsában: 58%-al, Sáros és Zemplén megyében a lakosok 1/3-a ruszin.⁴⁵

⁴² Uo., 92.

⁴³ Az oroszokat muszkának nevezték. A XIX. században az oroszokat megnevező muszka szó Oroszországnak az 1848-49-es szabadságharcban való részvétele miatt jelentésváltozáson ment át és felváltotta az orosz szó.

⁴⁴ A népnevek alakulásáról részletesebben lásd: UDVARI István, *Ruszinok* = ÁCS Zoltán, *Együtt élő népek a Kárpát-medencében*, Bp., 1994. 179-181.

⁴⁵ UDVARI, *i.m.*, 192.

b) Betelepedés

Rákóczi leghűségesebb népe történetileg bizonyíthatóan a XIII. században jelent meg az északkeleti országrészen, a tatárjárás után megkezdett határterületek benépesítésekor. A betelepítést végző kenézek, soltészok a szomszédos területekről hoztak új lakókat a lengyelországi „*Halicsból, Podóliából, ahol ebben az időben oroszok, azaz ruszok, és nem ukránok éltek*”.⁴⁶ A rendszeres betelepítés a XVII. századig folytatódott, az erdős, hegyvidékes területen sok apró, nehezen megközelíthető új település jött létre.

Az ezt követő időkben az egyéni betelepítés volt jellemző; a galíciai helyzet miatt egészen a XIX. század közepéig⁴⁷ sokan átszöktek a Kárpátokon és észrevétlenül letelepedtek az erdős helyeken. Később a földtulajdonos tudomásul vette, hogy a területén élnek és kötelezték a családokat, hogy másokkal egy-egy községet alkossanak.

A ruszinok nem egy csoportban és nem egy csoport tagjaiból érkeztek, hanem több évszázadon át folyamatosan, más-más területről, ennek megfelelően több népcsoportot különböztetnek meg a magyarországi rutének között is, ezért sem nyelvükben, sem kultúrájukban, sem szokásaikban nem voltak egységesek.⁴⁸ A Bereg megyei ruszinok többségét a hegyvidéki lakosok (verchovinaiak) közül főként a bojkók alkotják.⁴⁹

Településszerkezetükre jellemző, hogy a magas hegyi területeken néhol pár házból települések alakultak ki az erdőben, sokszor utca sem volt a házak között, hanem a patak volt az út. A közmondás szerint a rutén három dolgot nem szeret: a lovat, a cserjést és az utat. A bojkók nem tudták a lovat kihasználni a hegyi területen, így ők csak az ökröt szerették. A cserjést azért nem kedvelték, mert minden kicsi helyet az erdőből kellett elhódítani, ha házat akart építeni, vagy kertet kialakítani.⁵⁰ Ahol nagyobb lélekszámú község alakult, ott általában egy, nagyon hosszú, több kilométeres utcából állt a falu, akár több száz lakossal. Ez leginkább a megye középső vidékein általános (például: Patkanyócz).

c) Társadalom, életmód

A ruszinok társadalmi helyzete eléggé fejletlen, csonka volt: kis számú értelmiség, legfőképpen pap, szerzetes, kántortanító; alig valami kisenemesség, leginkább földművesek,

⁴⁶ BOTLIK, *i.m.*, 23.

⁴⁷ BONKÁLÓ Sándor, *A rutének (Ruszinok)*, Basel, 1996, 21.

⁴⁸ Bojkák, blyáchák, huculok, lemákok csoportjáról vö.: SZABÓ, *i.m.*, 25-27.

⁴⁹ BONKÁLÓ, *i.m.*, 22.

⁵⁰ Uo., 85-91.

pásztorok. *„A XIX. század végéig a XX. század elejéig az egyház volt az egyetlen olyan intézmény, ahol az anyanyelvi kultúra és nyelvhasználat szerepet kapott. A görög katolikus egyház a magyarországi ruszinok népi-etnikai és egyszersmind kulturális, valamint potenciális politikai kerete is volt.”*⁵¹

Szabó Oreszt mindennapi életüket szemléletesen így jellemezte: A huculok kivételével az oroszok szőkék, a felvidékiek magasak. Telkükön nagy udvar van, a ház három részből áll: a lakószobából, a pitvarból és a kamrából. Gyakran az állatok is a pitvarban kapnak helyet, kemény tél esetén a lakószobában. Táplálkozásuk szerény és mérsékletes, oka nemcsak a szegénység, hanem a sok böjtnap is, amit még önkéntesen maga is megszigorít, így évi átlag 250 nap böjtöl. Megtartják a szerdai, pénteki böjtöt, de sokan hétfőn is mértékletesek az ételekkel, és gyakran a mentességet élvezők is megtartják a szigorú böjti előírásokat. A rendes kenyérnek a málé kenyér számít, a délebbi vidékeken először a tengerit használják el, utána sütnek búzából és gabonából kenyeret, a felsővidékiek pedig zabpogácsán élnek. A mindennapi étkezés alapjai a krumpli és a paszuly, főként habarva, puliszka zsírral (halabec) vagy túróval (tokán). Téltre savanyúságnak káposztát, répát tesznek el, a kedvenc ételük a tejes étel. Hús ritkán, csak ünnepekkor vagy betegség idején kerül az asztalra, lakomán szívesen esznek rántottát, szalonnával vagy tejjel sütve. Az őszi munka után a gólya elviszi az ebédet - tehát a tavaszi munkák kezdetéig már csak naponta kétszer étkeznek - ameddig a fecskék vissza nem hozzák.

A közegészségügy kezdetleges állapotban volt, a halálozások 3/4-e az egy éven aluli gyermekekre esett. A leggyakoribb halálokok a gyermekeket érintették leginkább: tüdővész, gyermekágyi láz, vérhas, himlő, torokgyík, typhus. Nem bíztak a hatóságban, tehát a védekezés sem valósult meg és betegség esetén orvost sem hívtak.⁵²

d) Műveltségi viszonyok, jellem

A Bereg megyei tanító, Szabó a kulturális állapotokat is részletesen elénk tárta: *„Első nyomait a kulturának az egyház terjesztette a magyar oroszok között. Az egyházi könyvek olvasása és a cirill írás elsajátítása voltak a műveltség első jelei, amelyben azonban a XVIII. századig csak a papság részesült úgy ahogy. – Erre a tudományra orosz deák-ok (gyák) azaz alsóbbrendű papok, diakonusok tanították a népet, illetőleg elsősorban a gyónás és*

⁵¹ UDVARI, *i.m.*, 191.

⁵² SZABÓ, *i.m.*, 141-142.

áldozáshoz járuló mindkét nemű ifjúságot a XVIII. századtól fogva. Ezt megelőző időkben semmi féle tanítás sem volt.

*A deákok (gyákok) elsősorban egyházi ügyekkel, kántori teendőkkel voltak elfoglalva, a tanítás csak másodsorban állott hivatásukban, amire különben sem bírtak kellő készséggel, - mert ők maguk is csak egyszerű emberek voltak, küzdve a szegénységgel és a jobbágyi állapot ezer nehézségével.*⁵³ A magyar oroszoknak legelső iskolája a XVII. században Munkácson volt, második a nagykárolyi a XVIII. században ebből az időből, másutt seholsem találkozzunk a népoktatás nyomaival.⁵⁴

A görög katolikus oktatás több mint egy évszázados fejlődését így értékelte Szabó Oreszt: *„Csakis Mária Terézia korában kezdett némileg javulni az állapot, amikor a munkácsi püspökség önállósítása után a korszellem hatására, államkormányi vezetés alatt az egyházmegye püspökei nagyobb gondot kezdtek fordítani a népoktatás fejlesztésére és népiskolák állítására. Ekkor amennyire a nép anyagi ereje megengedte, az alsóbbvidéki nagyobb községekben keletkezett néhány iskola, de a felvidéken bizony 1850-ig, illetőleg 1868-ig nagyon siralmas volt az iskolák dolga. A tanügy fejlődését nagyban előmozdította az Ungvárt felállított görög katolikus tanítóképzőintézet, ahol ma már képzett tanítók és kántorok nevelkednek.*”⁵⁵

Fényes Elek a XIX. század közepén így vélekedett a ruszinokról: *„A mostani ruthenek zömök csontos termetűek, jó szivü engedelmes emberek, de nem igen szorgalmasok pedig jó dolgozók lennének; e mellett szegénységök miatt (többnyire sovány bérczes vidékeken laknak) iskoláik rossz állapotban levén, tudatlanok és babonások. Vallást illetőleg mindnyájan görög egyesült katolikusok.*”⁵⁶

Szabó Oreszt szerint az, hogy a statisztikák szerint az oroszok lakta területen a legnagyobb az analfabetizmus, annak köszönhető elsősorban, hogy kedvezőtlenek a földrajzi feltételek: *„elzárt, elhagyott és szegényes élet”*-ben van részük.⁵⁷ Ezen a helyzeten hosszadalmas és nehéz segíteni.

Jellemére nézve Szabó Oreszt egy sajátos jellemnek tartotta a ruszinokat, akik az állandó jobbágyi helyzetből adódóan mélabús, zárkózott, gyanakvó természetűek. Lelkesedést nem tud múltjából a jövőbe meríteni. Lassú, megfontolt és kitartó, de hiszékeny, így befolyásolható is. Nyugodt, szolgálatkész, egymás közt igaz vonzódással, ragaszkodással,

⁵³ Uo., 66.

⁵⁴ Uo., 66-67.

⁵⁵ Uo., 67-68.

⁵⁶ FÉNYES, *i.m.*, 29-30.

⁵⁷ SZABÓ, *i.m.*, 65.

bizalommal élnek, csekély igényekkel. Alig vettek tudomást a külvilágról és a világ sem róluk.⁵⁸ „Nagy szegénységben, de megelégedetten éltek ősi falvaikban, s bérceik között. A külvilággal nem érintkezvén vágyaik és kívánságaik egyáltalában nem voltak s így a haladás iránt sem volt eddigelé semmi érzésük.”⁵⁹

Az első nehézséget a jobbágyság felszabadítása jelentette, évekig szokatlannak találták a szabadságot, mert nem tudták elképzelni, hogy ezután akaratuknak és cselekedeteiknek korlátlan urai lettek. A másik nehézség a közlekedési viszonyok megváltozása: a nagyobb forgalom megzavarta őket elzárt életükben.

A ruszin nép a szabad természet gyermeke, szeret, rajong erdőn, mezőn lenni. Legnagyobb öröme, ha családjával hónapokig lehet a természetben, mint szántóvető, vagy famunkás, vagy havasi pásztor. Családszerető, feltétlen bizalommal csak papja iránt viseltetik, akit maguk között a „mi urunk”-nak neveznek. Az idegenek, főleg a hatóságok iránt bizalmatlanok. Általában erkölcsös érzelműek, szívükre vesznek minden csapást, szeretik a mulatozást. Nagy divatba jött a korcsmák látogatása, újabban a részegeskedés elhatalmasodott, hatósági beavatkozást igényelt. Ez is elősegítette a rohamos hanyatlásukat, emellett az uzsorás korcsmárosok gonoszsága, akik több ezer orosz családot tettek tönkre.

Isznak, mert sok szabadidejük, ünnepnapjuk van, de nincs olvasókör, kaszinó vagy gazdasági egyletük. Szereti hazáját és ragaszkodik hozzá, a magyart örömmel ismeri el vezetőjének és a szomszédos magyarok tulajdonságait igyekszik elsajátítani. A magyar nyelvet, bár nem könnyen, de szívesen tanulja. Kiválóbb szellemi tulajdonságoknak nincs híjával. Elmaradt helyzete ellenére bír azokkal a tulajdonságokkal melyek őt a haladásra és művelődésre képessé teszik. Ha kellő vezetés és felügyelet alá kerülne a kiskorú nép, a siker nem maradna el.

Egy dolog van, ami hatalmasan befolyásolja őket: a vallás. Vakbuzgóan vallásosak, rendületlenül ragaszkodnak az ősi valláshoz, a szertartásokhoz, az egyház tanításaihoz és parancsaihoz. Az orosz vallásában él születésétől kezdve. Minden mozzanatban ott van a vallása. Szeret búcsúkra járni: Máriapócs az oroszok Mekkája, ezenkívül még búcsújáró helyeik: Csernekhegy, Kisberezna Bikszád stb. Emellett még babonás is, ehhez is éppúgy ragaszkodik, mint vallásához.⁶⁰

⁵⁸ Uo., 19.

⁵⁹ Uo., 20-21.

⁶⁰ Uo., 21-22.

3. Görög katolikusok

a) A Munkácsi Püspökség kialakulása

Az újonnan a Kárpát-medencébe betelepedett népek saját, bizánci szertartásukat hozták magukkal, mely akkor a Habsburg-birodalomban nem tartozott a bevett felekezetek közé. A helyzet megoldására a XVII. században uniós törekvések indultak el, nemcsak a ruszin, de a román és a délszláv közösségek részéről is. *„Az uniós folyamatok egymástól függetlenül, különböző körülmények között indultak meg és játszódtak le. Maga az unió azonban mindenütt a Basel-Ferrara-Firenzei XVII. Egyetemes Zsinaton (1431-1445) 1439. július 6-án elfogadott elvek alapján jött létre. Ezek szerint a keletiek elismerik a római pápa főségét, a primátust, a Filioque-tant, vagyis, hogy a Szentlélek a Fiútól is származik, a tisztítóhely létét, valamint azt, hogy az ostya és a kovászos kenyér egyaránt érvényes anyaga az Oltáriszentségnek. Viszont a keletiek változatlanul megtarthatják szertartásukat. Papjaik elnyerik mindazon jogokat és kiváltságokat, melyek hazánkban a római katolikus lelkészeket megilletik.”*⁶¹

A XVII. században megvalósult ungvári unió (1646) nem lett a rutének körében teljesen elismert. A század közepén Parthén Péter püspök vezetésével az akkor még az ortodoxiához tartozók is az unióra léptek, majd a század végén a déli területek (Bereg, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs és Zemplén) is egyesültek Rómával, legkésőbb a máramarosiak fogadták el az uniós szerződést, a XVIII. század elején.

A rutének egyházszervezetileg ragaszkodtak a Munkácsi püspökség felállításához. A főhatóságot az uniáltak felett eleinte az egri püspökség gyakorolta egy egri helynök személyében, nem volt még saját püspökük. Az ügy tisztázására csak a teljes terület unióra lépése után került sor, ekkor azonban a latin szertartású egri püspöké maradt a főhatóság. Később újabb törekvések indultak saját egyházi felügyelet kinevezésére, melyben az uralkodó az unitusokat támogatta, az önálló püspökség ugyanis az egyik feltétele volt az uniós szerződésnek, tehát hiánya az uniót fenyegette. Többszöri levélváltás és több évtizedes várakozás után XIV. Kelemen pápa, Mária Terézia kérésére *„1771. szeptember 10-én kiadta az “Eximia regalium” kezdetű bullát, mellyel felállította a Munkácsi Egyházmegyét. A bulla kimondja, hogy a munkácsi püspököt – éppen úgy, mint az ország többi katolikus főpásztorát*

⁶¹ PIRIGYI István, *A görögkatolikus magyarság története*, Bp., 1991, 27.

– a király nevezi ki, a pápa pedig megerősíti. Metropolitája az esztergomi érsek.”⁶² Az első, valódi püspök Bradács János lett. (A korábbi egri vikáriusokat - akik felszentelt püspökök voltak - is munkácsi püspökként tartják számon.)

Az egyházmegye 1771-es megalapításakor a Munkácsi Püspökség területe 13 vármegyére terjedt ki: Abaúj, Bereg, Borsod, Gömör, Máramaros, Sáros, Szabolcs, Szatmár, Szepes, Torna, Ugocsa, Ung és Zemplén és 711 egyházközség tartozott hozzá.⁶³

1. ábra: A munkácsi püspökség joghatósága alá tartozó vármegyék 1771-1816 között⁶⁴

A papok kérték az uralkodót, hogy a királyi kiváltságleveleket léptesse életbe: tehát ugyanazok a jogok illessék meg őket, mint a latin szertartásúakat. Ennek megfelelően rendezze életkörülményeiket, mint például a lakás, vagy a parochiális jövedelmek. Az unitusok kulturális felemeléséért is szót emeltek, azaz, hogy állítsanak fel iskolákat, illetve, hogy elnevezésükben a görög szertartású katolikust használják az addig használatos görög szertartású egyesültek helyett, a papokat pedig lelkésznek vagy parochusnak, ne pedig pópának nevezzék, és ne akarják őket latinizálni. 1773-ban egy bécsi szinódusra került sor az uralkodó meghívására, ahol a keleti szertartású katolikus püspökök vettek részt, (a munkácsi püspök ekkor: Bacsinszky András) ahol több őket érintő kérdéstről, pl. az egyházi könyvek kiadásáról esett szó. „A királyi kiváltságlevél intézkedéseinek végrehajtásával a papság társadalmi helyzete is rendeződött: a polgári jog szempontjából ténylegesen egyenrangú lett a latin szertartású klérussal. Sőt, a görög katolikus papság – elsősorban a munkácsi

⁶² PIRIGYI, i.m., 29.

⁶³ Uo., 40.

⁶⁴ A térkép: UDVARI István, *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1806-os összeírása* című művében a 67. oldalon megjelent térkép alapján készült.

egyházmegyében – a népre gyakorolt rendkívüli befolyása révén jelentős társadalmi tényezővé vált.

*A szinódus után megkezdődött az értelmiségi réteg kialakulása a munkácsi egyházmegyében is. Az értelmiségiek általában a latin szerzetesek iskoláiban nevelkedtek. Ezekből az intézményekből nyelvben és érzésben magyar növendékek kerültek ki. Bacsinszky püspök 1794. március 14-én kelt körlevelében szöve is teszi, hogy "lelkészeinknek az iskolából kikerülő és papi pályára készülő fiai szlávul olvasni nem tudnak".*⁶⁵

Az első püspök, Bradács János utóda Bacsinszky András (1773-1809) lett, miután az uralkodó kinevezte, majd a pápa azt 1773-ban megerősítette. Az ő nevéhez kötik a munkácsi egyházmegye megszervezését. Ő már jogos tagja volt a főrendiháznak, elsőként a magyarországi görög katolikus püspökök közül. Létrehozták a püspöki könyvtárat, levéltárat, tanítóképzőt.

1773-ban Mária Terézia elrendelte a görög katolikus egyház liturgikus könyveinek rendezését, ami érdekében egy bizottságot küldött ki. A bizottság 17 könyvet sorolt fel, szláv és román nyelvűeket, tehát a magyar nyelvű görög katolikuság még nem volt elterjedve;⁶⁶ Bereg megyében is a szláv nyelv volt a liturgia nyelve.

Mivel Munkácson nem volt meg a megfelelő épületegyüttes egy püspökség számára, illetve Ungvár könnyebben megközelíthető, Mária Terézia a püspöki székhelyet 1775-ben Ungvárra tette át. A jezsuita szerzetesrend feloszlatása után a megüresedett jezsuita templom lett a székesegyház, a kollégium pedig a püspöki rezidencia. A szeminárium a várban kapott helyet. A tapolcai apátság lett a püspökség földbirtoka, melyről az uralkodó gondoskodott.⁶⁷

b) A püspökség területének változása, kerületei

Bacsinszky halála után, 1810-ben az óriási terjedelmű egyházmegye felosztásának gondolata merült fel. Az uralkodó is elfogadta ezt az elképzelést és 1816-ban felállította az Eperjesi Egyházmegyét, amelyet két év múlva VII. Piusz pápa a 'Relata semper' kezdetű

⁶⁵ PIRIGYI, *i.m.*, 34.

⁶⁶ GRIGÁSSY Gyula, *A magyar görög katolikusok legújabb története*, Ungvár, 1913, 27-28.

⁶⁷ A jelentősebb munkácsi püspökök névsora az ungvári uniótól: Taraszovics Bazil (1634-1648), Rostosinszki Parthén Péter (1649-1670), De Camellis János József (1690-1704), Hodermarszky János József (1707-1715), Bizánczi György (1720-1733), Olsavzski Simon (1733-1738), Blazsovszky Gábor György (1738-1742), Olsavszky Mihály Manó (1743-1767). Az egyházmegye hivatalos megalapítása után: Bradács János (1767-1772), Bacsinszky András (1772-1809), Bradács Mihály (1812-1814), Pócsy Elek (1817-1831), Popovics Bazil (1838-1864), Pankovics István (1866-1874), Vö.: LEHOCZKY Tivadar, *Beregvármegye monographiája* II. kötet, Ungvár, 1881, 52-53. Pásztélyi Kovács János (1874-1891), Firczák Bazil (1892-1912). Vö.: LEHOCZKY Tivadar, *A beregmegyei görögszertartású katolikus lelkészségek története a XIX. század végéig*, Munkács, 1904, 61.

bullájával kanonizált. Az Eperjesi Egyházmegye megalakulásával összezsugorodott a Munkácsi Egyházmegye területe, most már csak hét vármegyére terjedt ki a püspökség fennhatósága: Bereg, Máramaros, Szabolcs, Szatmár, Ugocea, Ung és Zemplén megyék⁶⁸ és a Hajdúkerület tartoztak ide, ahol minden megye egy-egy főesperességet alkotott az egyházigazgatásban, így Bereg megye a Beregi főesperességet.

A Beregi főesperesi kerület 8 esperesi kerületre tagolódott a dualizmus korának kezdetén, ezek voltak: a beregszászi, borzsovai, bubuliskai, krajnyai, munkácsi, szentmiklósi, szolyvai és vereckei. 1883-1885 között létrejött a Kis-almási kerület a krajnyai és a beregszászi kerület egy-egy részéből, és ugyanekkor a volóci kerület a vereckei kerület északi részéből.⁶⁹ A beregi főesperességben a görög katolikusok Lehoczky Tivadar feljegyzései szerint 1870-ben 77 anyaegyház és 219 fiókegyház tartottak fenn.

⁶⁸ LEHOCZKY, *Beregvármegye monographiája* II., 53.

⁶⁹ A kerületek változásáról az egyházmegyei sematizmusokból is lehet tájékozódni, ezek alapján: 1814-ben hét esperesi kerület volt a Beregi főesperességben, a Beregszászi, Borzsovai, Bubuliskai, Krajnyai, Munkácsi, Szolyvai és Vereckei. 1846-1856 között felállították a Szentmiklósi esperesi kerületet a szolyvai, krajnyai, bubuliskai és munkácsi kerületekből, tehát innentől kezdve 8 kerület volt 1881-ig.

IV. BEREG MEGYEI OKTATÁS

A XVI. SZÁZADTÓL A KIEGYEZÉSIG

1. Országos népoktatási helyzet a XVI. századtól a XVIII. század első feléig

Az oktatástörténet kiváló kutatója, Mészáros István szerint népoktatásról már egészen a XVI. századtól beszélhetünk. Ő ebben az időszakban a 'kisiskola' megnevezés használatát tartja megfelelőnek az oktatási intézmény elnevezésére. Latinul 'scholae vernaculae', 'scholae triviales', 'scholae nationales'-ként használták a korszakban.

a) Általános helyzet a XVI. században

A középkori oktatásban a kor követelményeinek megfelelően az egyházi életre való nevelés kapott figyelmet, erre már elégségesnek tartották a középfokú oktatást is. „*A falusi plébániai iskolák a XVI. század második felében népiskolákká alakultak át... Ennek az iskolatípusnak a feladata már nem a kizárólagos klerikusképzés (...), hanem minél több fiú és lány egybegyűjtése a tanító vezetése alatt, aki nekik vallási és erkölcsi ismereteket nyújt, az egyházi énekeket gyakorolja velük; de a továbbtanulni szándékozó fiúknak az olvasást és írást is megtanítja.*”⁷⁰

A falvakban nem volt az egész lakosságnak szüksége az elemi ismeretekre; munkája, körülményei nem igényelték még, ehhez járult a könyvhiány is. Ez az igény majd csak a XIX. század II. felére vált általánossá és megvalósítása lehetségessé, akkor már a köznapi élet igényelte az írástudást.⁷¹

A XVI. században a kisiskolákban ugyan tanítottak olvasást, írást, számolást, de csak azoknak, akiknek módja nyílt arra, hogy kiemelkedjen helyzetéből. Az uralkodó osztály ekkor még azért szervezte a kisiskolákat egészen a XVIII. század harmadik harmadáig, hogy az alsóbb rétegek gyermekeit az állapotbeli kötelességekre tanítsa, vallási-erkölcsi nevelésben részesítse. Az elemi ismeretek csak egy szűk rétegnek szóltak, akik nem maradtak meg a paraszti életforma kötelékeiben. A városokban az igény az elemi ismeretek elsajátítására már korábban kifejlődött, hiszen a városi élet megkívánta ezt. A városok jobb anyagi lehetőséggel,

⁷⁰ MÉSZÁROS István, NÉMETH András, PUKÁNSZKY Béla, *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*, Bp., 1999, 274.

⁷¹ MÉSZÁROS, *Népoktatásunk 1553-1777 között*, Bp., 1972. (MÉSZÁROS, 1972.), 17-18.

nagyobb igényű szülőkkel sokkal jobb oktatást kaptak, műveltebb tanítót tudtak eltartani, mint a falvakban.⁷²

A község lakosainak kellett gondoskodni a falusi iskola fenntartásáról, ami azt jelentette, hogy a tanító készpénzt és lakást, telket kapott a községtől, a telket megművelték neki és ehhez járult még a természetbeni járandóság, esetleg a tandíj is. Az iskola felépítése és karbantartása is a lakosság feladata volt. A városokban a tanítók, mint városi alkalmazottak, a város pénztárából kapták fizetésüket, de legtöbbször tandíjat is szedtek a tanulóktól.⁷³

A tanító a forrásokban 'ludi magister', 'rector scholae', vagy magyarul 'iskolamester', 'mester' néven szerepelt a leggyakrabban. Általános jellemzőjük volt, hogy a jobbágyterhektől mentesek voltak, katonának nem vitték elő ket, jövedelmüket, járandóságait és telket a községtől kaptak. Feletteseik az egyház előljárói voltak, mivel elsődleges feladatuk a kántorság, melyhez szorosan tartozott a gyermekekkel való foglalkozás. Egyéb feladatokat is gyakran elvállaltak a kántortanítók, így az egyházfi-szolgálatot, vagy jegyzőséget is, ez utóbbiak azonban gyakran a tanítás kárára váltak.⁷⁴

A mai értelemben vett rendszeres iskolai munkáról, tanévről, vizsgákról, még ekkor nem beszélhetünk, a ciklikusságot az ünnepek és a mezőgazdasági tevékenységek határozták meg leginkább. A legtöbben csak a téli három hónapban jártak iskolába. Hétköznap délelőtt és délután egy-két órás foglalkozások voltak, azoknak a néhányaknak akik megtehették, hogy eljárnak az oktatásra.

Teljesen hiányzott ekkor még a tanítóképzés; azt vallották ugyanis, hogy aki tud olvasni, írni és számolni, az tudja ezeket tanítani is, azzal a módszerrel, ahogy őt is tanították. „Ez az elv legalizálta a felnőttként más foglalkozásokról a népiskola katedrájára kerülő tanítókat is.”⁷⁵ 1553-ban megjelent az első ismert, nyomtatott, magyar nyelvű ábécéskönyv, így ez az újkor kezdete a magyar oktatástörténetben.⁷⁶ A XVI. században ezek után egyre több magyar nyelvű ábécéskönyv⁷⁷ is megjelent, ezzel megteremtődött a szélesebb körben

⁷² Uo., 18-25.

⁷³ Uo., 25-33.

⁷⁴ Uo., 33.

⁷⁵ MÉSZÁROS, NÉMETH, PUKÁNSZKY, *i.m.*, 280.

⁷⁶ MÉSZÁROS, 1972, 13.

⁷⁷ Az ábécéskönyvek részletes felépítéséről lásd: MÉSZÁROS, 1972, 56. Az első ábécéskönyvek az ún. katekizmus-ábécéskönyvek voltak: az 1. oldalakon az ábécé betűivel, ezt követték a gyakorlatok, majd összeolvasási táblázatok. A katekizmus anyaga pedig (ezt a tanulók már kívülről tudták) szövegül szolgált az olvasás-gyakorlatokhoz. Egyrészt fontos lépés, mert egységesült ezzel a tananyag, a módszer, a szöveg, az írásmód, tehát nagy segítség volt a tanító számára. Másrészt pedig az olvasástanítási módszer a grammatikát tanította és nem az olvasást, mivel a mássalhangzókat a magánhangzókkal összekapcsolt névvel ejtették ki és így a betűk kiejtése után a szótagokat, majd legvégül azokat összeolvasva ejtették ki a szót. Így ez a módszer egészen a XVIII. század végéig megnehezítette az olvasástanulást, de még a XIX. században is sok helyen így tanítottak olvasni. Ez az ún. syllabizáló módszer.

vett olvasni tudás egyik alapja: a könyv, irodalom az olvasóközönségnek.⁷⁸

A XVI-XVIII. századtól az iskola, az oktatás ügye egyre jobban összekapcsolódott a gazdasági, társadalmi, modernizáció és a polgárosodás kérdésével.⁷⁹

Oláh Miklós esztergomi érsek kezdeményezésére 1560-ban több, az oktatással foglalkozó rendelkezést fogadtak el a nagyszombati zsinaton. Elrendelték, hogy minden plébánián legyen tanító is, aki lehetőség szerint az összes gyermeket tanítsa. A tanítók feladatának az alapszinten való olvasás, az egyházi énekek és az írás ismeretének az oktatását tekintették. A katekizmus szövegét át kellett ismételniük a gyerekekkel, de magyarázatot nem fűzhetek hozzá.⁸⁰ A canonica visitatio-k során nagy hangsúlyt helyeztek a kisiskolák ellenőrzésére. A zsinaton körvonalazták a kisiskola tananyagát, mely a katekizmus szövege, olvasás, írás és éneklés tantárgyakból állt.⁸¹

A 'magister' hármas feladatát is a zsinat fogalmazta meg, miszerint az egyházi szertartások szolgálata mellett tanítsa a vallási alapismereteket és ezen kívül azoknak, akik latinos tanulmányokra készülnek, oktassa az elemi ismereteket és a latin alapjait. Ezzel bővült a tanítók feladata: most már nem csak a papnak készülőkkel, hanem az összes gyermekkel, fiúkkal és lányokkal is kellett foglalkozniuk. A mester egyházi státusa az új feladatok mellett megmaradt, szolgálati lakást, illetményföldet kapott és mentes volt az adózás alól, robottól, katonáskodástól 1848. ápriliséig.⁸²

A nagyszombati zsinat hatására, a XVI. században kezdődött el egy olyan folyamat, melynek célja az volt, hogy minél több gyermek részesüljön rendszeres nevelésben-oktatásban. A középkorban szokásos, csak a papság utánpótlására való nevelés helyett, ekkor már egyre több gyermeket igyekeztek tanítani. A XVI-XVII. század fordulóján már éreztette hatását a protestáns oktatásszemlélet változása, ami a katolikus iskolaszervezést is változásra ösztönözte. Új iskolastruktúrát szerveztek, új, központi tantervekkel.⁸³

A minél több gyermek oktatásának igénye mellett az oktatás kettős irányúvá vált: a katekizmusoktatás, mely a pap feladata volt vasárnaponként a templomban; emellett fontos szerepet kapott a tanító által hétköznaponként folytatott oktatás, ahol csak néhány, kiemelkedő képességű fiatalnak tanított elemi ismereteket. A katekizmusoktatásban a tanító

⁷⁸ Uo., 56.

⁷⁹ KELEMEN Elemér, *Az 1777. évi Ratio educationis jelentősége a magyarországi oktatás történetében. Az OPKM 2002. dec. 11-én rendezett Ratio-émlékülésén elhangzott előadás szerkesztett változata, = Könyv és nevelés, 2003/1, 78.*

⁸⁰ MÉSZÁROS, 1972, 25.

⁸¹ Uo., 43.

⁸² MÉSZÁROS István, *Népoktatásunk szervezeti-tartalmi alakulása 1777-1830 között*, Bp., 1984, (MÉSZÁROS, 1984.) 8-12.

⁸³ MÉSZÁROS, NÉMETH, PUKÁNSZKY, *i.m.*, 278.

szerepe a rendfenntartás volt, majd hétköznaponként az ismeretek ismétlése. A kisiskola magában foglalta mindkét oktatást: a mindennapos oktatást és a vasárnapi katekézist is.⁸⁴

b) Változások a XVII-XVIII. században

A nagyszombati zsinat hatására egyre több egyházmegyei intézkedés történt az iskolák felállítására és hatékonyabb működése érdekében. Forgách Ferenc esztergomi érsek például 1611-ben elrendelte, hogy jegyzéket vezessenek minden plébánián az iskoláskorú gyermekekről, ezt ezentúl a canonica visitatio-k során fel is jegyezték. Az egyházi ellenőrzés alkalmával négy-öt évente a vizitátornak a tanítót is meg kellett látogatnia, megvizsgálni tudását, magatartását, tanításmódját. A plébános köteles volt a hiányosságokat jelenteni az érseknek. A nagyszombati zsinaton azt is elrendelték, hogy a község tekintélyes embereiből néhányat bízzanak meg annak érdekében, hogy az iskolába nem járó gyermekek szüleit meggyőzzék az iskoláztatás fontosságáról.⁸⁵

Természetesen az iskoláztatás, melyen ekkor még az iskoláskorú templomi katekizmus-oktatást értették, nem valósult meg a rendelkezések hatására, de nagyobb nyomást gyakoroltak a települések lakosaira. A gyerekek iskolába járását sok, érthető körülmény gátolta még ekkor, mint például a gyermeki munkaerő jelentősége, vagy a mezőgazdasági munka következtében a települések széttagoaltsága. Az egyházi intézkedésekben a 'lehetőség szerint minél több gyermek nevelése' elv jelent meg.⁸⁶

A török kiűzése után a XVIII. század elejére kifejlődött a népoktatás hálózata. Az oktatás színvonalán segítettek az egyházi felügyeleti látogatások, a tanítót, az iskolát, a tananyagot és a diákokat is ellenőrizték. Továbbra is az anyanyelvi oktatás volt jellemző a kisiskolákra, a felsőbb szintű oktatásban pedig a latin nyelv.⁸⁷ A középfokú oktatás hálózata az 1760-as évek vége-1770-es évek elejére már kialakult, Munkácson a görög katolikusok iskolája kisközművel volt.⁸⁸

Az iskolaépületeket vizsgálva e korszak végére kialakult egy általános, szokásos beosztású épület, melyet a XIX. század végéig építettek: az udvarral rendelkező ház, melynek egyik szobájában oktatás folyt, a másik szoba pedig a tanító lakása, az udvaron pedig különböző gazdasági épületek kaptak helyet. Az épületeket leginkább a település lakossága

⁸⁴ MÉSZÁROS, 1972, 26.

⁸⁵ Uo., 28.

⁸⁶ Uo., 75-80.

⁸⁷ MÉSZÁROS, NÉMETH, PUKÁNSZKY, *i.m.*, 283.

⁸⁸ Uo., 285.

tartotta fenn, néhol a földesúr. Az iskolalátogatások alkalmával általában feljegyezték az iskolák tananyagát is, mely a korábbi korszaknak megfelelően: katekizmus, bibliai történetek és egyházi ének volt, a XVII-XVIII. században kiegészült az olvasástanítással, mely az előzőek szolgálatában állt, néhol írást, esetleg számolást is tanítottak nagyobb tandíjért. A tananyag leginkább a tanító végzettségétől függött.⁸⁹

A tanulólétszámokról is van valamilyen képünk: a legtöbb falusi gyerek nem jutott el az iskolába, annak ellenére, hogy kb. 4.000 iskola működött ekkor az országban. A távolmaradásnak az okai többnyire a mezőgazdasági munkák, állatörzés, a tandíj és a felekezeti különbség volt. A tandíj nélkül a tanító jövedelmének egy fontos részétől esett el (egyébként sem volt egy nagy összeg), így kénytelen volt több feladatot is ellátni, ami ugyancsak a tanítás rovására ment. *„Ezeket az adatokat azonban hozzávetőlegessé teszi az a körülmény, hogy nem tudjuk, vajon a vasárnapi katekizmusoktatásra járók vagy pedig a „mindennapos” tanításban részt vevő gyermekek száma van-e előttünk.”*⁹⁰ A tanulólétszám nagy ingadozást mutatott az évszakok változásával: télen többen, nyáron kevesebben jártak el iskolába. Ez a létszámingadozás ellehetlenítette a rendszeres oktatást.

A tanító mindennapos oktatásától függetlenül mindenütt folyt minden gyerek számára a vasárnap délutáni templomi katekézis. Néhányan jártak télen, és csak páran nyáron is, főként azok, akik tovább akartak tanulni.⁹¹

c) Görög katolikus oktatás

A Munkács egyházmegyei iskolaügy kialakulásának első, és nagyon fontos lépése volt az önálló püspökség szervezése és megerősödése. Szabó József szerint a frissen alapított munkácsi egyházmegyében jól követhetőek az iskolaüggyel kapcsolatos korai lépések a XVII. században. Így például Parthén Péter püspöksége alatt (1649-1670), az esztergomi prímás fölszólította az észak-kelet magyarországi földbirtokosokat, hogy templom- és iskolaalapításokkal segítsék a püspököt. Szabó cikkében említette meg, hogy I. Lipót egyik 1690-es diplomája a munkácsi püspök kötelességévé tette, hogy a hitközségei iskolákat építsenek, mely törekvés azonban nem valósult meg. De Camelis püspök (1690-1704)

⁸⁹ MÉSZÁROS, 1984, 92.

⁹⁰ Uo., 100.

⁹¹ Uo., 102-119.

parochiális látogatásainak feljegyzéseiből azt láthatjuk, hogy alig talált iskolákat, tanítókat, nemcsak a nép, de még a papok is mérhetetlenül képzetlenek voltak a XVII. század végén.⁹²

Lehoczky Tivadar így írt a görög katolikus lelkészségek történetét bemutató könyvében az éneklésztanítók számáról: „*Jellemző adat az is, hogy míg 1682-ben Bereg megyében 107 ruthén pap mellett csupán 5, akkor ugynevezett orosz deák, (gyák) vagyis éneklész tanító (ludimastier) működött (...)*”.⁹³

Olsavszky püspök 1738-ban a munkács-szentmiklósi uradalmat íratta össze, ahol 21 községből 16-ban volt tanító, ezek közül 11-nek volt jövedelme, de kettő kivételével ez két-három forintot jelentett csupán. Szabó József szerint tehát két tanító tanított, a többi más módon gondoskodott megélhetéséről. A parochiális iskolákon kívül, monostori iskolák is léteztek az egyházmegyében: Körtvélyesen, Kraszni-Bródon, Munkács-Csernekhegyen és Bukóczon. Ezekben a helyeken a papnak készülöket oktatták.⁹⁴

Camellis püspök nagy hangsúlyt fektetett elsősorban a lelkészek képzésére, így szorgalmazta a fiatal püspökség szemináriumának megalapítását is.⁹⁵ Ez azonban sikertelen maradt, a görög katolikus papság oktatásáról még a XVII. század végi és XVIII. század eleji korszakból sincsenek megbízható adatok. „*A rendszeres képzés (...) csak Olsavszky Manuel püspök 1744-ben Munkácson állított pap- és kántornevelő iskolájával veszi kezdetét. Olsavszky iskolája kezdetben két osztályból állott: az elsőben egyházi szláv írásra-olvasásra fogták a tanulókat, sokszor felnőtteket, sőt nős papokat is – meg egy kis számtanra. A másodikban katekizmust tanítottak és némi erkölcsstant.*”⁹⁶ Amikor az uralkodó a munkácsi püspöki székhelyet Ungvárra helyezte át, a papképzés is Ungvárra költözött és ekkor már 4 évesre nőtt. Nagyszombatban már a XVII. század végétől tanultak rutének. 1754-1770 között az eгри szemináriumában is kaptak rutén fiatalok helyet, később a Pázmáneumban, a Barbareumban pedig a galíciai és kárpátaljai rutének is együtt tanultak más nemzetiségiek kispapjaival. 1784-1809 között a Studium Rutheneum állt fenn a rutén papok nevelésére.⁹⁷

A ruszinok műveltségével behatóan foglalkozó jeles kutató, Udvari István szerint a kántortanítóképzésről elég kevés adat áll rendelkezésünkre a XVIII. század elején. Annyi azért megállapítható, hogy kántorok látták el a tanítói funkciókat is, akik általában papfiak

⁹² SZABÓ József, *Görög katolikus alsófokú oktatás az osztrák önkényuralom koráig*, = Szabolcs-Szatmári Szemle, 1991/3, 296.

⁹³ LEHOCZKY, *A bereg megyei görögszertartású katolikus lelkészségek története*, 57.

⁹⁴ SZABÓ, *i.m.*, 297.

⁹⁵ Vö.: VÉGHSEŐ Tamás, „... mint igaz egyházi ember” *A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése*, Nyíregyháza, 2011. 132.

⁹⁶ UDVARI István, *A munkácsi egyházmegye oktatásügye a XVIII. században*, = Örökség és küldetés 1950-2000, Nyíregyháza, 2001. 75.

⁹⁷ Uo., 76.

voltak, így otthon elsajátították a tudást, csakúgy, mint a lelkészek. Eleinte képzésük teljesen szervezetlen volt, egyedül a munkácsi papképzéshez köthető az egyetlen szervezett forma.⁹⁸

Udvari a kisiskolák szabályozását az 1560-as nagyszombati rendelkezésre vezeti vissza, amely megszabta a tananyagot. Sok adatról tájékoztatnak minket a körlevelek a népoktatással kapcsolatban, például arról is, hogy a ruszin kisiskolák a katolikus kisiskolák elve szerint működtek.⁹⁹ A Munkácsi egyházmegyei görög katolikus kisiskolai oktatás kezdeteinek alapos vizsgálatára a dolgozat keretein belül nincs lehetőség, annak részletes tanulmányozása újabb kutatásokat igényel.

Az első legfontosabb, Bereg megyére vonatkozóan fennmaradt, Munkács egyházmegyei összeírás *A Munkácsi Görög Katolikus Püspökség lelkészségeinek 1747-es összeírása*. III. Károly király még 1733-ban létrehozta a lelkészeket segítő alapot (Cassa Parochorum), ehhez szükséges volt a lelkészségek összeírása. Ez a Munkácsi Püspökségben 1747-ben készült el.¹⁰⁰ Az összeírás azért fontos az iskolatörténet vizsgálatához is, mert abban a Bereg megyei kántortanítók jövedelme is fel van sorolva.

A Bereg megyei 92 paróchiából 12 helyen találunk valamilyen kántortanítói fizetést, a paróchiák közül két helyen részesedett a kántortanító a papi stólából és egy helyen említi az összeírás, hogy nem szerepel kántortanító. Ezek szerint a beregi görög katolikus főesperességben 14 helyen volt valamilyen jövedelme a kántortanítóknak. A Zemplén megye kivételével összeírt Munkácsi Püspökség területén 534 egyházközségben 175 tanítói jövedelmet írtak össze ekkor.¹⁰¹

2. Mária Terézia oktatáspolitikája

a) Előzmények, statisztikai összeírások

Mária Terézia a birodalom megszilárdítása érdekében több intézkedést hozott a birodalom országaiban, így Magyarországon is. Az egységesítés célja érvényesült a politikai, gazdasági, ipari, egészségügyi és természetesen az oktatásügy területén is. A felvilágosult

⁹⁸ Uo., 76.

⁹⁹ Uo., 79.

¹⁰⁰ EMBER Győző, *A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészségeinek 1747. évi összeírása*, = Regnum, Egyháztörténeti Évkönyv, 1944-1946.

¹⁰¹ SZABÓ, *i.m.*, 296.

abszolutista korszak új alapelveket fogalmazott meg a XVIII. század második felétől az oktatás szempontjából.

Egyrészt az oktatást állami felügyelet alá vonták, de az iskolák megmaradtak felekezeti fenntartásúnak. Az egységesítésre azért volt szükség, mert már tudatosan állami érdeknek minősült az oktatás, mint a felvilágosult állam egyik alapköve, mely hasznos, elégedett embereket nevel, ezzel pedig a társadalmi bajok megoldhatóak. Ennek érdekében az uralkodó 1769-ben rendeletben deklarálta, hogy a magyar iskolaügyről rendelkezni és felette felügyeletet gyakorolni királyi felségjog. Ezt egyfajta paradoxonnak is tekinthetjük, miszerint egyházi fenntartású iskolák vannak, de a felette való rendelkezés és felügyelet joga az államé. Ez a korban teljesen természetes volt ekkor még az állam és egyház egybefonódása miatt.¹⁰²

Másrészt a közjólét, vagyis közboldogság, mely az iskolában folyó oktatás-nevelés által fog megvalósulni úgy, hogy jó állampolgárokat, készséges alattvalókat nevelnek az iskolákban – ez a cél meg is jelent a Ratio Educationis szövegében.¹⁰³

Az alapelvek lefektetése után a tanügyi reform további fontos lépései következtek:

1. Az új közoktatási rend megszületését egy átfogó, az egész országra kiterjedő összeírás előzte meg 1770-ben. Fináczy Ernő, aki a XIX. század végén, XX. század első harmadában alkotott, mint a magyarországi neveléstörténeti kutatások kiemelkedő egyénisége, könyvében beszámolt, hogy az összeírás az ország 43 megyéje közül tizből, köztük Bereg és Ung megyéből is teljesen hiányzik. Máramaros megyében ez a kimutatás három iskolát jelzett.¹⁰⁴

Fináczy, kutatásai alapján arra a következtetésre jutott, hogy az 1770-es években 4.000 körüli volt az országban a népiskolák száma, ezt igazolta az 1772-ben elkészült összeírás a lelkészekről. Ekkor 4.317 lelkészt találtak az országban, akik mellett mindenhol volt iskola is. Ezekből az adatokból Fináczy így következtetett: *„Egyház és iskola mindenütt, de különösen az elemi fokon elválaszthatatlan kapcsolatban lévén, eleve feltehető, hogy a lelkészek mellett legtöbb helyen működtek iskola-mesterek is. A filiáknak csak nagyon kivételesen voltak külön tanítóik...”*¹⁰⁵

Fináczy a létező iskolák állapotát is fontosnak látta bemutatni: *„Korántsem szabad hinnünk, hogy az a közel 3000 iskola, melyet a jelentések nyomán megállapítottam, egytől-egyig vagy csak nagyobb részben is, valóságos tanintézetet jelent, külön helyiséggel, rendezett*

¹⁰² MÉSZÁROS, NÉMETH, PUKÁNSZKY, *i.m.*, 284.

¹⁰³ Uo., 286-288.

¹⁰⁴ FINÁ CZY Ernő, *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában, Első kötet, 1740-1773*, Bp., 1899, 234.

¹⁰⁵ Uo., 236.

és rendszeres tanítással, kizárólag a tanításra alkalmazott tanítóval, kellő felszereléssel s minden egyébvel, a mi nélkül ma iskolát el sem gondolhatunk. Inkább azt mondhatnók, hogy Magyarországon ennyi helység volt, a hol az iskoláztató szülőknek alkalmuk nyílt gyermekeiket az elemi ismeretekre megtaníttatni.”¹⁰⁶ Voltak helyek, ahol volt ugyan tanító, de nem jártak a gyerekek iskolába. Sokszor felekezeti vagy gazdasági okai voltak az üres iskoláknak: a római katolikus nem járatta gyermekét a református iskolába, a szülők a gazdaságba fogták be a szorgos kezeket, és nem engedték őket tanulni. Rengeteg iskolába alig járt néhány növendék. A lanyhaság miatt az oktatás is csak rövid szorgalmi ideig tartott: novembertől-márciusig. Az iskolaépület elégtelen állapota is egyik oka volt a távolmaradásnak, a tanítás legtöbbször a tanító szobájában zajlott, külön iskolaterem ritkán fordult elő. A tanítók nem megfelelő képzettsége és más elfoglaltságuk nehezítette a megfelelő oktatás ellátását. A fizetés is elég kevés volt, többnyire terményben, így nem is volt lehetőség a tisztségek szétválasztására. A falvakban, mezővárosokban nem volt koedukált és osztott képzés, mindenki egy teremben tanult.¹⁰⁷

2. Megalakult Pálffy Miklós országbíró vezetésével a Pozsonyban székelő Tanügyi Bizottság (Commissio Studiorum). „*A magyar közoktatásügy történetében ez az első, világi elnök vezetése alatt álló állami tanügyi irányító testület. 1773-tól a Helytartótanács tanügyi hivatalaként működött (egészen 1848-ig, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium megszervezéséig.)*”¹⁰⁸

3. A bizottság 1776-ban elkészült az új állami tanügyi-igazgatás területi egységeinek szervezésével, aminek alapján az országot kilenc tankerületre osztották, a székhelyek: Pozsony, Buda, Besztercebánya, Kassa, Győr, Pécs, Ungvár, Nagyvárad és Zágráb. A kerületek élén álló tankerületi királyi főigazgató hatásköre a kerület összes oktatási és kulturális intézményére kiterjedt. A népoktatásért pedig még rajta kívül külön népiskolai tanfelügyelők feleltek, akik a főigazgatók hatásköre alá tartoztak és szintén állami tisztviselők voltak.¹⁰⁹ Bereg vármegye ekkor az Ungvári kerülethez tartozott: „*Ungvári tankerület: Szatmár, Máramaros, Ugocsa, Bereg és Ung.*”¹¹⁰

A Ratio Educationis ekképp fogalmazta meg a népiskolák fontosságát és ebből fakadóan a népiskolai tanfelügyelők hangsúlyos szerepét az iskolákban: „*A falvak, mezővárosok és királyi városok anyanyelvi iskoláinak sokasága, amelyekben a gyermekeket*

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ Uo., 239-242.

¹⁰⁸ MÉSZÁROS, NÉMETH, PUKÁNSZKY, *i.m.*, 286.

¹⁰⁹ Uo., 287.

¹¹⁰ FINÁCZY Ernő, *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában, II. kötet, 1773-1780*, Bp., 1902, 184.

*nagyon hasznos dolgok ismeretére oktatják, különleges gondoskodást kíván. Egyrészt mivel növendékeink létszáma általában igen magas, másrészt mert a tanítás egységes rendjét, amelynek függvénye tulajdonképpen az oktatás összes eredménye, itt minden körülmények között meg kell valósítani, végül mert ezekben az iskolákban kapja meg alapját az egész nevelés, s az itt elkövetett hibák később – egészen biztosan – igen súlyos bajokat okozhatnak. Ezért mindegyik tankerületben az anyanyelvi iskolák fölé királyi tanfelügyelőt kell állítani. A tanfelügyelő kötelességei közé tartozik annak szemmel tartása, hogy a tanítók és az iskolák vezetői között belső összhang érvényesüljön, hogy a tanítás előírt módszerét lelkiismeretesen alkalmazzák, hogy a gyermekektől szigorú fegyelmet követeljenek, s hogy ezeket a kellő időben meg is kapják.*¹¹¹

4. A tankerületek székhelyén úgynevezett norma-iskolaegyüttest kellett szervezni, az 1775-ben, Pozsonyban létesített mintájára. *„Ebben mintanépiskola, tanítóképző tagozat, valamint ének- és rajziskola volt.*¹¹² Az oktatási módszer pedig a normamódszer,¹¹³ vagyis ennek a példájára kellett tanítani az iskolákban, tehát ez lett az első központilag előírt tanítási módszer. A normamódszer azt jelentette, hogy a tanító megtervezte az olvasmánnyal kapcsolatos kérdéseit, és egy beszélgetés keretében dolgozták fel a diákok a tanító segítségével az olvasmányt, így kialakult egy közös osztályfoglalkozás.¹¹⁴ Az új módszer sokkal hatásosabb, mint a korábban ismert syllabizáló módszer, ahol egy diákkal foglalkozott a tanító. Az ekkor történt változások fontos határvonalat jelentenek az oktatástörténetben a közoktatás világivá válásának útján.¹¹⁵

b) Változások a görög katolikus oktatásban Bereg megyében

Az oktatáspolitikában új szemléletet hozó királynő, Mária Terézia hatására az elemi oktatás területén is jelentős változások következtek be országszerte, így az egyik legszegényebb terület, a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye ruszin lakossága által

¹¹¹ *Ratio Educationis, Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása*, szerk., MÉSZÁROS István, 28.

¹¹² MÉSZÁROS, NÉMETH, PUKÁNSZKY, *i.m.*, 289.

¹¹³ Normamódszer, vagyis az ún. Sagan-módszer, mert Saganban fejlesztette ki Ignaz Felbiger Ágoston-rendi apát. Mária Terézia kérésére maga Felbiger, Bécsbe telepedve tette az ausztriai oktatás alapjává. Öt elve: 1. Az együttes tanítás elve: a tanító az egész osztályhoz szól, nem egyesével a diákokhoz. 2. Együttes olvasás: az előzőhöz hasonlóan, egyszerre olvasott az egész osztály, ehhez olvasókönyvekre volt szükség, melyek nyomtatása a módszer elterjedése nyomán indult meg nagy mértékben. 3. A tanítói kérdések elve: az egész osztályhoz intézett, gondolkodtató kérdések, segítették a szöveg megértését. 4. Kezdőbetűzés: A memóriát olvasmányok memorizálásával akarta fejleszteni, melyhez segítséget ad a szavak kezdőbetűjének megjegyzése. 5. Táblázatba foglalás elve: egy új ismeretanyag rendszerét alá-fölé rendelési viszonytal ábrázolta, táblázatban. Vö: MÉSZÁROS, NÉMETH, PUKÁNSZKY, *i.m.*, 104.

¹¹⁴ Uo. 289.

¹¹⁵ MÉSZÁROS, 1984, 20.

lakott területeken is. „*A Mária Terézia uralkodása előtti időben a ruthén nép s papjai „vastag tudatlanságban” tengődtek (...). Legelőször Olsavszky Mihály címzetes püspök, munkácsi vicarius ismerte fel a helyzet tarthatatlan voltát s 1748-ban állította fel a munkácsi gör. kath. elemi iskolát, melynek támogatására a királyné 300 frt évi segílyt engedélyez a Cassa Parochorumból.*” Ez az iskola később átalakult gimnáziummá.¹¹⁶ Az uralkodó a munkácsi mellett még több görög katolikus iskola felállítását határozta el 1748-ban, úgy, mint Máramarosszigeten, Huszton, Nagybányán, Técsön, Hosszúmezőn és Visken. Az iskolák felépítése azonban csak sokára történt meg, „*még 1773-ban sem fejeződött be. Ezeket az iskolákat tekinthetjük a munkácsi egyházmegye területén a rutének első tervezett népiskoláinak.*”¹¹⁷

A püspökök próbálkozásokat tettek rendeleteikben az oktatás fejlesztésére, de nem sok eredménnyel: Olsavszky Emmanuel 1752-ben előírta a kántoroknak, hogy tanítói munkát is lássanak el, 1762-ben Bradács János kilátásba helyezte a tanítók vizsgáztatásának lehetőségét, illetve, hogy a világi intézményeket is segítségül fogja hívni, hogy a mulasztó gyermekek szüleit megbüntessék. Elősegítette oktatásukat, hogy Mária Terézia 1770-ben nyomdát állított fel, ahol a keleti szertartású keresztények egyházi könyveit nyomtatták ki.¹¹⁸

Fináczy számításai szerint a legtöbb görög katolikus tanító Szatmárban volt: 85, míg Szabolcsban 14, Biharban 16, Abaújban 5. A maradék tíz iskola a többi vármegyék között oszlott szét, melyek azonban szintén nem valóságos iskolák, Fináczy szerint ezek nótáriusok, akik esetleg tanítói funkciót is elvégeztek. Ezt az állítását Schwartner állításaira alapozta, aki szerint Ung, Bereg, Ugocsa, Szatmár, Máramaros vármegyékben az oláh és rutén lakosok részére egyetlen falusi iskola sem volt található az 1786-87-es conscriptiók szerint.¹¹⁹

Az uralkodó egyik fontos célja volt az ortodoxia felszámolása, az uniók megkötése. Ennek érdekében, mivel e felekezetek voltak a legjobban iskolázatlanok, nagy hangsúlyt fektetett az oktatásukra, különösképpen azért, hogy a skizma ne üthesse fel a fejét körükben.

1772-ben a plébánosokat, majd a következő évben pedig a településeket írták össze, ahol többek között az is szerepelt, hogy van-e a településen 'ludimagister'. Az állami összeírás magyar címe: Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása.¹²⁰ A községek adatainak összegzése után, azokat táblázatba foglalva megállapítható, hogy a Bereg megyében ekkor összeírt 261 településből 255 pagus (nem mezőváros, kisebb-nagyobb

¹¹⁶ FINÁ CZY, *i.m.*, 1. kötet, 168.

¹¹⁷ SZABÓ, *i.m.*, 297.

¹¹⁸ Uo.

¹¹⁹ FINÁ CZY, *i.m.*, 1. kötet, 250, 1. lábjegyzet.

¹²⁰ *Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása (Lexicon locorum regni Hungariae populorum anno 1773 officiose confectum)*, Magyar békeküldöttség, 1920.

falvak tartoztak ide) és 6 oppidum (mezőváros). A 255 falu tanítómesterei és lelkészei alapján készült a következő táblázat:¹²¹

2 pap, 1 tanító	1	Rákos
2 pap, tanító nincs	1	Jánosi
1 pap 1 tanító	83	18 református + 65 görög katolikus
Csak pap	41	36 református + 5 görög katolikus
Csak tanító	53	
Sem pap, sem tanító	76	

A megye falvainak körülbelül 1/3-a képes volt az általános, egy pap - egy tanítós modellt fenntartani. Ez erős gazdasági helyzetre utal, de ne felejtsük el, hogy sok helyen a kántortanító nem tudta a tőle elvárt hármast teljesíteni, ez fizetésükből egyértelmű. A második 1/3 vagy csak papot, vagy csak tanítót volt képes alkalmazni, mely a kisebb falura és a kisebb gazdasági lehetőségekre is utalhat, ebben rejlik majd a jövő lehetősége, a népoktatás fejlesztése tekintetében is, ha a gazdasági állapotot sikerül javítani, képesekké válhattak az addig hiányzó lelkész vagy tanítómester alkalmazására.¹²²

A hiányzó 1/3 pedig nem volt képes fenntartani sem tanítót, sem papot, ami azt jelzi, hogy néhány család lakhatott csak a helységben, tehát az 5-15 éves korosztály létszáma is igen alacsony volt.

A mezővárosok közül Munkácson három felekezet tartott fenn paróchiát és iskolát is: a római katolikus, a görög katolikus és a református. A járási székhelyek helyzetét így foglalhatjuk táblázatba:

3 pap, 3 tanító	1	Munkács	Róm. kat, gör. kat. és ref.
3 pap, 2 tanító	1	Beregszász	Róm. kat, gör. kat. és ref.
2 pap, 1 tanító	1	Kászon	Róm. kat. és ref.
1 pap, 1 tanító	2	Bereg és Vári	Mindkettő ref.

A 6. mezővárosban, Alsó-Vereckén pedig ekkor nem írtak össze paróchust, csak egy tanítót. Az a valószínű, hogy a paróchus helye ekkor üresedésben volt, mivel elég nagy település volt Alsó-Verecke, a megye egyik legelső iskolája is itt nyílt meg. Bereg vármegyében ekkor összesen 146 'ludimagister'-t írtak össze.

¹²¹ Hasonló felosztással vizsgálta az összeírás alapján az összes megyét MÉSZÁROS, *Népoktatásunk szervezeti-tartalmi alakulása 1777-1830 között* c. művében. Táblázatában 2-3 különbség adódik az én adataimhoz képest, de nagyságrendben ugyanazok az eredmények.

¹²² MÉSZÁROS, 1984, 23.

c) Az 1777-es Ratio Educationis és hatásai a Munkácsi egyházmegyében

Az 1770-es években elkezdődött oktatási reformok következő lépéseként a Mária Terézia által megbízott tanügyi hivatal kidolgozta az alapvető dokumentumokat. Az uralkodói rendeletben kiadott rendszernek a magyar címe: 'Magyarország és a társországok átfogó oktatási-nevelési rendszere' lett. A Ratio Educationis-t az uralkodó 1777 nyarán hagyta jóvá. A királynő célja az ország területén lévő különböző típusú és szintű iskolák egy, állami rendszerbe való foglalása volt, anélkül, hogy felekezeti jellegüket megváltoztatta volna.¹²³

Fináczy szerint az általános tankötelezettség elvét a Ratio még nem mondta ki. Megemlítette a Ratio-val kapcsolatban azt is, hogy meglepően sok tantárgyat sorolt fel a rendelet, amivel a törvényalkotó célja az lehetett, hogy felkeltse a tanulók figyelmét a sok tudományos, művészeti felfedezés iránt. A falusi népiskolák új kötelező tantárgya a számtan és gyakorlati erkölcs tan lett, a kisebb városok iskoláiban a német nyelv és fogalmazás is.¹²⁴

A korszakra végeredményben háromféle kisiskola fejlődött ki az elemi fokú képzésben, mindhárom népi nyelven oktatott, ezek a következők:

- egyszerű falusi elemi iskola (schola trivialis vagy vernacula)
- igényesebb mezővárosi, ún. nemzeti iskola (schola nationalis)
- több tanítós városi normaiskola (schola capitalis).¹²⁵

A Ratio megszületését követően megindult a kisiskolák szervezése. Elég sok akadály merült fel, mint a törvényhatóságok közömbössége, anyagi eszközök hiánya, az újításoktól való idegenkedés is.¹²⁶ A munkácsi püspök is igyekezett kivenni a szerepét az iskolaalapítások ösztönzésében: „Bacsinszky a 80-as évek elején elrendeli, hogy minden esperesi kerület közös akarattal és költséggel létesítsen egy olyan iskolát, ahol nemcsak az írás-olvasást, katekizmust tanítják, de az egyházi éneklést is, s főleg azt. E rendelkezését 1802-ben megújítja. Ilyen kántorképző esperesi kerületi iskola a legelmaradottabb és legszegényesebb verhovinai kerületek kivételével a legtöbb esperességből adatolható.”¹²⁷

Bacsinszky András püspök a népiskolák legfontosabb feladatának a keresztényi tudományok tanítását és a katekizálást tartotta. Elrendelte a 6-14 évesek tanítását, melyet a könyvek hiánya miatt könyvek nélkül végeztek. Ezen a hiányon majd csak az 1801-ben, Budán, Kutka Jánostól megjelent katekizmus változtatott. A ruszin nacionális iskolák számára

¹²³ MÉSZÁROS, NÉMETH, PUKÁNSZKY, *i.m.*, 286-287.

¹²⁴ Uo., 187-206.

¹²⁵ MÉSZÁROS, 1984, 28.

¹²⁶ FINÁCZY, *i.m.*, 2. kötet, 290.

¹²⁷ UDVARI, *i.m.*, 80.

Budán nyomtatták ki Kutka János ábécéskönyvét¹²⁸ 1797-ben, melyet 1799-ben, majd a XIX. században még négyszer kiadtak.¹²⁹

Egy királyi pátens elrendelte és a püspök átvette körlevelében, hogy a katekizációra nem járó gyermekek szüleit jelenteni kellett a vármegyei hatóságoknak. Bacsinszky szabályai szerint, ahol iskola volt, vagy létesült, a fő hangsúlyt a rutén anyanyelvi ismeretekre és a vallás oktatására kellett helyezni. A tanulók fejlődését és azt, hogy az olvasás és írás mellett a katekizmust és az egyházi énekeket is ismerik, a helyi paróchosoknak kellett ellenőrizniük, akik erről félévente jelentést írtak az esperesnek.¹³⁰

A tankerületek székhelyére a Ratio normaiskolák létesítését rendelte el négy osztállyal, ez biztosította a kerület tanítóképzését. Bereg megye az ungvári kerülethez tartozott ekkor, de a központban, Ungváron a normaiskola alapítása nem volt teljes, mert csak két évfolyamos 'trivialis' iskola felállítására volt anyagi keret. A tankerületi főigazgató, gróf Károlyi Antal úgy oldotta meg a helyzetet, hogy családi székhelyén, Nagy-Károlyban állított fel nemzeti főiskolát.¹³¹ Udvari István szerint az ungvári tanítóképző alapításának évét több szerző más-más időpontra teszi: 1793-ra vagy 1794-re. A Helytartótanács 1791-ben adott utasítást az ungvári képezde felállítására.¹³²

Az ungvári kántortanító képezde felállításának időpontja Kaminszky Géza, a képezde későbbi igazgatója szerint 1794, aki az intézmény emlékalbumában így írt az akkori oktatásügyről: „(...) Mária Terézia királynő (...) tanügyi szabályzatot, a „Ratio Educationis totiusque rei litterariae per regnum Hungariae et provincias eidem ad nexas” adta ki 1777-ben, mely tanügyi szabályzat vetette meg hazánk egységes tanügyi menetének alapját. E tanügyi szabályzat adott létet a mi képzőintézetünknek is.”¹³³

d) Jozefinista népoktatás-politika - A Ratio hatásai

II. József, egyik 1781-es rendelete szerint alapvetően anyja oktatáspolitikáját szándékozta folytatni; azonban ő egy, az egész birodalomra kiterjedő, egységes közoktatást

¹²⁸ Kutka katekizmusairól részletesen írt MEDVIGY Katalin, *Egy XIX. század eleji ruszin kulcsmű* című tanulmányában, = *Kisebbségkutatás* 1999. 3. számában. Medvigy szerint Kutka két katekizmust írt; a *Kis katekizmus* 1801-ben, a *Nagy katekizmus* 1803-ban jelent meg. Az ábécéskönyv, vagyis *Bukvár* írója bizonytalan, feltételezhetően Kutkától származik és 1799-ben jelent meg, így a ruszin nyelv megjelent az iskolákban is.

¹²⁹ UDVARI, *i.m.*, 79-80.

¹³⁰ Uo.

¹³¹ FINÁCZY, *i.m.*, 2. kötet, 290-294.

¹³² UDVARI, *i.m.*, 77.

¹³³ *Emlék-album az ungvári kir. gör. kath. éneklész-tanítóképezde 100 éves fennállásának jubileumára 1893-94-ik tanévben*, KAMINSZKY Géza, Ungvár, 1894, 5.

álmodott meg és ennek kimunkálásán fáradozott. A reformokat jól látta ugyan, de a teljes központosítási cél sok nehézségbe ütközött.

A kutatók szempontjából az intézkedések mérlegének pozitív oldalán a közös iskolák felállítása állt 1782-ben, amely megoldotta volna a vegyes felekezetű települések oktatási gondjait. A rendelet szerint - melyet a türelmi rendelet előzött meg 1781-ben - ahol csak egy felekezet tudott iskolát fenntartani, a többi felekezetbeli gyermekeknek is ebbe kellett járnia. A felekezetek ellenezték ezt a rendeletet, ezért kevés eredményt ért el.¹³⁴ Csak ott sikerült közös iskolákat felállítani, ahol addig nem volt népiskola. Neveléstörténeti jelentősége abban áll, hogy itt jelent meg először a felekezet-nélküli, általánosan képző iskola.¹³⁵

II. József átalakította a tankerületek beosztását, a korábbi kilenc tankerület számát hatra csökkentette. Ez a tanügy-igazgatási rendszer 1850-ig maradt meg.

Bereg megye korábban Ungvárhoz, az átalakítás után Kassához tartozott. A kassai tanfelügyelő Török Lajos lett, kinek lányát, Török Szofit, Kazinczy Ferenc vette feleségül. Kazinczynak az uralkodó tanfelügyelői állást kínált, amit ő el is fogadott, így tehát ő lett a felelős 10 megye népoktatásáért. Egyik legfontosabb feladata az iskolák ellenőrzése mellett új tanodák állítása volt; sok közös iskola létrejötténél bábáskodott.¹³⁶ Z. Szabó László Kazinczy-ról írt könyvében így írt tanfelügyelői munkájáról: *„Ez időben módja nyílt volna, hogy a vármegye hivatali grádicsán feljebb lépjen. Felajánlották neki a főjegyzői állás. Őt azonban Török Lajoshoz fűződő kapcsolata meg a "politikai dolgok akkori állása" már rég szembeállították a nemesi vármegye szellemével, s mivel lehetősége nyílt, elfogadta az iskolafelügyelői állást. (...)*

Kassán lakott továbbra is, de úgyszólván mindig úton volt. Hol szekéren, hol gyalogosan vágott neki az úttalan utaknak. Akadt olyan eset is, hogy a Kárpátok eldugott falucskáiban még kenyérhez sem jutott.”¹³⁷

Kazinczy, mivel felelős volt Bereg megye népoktatásáért is, így a Bereg megyei törvényhatóságnak is írt levelet, melyet a KTÁL is megőrzött. Feljegyzéseiből kiderül, hogy öt orosz, vagyis ruszin iskolát alapított.¹³⁸ Iskolalátogatásairól írt hivatalos leveleit még nem adták ki, csak tervezik.¹³⁹

¹³⁴ MÉSZÁROS, NÉMETH, PUKÁNSZKY, *i.m.*, 291.

¹³⁵ MÉSZÁROS, 1984, 66.

¹³⁶ Vö.: KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete*, = ORBÁN László, szerk., *Kazinczy Ferenc művei: Első osztály: Eredeti művek*, Debrecen, 2009.

¹³⁷ Z. SZABÓ László, *Így élt Kazinczy Ferenc*, Bp., 1977, 61.

¹³⁸ Konkrét hivatali munkájáról még többet megtudhatunk: *i.m.*, 63-65.

¹³⁹ Akadémiai határozat folytán nem vették föl levelezésének kötetébe az iskola-felügyelősége idején (1786-1891) írt hivatalos leveleit. In: Z. SZABÓ László, *Így élt Kazinczy*. Mikor Váczy János tanár, a Kazinczy Bizottság tagja, a hivatalos levelek sajtó alá rendezésével elkészült – meghalt. Kézirata: *Kazinczy Ferenc*

Mivel a tankerületek óriásira nőttek, a népiskola-felügyelők mellé népiskola-ellenőröket is munkába állítottak 1789-től, hogy egy-egy kisebb terület oktatását ellenőrizzék, az iskolákat meglátogassák. A népiskola-ellenőrök számára kiadott utasításban már megfogalmaztak irányelveket, melyek szerint többek között az is szerepelt, hogy a 6-12 év közötti mindkét nembeli gyermekek járjanak iskolába, a mulasztásért pedig a szülőknek büntetést kellene fizetni. Ez viszont még csak egy irányelv volt, a törvényre még pár évtizedet várni kellett.¹⁴⁰

Az uralkodó a polgári fejlődés érdekében tett intézkedéseit sokan támogatták, de ehhez járultak a nemzetiségi törekvéseket csorbító, öszbirodalmi szempontok is, melyek viszont elutasítást váltottak ki a magyar nemesség zömében: a birodalom nyelvének, a németnek a hangsúlyozott szerepét utasították el. Az 1784-es nyelvrendelet ugyanis a német nyelvet az iskolák hivatalos nyelvéné nyilvánította, az addig használatos latin helyett. Ez azt jelentette, hogy a kisgimnáziumtól kezdve olyan diákok nyerhettek felvételt, akik legalább alap szintű német nyelvi ismerettel rendelkeztek. A rendeletet évente megújító utasítások sem értek el nagy eredményt, a német nyelv oktatása súlyos akadályokba ütközött, nem sikerült megvalósítani azt. Az uralkodó halálos ágyán végül visszavonta rendeleteit.¹⁴¹

Az oktatás nyelve természetesen mindig a tanulók anyanyelve volt. 1777-ig nem merült fel más nyelv igénye a kisiskolákban. A Ratio Educationis ezt kívánta megváltoztatni a német nyelv kapcsán.¹⁴²

e) Rendeletek a Ratio kiegészítésére

II. Józsefet öccse, II. Lipót követte a trónon, uralkodása alatt lehetőség nyílt a magyar iskolaügy újraszervezésére. A magyar nemesség az újra összeült országgyűléseken lehetőséget kapott, hogy követeléseit megfogalmazza a magyar oktatással kapcsolatban is. Az 1790-91-es országgyűlés jelentős eredménye, hogy a protestáns vallásszabadság kimondásával a protestánsok tanügyi autonómiáját is törvénybe iktatták.¹⁴³

II. Lipót alatt, amellet, hogy az alapfokú oktatás nyelve továbbra is az anyanyelv maradt, törvénybe iktatták a magyar nyelv iskolai oktatását azok számára, akik nem beszéltek

Hivatalos Levelezésének Maradványai 1786. nov. 11.d.olta. 1791. ápr.11.d. A Kassai Tudományos Kerület Nemzeti Iskolájának Inspektorsága alatt címmel többségében az Akadémia Kézirattárának állományában őrzött leveleket tartalmazza (Jelzete: RUI 44/1-2. kötet) A 25-26. kötetet Kazinczy levelezéséből tervezték, ezek lennének a hivatalos levelek.

¹⁴⁰ MÉSZÁROS, 1984, 62.

¹⁴¹ MÉSZÁROS, NÉMETH, PUKÁNSZKY, *i.m.*, 292.

¹⁴² MÉSZÁROS, 1984, 59.

¹⁴³ MÉSZÁROS, NÉMETH, PUKÁNSZKY, *i.m.*, 293.

magyarul. A tanügy új reformjának megvalósítása érdekében létrejött az úgynevezett Művelődési Bizottság. A bizottság működése során, a Ratio Educationis-ról eddig szerzett tapasztalatokat vizsgálta, és a hiányosságok tekintetében javaslatokat dolgozott ki, melyet a *'nemzeti nevelés általános elveinek rendszeré'*-nek neveztek. E szerint minden gyermek az országban egységes, ingyenes és intézményes nevelésben kell részesülni, mely felkészíti a diákokot jövőbeli hivatása betöltésére. A hivatások szerint többféle iskolatípust kell kiépíteni, hasznos tanulmányokkal. Nagy hangsúlyt helyezett a bizottság a népiskolák szerepére, fejlesztésére. A tanítók kinevezésénél csak az alkalmasság számított, állami alkalmazottaknak tekintették őket.

A következő uralkodó, I. Ferenc az események és a radikális eszmék elterjedésének hatására nem rendelte el ez oktatási reform megvalósítását. Csak kisebb rendelkezések jelentek meg, mint például a falusi iskolák létesítése és fenntartása kapcsán, egy 1795-ben kiadott szabályzat (Instructio...) amelyben megszabták, hogyan kell népiskola-szerződéseket készíteni, ha az kamarai birtokon van, valamint milyen esetekben kötelező iskolát is létesíteni. Ezen kívül az 'Instructio' részletezte, hogy milyen módokon kell a tanítói javadalmakat kifizetni, stb. 1801-ben pedig a falusi népiskolákról született egy szabályzat, mely az első hazai nyomtatott szabályzat a falusi népiskolákra vonatkozóan. Tartalmazza részben a Ratio Educationis és az azóta hozott rendelkezések elképzeléseit is.¹⁴⁴

3. A XIX. század első fele

a) A Munkácsi Egyházmegye lelkészségeinek összeírása 1806-ban

A XIX. század elejéről a legjelentősebb forrásunk a munkácsi egyházmegyei népoktatásról az 1806-os lelkészségek összeírása, melynek címe¹⁴⁵ is magában foglalja, hogy többek között a népiskolákat is összesítette az egyházmegyében. A térségben a nemzetiségek közül a többséget a ruszinok alkották, Beregben a görög katolikusok 96,75%-a volt ruszin. Az 1806-os összeírás megfelelően tájékoztat a népiskolák számáról, helyéről, bár egyéb típusú iskolákról (monostori, vagy a tanítóképző, papnevelde) nem tudósít.¹⁴⁶

¹⁴⁴ A szabályzatokat, rendelkezéseket részletesen bemutatja: MÉSZÁROS, 1984, 90-102.

¹⁴⁵ *Conscription Summaria Parochorum, Parochiarum, et Filialium cum, et sine Ecclesiis, Numeri Animarum, Distantiarum, Colonorum, Inquilinorum, Matrimoniorum, Natorum, Mortuorum, Concionandi Dialectorum et Scholarum Nationalium totius Almae dioecesis Munkacsinensis*

¹⁴⁶ UDVARI István, *A munkácsi görögkatolikus püspökség 1806. évi összeírása, = Ruszinok a XVIII. században*, szerk.: UDVARI István, Nyíregyháza, 1992, 14.

Az egész egyházmegye területén, amely ekkor még a 13 északkelet-magyarországi vármegyét foglalta magában,¹⁴⁷ összesen 95 nép-, nemzeti vagy anyanyelvi iskolát regisztráltak az összeírók.¹⁴⁸ Bereg vármegyében az akkori hét esperesi kerületben¹⁴⁹ négy helyen jegyezték fel görög katolikus népiskolát: Munkácson, Sztrabicsón, Szolyván és Alsóvereckén és 131 községben folyt katekizáció (az összeírás az egyházmegye 793 helységéből jelzett katekizációt).

Udvari a népiskolai tanítókkal kapcsolatban megjegyzi, hogy feladatuk még ebben a korban is elsősorban az egyházi tevékenységek elvégzése volt, mint pld. a katekizálás. *„Ez utóbbit tehát e falvak többségében olyan kántor végezte, aki nem tanított. A katekizálást Olsavszky M., Bradács J. és Bacsinszky A. püspökök rendszeresen szorgalmazták és ellenőrizték.”*¹⁵⁰

b) Az 1806-os Ratio Educationis és hatása a Bereg megyei görög katolikus oktatásra

A Művelődési (vagy Művelődésügyi) Bizottság munkájának eredménye másfél évtized múltán a második Ratio Educationis megalkotásával csúcsosodott ki 1806-ban. Ez az új nevelési-oktatási rendszer tulajdonképpen elődje folytatása, annak hiányosságait jól pótolta. Ezt is - az 1777-es Ratio-hoz hasonlóan - az uralkodó, I. Ferenc rendeletként, felségjoga alapján adta ki.

Az 1806-os Ratio Educationis hangsúlyozta mind a nemzetiségi, mind a vallási türelmet. A népiskolák felállításánál törekedni kellett arra, hogy a nemzetiségek saját anyanyelvi iskolával rendelkezzenek. Az anyanyelvi iskolákról, az egytanítós falusi iskoláról és a tankerületi székhelyen létező normaiskolák népiskoláiról is részletesen intézkedett a rendelet. Hangsúlyozták benne az ingyenességet, a lányok oktatását és az iskoláztatás elhanyagolásának vétségét, mely után büntetés járt. A Ratio a tantárgyi sokféleséget egyszerűsítette.

A neveléstörténészek fejleményként értékelik, hogy az 1806-os Ratio nem kötelezte a német nyelv tanítását. Immár a polgári fejlődést elősegítette azzal, hogy a magyar nyelvet tanítani kellett minden magyarországi népiskolában, hogy az ország lakosai megértsék egymást.¹⁵¹

¹⁴⁷ Uo., 75.

¹⁴⁸ Uo., 88.

¹⁴⁹ Udvari szerint 1806-ban megszűnt a Szentmiklósi kerület és a Munkácsi jött létre.

¹⁵⁰ Uo., 89.

¹⁵¹ MÉSZÁROS, NÉMETH, PUKÁNSZKY, *i.m.*, 294-295.

A templom melletti falusi iskolákat ne tévesszük össze a városi iskolákkal. A templom melletti oktatási tevékenységet továbbra is inkább katekizációnak nevezhetjük, amit az éneklész végzett, akit a tanítói tevékenysége miatt éneklésztanítónak, vagy később kántortanítónak neveztek. Főként a kántori tevékenysége után kapott jövedelmet, ez a stólaris jövedelem, a tanítói jövedelmei lehettek telekhasználat, vagy természetbeni juttatások. A jegyzőséget mindinkább igyekeztek leválasztani tevékenységükről.

A változás, az iskolába járás lehetőségének kihasználása azonban nem maradt meg a feudális szinten, egy kicsi, megerősödő réteg, aki meg tudta engedni a gyermekek iskoláztatását és látta az oktatásból származó előnyeit, megragadták a lehetőséget. A XIX. század elején ez volt a jobb módú, már földtulajdonnal rendelkező jobbágyréteg, akik az elemi ismeretek birtokában már egyre inkább be tudtak kapcsolódni az áruterelésbe és kereskedelembe.¹⁵²

Az országos népoktatásügy állapotát jól szemlélteti a Horváth Márton: *A magyar nevelés története* című művében, Fényes Elek adatai alapján közölt táblázat, mely a különböző felekezetek tanulóinak arányát hasonlítja össze:

Felekezet	Hány lakosra jut egy tanuló?	A tanulók a lakosság %-ában
Római katolikus	14,1	7,1
Görög katolikus	86	1
Ágostai hitvallású ev.	11,66	8,6
Ev. hitvallású ref.	13,7	7,3
Görögkeleti	50	2
Zsidó	10	10
Összesen	16,66	6

A táblázatból láthatjuk, hogy országos átlagban a lakosság 6%-a járt iskolába a XIX. század 30-as éveinek a végén, míg a görög katolikusoknak mindössze 1%-uk, ami az összes felekezet közül a legrosszabb volt.¹⁵³

A levéltári forrásokból egyértelműen és jól követhető, hogy az 1806-ban négy elemi iskolával rendelkező beregi görög katolikus főesperesség iskoláinak száma hogyan nőtt. A rendszeres iskolák működéséről féléves értesítőket készítettek, a többi helyen katekizáció

¹⁵² Uo., 298.

¹⁵³ Uo., 299.

folyt. A rendszeres népiskolák megnevezése, hasonlóan az országos használathoz, itt is: Vernacula Schola, Triviali Schola, melyek anyanyelvi alapfokú iskolákat jelentenek.¹⁵⁴

Az 1814-től megjelentetett Munkács egyházmegyei sematizmusokból sok mindenre lehet következtetni a népoktatással kapcsolatban. Eleinte csak a kerületi (al)esperesek titulusaként jelent meg, hogy a kerület népiskoláinak tanfelügyelői.¹⁵⁵

A 1816-tól az 1837-es sematizmusig a tanfelügyeleten kívül az is megjelenik az iskolákra vonatkozóan, hogy a paróchus a helyi rendszeres iskola igazgatója (Parochus una locis systemat. Scholae Vernaculae Director). Ilyen iskolák 1816-tól vannak feljegyezve a következő községekben: Bereg-Rákos, Kálnik, Ruszkócz, Sztrabicsó, Új-Dávidháza, Szolyva és Alsó-Verecke; 1821-től pedig Nagy-Lucska, illetve 1825-től Bereg-Szentmiklós, 1829-től Iványi.

Az 1839-es sematizmus szerint a következő településeken volt rendszeres iskola (Habet Scholam System): Beregszász, Bilke, Bereg-Rákos, Ruszkócz, Iványi, Munkács, Nagy-Lucska, Sztrabicsó, Új-Dávidháza, Bereg-Szentmiklós, Szolyva és Alsó-Verecke. Ez az 1839-es összeírás jelentős lépés az oktatástörténet vizsgálata szempontjából.

A következő fontos adat már az ezt követő évkönyvben tűnik fel, mégpedig 1841-től a jegyzék összeállítója a legtöbb helyen megnevezett egy tanítót. Ebből téves lenne arra következtetni, hogy iskolákat alapítottak, hanem inkább kántorokról van szó, akik addig a katekizálást végezték, de egyre inkább kötelezték őket arra, hogy több tantárgyat tanítsanak és minden nap. Ahol rendszeres iskola volt, ott külön jelezte az évkönyv, hogy docens, a többi helyen, a korábbi katekizációs népiskolákban a kántortanító nevét találjuk, a legtöbb helyen még mindig csak katekizálás folyt. Fontos azt is megemlíteni, hogy az 1845-ös sematizmusban már a tanított diákok számát is feljegyezték a tanító neve mellé. (Kérdés, hogy ezek a tankötelesek számai vagy a ténylegesen iskolába járóké.)

c) A reformkor (1830-1848)

A XIX. század közepétől, a Helytartótanács rendeletére 1845-ben két tagozatra bontották az elemi iskolákat: alsó és felső elemire. A rendelet, mely a 'Magyarország elemi tanodáinak szabályai' címet viselte, kötelezővé tette minden 6-12 év közötti gyermeknek az

¹⁵⁴ Az iskolák elnevezéséről részletesen: Vö: MÉSZÁROS István, *Ratio Educationis, Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása*, 396.

¹⁵⁵ Bereg megye, mint főesperesség főtanfelügyelője a főesperes volt, 1816-tól 1829-ig Tabákovics Mihály, majd az 1831-es sematizmusban már Csurgovich János neve szerepelt 1861-ig. Az 1864-es és az 1865-ös könyvekben a főesperesség üresedésben volt, majd 1868-tól Deskó János lett a beregi főesperes egészen a század végéig.

alsó elemi két évfolyamának elvégzését, ennek elmulasztása esetén a szülőket pénzbírsággal büntette. A tanítóképzésben azt az elvet mondta ki, hogy csak az lehet tanító vagy segédtanító, aki tanítóképzőt végzett; 30 évi szolgálat után nyugdíjra váltak jogosulttá. A normaiskola-rendszer már további fejlesztésre szorult ekkor, hiszen kevésnek bizonyult a tankerületenként egy tanítóképző működése.¹⁵⁶

Bereg megyében az 1840-es évektől már a katekizációs helyeket is bevették az iskola működéséről készített jelentésekbe, a táblázatokba, elnevezésük: Parochiali Schola lett, vagyis a paróchián, általában hetente egyszer vagy egyre gyakrabban már hétköznaponként a hittan alapismereteit oktatta a kántortanító. Innentől kezdve már kerületenkénti kimutatások jelentek meg. A sematizmusokban is láthattuk, hogy ekkortól már szinte minden községben működött kántortanító.

Az 1840-es években az egyházmegyei évkönyvekben kissé egybemosódni látszanak a tulajdonképpeni iskolák és a csak vasárnapi iskolaként funkcionáló paróchiális iskolák, ezt egyértelműsítik a táblázatok: a tantárgyak vizsgálatával láthatjuk, hogy az elemi tantárgyakat tanulták-e minden nap, vagy csak az egyházi ismereteket.

A polgári átalakulás feltételei 1848-ban megteremtődtek egy időre, az iskolafenntartás feudális módjának megváltoztatására, mivel közadóból szándékozták fedezni az iskolai költségeket. Egyes hangok a felekezettől teljesen független oktatást óhajtottak.¹⁵⁷

4. Neoabszolutizmus és kiegyezési törekvések (1849-1865)

a) Újabb népiskolai rendeletek

Az 1848-as forradalom, majd az azt követő szabadságharc bukása után a bécsi udvar a központosítás politikáját követte, tehát újra bevezették a német nyelvű közigazgatást, így a német nyelv tanítását is kötelezővé tették az iskolákban és érvénytelenítették az 1848-as törvényeket. A centralizált abszolutizmus mellett az osztrák vezetők igyekeztek a polgári és értelmiségi réteget megerősíteni. A népoktatásban a központosító törekvés azt jelentette, hogy az állam gyakorolta a főfelügyeletet, ezt mondta ki egy 1849-es kormányrendelet. Nagyon szigorúan vették a 6-12 éves korosztály tankötelezettségét, erőszakkal is bevitték a diákokat az iskolába, és szigorúan megbüntették a mulasztók szüleit.

¹⁵⁶ MÉSZÁROS, NÉMETH, PUKÁNSZKY, *i.m.*, 299.

¹⁵⁷ Uo., 302.

A rendeletben megfogalmazták, hogy az egyház mellett a község, az állam és magánszemélyek is létesíthetnek iskolát, bár 1868-ig csak felekezeti iskolák léteztek Magyarországon. A nagy szigorúság következtében az 1850-es években erős fejlődés mutatható ki az elemi oktatásban hazánkban, főként a tankötelezettséget tekintve.

1855-ben a kultuszminisztérium rendelete alapján kétféle elemi iskolatípust állítottak fel: főelemi, amely négyosztályos városi elemi és alelemi, amely háromosztályos elemi iskola volt. Az alelemi tulajdonképpen a falusi iskola, amely 1858-tól szintén négyosztályossá fejlődött.¹⁵⁸

Az 1850-es évek végén a neoabszolútizmus válsága idején az ország engedményeket kapott, így az oktatásügy kapcsán is: csökkent a németesítés ereje, illetve a hivatalos ügyek átkerültek a Helytartótanács kezébe. *„A politikai élet bizonytalansága, de mindenekelőtt a felügyelet, az ellenőrzés lazulása azt eredményezte, hogy drámai módon csökkent az iskolák látogatottsága. 1861-1862-ben több száz község bezárta iskoláját, 1863 tavaszán pedig már legalább százezerrel kevesebb gyerek járt iskolába, mint 1859-ben.”*¹⁵⁹

A Munkács egyházmegyei sematizmusok 1841-től kezdve a tanítók nevét, majd 1845-től pedig a tanulók létszámát is közölték.

b) A Munkácsi Püspökség kisiskoláinak helyzete az 1865-ös jelentés alapján

Az állam kötelezte a felekezeteket, hogy tízévente iskoláikról részletes beszámolót készítsenek. A féléves értesítők és német nyelvű táblázatok mellett egy 1865-ben, magyar nyelven készített táblázatból részletesen értesülhetünk a Munkácsi Püspökség görög katolikus iskoláiról. Három különböző helyen lévő iratanyagban¹⁶⁰ 43 esperesi kerület,¹⁶¹ összesen 549 iskola részletes állapotát ismerhetjük meg ezekből az iratokból, amiből 140 esik Bereg vármegyébe.

Ezek alapján 1865-ben a Munkácsi Egyházmegyében (amely már csak nyolc vármegyére terjedt ki)¹⁶² a népiskolákat három típusra lehet osztani: elemi főtanoda (másképp

¹⁵⁸ MÉSZÁROS, NÉMETH, PUKÁNSZKY, *i.m.*, 303.

¹⁵⁹ *Uo.*, 304.

¹⁶⁰ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár = KTÁL, (föld/opisz/jegyinyica, oldalszám) Az iratok a Görög katolikus egyház című fondban találhatóak, mely a 151-es fond. Az iratok 3 csoportban, minden csoport külön helyen van tartva. Az első csoportot a 12-es opisz 609-613-ig terjedő jegyinyicái képezik. A második csoport szintén a 12-es opiszban található, a 834-846-ig terjedő jegyinyicákban, és a harmadik csoport iratai a 10-es opiszban, 1343-1349-ig lévő jegyinyicákban vannak. A széttagolás oka ismeretlen.

¹⁶¹ A Munkácsi Egyházmegye 1 esperesi kerületének, a Gálszécsinek anyagát nem találtam meg, a többi 43 kerület anyagát tartalmazza ez a 3 csoport iratanyag.

¹⁶² Bereg, Hajdú kerület, Máramaros, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Ung és Zemplén

főelemi), elemi altanoda (alelemi) és szükségbőli iskola. Az arányokat tekintve: az iskolák 98%-a az utóbbi típusba tartozott. Bereg megyében szükségbőli iskolák mellett csak két altanoda létezett: Munkácson és Nagy-Lucskán, illetve az Alsó-vereckei iskolát szervezett vegyes eleminek aposztrofálták. (Elemi főtanoda volt az egyházmegyében ekkor például Ungváron, Hajdúdorogon és Máriapócsan). Azt láthatjuk, hogy a korábbi paróchiális iskolák szükségbőli iskolák lettek és a legtöbb, korábban szabályosan működő iskolát is már csak így jelöli a táblázat. Ez korántsem jelenti a hasonló oktatási színvonalat az iskolák között.

Az iskolák vegyesek, tehát lányok és fiúk közösen látogatták, Alsó-Verecke kivételével mindenhol egy tanterem állt rendelkezésre. A legtöbb iskolában egy osztály, két csapatban tanult (kezdők és haladók), néhány helyen három csapat is volt; Munkácson két osztály működött.

Az esetek 90 százalékában kizárólag görög katolikus felekezetűek voltak jelen az iskolában. További 9%-ban a görög katolikus iskolások mellett római katolikusok is látogatták a görög katolikus felekezeti iskolát. A maradék 1% változatos: református és izraelita gyerekek is jártak a tanintézményekbe.

Hasonló a helyzet a nemzetiségek kérdésekor is: A 140 vizsgált iskolából 131-nek a tanulói kizárólag rutének, míg 9-nek vegyesen magyarok és rutének, vagy szlovákok és rutének, vagy németek és rutének.

A szükségbéli iskolák nagy részében az oktatás nem érte el a kellő szintet, mert egy felülről szervezett iskolát akartak fenntartani, amit a lakosok képtelenek voltak teljesíteni.

5. Görög katolikus iskolák Bereg vármegyében a kiegyezésig

a) Az első rendszeres iskolák

Egy 1799-ben kelt latin nyelvű irat megyénként felsorolta a Munkácsi egyházmegye iskoláit. E szerint Bereg vármegyében két iskola működött a XVIII-XIX. század fordulóján: Munkácson és Alsó-Vereckén.¹⁶³ Korábban láttuk, hogy 1806-ban már Szolyván és Sztrabicsón is működött rendszeres iskola. Az első négy rendszeres iskola mellett párhuzamosan működtek a vasárnapi iskolák, ezekből egyre több vált hivatalosan is népiskolává.

¹⁶³ KTÁL 151/6/321, 9.

A munkácsi iskola¹⁶⁴ a legelső görög katolikus iskola a vármegye területén. Az 1792-ben összeírt névsor (Catalogus Studiosae Juventutis Scholas Munkatsiensis Frequentantis pro Anno 1792)¹⁶⁵ beszámol a diákokról; nevük, származásuk, életévük, rítusuk, nyelvismeretük, osztályuk és magaviseletük alapján megismerhetjük az iskola működését.

Ember Győző leírásából az 1747-es összeírásban Munkácson a kántortanító jövedelme 14 forint 48 krajczár volt és ekkor 60 család tartozott a görög katolikus felekezethez.¹⁶⁶ Ez volt a legnagyobb kántortanítói jövedelem ekkor egész Bereg megyében, bár az még így is elég alacsony összegnek számított.

A munkácsi iskolát a táblázatos értesítők 1827-ig 'schola nacionalis'-nak, az 1827-es értesítőtől kezdve már 'schola trivialis'-nak nevezték. Az 1856-os összeírás 'schola elementaris'-nak jelezte, míg 1862-ben már 4 osztályos fi elemi és két osztályos nő elemi írtak Munkácson össze.

Az említett 1799-ben kelt latin nyelvű irat szerint Munkács mellett még Alsó-Vereckén volt iskola Bereg vármegyében.¹⁶⁷ Az eddig megtalált legkorábbi 'Relatio Semestralis', féléves értesítő Alsó-Vereckéről való (Bereg vármegye görög katolikus népiskolái közül), az 1803/1804-es tanév első félévéről ad jelentést. Római és görög katolikus vegyes (mixta), triviális iskola. A tanító Petrus Gerberi, rutén, magyar és latin nyelveken tanított, ekkor már második éve. A keresztény hittan mellett mindhárom nyelvet tanította öt órán át, csak magyarul egyet, csak ruténül egyet, rutén és magyar szóbetűzést négy órán át és aritmetikát, számolást nyolc órán át rutén nyelven.¹⁶⁸ Az 1840-es évek elején új épületet építettek a lakosok az iskolának.¹⁶⁹

A Szolyván létező iskoláról első információnk a lelkészségeket összeíró lista alapján van, mégpedig az, hogy már 1806-ban működött itt iskola. Kezdeteiről egyelőre többet nem tudunk. Az 1810-es évek közepén a táblázatos összeírások alapján pontos képet kaphatunk az iskola életéről, működéséről, diákjairól, tanítójáról.¹⁷⁰

Sztrabicsón működött az első négy beregi görög katolikus iskola egyike, az 1806-os lista szerint. Egy 1810-es szerződés¹⁷¹ arról szól, hogy a tanfelügyelővel megegyezést írtak a

¹⁶⁴ Vö.: POLYÁK Mariann, *Munkács görög katolikus elemi iskolája a XIX. században = Szabolcs-Szatmár-beregi Szemle*, 2012/2.

¹⁶⁵ KTÁL 151/5/560, 1-4.

¹⁶⁶ EMBER, *i.m.*, 110.

¹⁶⁷ KTÁL 151/6/321, 9.

¹⁶⁸ KTÁL 151/6/1232, 34.

¹⁶⁹ KTÁL 151/9/1407, 51.

¹⁷⁰ Tabella informatoria ... pro anno 1815, KTÁL 151/6/2351, 38., 1815/16-os tanév 1. félév: 2429 j. 26., 1816/17-es tanév 2. félév: 2489 j. 32.

¹⁷¹ KTÁL 151/6/2032, 8. – teljes szöveg: 2. sz. Melléklet

korábban felállított, több község által közösen használt felekezeti iskoláról, úgy, ahogyan azt a királyi rendeletek elvárják. A szerződés szerint az iskolába jártak a gorondi és az izsnyétei gyermekek is.

b) Újabb rendszeres iskolák alapítása

A korábban Sztrabicsóval közösen iskolát alapító Gorond hitközség időközben önálló paróchiává növe, saját tanítót fogadott, iskolát indított be. A szerződés 1832-ben kelt, melyben vállalták, hogy épületet állítanak fel a tanítónak, melyben iskolaszoba is lesz, és a telekre istállót, szekér-színt és ólat is építenek, kapuval és kerítéssel, bútorzattal együtt, valamint vállalták az épület karbantartását is.¹⁷²

Nagy-Lucska is egyike - Sztrabicsó mellett - az egyik gazdag és Munkácshoz közel levő nagy településeknek. Az 1806-os összeírás szerint még nem volt szabályosan szervezett iskolája. Egy 1810-ben kelt szerződés arról szól, hogy egy tanítót hoznak, így az uralkodó akaratát teljesítik az iskolaalapítással. A juttatások felsorolása mellett ekkor azt is remélték, hogy szegénységüket látva az uraság is segíti majd a tanító ellátását. Az iskolaépület ekkor már állt, karbantartását vállalták, bíztak abban, hogy az uraság berendezi az épületet. A kontraktust a földesúr a saját kikötéseivel megerősítette.¹⁷³

Új-Dávidháza iskolájáról az első, számunkra elért forrás egy táblás értesítvény az 1814/15-ös tanév második félévéről.¹⁷⁴

Kálnikon - egy 1815-ben kelt szerződés szerint - azt tervezték, hogy tanítót hoznak be a faluba, illetve a dokumentumban lefektették a tanítónak fizetendő járandóságokat is.¹⁷⁵ Kálnikkal kapcsolatban a sematizmusok üresen hagyott rubrikái alapján arra lehet következtetni, hogy itt a szerződésben foglaltak nem valósultak meg, vagy az iskola nem volt működőképes és hamarosan megszűnt.

Szentmiklóson az 1814/15-ös tanévről beszámoló értesítő az ekkor első éve tanító Basilius Seregelly munkáját első osztályúnak írta le, a rutén, latin és magyar nyelveket bírta a magister.¹⁷⁶ A sematizmusok mindvégig jelzik az iskola létét (1829-től van bejegyezve), de 'Relatio'-t csak 2 évtized múlva találtunk újra.

¹⁷² KTÁL 151/8/997, 62-63.

¹⁷³ KTÁL 151/6/2032, 10., lásd: 3. sz. Melléklet

¹⁷⁴ KTÁL 151/6/2351, 20.

¹⁷⁵ KTÁL 151/6/2352, 12.

¹⁷⁶ KTÁL 151/6/2351, 29., Classificatio: uo. 28.

Az egyházmegyei sematizmusok ugyan a tanítók neveit csak 1841-től őrizték meg, de a korábbi évkönyvekből szerezhettünk más információkat egy helység iskolájáról, mégpedig azt, hogy a paróchus a helyi rendszeres iskola igazgatója (una localis system. Scholae vernaculae director), az 1839-es sematizmusban pedig a községnél jegyezték meg, hogy van szabályszerű iskolája (habet scholam system.). Iványi községben már 1829-ben a paróchust az iskola igazgatójaként írták le.

Ruszkócz egy kis település Kálnikhoz közel, az iskola alapításáról egyelőre nem találtunk iratot, de a sematizmusok tanúsága szerint az bizonyos, hogy 1829-ben már iskola működött itt és ez valószínűleg folyamatos volt végig a korszakban.

Ezek voltak a vármegye legelső görög katolikus rendszeres iskolái, amelyek szabályszerűen, szerződésben kötött feltételek mellett működtek. A következő évtizedben egyre több szabályos iskolát alapítottak, így görög katolikus iskola jött létre: Beregszászon, Bilkén, Rákoson is. 1840-re több mint tíz görög katolikus kisiskola működött rendszeresen a beregi főesperesség területén, többek között - a krajnyai esperességet kivéve - minden esperesi kerület székhelyén is.¹⁷⁷

c) Változások az 1840-es évektől

Az 1840-es évek elején egy változást figyelhetünk meg, ettől kezdve az egyházi összeírásokban kerületenként adták ki a táblázatos értesítvényeket és nem egyesével. Ez azt jelentheti, hogy a folyamatos hatósági intézkedések következtében az addig csak katekizációs iskolák valamelyest átalakultak egyfajta rendszeres, paróchiális iskolává, ezzel bevették ezeket a rendszeres iskolák körébe. Annak iskolaszerű működése még viszont távol állt a korábban ismertett rendszeres iskolákétól. A következő évtizedek ezeknek, az így szükségszerűen kialakított iskolák törvény szerinti átalakításával teltek el. A táblázatokban az (al)esperesek több helyen is megjegyezték, hogy a kántortanító ne csak katekizmust tanítson, hanem olvasni, írni és számolni is. A sematizmusokban egy ideig nyomon lehet követni, hogy hol folyt elemi oktatás és hol volt paróchiális iskola: külön jelölték azt, ha tanító (docens) volt a községben. A paróchiális iskolákban a kántortanító tanított.

Korábban a XVIII. századi összeírásokban láttuk, hogy az anyaegyházakban mindenhol és több filiában is volt éneklésztanító. Ha megnézzük Bereg megye térképét, azt látjuk, hogy az 1840-ig felállított néhány görög katolikus iskola főként a megye középső

¹⁷⁷ Az 1839-es sematizmus Gorondot nem tünteti fel, mint rendszeres iskolahelyet, hanem a többi 12 említett rendszeres iskolát jelöli meg.

részén, Munkács központtal, illetve az esperesi kerületek központjaiban alakult. Ez természetes, hiszen a körülmények itt adtak lehetőséget egy tanító ellátására: viszonylag nagy családszámmal rendelkező települések voltak, többségében ruszin lakosokkal.

Munkáctól északra, ahol a hegyi kis falvakban többnyire csak néhány ruszin család élt, ők nem voltak képesek ellátni egy tanítót, mert kevesen is voltak és szegények is. A megye területének közel felét kitevő terület csupán csak két esperesi körzetre volt ekkor osztva, a vereckei és szolyvai esperesi kerületekre. A kerületek mérete is jelzés értékű, addig egy viszonylag elhanyagolt, nem sűrűn lakott terület volt, mellyel a hatóságok nem sokat foglalkoztak.

Az északi területen 1840-ig csak a két mezővárosban: Alsó-Vereckén és Szolyván jött létre rendszeres iskola. A többi helyen volt kántortanító, de ők még a hagyományos, évszázadok óta megszokott rendszerben vasár- és ünnepnap tanítottak, gyakran képzettség nélkül, csak katekizmusra és énekekre, ahol valamivel képzetesebb éneklész volt, ott írásra, olvasásra is. A gyerekek kevesen jártak el az oktatásra, mert otthon nem tudták nélkülözni pásztori munkájukat. Az egyházi hatóság próbált nyomást gyakorolni a falvak elöljáróságára, hogy ők is hassanak oda az oktatás bővítésére, de legtöbbször ez süket fülekre talált. Az északi terület oktatásának fejlesztésére az egyházmegyei elöljárók az állami tisztviselőkkel több gyűlés alkalmával különböző terveket dolgoztak ki az 1840-es és 50-es években.

A legfontosabb forrásunk a kerületek iskoláiról a sematizmusok mellett az 'Informatio Tabellaris'-ok, vagyis táblás értesítők; korábban az egyes, most a kerület összes iskolájáról készültek, hiszen az 1840-es évek elején megnőtt a kerületek szabályszerűvé vált iskoláinak a száma. Ezek a táblázatok a korábbi 'Relatio'-khoz hasonlóan adják meg az adatokat a települések iskoláiról: helye, oktató, tankötelesek, tantárgyak, eredmények, megjegyzések.

A vereckei esperesi kerület iskolái

Az 1847-es kerületi információs táblázat (Informatio Tabellaris) 23 település oktatási helyzetéről tár elénk képet, melyek anyaegyházak és filiák vegyesen. A docens rovatba több helyen cantor jelzés került, jelezve, hogy a kántor nem volt éneklésztanító, csak kántorságra volt alkalmas.¹⁷⁸ (A táblázatok alapos elemzése fontos lenne a reformkori oktatástörténet vizsgálatához.)

Likovics János, szentszéki ülnök, aki a püspökség székhelyén, Ungváron ellenőrizte a táblázatokat, visszaküldte azokat pótlásra. Megjegyzéseiből megtudhatjuk, hogy hogyan tettek

¹⁷⁸ KTÁL 151/9/2436, 16.

különbséget a kétfajta iskola között, tehát a szabályosan alapított iskolát az ülnök rendszeres iskolának nevezi, míg a többit éneklészi iskolának.¹⁷⁹ A rendszeresről, ami a kerületben Alsó-Vereckén volt, külön táblázat készült, míg a többi 23 éneklészi iskoláról egy másik összeírás, de ez is tartalmazza Alsó-Vereckét, a paróchián tartott oktatást, a kántorral.

A következő évben (1848) már mind a 23 település kántortanítójának működési évét és tanítási módját is feltüntették a táblázatban.¹⁸⁰ A neoabszolutizmus korában egy bizottság tervezetet dolgozott ki, melyben a Bereg megyei hatóságok a görög katolikus lelkészekkel közösen az iskolák rendezését határozták el. Ebben a tervben leírták az állapotokat, tehát egészen pontos képet kapunk a kerület népoktatásáról. Az eseményt jegyzőkönyvben örökítették meg, melyben beszámoltak az iskolák állapotáról is és megoldási lehetőségeket dolgoztak ki településenként az adott helyzetnek megfelelően. Az akkori helyzet tehát így festett: *„a bizottmány tagjainak előadásuk szerint kiviláglott, miszerint jelenben A[lsó-] Vereckén virágzó iskola ellenben Zavatkán-Voloczon csekélyebb kezdő iskola, Timsoron-Kanorán-Szkoárszán ellenben iskolaház [van], a többi lelkészségek helyén pedig a népnevelés előmozdítása iránt kiadott rendelet alapján tett intézkedések mind eddig sikertelenek lévén – sem iskola sem iskolaház fel nem állíthatott.”*¹⁸¹ Ez is azt bizonyítja, hogy a táblázatban bár iskolás helynek van írva a 23 község, valójában ott még közel sem folyt szabályszerű oktatás, hiszen a feltételek sem voltak hozzá adottak.

A bizottság ezek után egyesével vizsgálta meg a községek helyzetét, valamint részletesen kidolgozták, hogy hol, milyen módon lehetne felállítani az iskolát és azt megfelelően működtetni, például valamely nem használt épületet megtettek iskolaépületté, bevonták a járandóságok fizetésébe a földesurat is, vagy kisebb községeket egy iskolaközséggé vontak össze. A megállapított elvek alapján a kerületben még 15 iskolára volt szükség, melyek közül néhány már állt, néhányat pedig fel kellett állítani; összesen pedig hat tanképes tanító állt rendelkezésre. Az iskolák felállításához szükséges volt a közigazgatási hatóságok együttműködése, hogy kényszerítsék a határozatot be nem tartókat.¹⁸²

A szolyvai esperesi kerület iskolái is hasonló állapotban voltak, mint a vereckei kerületé: Likovics szentszéki ülnök a táblás értesítvényhez itt is megjegyzéseket fűzött az 1845-ös évre vonatkozóan: *„ezen kerület éneklészeinek kinyilatkoztatik: hogy nem elég a*

¹⁷⁹ KTÁL 151/9/2643, 8.

¹⁸⁰ Uo., 11., 1850: KTÁL 151/10/332, 19., 1851: 524 j. 58.

¹⁸¹ KTÁL 10/3/847, 13-13. verso

¹⁸² Uo., 13-18.

gyermeket egyedül a keresztény tudomány elemeire tanítani-, hanem fő kötelességök az éneklészeknek tanítani a gyermekeket olvasni, írni, és számolni.”¹⁸³

Az alesperes részletes táblázatot írt a kerülete 20 iskolájáról 1841-ben, több, olyan rovatot is bevezetett a táblázatba, amelyek eddig nem szerepeltek a paróchiális iskolákkal kapcsolatban.

A kétféle, tehát a szabályosan alapított és a katekizációból kifejlődött paróchiális iskola közötti különbség a szolyvai kerület értesítvényeiből is jól kitapintható: Szolyva rendszeres iskolájában Vaszkó János volt a tanító. Az iskola táblás értesítvényei fennmaradtak, annak rendszeres működéséről tanúskodnak. A kerületek táblázatos értesítőjében pedig azt látjuk, hogy a paróchiális iskolák körében Szolyvánál a kántort említik, aki Georgius Asztalos. A tanító és a kántor külön-külön személy, később is párhuzamosan voltak Szolyván, ahogy azt a sematizmusokban látjuk. A kérdésre, hogy ki tartja a katekizációt és hittant, a többi község esetében: a lelkész és a tanító (docens), egyedül Szolyvánál említi még mellettük a kántort (cantor). A többi helyen a kántortanítót értették a docens alatt.¹⁸⁴

Likovics a következő évben, 1846-ban is megismételte az új elvárást a kántortanítókkal szemben: *„Ezen kerületbéli egyházi iskolákban a gyermekek egyedül a hittanban tanítatnak; mivel pedig ez kiváltképen a lelkészek kötelessége: azért az illető éneklészek mint tanítók oda utasítatnak, hogy ezentúl legalább részen – s fokunkint tanítsák a gyermekeket egyszersmind olvasni, írni, és számolni; és e végre magokat is tökéletesítsék.*”¹⁸⁵ Az 1848/49-es tanév táblás értesítvénye továbbra is csak a keresztény hittan oktatásáról számolt be, heti 12 órán át, vagyis ez már mindennapi iskolabajarást jelentett, de a tananyag még mindig nem volt a rendszeres iskolának megfelelő.¹⁸⁶

Az 1840-es évektől kezdve már tanítónak hívják a kántortanítót és iskolának a paróchiális iskolát, de több minden, így pld. a tananyag megmutatja, hogy még nem az elvárt, rendszeres iskola értelemben működik az oktatási intézmény. A kettő közötti átmenet, hogy mikortól van rendes elemi oktatás az iskolákban és nem csak a hitbeni oktatás heti egyszer, sok iskola életében nehezen látható. A hatóságok ezekkel a gondokkal küzdöttek a 40-es évektől kezdve mindaddig, míg nem tudták törvényessé tenni az oktatást, ez a folyamat még a dualizmus korában is nagy gondokat okozott. A szükséges feltételekről már a vereckei bizottság kapcsán felmerültek lehetőségek. Ahol ezeket sikerült teljesíteni, ott minden

¹⁸³ KTÁL 151/9/2219, 5.

¹⁸⁴ KTÁL 151/9/603, 28-33.

¹⁸⁵ KTÁL 151/9/2219, 80., Tabella Informatoria 1846-ból: uo: 44-50., 1847-es: 2435 j. 73-79.

¹⁸⁶ KTÁL 151/9/2654, 4-8.

bizonytal megvalósult a törvényes oktatás. Ezt a folyamatot gyorsította fel az 1868-as törvény azzal, hogy az állam saját iskolákat állított fel, így oldva meg az anyagi gondokat.

Bereg vármegye középső területén láthattuk, hogy a többségében ruszin lakosság nagyobb létszámú településeken, Munkács központtal több iskolát volt képes önjelől felállítani még a reformkor előtt. Így a munkácsi kerületben is korábban már több településen rendszeres iskola alakult ki. A kisebb településeken csakúgy, mint az északi területeken hagyományosan katekizáció volt. A vizitátorok pedig egyre sürgették, hogy mindennapos iskola legyen és a kántortanító a paróchiális iskolában elemi ismereteket is tanítson. Ezeket a katekizációs helyekből, fokozatosan átalakult iskolákat hívták szükségbőli iskoláknak.

A **munkácsi esperesi kerület** 1845-ös táblás értesítésében a kerületi esperes nagyon részletesen írt az iskolák állapotáról. A tantárgyak alapján (1. hittudomány, 2. betűzés, szótagolás, olvasás és írás, 3. magyar nyelv és számvetés gyakorlása) három csoportba lehet az intézményeket sorolni. Ezek szerint tehát voltak:

I. Rendszeres iskolák azokon a helyeken, ahol már a korábbi évtizedekben iskolát állítottak fel: Új-Dávidháza, Iványi, Nagy-Lucska, Munkács (anyaiskolának nevezi), Szentmiklós, Sztrabicsó, Gorond, ezeken a helyeken iskolaépület is állt.

II. Elemi iskolák: ezek a paróchiákkal rendelkező községek iskolái, bár külön iskolaépületük nem volt, hanem a kántor házában folyt a tanítás. A tananyag szempontjából azonban különbség volt: egyes helyeken mindkét félévben a tantárgyak az 1. és 2. féle tanulmányok: Dunkófalva, Felső-Viznicze, de a legtöbb helyen a második félévben csak hittant és csak vasárnaponként tanultak: Oroszvég, Podhering, Repede, Selesztó.

III. Fiókiskoláknak pedig a filiák iskoláit nevezte az esperes, a tananyag szerint itt is volt különbség: az első félévben az 1. és 2. típusú tantárgyakat is tanította a kántortanító, a második félévben csak a hittant: Ó-Dávidháza, Klucsárka és Klacsanó (tehát mint egyes paróchiás falvak iskoláiban). A többségében azonban csak a vallási ismereteket tanulták a kántornál egész éven át, naponta, de a második félévben csak vasárnapokon, ezek: Koczkaszállás, Dubina, Kustánfalva, Bukovinka, Kölcsin, Igléncz, Alsó-Hrabonicza, Izsne, Alsó-Viznicze.¹⁸⁷ Az elemi és a fiókiskolák széles skálát mutatnak a tananyag tekintetében: de a megkívánt elemi ismeretek oktatását egyikben sem tanították kellő mértékben, így mindegyik iskola fejlesztésre szorult.

¹⁸⁷ KTÁL 151/9/1766, 20-26.

Az 1850-es években Deskó János lett a munkácsi kerület esperese és egyben a kerületi iskolák felügyelője is. 1857-ben megfogalmazta kerületében az oktatás legfőbb akadályait, s hogy azokat hogyan lehetne megszüntetni: ehhez szükséges volt a politikai közegek hathatós segítségére, a tanítók megfelelő képzésére, a megyénkénti közvetlen felelős felügyeletre, mely állandó jelenlétével tudná helyes mederbe terelni az iskolaügyet.¹⁸⁸

Deskó János az 1861/62-es tanév kimutatásában az összes munkácsi kerületi iskolát elemi iskolának írta le, a tantárgyak alapján pedig kettő kivételével minden iskolában ezeket tanították napi négy órában: keresztény hittanból a kiskatekizmust; orosz, magyar és német betűzés, szótagolás és olvasás; számtanból a négy első rendes munkálatok, írás és templomi éneklés. Nagy-Lucskán az előzőek kiegészültek még hittanból a nagy katekizmussal és bibliai történettel. Munkácson pedig a tananyaghoz tartozott a hit, remény, szeretet, a szentségek, az evangéliumok magyarázata, az újszövetség, számtanból a négy alapismereten kívül például a törtek, magyar nyelvből a beszéd is és ezeken kívül földrajz, természettörténet, magyar, orosz, német és latin betűzés, szótagolás és olvasás, iskolai rendszabályok, szépírás négy nyelven; összesen hetente 27 óra. Gorondon és Nagy-Lucskán külön tanítót, míg Munkácson külön tanítót és tanítónőt is alkalmaztak.¹⁸⁹

A következő évben már a korszaknak megfelelő alelemi-főelemi típusokkal jelezte az esperes kerülete iskoláit: Nagy-Lucska és Munkács kivételével az iskolák egy osztályos alelemik voltak, Nagy-Lucskán kétosztályos alelemi működött. A munkácsi iskolát pedig „egyveleges”-nek jelzi az alesperes, a fiúiskola négyosztályos (amilyenek a városi főelemik) a leányiskola pedig kétosztályos volt. A munkácsit kivéve minden iskola vegyes (tehát fiúknak és lányoknak is) és orosz tannyelvű volt, Munkácson pedig a tannyelv: orosz, magyar és német. Munkácson és Nagy-Lucskán kívül már csak Új-Dávidházán és Gorondon volt külön tanító alkalmazva az iskolába, a többi helyen a tanító volt a kántor is egyben. A többi korábbi rendszeres iskola már egy szintbe került a korábbi paróchiális iskolákkal, az utóbbiak felzárkóztak az 1860-as évek elejére a tananyag szempontjából.¹⁹⁰

A munkácsi kerületben már az 1860-as évek elején sikerült elérni, hogy egyre több tanköteles eljárjon az iskolába, ez nagyrészt az esperesnek volt köszönhető. Deskó János a püspöknek így számolt be 1863-ban a fejlődésről: a „*Munkácsi kerületben legujabb időben a népiskolák nevezetes lendületet nyertek, örömmel tapasztalhatni az iskolába járó gyermekek*

¹⁸⁸ KTÁL 151/10/1734, 134-137., 1858-ban eredményről számolt be: 1920-as jegy. 77.

¹⁸⁹ KTÁL 151/10/2572, 48-51.

¹⁹⁰ KTÁL 151/12/150, 30-32.

száma növekedését, - azonban a kerületi iskolák úgy, mint különösen a munkácsi iskola a szükséges könyvekben (...) nagy hiányt szenvednek... ”¹⁹¹

A század második harmadáról összességében azt mondhatjuk el, hogy ekkor történtek a katekizációs helyekből a paróchiális iskolákká való átalakítás lépései, főként az 1840-es évek elején. Tehát a templomi katekizmus-oktatás mellett a kántori lakban, vagy szobában már elemi ismeretekre is oktatták a tanköteleseket, mégpedig a kántor. Ez jól kimutatható a táblás értesítvények és a sematizmusok segítségével.

Az 1830-as évek végén, 40-es évek elején még sok rendszeres iskola alakult, ezt követően pedig a paróchiális iskolákat igyekeztek átalakítani rendszeres iskolává. Az 50-es, 60-as évekre végül a két korábbi kategória teljesen egybeolvadt, az összes görög katolikus iskola alelemi volt a megyében, kivéve a munkácsit, amely főelemi lett. Az így kialakult iskolaszervezet színvonala viszont a körülmények miatt igen gyenge volt a szükségből kialakított iskolák miatt. A hatóságok megpróbálták ezt megfelelő szintre fejleszteni, többnyire kevés sikerrel. Az iskolák tananyaga, tanítási időtartama és színvonala igen nagy skálán mozgott.

¹⁹¹ KTÁL 151/12/366, 7.

V. A DUALIZMUS

Az 1867-es kiegyezés után Magyarország önállóan irányíthatta belügyeit, így az oktatást is, amit többé nem a királyi felségjog alapján hozott rendeletek alapján alakítottak. A reformkori törekvések is hozzájárultak ahhoz, hogy 1868-ra már jól kidolgozott rendszere legyen az oktatásban szükséges változtatásoknak. Báró Eötvös József, aki már az első magyar kormányban is kultuszminiszteri posztot töltött be, az Andrássy-kormányban újra vallás- és közoktatásügyi miniszter lett haláláig, 1871 februárjáig.

1. Általános, országos népoktatási helyzet 1876-ig

Eötvös József a kiegyezéskor jól látta, hogy már mások a társadalmi viszonyok, mint 20 évvel azelőtt. A polgári átalakítást 1848-ban a nép forradalommal próbálta elérni, most az állam, felülről irányítva tette azt. A miniszter a magyar oktatásban elsősorban a népoktatásra helyezte a hangsúlyt.

a) Törvény a népoktatásról: 1868:38.

Báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter javaslatára, a kiegyezési törvényt követően hamarosan megszületett az első magyar népoktatási törvény (1868. 38. tc.). A neveléstörténészek véleménye szerint ezzel Magyarország megelőzte Európa számos vezető nagyhatalmát is, például Angliában 1870-ben fogadtak el hasonló törvényt. A népoktatási törvény több, fontos célt fogalmazott meg:

1. Az iskolák hat osztályos elemi népiskolákká való átalakítása a falvakban és városokban egyaránt. A törvény több, korábban már rendeletekben megjelent elemet tartalmazott, mint például a 6-12 évesek tankötelezettsége, a hiányzó diákok szüleinek megbüntetése stb.

2. A felekezetek mellett az állam, a község, valamint társulatok és magánszemélyek is állíthattak iskolát.

3. A törvény a tanfelügyelet kérdését is megreformálta: a községi iskolák elsőfokú hatósága a választott iskolaszék, az állami iskoláké a gondnokság lett. Az iskolaszéknek kellett felügyelni az iskola működését, a törvények betartását, beszédni a tandíjat, odafigyelni a mulasztásokra, megválasztani a tanítót, jelen lenni a vizsgákon, figyelni és megoldani az

időközben adódó problémákat (az iskolaépület javítása, nézeteltérés a szülőkkel, taneszközök beszerzése, stb.). Az állami felügyeleti rendszer is átalakult, a törvényalkotók arra törekedtek, hogy minden megyének önálló állami tanfelügyelete legyen, ahol a tanfelügyelő a kerület összes iskoláját ellenőrizze.

4. A törvénytől számítják Magyarországon az általános tankötelezettség kezdetét: ezentúl a fiúknak és lányoknak is 6-12 év között népiskolába, 12-15 év között pedig ismétlőiskolába kellett járni.

5. A törvény, az 1848-as törvénytervezettel ellentétben nem mondta ki az oktatás ingyenességét, azt majd csak 1908-ban foglalták törvénybe (46. törvény), de az 1868-as törvény gondoskodott a szegény gyermekek tandíjmentességéről.

6. Minden gyermek anyanyelvén tanulhatott, ez 1920-ig volt érvényben. A későbbiekben több törvény is módosította a nyelvtanítást, így az 1879-es, amelyben kötelező tantárgyként bevezették a magyar nyelvet is. Apponyi Albert kultuszminiszter nevéhez fűződik az 1907-es 27. törvény, amely azt a feltételt támasztotta a felekezeti iskolák állami támogatásához, hogy a tanulóknak a negyedik osztály után ki kell tudni fejezni magukat alapszinten magyarul, írásban és szóban is.

A magyar nyelv kötelezővé tételét így ítélik meg az oktatástörténészek: *„A magyar nyelv államnyelvvé tétele és széles körű terjesztése egy soknemzetiségű polgári államban indokolt törekvés volt. Ez azonban nem párosult kellő körültekintéssel és a nemzetiségi jogok tiszteletben tartásával.”*¹⁹²

Míg 1848-ban a közös iskolák felállítását tervezte a miniszter, a kiegyezés után a már meglévő felekezeti hálózatra építette az iskolarendszert, tehát csak ott kellett közös, felekezetközi iskolákat felállítani, ahol egyik egyházközség sem volt képes önerőből törvényesen iskolát fenntartani. Az állam pedig akkor állított fel iskolát, ha a község semmilyen módon nem volt képes törvényes oktatási intézmény fenntartására. Az állam szerepe tehát nem egy központi, mindent felügyelő irányítás volt, hanem ott lépett közbe, ahol a felekezetek nem boldogultak sem önállóan, sem közösen.¹⁹³

Amint korábban már láttuk, mind az uralkodó, mind a törvényhatóságok rendeletekkel próbálták rávenni a tanköteleseket az iskolába járásra, büntetni a mulasztókat és azok szüleit. Az 1868-as törvény legfőképpen abban jelentett újdonságot, hogy a felekezeteken kívül a község, az állam, egyesületek, sőt magánszemélyek is alapíthattak iskolát. (10.§) Bár ez a

¹⁹² MÉSZÁROS, NÉMETH, PUKÁNSZKY, *i.m.*, 310.

¹⁹³ Uo., 307-309.

lehetőség már egy korábbi rendeletben megjelent, az azóta eltelt időben egyetlen állami iskolát sem alapítottak.

Mi volt az állami iskolaalapítás jelentősége?

A polgárosodás folyamán megváltozott az iskolák szerepéhez való hozzáállás. Addig egy elitet kellett képezni, amire néhány, a központokban létesített iskola is elégséges volt. A felvilágosodás óta egyre erőteljesebb, de főként a XIX. század 30-as éveit követően Magyarországon is jelentősebb hangot kapott az általános tankötelezettség és ennek megfelelően a falvankénti iskolaállítás. Erre viszont a szegényebb területek lakossága képtelen volt. A rendeletek mögött nem volt olyan szankció, ami miatt azt maradéktalanul betartották volna. Korábban az állami felügyeletet is tulajdonképpen egyháziak végezték, a két intézmény, egyház és állam egybefonódása ekkor még természetes volt. A felekezeti iskoláknak nem volt versenytársa, hiszen az a felekezet alapított iskolát, akinek tagjai a községben laktak. Általában mindenki a saját felekezete iskolájába járt, ha volt olyan. Előfordult, hogy több felekezeti intézmény is működött egy faluban, ha valamelyiknek nem volt saját iskolája, akkor a másik felekezet általában befogadta azokat iskolájába.

Korábban nem volt megszorító tényező az iskolába járás. A szülők gyermekeik munkájára számítva, illetve sokszor a tandíj miatt nem küldték iskolába gyermekeiket. Korábban ők sem jártak, nem érezték ennek fontosságát. A községbeli elöljárókon sok múlott, ideértve a lelkészt is, hogy mennyire akartak és mennyire tudtak hatni a hitközség tagjaira.

A felsőbb egyházi felügyelet a canonica visitatio-k során igyekezett az elöljárókat kötelességükre figyelmeztetni, illetve ajánlásokat fogalmaztak meg, de nekik sem volt semmilyen büntetési lehetőség a kezükben.

A törvényhatóságok sokszor anyagi büntetést helyeztek kilátásba, de ez megakadt a helyi tisztviselők magatartásán, hiszen a falubeliek mind ismerőseik, vagy rokonaik voltak, nem akartak kellemetlen helyzetbe kerülni a gyermekeiket iskolába nem járató szülőkkel szemben. Ahol maga az elöljáróság is képtelen volt, nem is érezték át az oktatás fontosságát.

Ezzel a kör bezárult. Olyan eszközt kellett a polgári kormánynak kitalálni, amivel ebbe beleszólhatott és megváltoztathatta a helyi viszonyokat. Ebben óriási szerepet vállalt Eötvös azzal, hogy más intézmény számára is lehetővé tette az iskolaalapítást.

Az állami iskolák alapításának lehetősége teljesen megváltoztatta a korábbi helyzetet: ezután már nem lehetett megoldhatatlan kifogást kitalálni arra, hogy miért nem fejlesztette egy-egy hitközség felekezeti iskoláját. Korábban mivel nem volt pénz, csak képtelen tanítót alkalmaztak, így nem jártak a gyermekek iskolába, a helyi elöljárók pedig nem büntették meg szüleiket.

A törvény megszületése után, ha nem volt pénze sem a hitközségnek, sem a községnek, akkor akár az állam is alapíthatott iskolát. Ezzel a helyzettel az egyházi vezetők nagy kihívás elé kerültek. Az ekkor már öntudatukra ébredt nemzetiségek pedig inkább nemzetiségi kérdésként kezelték az ügyet mintsem felekezetié.

Az 1868:38-as törvény eredményeit elemezve megállapíthatjuk, hogy a dualizmus folyamán országosan egy dinamikus fejlődést tapasztalunk az oktatás terén is, csakúgy, mint a gazdaságban, iparban és a többi területen. Természetesen az oktatás eredménye nem mérhető azonnal, így csak a törvény megszületése utáni évtizedekben látható jól a hatása. Becslések alapján az országban 1868-ban a tankötelesek 48%-a járt iskolába. Az iskolakötelezettség egyre szélesebb körű megvalósulását a következő táblázat mutatja:

Év	Iskolába járók aránya
1868	48%
1872	55%
1896	79%
1913	93%

Az iskoláztatás elemei természetesen együtt voltak megváltoztathatóak, tehát hiába sikerült volna a hiányzó 52%-ot rávenni, hogy iskolába menjenek, nem lett volna számukra elegendő és megfelelő állapotú tanterem, megfelelő számú és képzettségű tanító, megfelelő tankönyv sem állt volna rendelkezésükre. Egyes felmérések szerint, ha „*a tankötelezettség egycsapásra megvalósult volna, akkor további 13783 tanítót kellett volna alkalmazni és 14157 tantermet építeni.*”¹⁹⁴

b) Az Ung-beregi tanfelügyelőség (1869-1876)

Zsarnay Imre főtanfelügyelő

Báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter a népiskolai törvény megszületése után egy évvel értesítette a munkácsi püspököt, Pankovics Istvánt, hogy a király 1869. október 18-án kelt elhatározásával Bereg és Ung vármegyék tankerülete

¹⁹⁴ Uo., 309.

tanfelügyelőjévé Zsarnay Imrét¹⁹⁵ nevezte ki,¹⁹⁶ és a királyi tanácsosi címet adományozta neki.¹⁹⁷ Az 1868-as 38. törvény 123.§-a szerint: „Az egész ország vármegyék szerint azoknak megfelelő számú tankerületekre osztatik fel.”¹⁹⁸ Egy tanfelügyelő akkor működhetett két megyében is, ha azon a területen 300-nál kisebb volt a községek száma. „Ha teendőinek halmozottsága igényli, a kormány másod felügyelőt vagy segédet nevezhet mellé.”¹⁹⁹ A miniszter ezt indokoltnak találta, így november 8-án Talapkovics Emilián ungvári tanítóképezdei tanárt nevezte ki másod tanfelügyelőül.²⁰⁰

Zsarnay 1869 decemberében érkezett meg szolgálati helyére, Ungvárra²⁰¹ és a következő év márciusára már 30 iskolát látogatott meg. Ennek az útnak az eredményéről adott lesújtó képet a püspöki helyettesnek írt levelében.²⁰² Megállapította, hogy ha a tankerület görög katolikus és más felekezeti iskoláit összehasonlítja, akkor nagyon szembetűnő a különbség. Az eredmény, a törvény betartása érdekében, fontos volt a két hatóság (az állami és az egyházi) közös, jó együttműködése. Ezért örömmel értesült arról, hogy a miniszter leiratát, miszerint a hitfelekezet iskoláinak hiányain segíteni kell, hat főbb pontban összefoglalva, azt már 1869 márciusában püspöki körlevélben megküldték a lelkészeknek.

A főtanfelügyelő tisztában volt azzal, hogy időre van szükség ezeknek a megvalósításához. Egy évvel később kb. 30 iskolába tett látogatást Ung, de főképp Bereg vármegyében. A meglátogatott görög katolikus felekezeti iskolák között egy sem volt, amelyben a hat pontot teljesítették volna, sőt, csak néhányban teljesítettek egy-egy pontot a kitűzött célokból, ezek pedig a következők: 1. Iskolaépületekről: egy iskola sem a törvény szerinti, egyet sem alakítottak át. 2. A nemenkénti külön oktatás csak a munkácsi iskolában valósult meg. 3. Alig volt oktatás az év fele alatt. 4. Csak egy helyen voltak iskolai eszközök. 5. Még mindig nagy volt a mulasztók száma (kb. 50%-os) és ez semmilyen büntetést nem vont maga után. 6. Az előírt tantárgyakból csak hit- és erkölcsstan, olvasás-írás, és kis számtant tanítottak, a tanítók is alig tudtak a tantárgyakból valamit, még nekik sem volt tankönyvük, nemhogy a diákoknak. A tanítási módszerek elmaradottak: a syllabizálási

¹⁹⁵ Zsarnay Imre 1861-ben tagja volt az országgyűlés képviselőházának, mint Torna vármegye színi kerületének képviselője. 1865-ben alelnöknek jelölték, 1 szavazatot kapott, 1868-ban a közoktatási törvény megszavazásán is ott volt, fel is szólalt. Vö.: ÜRMÉNYI József és ZSARNAY Imre beszédek, Pest, 1861.

¹⁹⁶ A miniszter Szabolcs megyébe Tokai Nagy Lajos ügyvédet és Máramaros megyébe Szilágyi Istvánt nevezte ki királyi tanfelügyelőnek 1869 júniusban, vö.: KTÁL 151/12/2375, 1., Zemplén megyébe pedig Árvay Józsefet, 1870-ben: KTÁL 151/12/2801.

¹⁹⁷ KTÁL 151/12/2379, 1.

¹⁹⁸ 1868. évi XXXVIII. tv., 123.§.

¹⁹⁹ Uo., 124.§.

²⁰⁰ KTÁL 151/12/2388, 1.

²⁰¹ Ung, 1869/50, 3.

²⁰² KTÁL 151/12/2774, 1-5.

módszert követték, a modernebb üteny, vagy írva-olvasás helyett. Voltak olyan nagyközségek, ahol alig akadt, aki egy levelet meg tudott volna fogalmazni, „*Sőt találtam iskolát hol a gyerekek papjuk, tanítójuk sőt saját nevüket sem tudták. Különösen feltűnt előttem az, hogy csaknem mindenik tanító ki az elemi iskolákban a gyermekeket ily módon oktatja – azt állította hogy ő az ungvári t[anító]képezdében tanult, neki hiteles bizonyítványa van arról, hogy a t[tanító]képezdei tanfolyamot végezte, vizsgát tett le.*”²⁰³ A tanfelügyelő kérte a püspököt, hogy figyeljenek oda a képezdei oktatásra.

Zsarnay szerint biztató, hogy a görög katolikus vezetőség már tett lépéseket, de ettől nagyobb átalakulásra van szükség. Mivel ennyi tanítót, közöttük hivatalosan képzeteket is, törvénybe ütköző és képtelenség lett volna elmozdítani, ezért a tanfelügyelő azt a megoldást ajánlotta fel, hogy az esperesek néhány ügyesebb tanítót küldjenek közkölségen a képezdébe pár napra, ahol megtanulnák az újabb módszereket.

A tanfelügyelő szerint e lépések nélkül hasztalan járnak a gyerekek iskolába, csak az idejüket pazarolják, mint a szüleik is, de nem lesz semmi eredménye. Az idős tanfelügyelő beszélt a tanítókkal, lelkészekkel, esperesekkel, ahol lehetett, a szolgabírókkal is. Körútja során megállapította, hogy a helyi lelkészek és esperesek ugyan elkötelezettek, de tehetetlenek vallásfelekezetük gyermekeinek oktatása iránt.

A tanfelügyelőség már áprilisban kiadott egy listát arról, hogy milyen tankönyveket és taneszközöket lehetett megrendelni.²⁰⁴ Januárban megszervezték az Ung-Bereg megyei tanfelügyelőségen a tankerületi iskolatanácsot,²⁰⁵ amit a törvény írt elő úgy, hogy egy tagot minden olyan vallásfelekezetből választanak, akinek van a tankerületben iskolája, amíg a községi tanítók 4 főt választhattak maguk közül – a vármegyei bizottság öt évre választott 14-34 fő között. Az iskolatanács negyedévente volt köteles összeülni, valamint évente jelentést küldeni a kerület tanügyi viszonyairól a megyének, amely azt majd a miniszternek terjesztette elő.²⁰⁶ Az iskolatanács lett tehát egyelőre az oktatási hatóság a megye és az egyes iskolák között. Ez az intézmény azonban nem volt életképes; szerepét később, 1876-ban a közigazgatási bizottságok vették át. Az 1876-os XXVIII. törvény helyezte hatályon kívül az iskolatanács intézményét és funkcióját. Talapkovics Emil az év végén beszámolt az ungvárosi tankerület iskolatanácsának évnegyedes gyűléséről.²⁰⁷

²⁰³ KTÁL 151/12/2774, 2. verso.

²⁰⁴ KTÁL 151/12/2758, 1-2.

²⁰⁵ Ung, 1870/5, 2. az alakuló gyűlésen elhangzott Zsarnay beszéde megjelent: Ung, 1870/6, február 5-én a mellékletben.

²⁰⁶ 1868. évi XXXVIII. tv., 125.§, 131-133.§

²⁰⁷ Ung, 1870/52, 2.

A tanfelügyelőséghez 1870 májusában tanfelügyelői tollnokot neveztek ki Fischer Ferenc néptanító személyében,²⁰⁸ aki már augusztusban megjelentette az Ung folyóiratban mindkét megye tanügyi statisztikáit. Bereg megyében ezek voltak a legfontosabb adatok:

A 283 községben a lakosság összlétszáma 160.361 fő volt. Hét település adatai nem érkeztek be, ezek tehát nincsenek benne a tanügyi adatokban. A tankötelesek számát részletezte az összeírás: ténylegesen iskolázottak, illetve nem iskolázók alapján, valamint azok számát, akik egész évben jártak, volt tankönyvük és jól tudtak olvasni. A megyében működő 250 tanító fizetéséről is megtudhatunk adatokat; 228 közülük rendes, a maradék 22 pedig segédtanítóként működött.

Az iskolákkal kapcsolatban nyilvános és magán iskolákat különböztettek meg: 220 iskola volt nyilvános, felekezeti bontásban: 18 római katolikus, 131 görög katolikus, 70 helvét (református) és 1 ágostai (evangélikus). A 8 izraelita iskola magán iskolaként működött. A beregi iskolák 207 községben működtek, tehát 76 községben nem volt oktatás. A tanítás nyelve szerint 116 orosz, 67 magyar, 11 német, 1 tót és 34 vegyes tannyelvű iskolát különböztetett meg a tollnok, de a vegyes iskolákat nem részletezte cikkében.²⁰⁹

Zsarnay Imre tanfelügyelő betegségéről adott hírt a megyei sajtó 1870 szeptember elején,²¹⁰ ezért munkáját a másod-tanfelügyelő végezte el, majd novemberben már a gyász hírt közölték az Ung hasábjain: Zsarnay Torna megyében november 10-én elhunyt. Az újságcikk megemlékezett személyéről, közléte állomásairól, többek között arról is, hogy a főtanfelügyelő már az áprilisi törvények megfogalmazásában is részt vett.²¹¹

Talapkovics Emil királyi tanfelügyelő

Zsarnay Imre halála után rövidesen Talapkovics Emil másod-tanfelügyelő lépett elő tanfelügyelővé. Másod-tanfelügyelője 1873-ban²¹² Karagyena Mihály²¹³ lett, korábbi budapesti tanfelügyelőségi tollnok. Gyakran a helyi viszonyokat nem ismerő személyeket neveztek ki, ami nem tett jót a tanügynek.²¹⁴

²⁰⁸ Ung, 1870/22, 2.

²⁰⁹ Ung, 1870/33, 1-2. (A számok többször pontatlanok, a cikkben Fischer 229 iskolát említ, de ha a nyilvános és a magán iskolák számát összeadjuk, 228 intézményt kapunk. Ung vármegye közoktatási statisztikai adatai a következő számban jelentek meg.)

²¹⁰ Ung, 1870/39, 1.

²¹¹ Ung, 1870/47, 3.

²¹² Ung, 1873/52, 3.

²¹³ Karagyena Mihály: a magyar királyi országos levéltár hivatalnoka; előtte 1877. szept. 13-tól 1879. jan. 31-ig ideiglenes tanár volt a budapesti IV. kerületi főreáliskolában. Elhunyt 1888. szept. 13-án Budapesten a lipótmezei tébolydában 46 évesen. Vö.: SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, V. kötet, 1013.

²¹⁴ „Uj tanfelügyelők, de mégis nagyrészt csak a régiek. A hivatalos lap több tanfelügyelő kinevezéséről számolt be. Ezek közt újak: (...) Karagyena Mihály budapesti tanfelügyelőségi tollnokot, ki jó oláh, elteszik az oroszok

Az Ung-beregi tankerületi iskolatanács 1872. évi utolsó negyedévi gyűlésén nem tudott fejlődésről beszámolni, a tanfelügyelő megjegyezte, hogy egész évben kb. 15-20 népiskolát látogatott meg, ami a körülmények, pl. kolerajárvány miatt alakult így.²¹⁵ Az iskolatanács javasolta, hogy Bereg megyében is állítsanak fel egy tanítóképzőt, mert a megye több mint 28 ezer tanköteleséhez 347 tanítóra volna szükség, márpedig ekkor csak 220 rendes tanító volt.²¹⁶ Az iskolatanács újraalakult, Fischer Ferenc tanfelügyelő tollnokot 24 szavazattal és 2 ellenszavazattal az iskolatanács jegyzőjévé választották. A választás ellen az összeférhetetlenség miatt a másod-tanfelügyelő Karagyena kifogást tett, de azt az iskolatanács nem fogadta el.²¹⁷ A tanfelügyelőség munkájának hatékonyabbá tétele érdekében felmerült egy olyan javaslat is, hogy az Ung-beregi tanfelügyelőséget két részre osztják: az északi ruszinok által lakott részt Talapkovics tanfelügyelő kapta volna meg, a déli magyarok lakta részt pedig Karagyena, de ő nem fogadta el a feltételeket, hogy önállóan, külön felelősség mellett kezeljék a két részt.²¹⁸

Láthatjuk, hogy az első évek eredményei érthető okokból nem látványosak, ellenben mindkét megye területén több községi iskolát alapítottak, iskolaépületek építését szervezték, tanszereket osztottak szét a minisztérium jóvoltából és felmérték a megye oktatásügyének állapotát. (A téma részletes kutatást igényel, a dolgozat kereteibe ez nem fér bele.)

1876-ban, amikor a közigazgatási rendezés során Bereg vármegyét leválasztották Ung megyéről, Talapkovicsot Ung megyei királyi tanfelügyelővé nevezték ki. Tollnoka Fischer Ferenc, ezután mint Bereg vármegye királyi tanfelügyelője éveken át kollégája lett, később is többször találkoztak, melyről a sajtó is beszámolt, például ha egy állami iskola létesítése kapcsán mindkét tanfelügyelő jelen volt az ünnepélyes megnyitón.²¹⁹

közé, beregh-ungmegyei másodtanfelügyelővé, (...) történtek még áthelyezések is. Imre Lőrinczcel senki sem volt megegyezve, mint tanfelügyelővel s ezért – eltették őt egy igyekező tanfelügyelő Talapkovics Emil helyére Beregh-Ungmegyébe s ezt viszont Abaujba küldték, hogy Imre hibáit s hanyagságait hozza helyre. Talapkovics orosz születésű s eddigi helyén egész jól volt, bizonyosan jobban, mint Imre leend. De hát Bereghben Ungban már lehet valamit rontani is (!! (...)) Így változtatják őket egy más után, mintha a tanfelügyelőség csak gépies szakmunka lenne s nem is tételezne föl roppant helyismeretet.” = Nemere, Politikai, közigazgatási és társadalmi lap, Brassó, 1873. május 23. Megjegyzés: Talapkovics és Imre cseréje nem történt meg.

²¹⁵ Ung, 1873/1, 1.

²¹⁶ Ung, 1873/19, 2.

²¹⁷ Ung, 1873/22, 2. Fischer és Karagyena ellenségeskedése a sajtóban is nyilvánvalóvá vált: Ung, 1873/39, 2.

²¹⁸ Ung, 1873/22, 2.

²¹⁹ Pl. a bilkei iskola megnyitásakor többek között Talapkovics és rajta kívül Aczél László, ugocsai tanfelügyelő is részt vett. Vö: Bereg, 1884/48, 2.

2. Az önálló beregi kerület első évtizede (1876-1887)

a) Fischer Ferenc²²⁰ királyi tanfelügyelő kinevezése

Az 1876-ban kiadott 28. törvény azt írta elő, hogy mindegyik vármegye külön tankerületet képezzen.²²¹ Ennek értelmében megalakították az önálló Bereg megyei tankerületet, melynek élére Trefort Ágoston,²²² vallás- és közoktatásügyi miniszter az Ung-beregi tanfelügyelőség tollnokát, Fischer Ferencet nevezte ki. A tollnok ungvári tartózkodása alatt több feladatot is elvállalt, így például az Ung hetilapnak segédszerkesztője volt. Az újság Fischer Bereg vármegyébe való kinevezését vesztésgként írta le, hiszen személyében egy jól felkészült, tehetséges embert veszített el a megye: *„Fájdalmasan esik ugyan eddigi pályatársainak s barátainak, hogy nem látják ezentúl maguk közt, megszokott helyén, az első sorban, de a közügyek nem veszték el Fischer Ferencet, csak nagyobb tér jelöltetik ki számára, fáradhatatlan munkásságának s becsületes tevékenységének folytatása, s hivatásában nem is lehetne természetesebb és illetékesebb módosulás, mint kineveztetése azon állomásra, hol a népnevelés magasztos ügyeit önállólag és egész odaadással kell vezetnie.”*²²³ Talapkovicst az Ung megyei tanfelügyelővé kinevezés kapcsán fel is szólította a miniszter, hogy a Bereg megyei irattárat adja át Fischernek, aki családjával átköltözött Beregszászra.²²⁴

Fischer Bereg megyei születésű lévén nagyon jól ismerte a helyi viszonyokat,²²⁵ tapasztalatot is szerzett a tanfelügyelőségi munkában, amikor az Ung-beregi tankerület tollnoka volt. Már akkor energikusan látott neki az oktatás-fejlesztés segítéséhez, optimistán hitte, hogy a művelés emelésével az anyagi felemelkedés is eljön.²²⁶

²²⁰ Fischer Ferenc (1849-1910): 1869-től az Ung-beregi tanfelügyelőségen dolgozott, mint írnok. 1876-tól királyi tanfelügyelő Bereg vármegyében, 1888-tól Heves megyébe helyezték át. 1895-től a Vallás- és Közoktatási Minisztériumban az állami közoktatási alosztály vezetője lett. Bereg vármegye közoktatásának 1876-1886 közötti állapotáról könyvet írt és több munkája jelent meg az állami iskoláztatás szerepéről: *Teendők a népoktatás terén*, 1896-ban, *A népiskolai tanfelügyelet reformja*, 1897-ben, *Állami népoktatás* 1902-ben és *Nemzeti állam és népoktatás* 1906-ban. Vö.: KERESZTYÉN Balázs, *Kárpátaljai művelődéstörténeti kislexikon*, Bp.-Beregszász, 2001, 104-105.

²²¹ 1876. évi XXVIII. tv., 2. §.

²²² Trefort Ágoston, Eötvös József sógora, vallás- és közoktatási miniszter 1872 szeptember-1888 augusztus között.

²²³ Ung, 1876/31, 2.

²²⁴ Egy 1886-ban íródott, életrajzi adatokat is tartalmazó cikkben Fischer magánéletéről található adatokat, a cikk-író ezt így fogalmazta meg: *„A legboldogabb frigyek egyikét 1872. június 2-án kötötte. Orlóvszky Jusztina, Orlóvszky István, ungvári fő elemi tanító szép és művelt leánya lőn hitvese. Házassága 5 fiú gyermekkel lett megajándékozva.”* Vö.: BENÉCS Gusztáv, *A hazai kultúr-törekvések és a népiskolai tanfelügyelet*, = *Magyar Paedagogiai Szemle*, 1886 július, 198.

²²⁵ HALÁSZ Ferenc, *Beregvármegye népoktatásügye 1876-1886. években*, Beregszász, 1887, Előszó, IV.

²²⁶ Fischer cikke megjelent: Ung, 1872/51, 2.

Az iskolai felügyeletben nemcsak a kisebb tankerület és az új tanfelügyelő, hanem az is változást jelentett, hogy minden egyes törvényhatóságban felállították a közigazgatási bizottságokat, melyek a vármegyék belügyeit voltak hivatva irányítani.²²⁷ A bizottság tagjai között volt többek között a főispán, mint elnök, az alispán, mint alelnök és a királyi tanfelügyelő is, aki beszámolási kötelezettséggel tartozott a bizottság felé, évente jelentést kellett írnia; ő tulajdonképpen a bizottság közvetlen utasítására, a bizottság nevében járt el.²²⁸

b) Felekezeti iskolák Bereg vármegyében a kiegyezés után

A felekezeti iskolák száma, állapota

A kiegyezéskor kizárólag felekezeti iskolák léteztek Bereg megyében. A vármegye déli, főként magyarok részén a református egyház tartott fenn több mint félszáz iskolát, (itt voltak elszórva magyar nyelvű görög katolikus közösségek is) míg az északi részen a görög katolikus egyház rutén híveinek, orosz tannyelvű népiskolákat. A néhány (kb. 20) római katolikus iskola pedig főként Munkács környékén, a Schönborn uradalomra betelepített német lakosok által létrehozott oktatási intézmények voltak. Egy ágostai hitvallású iskola is épült, szintén a telepesek szervezésében.

A kiegyezés előtti időszakban már kiépült egy görög katolikus elemi népiskolai hálózat, ennek következtében tehát szinte minden anyaegyházban és néhol a filiákban is találunk valamilyen iskolát. Bereg megyében a kiegyezés után néhány évvel a görög katolikus iskolák száma 131 volt, ahogyan azt Fischer Ferenc Ung-beregi tanfelügyelői tollnok cikkéből megtudtuk.²²⁹

Az izraeliták is tartottak fenn felekezeti iskolákat, főként a nagyvárosokban: Munkácson és Beregszászon, de ezek magániskolák voltak, ahol többnyire vallási ismereteket tanítottak. Később, mivel az állam az elemi ismeretek oktatását is fontosnak találta, kötelezte az izraelita hitközségeket, hogy a törvény szerinti oktatásban részesítsék tanulóikat. Ez azonban általában nem valósult meg, így ezeket a magániskolákat titokban tartották. A hatóság ezek ellen az ún. zugiskolák ellen többféle szankciót alkalmazott.

²²⁷ 1876. évi XVI. tv.

²²⁸ Vö.: WATANABE Akiko, *Mennyire voltak „államiak” az állami elemi iskolák a kora dualizmus korában? (Szervezésük és igazgatásuk első húsz éve)* = KÖVÉR György szerk., *Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*, Budapest, 2006, 575-596.

²²⁹ Ung 1870/33, 1-2.

Bereg vármegyében 1868, pontosabban 1879 után a felekezeti iskolák száma lassan, de csökkenni kezdett, miközben a megyében a tanintézetek száma nőtt.²³⁰ A kiegyezés után alkotott törvényeknek ugyanis sok felekezeti iskola képtelen volt megfelelni. Hogyan válaszoltak a különböző felekezetek és az egyes hitközségek népiskolái a kihívásokra? Felekezetenként vizsgáljuk meg a válaszokat, és a lehetőségeket.

Fischer Ferenc tanfelügyelősége kezdetén, 1876-ban 241 tanintézet működött a megyében, tíz év alatt ez a szám 273-ra²³¹ nőtt. A 241-ből 231 felekezeti és 10 községi iskola működött, utóbbiakat a népiskolai törvény hatályba lépése után alakították meg a községek. 1886-ra a felekezeti iskolák száma 207-re, a községieké pedig 7-re apadt. A különbözetet a törvényben lehetőségként említett más fenntartású iskola megalakulása adja: 57 állami, 1 egyesületi és 1 magán intézmény.

A felekezeti iskolák száma tehát tíz év alatt 231-ről 207-re csökkent, az évenkénti változást a következő táblázat szemlélteti felekezetenként lebontva:²³²

Tanév	1876	1878/79	1879/80	1880/81	1881/82	1882/83	1884/85	1885/86
Felekezeti összesen	231	233	237	233	232	218	211	207
római kat.		19		18	17	16	14	13
görög kat.		145		145	144	135	131	129
református		68		69	70	66	66	64
izraelita		0		1	1	1	0	1
ágostai hitv.		1		0	0	0	0	0

Láthatjuk, hogy az 1879-es évig enyhén nőtt a felekezeti iskolák száma, de utána egyre erőteljesebben csökkent. Ezt annak tulajdoníthatjuk, hogy a megye legtöbb iskolája nem magyar tannyelvű, hanem rutén vagy német volt és az 1879-es törvénynek, mely a magyar nyelv oktatásáról rendelkezett, már nem tudtak megfelelni.

Az 1868-as 38. törvény is elég sok olyan pontot tartalmazott, ami gondot okozott az egyházmegyei hatóságoknak, hogyan alakítsák át iskoláikat, tanítóik képzettségét és fizetését a törvény előírásainak megfelelően; de az 1879-es törvény egy újabb jelentős terhet rótt főként a görög katolikus intézményekre, hitközségekre.

A királyi tanfelügyelő szerint a törvényeknek meg nem felelő iskolák törvényesség fejlesztését leginkább a nem magyar ajkú községekben lévő felekezeti iskolák nem tudták

²³⁰ Vö.: 4. sz. Melléklet

²³¹ Halász, *i.m.*, 8.

²³² A statisztikai adatok lelőhelye: 1876 és 1885-86-os tanév: HALÁSZ, *i.m.*, 1878-79, 1879-80, 1882-83-as tanévek: Bereg folyóirat, 1880-81-es tanév: KTÁL 151/14/484, 1881-82-es tanév: KTÁL 151/14/1003, 1884-85-ös tanév: KTÁL 151/14/1667.

kivitelezni, főként a nép szegénysége miatt, márpedig az állam célja a magyar hazafias irányú népnevelés fejlesztése volt, valláserkölcsi alapon. A felekezetek igyekezete látható volt, erejüktől telhetően törekedtek a hiányok javítására.²³³

1886-ban a tantermek száma már 322 volt, de még ekkor is csak 161-nek volt a térfogata a törvényeknek megfelelő.²³⁴ A 129 görög katolikus iskolából 46 egyáltalán nem felelt meg a törvény előírásainak.²³⁵

1876-ban, amikor még az 1868-as törvény alapján teljesen természetes és törvényes volt a kizárólagos anyanyelvi oktatás, Bereg vármegyében a létező 241 tanintézetnek 37%-a, vagyis 90 volt magyar tannyelvű, 13%-ában (33-ban) pedig a magyar nyelvet használták második tannyelvként, tehát az iskolák 50%-ában egyáltalán nem tanították a magyar nyelvet.²³⁶

A korszakban nagyon jelentős kérdés volt a magyar nyelv oktatásának helyzete, melynek következtében megszületett az 1879-es 18. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról címmel. Bereg megyében a rutén és a német tannyelvű iskolákat érintette súlyosan ez a törvény. A görög katolikus iskolák többsége rutén, vagyis orosz tannyelvű volt vagy teljesen, vagy részben, német tannyelvűek általában a római katolikus iskolák voltak.

Az 1879-es törvény hatályba lépése után tehát újabb nehézségekkel bővült az addig sem könnyű munka mind az egyházi, mind az állami tanfelügyeletnél. A közigazgatási bizottság megtette a szükséges lépéseket, felhívást intézett a felekezetekhez, hogy már a következő tanévtől be kell tartani a törvényt, ehhez pedig az egyes iskoláknak tanterveket kellett készíteni. Az előző kitétel azonban csak azokra az iskolákra vonatkozott, ahol volt olyan tanító, aki képes volt a magyar nyelvet tanítani, a többi helyen fokozatosan kellett életbe léptetni a törvényt (4.§). A kivitelezhetőség megkönnyítése érdekében a minisztérium a tanítók számára ingyen vezérlőkönyveket küldött szét, a diákok számára pedig ábécés és olvasókönyveket.²³⁷

Az 1879-es törvény hatására és a közigazgatási bizottság határozott fellépésének eredményeként az 1885/86-os tanév végén az iskolák tannyelvét tekintve, már a megyei oktatási intézmények 55%-a, (tehát 273-ból összesen 150) magyar tannyelvű volt, 109-ben

²³³ HALÁSZ, *i.m.*, Előszó, IV.

²³⁴ Az 1868:38. tv. szerint: egy teremre maximum 60 gyerek, minden gyerekre min. 8-12 négyszögöl lábnyi terület kellett, hogy essen. 27.§

²³⁵ HALÁSZ, *i.m.*, 14.

²³⁶ Uo., 31.

²³⁷ Uo., 32.

pedig tanítottak magyarul. 14 görög katolikus iskolában azonban még 1886-ra sem sikerült a törvényt végrehajtani, ez az összes beregi iskola 5%-át tette ki.²³⁸

A felekezeti iskolák közül természetesen, az eddigiekben bemutatott adottságokból is következően, a reformátusok tudták felmutatni a legjobb eredményt Fischer felmérése alapján. A római katolikus iskolák is jó eredményt értek el az 1885/86-os tanévben. A tanfelügyelő viszont a görög katolikusok kapcsán megjegyezte, hogy gyenge eredményt értek el, de náluk nem is tudta ugyanazt a mércét alkalmazni az iskolák teljesítménye kapcsán, amit a többi felekezetenél.²³⁹

A felekezeti iskolába járók aránya²⁴⁰

A tanfelügyelő, aki közben az 1880-as évek elején Fischer-ről Halászra változtatta vezetéknevét, az 1885/86-os tanévben megvizsgálta, hogy a tankötelesek milyen arányban iskoláztak felekezetenként. Az eredmény megdöbbentő, a legnagyobb százalékban a római katolikus felekezet iskolázott: 90%-os aránnyal, majd a reformátusok 83%-al, végül a görög katolikus, ágostai hitvallású és izraelita felekezet tanköteleseinek csak 66%-a járt iskolába a tanév folyamán. Halász a három legrosszabban iskolázó felekezet közül a görög katolikus és izraeliták helyzetén való változtatást találta a legnehezebbnek, hiszen az előbbieket az anyagi nyomorúság miatt nem jártak iskolába, az utóbbiak pedig idegenkedtek a közoktatástól, ezért zugiskolákat tartottak fenn.²⁴¹

Az 1885/86-os tanévben a megyében tehát összességében a tankötelesek 72,5%-a járt ténylegesen iskolába, az országos átlag ekkor 79%-os volt. Az országos értékhez képest rosszabb eredményt ért el a tanügyigazgatás Bereg megyében, de tíz évvel korábban a tankötelesek 58,7%-a²⁴² iskolázott csupán, ehhez mérve az évtizedes fejlődés elég látványos volt. Ha csak a mindennapi tankötelesek számát vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a 6-12 évesek sokkal jobban lemaradtak az országos átlagtól, hiszen az 1885/86-os tanévben közülük csak 75,2% iskolázott, míg az országos átlag ebben az esetben 85,8%-ot tett ki. Az ismétlődő iskolások (13-15 évesek) pedig Bereg megyében ugyanezen tanévben 65,5%-ban látogatták az iskolát, az országban pedig arányuk 64,6%-os volt.²⁴³

²³⁸ Uo., 45.

²³⁹ HALÁSZ, *i.m.*, 28-29.

²⁴⁰ 5. sz. Melléklet: A Bereg megyei tanügyről, a tankötelesek tekintetében

²⁴¹ HALÁSZ, *i.m.*, 3.

²⁴² Uo., 2.

²⁴³ Uo., 13.

Felekezeti tanítók²⁴⁴

Az állami iskolákat országszerte magyar tannyelvűnek alapították, Bereg megyében a felekezeti iskolák többsége görög katolikus, azok nagy része pedig rutén, orosz tannyelvű volt. Az 1868-as törvény megengedte az anyanyelvi oktatást (58.§), míg az 1879-es törvény (4.§) már arra kötelezte az iskolákat, hogy a magyar nyelvet is tanítsák. A gond leginkább az északi terület kis és szegény falvaiban mutatkozott, mert a kántortanító több helyen egyáltalán nem tudott magyarul. A tanfelügyelő felmérése szerint 1879-ben, a törvény megszületésekor a megyében állásban lévő 284 tanító közül 209 volt képes oktatni a magyar nyelvet, ezzel megfelelve a törvénynek. 46-an töredezve beszéltek magyarul, a maradék 29 pedig egyáltalán nem beszélt az állam nyelvét. Az 1885/86-os tanévre a helyzet a következőképpen változott meg: 316 tanítóból 15 tudott kevésbé jól magyarul és mindössze három egyáltalán nem, ők mind görög katolikus felekezeti tanítók voltak.²⁴⁵

Képesítés szempontjából 1886-ban a felekezeti tanítók álltak a legrosszabb helyzetben.²⁴⁶

Felekezet	A tanítók száma	Képesített	Nem volt oklevele
Görög katolikus	128	92	36
Református	67	58	9
Római katolikus	14	12	2

A görög katolikus tanítók negyede nem volt képesített, míg a református felekezet tanítóiból minden hetedik, a római katolikusoknak pedig tizede tanított képesítés nélkül. Képesítés alatt is nagy skálát érthetünk: Zsarnay tanfelügyelősége alatt is sok felekezeti tanítónak hiába volt képesítése, az oktatás csekély eredménnyel járt.

Javadalmazásuk alapján a felekezeti tanítók azért voltak rosszabb helyzetben az állami iskolában tanítóktól, mert az előbbieket terményekben és szolgálati helyiségekben kapták fizetésüket, míg az utóbbiak készpénzben és szolgálati lakásban. Ezenkívül a termények behajtása is eléggé nehézkesen ment sok helyen, amíg az állam megbízható munkaadó volt. Ha sikerült a járandóságukat megkapni, a felekezeti tanítónak annak egy részét még értékesíteni kellett, ez sok időbe került, ami a tanítás és önképzés rovására ment. Ha csak

²⁴⁴ 6. sz. Melléklet: A Bereg megyei tanügyről, a tanítók tekintetében

²⁴⁵ HALÁSZ, *i.m.*, 10.

²⁴⁶ Uo., 9.

részben kapta meg a törvényes fizetését,²⁴⁷ akkor önmagának kellett előteremteni a mindennapi kenyérre valót; a saját kertjét is meg kellett művelnie, ami nagyon sok időt vett igénybe. Ha a felekezeteket külön vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy fizetés szempontjából a református tanítók voltak a legjobb helyzetben, a görög katolikusokra pedig a legnagyobb szegénység volt jellemző.

c) Izraelita felekezet

Halász Ferenc adatai szerint a megye egyik legkevésbé iskolázó felekezete az izraelita volt, az 1886/87-es tanévben csak 66%-uk járt iskolába. A királyi tanfelügyelő véleménye szerint náluk nem a gazdasági helyzet volt a fő gond, hanem sokkal inkább „*a nyilvános iskoláztatástól merev idegenkedés s a zugiskolák*”.²⁴⁸ A hatóság folyamatosan igyekezett felszámolni ezeket a zugiskolákat, kevés sikerrel. A minisztérium 1883-ban olyan rendeletet hozott, amely szerint az izraeliták fenntarthatnak úgynevezett talmud-thóra iskolát, ahol kizárólag a héber tantárgyakat taníthatják. Ha más, világi tantárgyat is tanítottak felekezeti iskolájukban, azokat zugiskoláknak tekintették és bezáratták. A talmud-thóra iskolákba csak abban az esetben járhattak a tankötelesek, ha nyilvános oktatásban is részt vettek és betöltötték a 8. életévüket, tehát már elvégezték az első két osztályt, ahol megtanultak folyamatosan írni és olvasni. A rendelet az izraeliták hit- és erkölcsstani nevelésével kapcsolatban azt mondta ki, hogy a népiskolákban kötelesek ezeket tanulni, a talmud-thóra iskolákban nem tanulhattak.

Bereg megye két városában nagy arányban éltek izraeliták: Beregszászban a tanfelügyelő adatai szerint 1.118 tankötelesből 396 fő volt izraelita, Munkácson pedig 2.170-ből 1.245 fő. Beregszászban azonban merőben más volt a helyzet, ott minden zsidó gyerek teljesítette tankötelezettségét, Munkácson azonban Halász szerint áldatlan állapotok uralkodtak, csak 909 gyerek járt el szigorú kényszer mellett a népoktatási intézményekbe, a többiek a tiltott zugiskolákban művelődtek. A tanfelügyelő ezt az állapotot a városi hatóságok engedékenységének tudta be.²⁴⁹

²⁴⁷ A törvény az elemi iskolai rendes tanítók fizetését minimum 300, a segédtanítóké minimum 200 o.é. forintban állapította meg, ezen kívül tisztas lakás és negyed holdnyi kert járt. A fizetésről egyébként az iskolaszéknek kellett döntenie. (142.§.) A szokások megtartását is megengedte a törvény, tehát ha a fizetés egy részét terményben kapja a tanító, a termény árának tíz éves átlagárát számítva kapták meg az értékét. A terményeket a községi előljáróknak volt kötelességük beszedni és a tanítónak átadni. (143.§.)

²⁴⁸ HALÁSZ, *i.m.*, 3.

²⁴⁹ Uo., 4.

d) Reformátusok

A helvét hitvallásúak a megye második legnagyobb felekezete, főként a déli részen éltek és többségében magyar ajkúak voltak, értelmes embereknek nevezte őket könyvében a tanfelügyelő. Halász a tankötelezettség betartásával mégsem volt megelégedve, főként azért, mert szerinte ők megtehették volna, hogy a gyerekeket iskolába járassák, hogy új iskolákat építsenek, mégis sok volt a hiányosság ezek tekintetében. Véleménye szerint e községeknek kellett volna példát mutatni a nemzetiségek számára, ezért velük szemben keményebben lépett fel a tanfelügyelő. A református felekezet több iskoláját átadta az államnak.

A vizsgált tíz év alatt a megyében Halász Ferenc adatai szerint 75 új iskolaház épült, ennek közel felét, 32-t a reformátusok építették, amit az ev. ref. hitfelekezet buzgósága eredményeként tartotta számon a tanfelügyelő. Új iskolaépületet kapott 30 község, Beregszászon és Mező-Tarpán külön a fiú- és leányiskola.²⁵⁰ Komolyabb javítás történt 15 település²⁵¹ református iskoláján.²⁵²

1886-ban a 67 református tanító közül 58 képesített volt, kilenc képesítés nélkül, őket utasították a képesítés megszerzésére. A 67 tanító közül 65 rendes, kettő segédtanító és hat lelkész volt. A többi felekezeti tanítóhoz képest javadalmazásuk jónak számított, bár ők is főként terményben kapták járandóságukat. A hat lelkésztanítót leszámítva, a 61 tanító közül 16-nak²⁵³ 200-300 forint közé esett a fizetése. A legtöbben, 24-en 300-400 forint közötti fizetést kaptak évente, míg 14-en 400-500 forint között és heten pedig 500 forinton²⁵⁴ felül.²⁵⁵

Halász Ferenc a felekezeti iskolák eredményét tekintve a legelégedettebb a református iskolákkal volt. Az általános elégedettség mellett azonban volt egy-két község, ahol a helyi elöljáróság érdektelensége miatt nem tudtak jobb eredményt elérni. 24 iskolában hat illetve öt évfolyamon tanított a tanító, ahol jeles és jó eredményt értek el.²⁵⁶ A tanfelügyelő a

²⁵⁰ Az új iskolaépületet állító községek: Asztély, Vámosatya, Badaló, Balazsér, Barabás, Bátyu, Beregszászon (fiú és leány), Bótrágy, Csaroda, Darócz, Fornos, Gát, Gelénes, Gulács, Hete, Hetyen, Tisza-Kerecseny, Mátyus, Kis-Lónya, Nagy-Lónya, Muzsaly, Vásárosnamény, Surány, Tisza-Szalka, Tákos, Ugornya, Gergelyi, Jánd, Mező-Tarpa (fiú és leány) és Mező-Vári (leány).

²⁵¹ A következő falvakban: Barkaszó, Kis-Bégány, Nagy-Bégány, Borzsova, Csetfalva, Dercen, Gut, Harangláb, Mező-Kaszony, Csonkapapi, Som, Bereg-Újfalu, Rafajna-Újfalu, Zápszony, Mező-Vári (fiú).

²⁵² HALÁSZ, *i.m.*, 23.

²⁵³ Zárójelben az éves fizetésük forintban: Asztély (225), Csetfalva (230), Darócz (291), Fejércse (271), Fornos (263), Gergelyi (273), Halábor (217), Hete (264), Hetyen (204), Kis-Bégány (297), Kis-Lónya (246), Surány (273), Új-Dávidháza (260), Vámos-Atya (292) és Zápszony (221)

²⁵⁴ Beregszász, Bótrágy, Nagy-Dobrony, Rákos, Som, Tisza-Kerecseny és Badaló

²⁵⁵ HALÁSZ, *i.m.*, 25.

²⁵⁶ Hat évfolyamos, jeles eredményt felmutató református iskolák az 1885-86-os tanévben: Nagy-Bereg (fiúiskola), a többi vegyes: Som, Rákos, Nagy-Dobrony, Kis-Dobrony, Izsnyéte, Csomonya. Hat évfolyamos, jó eredményű ref. isk.: Badaló, Fejércse, Nagy-Lónya, Bátyu, Dercen. Öt évfolyamos, jeles eredményű ref. isk.:

hiányzások elhárítása érdekében azt ajánlotta, hogy az egyházi felügyeletet, a visitatio-kat ne januárban tartsák, hanem hatásosabb, ha azt húsvét után ejtik meg.²⁵⁷

e) Római katolikus hitfelekezet

A megye középső részén, szórványban, egy-egy (főként német) telepítés következtében éltek a megyében római katolikusok; több német nyelvű iskolát tartottak fenn, amelyek azonban nem feleltek meg a törvényeknek. Ezek az oktatási intézmények a Szatmári Római Katolikus Egyházmegye, illetve gróf Schönborn földesúr fennhatósága alatt működtek; mindkét fél jól együttműködött az állami tanfelügyelettel.

Az 1878/79-es tanévben a tanfelügyelő még 19 római katolikus elemi népiskola létezéséről számolt be tankerületében, amely évről évre csökkent, míg 1886-ra számuk 13-ra apadt. Mivel az iskolát fenntartó hitközségek szegények voltak, rászorultak a segítségre, többek közt az iskolaépületek felújításánál is. A püspökük segítségével új iskolaházak épültek Tövisfalván, Márokpapiban, Gergelyin és Sárosorosziban, az egri érsek építtette fel a Tiszakerecsenyi iskolákat, a pósházi és bártházi hitközségek pedig önállóan állították fel iskoláikat. A püspökség újjátta fel a Mező-kaszonyi és surányi iskolákat, a Felső- és Alsó-schönborni hitközségek pedig saját iskolaépületüket.

1886-ban a 14 római katolikus tanítóból hatnak az éves fizetése a törvényes javadalom alatt volt,²⁵⁸ a maradék nyolc fizetése megfelelt a törvényeknek. Két tanító oklevél nélkül tanított.²⁵⁹

Az oktatás eredményét tekintve a legjobb iskolák a beregszászi fiú- és leányiskola. Jó eredményt értek el: Felső-Schönborn, Tövisfalva és Bárdháza iskolái is, ezek azért is kiemelkedőek, mert azt nem magyar ajkú területen érték el a tanítók.²⁶⁰ A római katolikus tanítók néhány, nem magyar tannyelvű iskolájukban is buzgón tanították a magyart, azt tannyelvként elfogadták, ilyenek voltak a tövisfalvi, Felső-schönborni és bártházi német lakosságú hitközségek iskolái.²⁶¹

Barabás, Jánd. Öt évfolyamos, jó eredményű ref. isk.: Tisza-Kerecseny, Tisza-Szalka, Tákos, Nagy-Bereg (leány), Mező-Kaszony, Gelénes, Gáth, Csonkapapi, Vásárosnamény, Kis-Bégány.

²⁵⁷ HALÁSZ, *i.m.*, 28-29.

²⁵⁸ Gergelyi (185), Német-Kucsova (149), Alsó-Schönborn (270), Sáros-Oroszi (237), Surány (287), Tisza-Kerecseny (268)

²⁵⁹ HALÁSZ, *i.m.*, 23-25.

²⁶⁰ Uo., 29.

²⁶¹ Uo., 45.

f) Görög katolikus hitfelekezet

Minden tekintetben a görög katolikusok oktatása volt a legnehezebb helyzetben Bereg vármegyében az összes felekezet között. Halász Ferenc királyi tanfelügyelő azonban többször is utalt arra, hogy lehetőségeikhez képest a Munkácsi Egyházmegye és sok hitközsége minden tőlük telhetőt megtett annak érdekében, hogy a törvényeknek eleget tegyenek. A tanfelügyelő türelmesen, segítőkészen állt az iskoláikat megtartani szándékozó községek felé, mondván, hogy *„a beregmegyei hitfelekezetektől nem tagadható meg a jóakarát iskolaügyüknek törvényszerűvé tételére.”*²⁶²

A görög katolikusok iskolaépületeinek többsége nem volt megfelelő állapotban, hiszen csak a legtehetősebb hitközségek engedhették meg maguknak, hogy mindenféle kényszer nélkül új, a törvénynek megfelelő épületet építsenek, úgy mint: Nagy-Lucska (2 terem), Új-Dávidháza (2 terem), Gorond, Podhering, Árdánháza, Medencze, Nagy-Almás, Sztánfalva, Szolocsina, Uklina, Pászika, Nagy-Bisztra, Hársfalva, Kis-Martinka, Volócz, Timsor, Repede, Nagy-Bresztó, Papfalva, Medvegyócz, Skuratócz, Kuzmina, Nagy-Lohó, Csapóczka és Dubina.

Minden negyedik görög katolikus tanító, a 128-ból 36 képesítés nélkül tanított, négy segédtanító volt közöttük és kettő nő. A görög katolikus tanítók állomása a legtöbb helyen éneklésszettel is össze volt kapcsolva, tehát a lelkész melletti teendőket is el kellett látniuk, fizetésüket a tanítóival együtt számolták ki. Jövedelmük a legtöbb esetben még a stóladíjjal együtt sem érte el a kívánt tanítói fizetést, ezért nem is választották szét a kettőt. Csak öt településen tartottak külön tanítót és kántort: Munkácson, Nagy-Lucskán, Új-Dávidházán, Rákoson és Ignéczen.²⁶³

Az egyházmegyei tanfelügyelői hatóság az énekléssztanítói fizetéseket korábban többször rendezte, amit a királyi tanfelügyelő nagy előrelépésként értékelt: *„A munkács egyházmegyei főhatóság elismerésreméltó buzgalommal törekszik iskoláit, ezeknél különösen a tanítói javadalmazást emelni; e célból 1881-ben egy kiküldötte Bereg vármegye összes g. kath. iskoláját meglátogatá s új tanítói díjleveleket állapított meg. De a buzgó törekvés a legtöbb helyen fennakadt a nép földhözragadt szegénységén.”*²⁶⁴

A legkisebb fizetést az Orosz-kucsovai görög katolikus énekléssztanító kapta: 71 forintot, rajta kívül még ketten kaptak 100 forint alatti fizetést: Szerencsfalván 88 és

²⁶² Uo., 15.

²⁶³ Uo., 26.

²⁶⁴ Uo.

Hánykoviczán 100 forintot. 39 községben²⁶⁵ 100-200 forint között, 48-ban 200-299 forint között volt a fizetés, és csak 38 községben érte el a 300 forintos, a törvényben megkívánt összeget, három helyen pedig az 500 forintot is elérte, ezek voltak: Munkács, Beregszász és Nagy-Lucska.

Halász Ferenc királyi tanfelügyelő a vármegyei népoktatásügy legnagyobb problémáját abban a körülményben találta, hogy a „128 g. kath. tanítói állomás közül csupán 38 van a népokt. törvény 142. §-ban megszabott javadalommal ellátva...”.²⁶⁶

Talán nem meglepő, hogy az általános szegénység és rossz állapotok következtében, a tanítás eredménye sem volt kiemelkedő a görög katolikus iskolákban. A legideálisabb az az iskola volt, ahol a tananyag hat évfolyamra volt szétosztva. A tanfelügyelő nem tudott azonos mércét használni az összes felekezeti iskolánál: a „gör. kath. felekezeti népiskolák tanítási eredményének elbírálására alkalmazandó mértéket a többi felekezetbeliél jóval alá kell szállítani.”²⁶⁷ Olyan görög katolikus iskola nem volt, ahol mind a hat évfolyam fel lett volna állítva és jeles eredményt ért volna el.

Csak néhány jobb módú község iskolája ütött meg egy jó szintet, de a tantárgyak ezeknél sem feleltek meg az elvártaknak. A legtöbb görög katolikus iskola legfeljebb két-három évfolyammal bírt és a tantárgyak között a hittanon kívül csak az írás, olvasás, számolás és földrajzi elemi ismeretek szerepeltek. A törvény több tantárgyat írt elő és a készségekre is odafigyelt, amikor például a fejbeli és jegyekkel való számolást, vagy beszéd- és értelemgyakorlatokat határozott meg tantárgyként.²⁶⁸

A tanfelügyelő itt is megfogalmazta, hogy milyen fejlődést várna el a görög katolikus iskolákban: „Igen meg volnék elégedve, ha e szegény iskolák nagyobb részének közművelődési hatása legalább annyiban nyilvánulna, hogy azokban a növendékek jól irni-olvasni megtanulnának, s a számolás elemeiben otthon volnának, de bizony a 129²⁶⁹ gör. kath. felekezeti népiskolának legalább fele részében még e tanczél sem érhető el.”²⁷⁰ Ennek akadályát továbbra is a szegénységben látta és bár az egyházi felügyelet mindent elkövetett a változás érdekében, de a próbálkozás sikertelen maradt. További plusz terhet jelentett a rutén

²⁶⁵ Bród, Bukócz, Bukovinka, Csapóczka, Deskófalva, Hribócz, Igléncz, Iváskófalva, Izvor, Kis-Ábránka (felvidéki járás), Kis-Mártinka, Kis-Mogyorós, Krajna-Martinka, Kustánfalva, Kuzmina, Lauka, Léczfalva, Lukova, Medvegyócz, Miskarevicza, Nagy-Ábránka (szolyvai járás), Nagy-Ábránka (felvidéki járás), Nagy-Almás, Nagy-Bisztra, Nagy-Mogyorós, Nagy-Tibava, Papfalva, Perekreszna, Polena, Repede, Serbócz, Szászóka, Szkotárszka, Szolocsin, Tisova, Zagylszka, Zavadka, Zsdenyova és Zsukó.

²⁶⁶ HALÁSZ, i.m., 27.

²⁶⁷ Uo., 29.

²⁶⁸ 1868. évi XXXVIII. tv., 55.§.

²⁶⁹ Fischer Ferenc tanfelügyelő hol 128, hol pedig 129 görög katolikus iskolát említett ugyanabban a tanévben.

²⁷⁰ HALÁSZ, i.m., 29.

tannyelvű iskoláknak az 1879-es törvény betartása. Három iskola ért el jó eredményt: Nagylucska, Munkács és Beregszász.²⁷¹

Halász Ferenc 1886-ban, az 1879. évi 18-as törvény életbe lépése óta eltelt néhány év munkájának eredményét nem tartotta kielégítőnek. Az eredménytelenség okát a rutén nép körében szintén a pénztelenségben látta. Ez gátolta ugyanis az orosz nyelvű lakosságot abban, hogy megfelelően képzett, magyarul is tudó tanítót alkalmazzon. A tanfelügyelő szerint ez a nép nem ellenséges a magyarral szemben, szívesen tanulja az állam nyelvét, ha van megfelelő személy, aki megtanítsa rá.

A tanfelügyelő egy, a püspöknek írt levelében számolt be a görög katolikus iskolák eredménytelenségéről, főként a magyar nyelvtanítás vonatkozásában: „A legtöbb gör. kath. felekezeti népiskolában a magyar nyelv tanítás annyiból áll, hogy a növendékek egy része megtanítatik a gépies magyar olvasásra, kevésbé a magyar írásra. De a beszéd értelemgyakorlatok segélyével a magyar beszéd okszerű tanítása a legtöbb iskolában teljesen el van hanyagolva.”²⁷²

A csekély eredmény miatt, a királyi tanfelügyelő elküldte a görög katolikus püspöknek a miniszter 1885-ben kiadott, az 1879-es törvény végrehajtása tárgyában kelt rendeletét. E rendelet alapján az állami hivatalnok felsorolta és öt kategóriába osztotta azokat a felekezeti tanítókat, akik valamilyen szempontból nem feleltek meg a törvény követelményeinek. Az első csoportba azok tartoztak 16-an,²⁷³ akik 1872 előtt kaptak tanítói oklevelet és a magyar nyelvet csak némileg beszélték, vagy egyáltalán nem beszélték magyarul. A 2. kategória 11 tagjának²⁷⁴ nem volt képesítő oklevele, de tanítói állomásukat már 1872 előtt megkapták. Két tanító²⁷⁵ szerzett ugyan rutén-magyar tannyelvről szóló oklevelet 1872-1881 között, de magyarul mégsem beszéltek. Ők a harmadik csoport tagjai. Negyedikként három tanítót²⁷⁶ sorolt fel Halász, akik 1882 óta kaptak oklevelet, de a magyart nem bírták oktatói készséggel

²⁷¹ Uo., 30.

²⁷² Uo., 36.

²⁷³ 1. csoport: Artimovics János-Szolocsina, Czimbolinecz János-Holubina, Csepák András-Szajkófalva, Dankanics Mihály-Sarkad, Dobra Dénes-Miszticze, Fenczik Mihály-Szentmiklós, Fotul Pál-Kuzmina, Iváskovics Mihály-Nagy-Bisztra, Kurucz György-Hribócz, Magyar Tódor-Kanóra, Marinecz Demeter-Repede, Popovics Athanáz-Nagy-Tibava, Selesztai Mihály-Selesztó, Szadváry Bazil-Dubróka, Szkiba Demeter-Zsukó, Taczák Péter- Zavadka. Iváskovics és Magyar egyáltalán nem beszélt magyarul.

²⁷⁴ 2. csoport: Dub Vazul-Nagy-Rosztoka, Glagola János-Leczfalva, Haszara János- Szászóka, Ihnájsz Tódor-Szkatárszka, Iváncsó György-Kis-Ábránka (felvidéki járás), Mihovics János-Nagy-Ábránka (felvidéki járás), Rizák András-Nagy-Bresztó, Selykó György-Kutkafalva, Timkovics János-Hukliva, id. Wladimir Bazil-Zagyilszka, Volkai Bertalan-Csapóczka. Glagola, Haszara és Volkai valamelyest bírta a magyar nyelvet, de a többi egyáltalán nem.

²⁷⁵ 3. csoport: Puha János-Szuszkó, Zozulya János-Kölcsin

²⁷⁶ 4. csoport: Firczák Illés-Roszós, Szidor János-Bukovinka, Teszlovics János-Ploszkó

és végül 20 fő²⁷⁷ tartozott az ötödik csoportba, akiket 1872 óta alkalmaztak oklevél és magyar tudás nélkül.²⁷⁸

A tanfelügyelő egy megoldási javaslattal állt elő valamennyi kategória tanítói számára, ezt elküldte a püspöknek, amit az egyházmegyei hatóságnak kellett végrehajtani, ha a szentszék elfogadta azokat. Akik oklevél nélkül tanítottak, vagy 1872 előtt nyerték oklevelüket, azokat segédtanító alkalmazására kellett kötelezni (1-2. csoport). Azoknak a tanítóknak, akik 1872 óta szereztek képesítést, de magyar tudásuk nem volt elégséges az államnyelv oktatásához, egy éven belül képesítő vizsgát kellett tenniük. (3-4. csoport) Azok pedig, akiknek semmilyen képesítésük nem volt és tudásuk sem volt elegendő, tehát már az 1868-as törvénynek sem feleltek meg, nem maradhattak tanítói állomásaikon, hiszen őket már korábban is tanképesítő vizsgálatra kötelezték, aminek ezek szerint még mindig nem tettek eleget (5. csoport). Halász arra kérte a püspököt, hogy gondoskodjon a tisztességes berről, mert csak így képzelhető el az említett tanítói állomások és iskolák helyzetén való változtatás, úgy, hogy mindeközben *„a kérdéses iskoláknak Méltóságod által annyira féltett felekezeti jellege a jövőben megmaradjon.”*²⁷⁹

A püspök válaszelevelében elfogadta az előírt követelményeket, védve saját iskoláit, kifejtette, hogy mindent megtesz azok felekezeti jellegének megőrzése érdekében. Az egyházmegye feje segédtanító alkalmazására és a képesítő tanfolyamok elvégzésére kötelezte tanítóit, a 20 tanító elmozdításával kapcsolatban mindegyikre külön-külön részletesen kitért, illetve azt is ecsetelte, hogy Bereg megye csak egy a fennhatósága alatt álló nyolc között, így hirtelen kb. 150 tanítót kellene eltávolítania és helyébe képzeteket tenni, ami lehetetlen kérés. Haladékat kért, hogy az évente 30 kiképzett tanító öt év alatt betöltse az űrt. A püspök is átérezte a változást, és hajlandó volt együttműködni, de nem átgondolatlanul, mint írta: *„Mi részünkről azon meggyőződést tápláljuk, hogy nagy horderejű eszmék és messzeható intézkedések keresztülviteléhez és az azok által elérendő célok megszilárdításához megfelelő idő kívánatik. Lehetséges, hogy erőszakolt és siettetett eljárás által pillanatnyi eredményt el lehet érni, de ez a kívánt sikert állandóan nem szokta biztosítani.”*²⁸⁰

²⁷⁷ Bihun Mihály-Serbócz, Csepa György-Fogaras, Dóri Bazil-Pudpolócz, Duzsár Elek (Sándor)-Zsdenyova, Hvozdkák Illés- Felső-Kis-Bisztra, Iványó János-Iváskófalva, Jaczina György-Kis-Mogyorós, Kalabiska János-Izvor, Laskay Sándor-Felső-Viznicze, Lizák Bazil-Orosz-Kucsova, Matola János-Miskarovicza, Miszó Illés-Hánykovicza, Mógis Pál-Bukócz, Osztroka Bazil-Sztrójna, Paszulyka János-Dunkófalva, Paulisics György-Talamás, Petricska Mihály-Igléncz, Pénzely Tódor-Nagy-Ábránka (szolyvai járás), Rajcsinecz János-Perekreszna, Ripics János-Tisova.

²⁷⁸ HALÁSZ, *i.m.*, 33-34.

²⁷⁹ Uo., 35.

²⁸⁰ Uo., 38-39.

A közigazgatási bizottság válaszában arról biztosította a püspököt, Pásztélyi Kovács Jánost, hogy nagyra becsülik hazafiasságát, együttműködési hajlandóságát: *„Mindenekelőtt az átirat azon kiváló fontosságú kijelentését, mely szerint „a magyar nyelv tanításáról szóló törvény intentiójának megvalósítása ellen a munkácsi egyházmegyében elvi akadályok nem merülnek fel, sőt a hívek örömmel el fogadják az állam hivatalos nyelvének elsajátítására nyújtott alkalmat”- örvendetes tudomásul vesszük. Bizton számítottunk e hazafias kijelentésre; hiszen élénk emlékezetünkben van Méltóságodnak a magyar állameszme érdekében tett ama nagy horderejű hazafias előterjesztése, melyet épen a szóbanforgó törvény megalkotása előtt – annak érdekében – legfelsőbb helyen nyilvánítani méltóztatott. Nem lehetünk tehát kétségben az iránt, hogy méltóságod diszes és nagyfontosságú állásában a magyar hazafias irányu népnevelés előmozdítására minden lehető megtenni méltóztat, s a népokt. törvények végrehajtására hivatott állami közegektől nagyra becsült támogatását meg nem vonandja.*”²⁸¹

A püspök haladékra vonatkozó kérésére a bizottság kijelentette, hogy nem a képzett tanítók hiánya a gond, mert lenne elég képzett tanító, hanem a községek fizetésektelensége, a fizetések elégtelensége. Ennek megváltoztatására viszont képtelenek voltak, bármilyen erőszak esetén is a község lakói. A bizottság tehát a megoldást állami pénzből fizetett és fenntartott iskolák létesítésében látta, annál is inkább, mert az elmúlt 9 év alatt már 55 állami iskola létesült Bereg vármegyében és sikeresen működtek a rutén nép körében. Ellenben a közigazgatási bizottság sérelmezte, hogy az egyházmegye sokszor az állami iskola megalapítása ellen lépett fel: amikor már a nép kérvényezte a közoktatási kormánytól, hogy állami iskolát alapítson, akkor az egyházmegye küldöttjei révén közbeszólt.²⁸²

Ezen kívül kérte a bizottság a püspököt, hogy ahol működött is iskola, ott hassanak oda, hogy a törvény kellően be legyen tartva, elsősorban a beszéd- és értelemgyakorlatok vonatkozásában. A tanítói fizetés akadály nélküli kifizetéséhez kérték, hogy a szentszék értesítse a királyi tanfelügyelőt, ha bármilyen gond adódna. A tankönyvhiányra sem lehetett fogni a nem megfelelő felekezeti oktatást, hiszen a minisztérium az elmúlt évek során kellő számú tankönyvet adományozott a felekezeti iskoláknak, amire véleményük szerint vigyázni kellett volna. Bár a felekezeti iskolák állami segélyezése alig volt lehetséges, a bizottság azt tervezte, hogy újra kéri a minisztériumot; tehát a bizottság nem utasította el a püspök kérését, miszerint támogassák őket az állami segélyek kérésében is.

²⁸¹ Uo., 41.

²⁸² A teljes szöveget ld.: 7. sz. Melléklet

Az egyházi tanfelügyelet igyekezett megfelelni az elvárásoknak, beküldte az iskolák tan- és óraterveit, valamint meghirdette a tanítói pályázatokat, ami nem lett teljesen sikeres, ahogy az várható volt, az elégtelen javadalmazás miatt. Az 1885/86-os tanév végén mindenesetre még 15 olyan görög katolikus tanító volt a helyén, aki némileg és három, aki egyáltalán nem beszélt magyarul.²⁸³ A püspökség több községben, ahol nem sikerült a pályázatot betölteni, kérte, hogy állami iskolát alapítsanak, mely a tanfelügyelőt különös örömmel töltötte el.

A tanfelügyelő nem mulasztotta el megemlíteni azon tanítók nevét sem, akik kiemelkedő teljesítményükért 1881-ben a minisztériumtól jutalomban részesültek. A tíz jutalmazott²⁸⁴ közül kilenc görög katolikus felekezeti oktató volt, illetve 1886-ban a Bereg megyei magyar közművelődési egylet is díjakat osztott szét 14 Bereg megyei tanítónak,²⁸⁵ köztük két római katolikus és 12 görög katolikusnak.

g) Községi iskolák

Az 1868-as törvény lehetőséget adott arra, hogy a felekezeten túl, az egyes falvak lakói községi iskolákat is állíthassanak, ott pedig, ahol nem volt felekezeti iskola, ezt kötelezővé tették.²⁸⁶ Ez az iskolatípus Bereg megyében nem lett általános, mert a községek többségében a ruszinok magas arányban alkották a lakosok lélekszámát, tehát ha saját költségen tudtak iskolát alapítani, akkor az görög katolikus felekezeti volt. Szinte teljesen egybeesett a faluközség és az egyházközség ezekben a falvakban. A többi felekezet néhány tankötelese is eljárhatott ide. Ahol tehát nem bírta a község fizetni az iskolával járó terheket, amelyek ráadásul a törvénnyel jócskán megnöttek - hiszen szabályozták a tanítók képzettségét, fizetését,²⁸⁷ az iskola megfelelő állapotát, kellékeit - ott községi iskolát sem tudott a község pénztára önszántából fenntartani. Az anyagiak hiányát tehát sem a hitközség, sem a szinte ezzel egybeeső község nem volt képes ellensúlyozni, ilyen helyzetben a minisztérium állított fel állami iskolát.

²⁸³ HALÁSZ, *i.m.*, 44.

²⁸⁴ Leviczky Miklós – dunkófalvi állami vándortanító és a görög katolikus tanítók: Kurách Pál - Alsó-Vereczke, Kobály Bazil – Medencze, Kaszárda György – Drágabártfalva, Tótin János – Sztánfalva, Grigássy Dénes – Rákos, Szmocskó János – Ignécz, Petráskó András – Iloncza, Suszta Vazul – Bereg-Rosztoka, Pauk Antal – Polyánka.

²⁸⁵ Római katolikusok: Ritli Mihály – Felső-Schönborn, Pankovics János – Tövisfalva, görög katolikusok: Czapáry Endre – Nagy-Lucska, Simon Antal – Bártháza, Petreczky Mihály – Pisztraháza, Tóth János – Lauka, Taczák Péter – Zavadka, Hornyák András – Ruczkócz, Popovics Sándor – Serbócz, Hadzsega János – Falucska, ifj. Kobály Bazil – Medencze, Tótin János – Sztánfalva, Hrabücsák János – Ignécz, Bobita Péter – Laturka.

²⁸⁶ 1868. évi XXXVIII. tv., V. fejezet.

²⁸⁷ Uo., IX. fejezet.

Az 1868-os törvény megszületése után, amikor a felekezeti iskolák mellett alternatívaként megjelent a községeknek az a lehetősége, hogy iskolát hozzanak létre, ez elsősorban a vegyes felekezeti településeknek volt jó lehetőség, ahol egyik hitközség sem bírt önállóan egy iskolát fenntartani, ellenben a község képes volt rá. Az első két Ung-beregi tanfelügyelő (Zsarnay és Talapkovics) működése során Bereg megyében tíz községi iskola jött létre. Számukat tekintve megállapíthatjuk, hogy ez az iskolatípus nem volt életképes, ahogy ezt a 80-as években maga Halász Ferenc királyi tanfelügyelő is kifejtette: „A községi járulékok egészben be nem hajthatók, a községek édes-keveset törődnek iskolájukkal, az államsegély rendszerint levonásokkal és elkésve érkezik; ugyyszólván gazda nélkül áll a községi iskola, nem csoda, ha nem virágzik.”²⁸⁸

A finanszírozási problémákon kívül más gondja nem volt a tanfelügyelőnek a községi iskolákkal, eredményüket kielégítőnek tartotta, a tannyelv minden esetben a magyar volt és megfelelt a törvényi előírásoknak.²⁸⁹ A községi iskolák számának alakulását Halász tanfelügyelősége alatt a következő táblázat mutatja:

Tanév	1876	1878/79	1879/80	1880/81	1881/82	1882/83	1884/85	1885/86	1886/87
Községi jellegű iskolák száma	10	11	13	12	14	10	7	7	5

Az 1885/86-os tanévben községi iskolák álltak fenn: Bene, Dubi, Leányfalva, Tisza-Vid községekben és három majorságban, amelyek eddig a községlistákban nem szerepeltek: Derekaszeg, Dombok és Puszta-Kerepecz majorságokban. Mind elemi és vegyes iskola.

h) Állami iskolák

Ahogy már láttuk, a dualizmus előtt állami és egyházi szinten is sokat foglalkoztak az oktatás helyzetével. Mi a népiskolai törvény jelentősége? Hogyan hatott ez a Bereg megyei ruszin alapfokú oktatásra? Az állami iskolák alapítása a felekezeti rovására történt-e? Ezeket fogjuk a következőkben vizsgálni.

Mivel a felekezetek önmagukban nem tudták leküzdeni az oktatási nehézségeket és ezek a gondok elsősorban anyagi problémákra vezethetők vissza, tehát a legnagyobb ok a szegénység volt. Az állam lehetővé tette az iskolák finanszírozását, amit a Bereg megyei

²⁸⁸ HALÁSZ, *i.m.*, 30.

²⁸⁹ Uo.

tanfelügyelő, mint lehetőséget ügyesen kihasználta. A községi iskolatípus sem állta meg a helyét, mint azt fent láthattuk.

Halász Ferenc levonva elődei nyolc éves munkájából a következtetéseket, állami iskolák alapításába kezdett. Elvei a következők voltak: a megye északi területére koncentrált, hiszen ott a hitközségek képtelenek voltak felekezeti iskoláikat a törvényes előírások szerint fenntartani, illetve azokon a helyeken képzelte el az állam által finanszírozott iskolákat, ahol nagy létszámú tanköteles nem iskolázott. Ezeken a helyeken volt ugyan iskola és fent is tudta tartani a felekezetet, de egy iskola nem volt elegendő az összes tanköteles számára, hisz törvényesen csak 60 gyermek tanulhatott egyszerre egy tanteremben (27.§) és egy tanító csak legfeljebb 80 diákot taníthatott (34.§).

A törvény egyébként a VI. fejezetben egyetlen paragrafusban fogalmazta meg az állam által alapított iskolákkal szemben támasztott követelményeket, amely szerint a községi iskolákhoz hasonlóan szervezendők, kivéve, hogy a közoktatási miniszter állíthatja fel és tisztán államköltségen. (80.§)

Az új, energikus, mindössze 27 éves tanfelügyelő 1876-ban, kinevezése után rögtön nekilátott kerülete állapotának részletes felméréséhez. Fischer (Halász) Ferenc megfogalmazta munkásságának irányvonalait: *„Célomat a népokt. törvényből és a magyar államiság eszméjéből meritem; vagyis mig minden lehető el akarok követni a népoktatási törvény megvalósítására, egyuttal az iskolák beléleténél ugy akarok hatni, hogy az azokból kilépő nemzedék érzületében a magyar államhoz tartozónak tekintse magát és hazafiság tekintetében a kétségnek még árnyéka se férjen hozzá. Az állam hivatalos nyelvének, a magyar nyelvnek tanítását az idegen tannyelvű iskolákban szorgalmazni fogom s az által arra törekszem, hogy megyénk lakói megértsék egymást.”*²⁹⁰ A tanfelügyelő nagy hangsúlyt kívánt fordítani az északi területre, hiszen ez volt a legelmaradottabb. Délen az iskoláztatáshoz megvoltak a megfelelő feltételek, a jó iskolaépületek, az értelmes tanítók és a nép is vagyonosabb volt. Ezzel szemben a felvidéki területről elszomorító képet festett: a tanítók csekély javadalmazással voltak ellátva, így nem is törekedhettek az önművelődésre, hiszen a legfontosabb gondjuk a mindennapi kenyér megkereséséből, illetve terméketlen földjük megműveléséből állt.

Ezeket figyelembe véve tehát, a királyi tanfelügyelő már az 1876. év decemberi közigazgatási bizottsági gyűlésen előterjesztést tett arra nézve, hogy tankerületében elhagyott helyzete miatt elsősorban a felvidékre, ott is a nagyobb településekre kell

²⁹⁰ Uo., 47.

koncentráltni. Azért a nagyobb községekre, mert ott az iskolák nem voltak megfelelő állapotban, ezért nagyon sok tanköteles kimaradt az oktatásból. Egyedül az állami iskolák alapítását tartotta itt célravezetőnek, mivel ezen a területen sem a községek, sem a felekezetek nem tudták biztosítani a megfelelő iskoláztatást. A felekezeti iskolák azért sem kaphattak államsegélyt, mert a községekben nem volt értelmiség, aki megszervezte volna az iskolaszéket, aki azt kezelte volna.

Természetesen az elképzeléseknek a közművelődési tárca anyagi helyzete is határt szabott, tehát képtelenség lett volna egyszerre mindenhol iskolaépítésbe fogni. Halász tervei szerint fokozatosan, évente négy iskola felállítása látszott célravezetőnek.²⁹¹

A kidolgozott terv szerint a községek, ahol a legsürgetőbb volt egy állami elemi népiskola szervezése, a következők voltak: Bilke, Nagy-Lucska, Alsó-Verecke és Szolyva, e négy településen már a következő tanévtől állami oktatás indult volna. Az 1877/78-as tanévben nyolc állami iskolát szervezett meg a tanfelügyelő a közigazgatási bizottság segítségével: Alsó-Vereckén, Bilkén és Szolyván egy-egy fiú- és egy-egy leány elemi, Szinyákon és Kelemenfalván pedig egy-egy vegyes tanítóságot. A szinyáki és kelemenfalvi állami iskolákat 1879-ben átalakították vándortanítósággá,²⁹² Nagy-Lucskán pedig csak az 1884/85-ös tanévre sikerült felállítani az állami elemi fiú- és leányiskolát.²⁹³

A táblázat Halász Ferenc tanfelügyelő első tíz éves működésének eredményét mutatja, az állami alapítású iskolák számát évről évre:

Tanév	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	Össze-
	/78	/79	/80	/81	/82	/83	/84	/85	/86	/87	sen
Állami iskolaalapítások	8	2	3	8	3	9	6	9	9	1	58

Tíz tanév alatt 58 iskola alapítása, a tervezett évi négyet jóval meghaladta. Az állami iskolák előtt a megyében zömében vegyes iskolák működtek. Halász arra törekedett, hogy az állami iskolák, a törvény szerint fiúknak és lányoknak külön biztosítsák az oktatást. (29. §.) Ha tehát úgy vizsgáljuk az állami iskolákat, hogy az 58 állami iskola hány községet érintett, akkor megállapíthatjuk, hogy az 58 iskolából három polgári iskola volt, a maradék 55 népiskola közül 13 településen állítottak fel fiúiskolát, melyből 12 helyen leányiskolát is, és 16 helyen

²⁹¹ Uo.

²⁹² Bereg, 1879, 179.

²⁹³ HALÁSZ, *i.m.*, 48-49.

vegyes intézmény jött létre, valamint 14 helyen vándortanítószolgálatot, ahol hét tanító teljesített szolgálatot, mindegyik két-két faluban. Tehát összesen az 55 iskolából hét vándortanító működött 14 községben és ezeken kívül még 29 településen volt elemi népiskola, tehát mindösszesen 43 községben lett állami elemi oktatási intézmény és a három polgári iskola is olyan helyen létesült, ahol már volt alapfokú állami oktatás is. Így tehát az 58 állami alapítású iskola vagy vándortanítószolgálat 43 települést érintett, ez viszont megfelel a tervezett évi négyes átlagnak (tíz év alatt).

Halász konkrét terve az állami iskolák állításáról az volt, hogy az egyik gócpont: Munkács legyen; mivel ez volt a nem-magyar ajkúak vidékének központja, illetve környékén voltak a Schönborn uradalomba telepített sváb községek. Tíz év alatt egy szilárd állami-iskola-gyűrű alakult Munkács körül. E csoportba tartoztak a következő települések: Munkács, Oroszveg, Várpalánka, Váralja, Zsófiafalva, Klacsanó, Kajdanó és Frigyesfalva.

Munkácsról nyugatra a Latorca bal partján van a nyelvhatár a rutének és magyarok között. E határon fekszik két fontos rutén település, ahol szintén állami iskolát alapítottak: Nagy-Lucska és Sztrabicsó. Munkácsról északra a vereckei út mentén a völgyekben is több állami iskolát állítottak fel (Szentmiklós, Holubina, Alsó-Verecke, Szolyva). A keleti nyelvhatár pedig a Beregszász-Nagy-Bereg vonalon van, itt is igyekeztek a rutén községeknek állami iskolát alapítani, így lett iskolája a következő településeknek: Komlós, Kövesd, Ilosva, Iloncza, Tökés, Bilke.

A másik központ Beregszász lett. Halász elődei a környéken községi iskolákat alapítottak, amelyek közül néhányat a vizsgált évtizedben államivá alakítottak át, mert egyébként is állami segítyből tartották fenn azokat, viszont maga a községi iskolai intézmény nem volt működőképes. Így jöttek létre a következő iskolák: Bucsu, Beregszászvérgárdó, Mezőkaszony, Tivadar, Macsola. Az utóbbit 1886-87-ben Gecsével vándortanítószolgálatká alakították át.²⁹⁴

Halász Ferenc fontosnak tartotta az egyházi, vallásos nevelést, az állami tanítóknak kiadott útmutatóként írt körrendeletében az 1886/87-es tanév kezdetén ezt így fogalmazta meg: „...törekedjék t. tanító ur minden irányu oktatásában a vallásos és kegyes életre vezérlő érzelmeket növendékeiben felébreszteni, kifejteni és megerősíteni, hogy ily módon a tanítás végeredményében nevelő hatásu legyen. Az állami és községi tanintézetekben a tanítást mindig imával kell kezdeni és végezni, a növendékek kötelezendők a templomba való járásra;

²⁹⁴ Uo., 50-54.

t. tanító urnak jó példával kell e tekintetben is előljárni; a gyermekek legalább vasár- és ünnepnapokon az állami iskolai helyiségből a tantestület által vezetettnek a templomba.”²⁹⁵

i) Az 1876-1887 közötti évtized oktatási eredményei

Halász Ferenc tanfelügyelő távozásakor, 1888 januárjában számot adott bő egy évtizedes (1876-1887) beregi munkájának eredményéről a közigazgatási bizottság előtt. A tanfelügyelő különös gondot fordított a tankötelezettség megvalósítására, ennek eredményeképpen azt állapította meg, hogy 1887-re a mindennapi tankötelesek 77%-a, az ismétlődő tanköteleseknek pedig 71%-a járt rendszeresen iskolába. 1876-ban 58,7%-os volt a ténylegesen iskolázók aránya,²⁹⁶ 10 év alatt pedig az iskoláztatás 16,5%-al javult.²⁹⁷

A másik sarkalatos kérdés a nemzetiségi megyében a magyar nyelv oktatásában való előrehaladás volt, amelyről Halász szintén beszámolt éves és búcsú-értékelésében. Ezek szerint hivatali ideje elején, 1876-ban a tankerületében 118 iskolában nem oktattak magyarul, míg 1887-ben csupán 12 iskola nem felelt meg a magyar nyelv tanítását előíró 1879-es törvénynek.²⁹⁸

A tanfelügyelő évtizedes munkája vége felé felhívta a kerületében dolgozó állami tanítók figyelmét arra, hogy a minisztériumnak meg kell hálálni, hogy Bereg megyének adtak ennyi támogatást; az 1885/86-os tanévben 80.000 forintot. 1885 év végéig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az országban összesen 548 állami elemi iskolát állított, aminek a Bereg vármegyében eddig felállított 55 elemi iskola a 10%-a volt. A megye nyolc óvodája pedig az országban létező 22 állami kisdóvónak a 36%-át tette ki.²⁹⁹

²⁹⁵ HALÁSZ, *i.m.*, 57.

²⁹⁶ Uo., 2.

²⁹⁷ Bereg, 1888/7, 3.

²⁹⁸ Bereg, 1888/10, 5.

²⁹⁹ HALÁSZ, *i.m.*, 49.

VI. ÁLLAMI INTÉZMÉNYEK ALAPÍTÁSA

Magyarországon a népoktatási törvény megszületése után, az 1869/70-es tanévben négy állami iskolát állítottak fel, s ez a szám a korszakban hol nagyobb, hol kisebb mértékben emelkedett. Az állami népiskolák száma 1918-ra 3.791-re nőtt.³⁰⁰

Az iskolák állítása kapcsán közös célt csak az általános tervek alapján lehet felfedezni a vizsgált korszakban, mert mindegyik iskola sorsa sokban függött a helyi viszonyoktól, a lakosság elképzeléseitől. A következőkben azt vizsgáljuk, hogy Bereg megyében hol alapítottak állami iskolát, mik voltak annak az előzményei, milyen közös vonások fedezhetőek fel az iskolaállítások kapcsán és melyek a helyi, sajátos elemek.

1. Állami népiskolák

a) Alsó-Verecke

Községi iskola alapítása

Bereg megyében a legkorábban felállított görög katolikus felekezeti iskolák egyike Alsó-Vereckén nyílt meg. Már a század elejéről van dokumentum a működéséről. Esperesi központként a felvidék egyetlen oktatási intézménye volt itt színvonalas oktatással. Ha a felekezet egy megfelelő iskolát tartott fenn, miért volt szükség az állami iskola megalapítására?

A felekezeti iskolákban a kiegyezés után egyre gyakoribb volt, hogy a kántori és tanítói állomások különváltak, ezt szorgalmazta a népoktatási törvény is. Sepeghy János Alsó-vereckei tanító korábban kántortanítóként, majd az 1850-es évek közepétől tanítóként végezte az oktatást.³⁰¹ Mellette rövid ideig János fia volt a kántor, majd Loput Elek³⁰² és Penyák Elek 1870-ig.³⁰³ Az idős Sepeghy az 1867-es kerületi összeírásakor 71 éves volt, képezdét végzett és az orosz mellett magyarul és latinul is tudott, ekkor már 40 éve volt a pályán.³⁰⁴ Tanítási modora kitűnő és magaviselete példás. Fizetésként 12 ölfá terményt és 105 forint készpénzt

³⁰⁰ MÉSZÁROS, NÉMETH, PUKÁNSZKY, *i.m.*, 310.

³⁰¹ A kántortanítók állomásának helyéről és idejéről az egyházmegyei sematizmusok alapján tájékozódhatunk, ezt a későbbiekben már külön nem jeleztem. Az adatokat ld.: a 8. sz. Mellékletben

³⁰² Loput Elek, később Lopotként szerepelt; Nagy-Rosztokán volt 1860-ban, majd Alsó-Vereckén a 60-as években kántortanító, innen Felső-Vereckére távozott és ott egészen az 1890-es évek közepéig tanított.

³⁰³ Penyákról bővebben itt található adatokat: KTÁL 151/12/2675, 30.

³⁰⁴ 1832-ben Gerberi Péter a tanító, tehát Sepeghy valahol máshol kezdhette a tanítóskodást, ha 1827 óta tanított Vö.: KTÁL 151/8/998, 24.

kapott, ami a kerületben tanítók fizetésének duplája. A többi iskolától eltérően a törvénynek megfelelő tantárgyakat tanított: orosz, magyar és német olvasás, írás, és földírás elemei. Az iskolaépület kőből készült, jó állapotú és kellően felszerelt volt.³⁰⁵ A tanító már ekkor folyamodott a nyugdíjaztatásáért, ami azért jelentett problémát, mert nem fizetett az özvegyi alapítványba.³⁰⁶

Az iskolát, miután a törvényhozás lehetővé tette 1868-ban, községivé alakították át. Tanítója Sepeghy maradt, és a görög katolikusok továbbra is felekezetiként tartották számon, derül ki egy 1870. szeptember 26-án kelt jegyzőkönyvből. Az iskolaszék ekkor ült össze új tanító választása miatt - mivel az idős tanító lemondott. Sepeghy kérte, hogy méltányolják a tanítói pályán eltöltött hosszú éveit és egy ideig még hagyják meg a fizetését. Év végéig kapott fizetést, a lakhelyén lakhatott, az iskolaszék pedig a tanfelügyelőségen próbálta elintézni, hogy nyugdíjban részesülhessen. Megígérték, amennyiben nem sikerül a kormánytól nyugdíjat igényelni számára, akkor a település köteles évente 100 forinttal támogatni az idős tanítót. A tanítóválasztás is megtörtént: Gojdits György, képzett tanítót, egyhangúan neveztek ki, (1875-ig töltötte be hivatalát) és már az októberben elkezdődő tanévben katedrára állt. Gojdits a korábbi tanítói bérét kapta továbbra is, de fizetés-kiegészítést kérvényeztek számára a kormánytól.³⁰⁷

Novemberben a korábbi tanító, Sepeghy panasszal fordult a püspöki vikáriushoz, amiért ő t lemondásra kényszerítették azon a gyűlésen, amelyen a lelkész az iskolaszék átalakítását kérte a település elöljáróitól. Leírása szerint a felekezeti iskola, annak ellenére alakult községivé, hogy csak három-négy nem görög katolikus család élt a mezővárosban. Az iskolaszék egyetlen határozata az ő személyével volt kapcsolatban, mivel a lelkész ő t eltávolítani, Gojditsot pedig megválasztani akarta. Nyomás hatására mondott le. A volt tanító megkérdőjelezte a döntés törvényességét, és kétségbe esésének adott hangot, hiszen január óta lakhatási gondokkal küzdött, és 100 forintból csak nyomorogni volt képes feleségével. Ezért kérte, hogy az iskolaszék törvénytelen döntését bírálják felül, és helyezték vissza tanítói állomására.³⁰⁸

Az előző, 1871. március 28-án kelt jegyzőkönyvben egy bizonyos Petz Bertalan is az aláírók között volt, aki az iskolaszék elnökeként írt jelentést a tanfelügyelőnek a községi iskola körüli gondokról, ami a görög katolikus püspökség irattárába is bekerült másolatban. Ebben arról számolt be, hogy a minisztériumból megérkeztek az iratok ahhoz, hogy az iskola

³⁰⁵ KTÁL 141/12/1517, 26.

³⁰⁶ KTÁL 141/12/2864, 22.

³⁰⁷ KTÁL 151/12/2759, 3-4.

³⁰⁸ Uo., 20.

átalakulhasson községivé. Ehhez a községi 5%-os adóra és az uradalomtól a tanító részére adandó javadalmakról szóló igazolásokra volt szükség, amit az adóhivataltól kérhettek meg.

Emellett a levél írója a községi iskolává való átalakulás során tett egyházi lépésekről is említést tett, miszerint március 6-án Kiss János esperes ellátogatott a mezővárosba, és a népet a községi iskola felől kérdezgette, vajon akarják e azt, vagy sem. *„A nép erre egyhangulag kinyilatkoztatta, hogy úgy lesz amint végeztünk, t.i. a községi iskola mellett voltak; azonban esperes urnak sikerült a szegény népnek egy részét – sőt a bírót is – ki a folytonos zaklatásnak ellen már nem állhat ezen szavak által rábírni: hát azt akarjátok, hogy a pápisták, kálvinisták és zsidók parancsoljanak iskolátokban, hiszen tietek a jog és igazság, ki kell őket hajtani, hiszen az urak csak ámitanak, megéritek azt is – hogy a kegyes püspök ő méltósága elveszi tőletek a papot és kántort s.a.t. egész hosszú sora volna az ily előadásnak és így sikerült a nép egyrészéről az aláírást kinyerni.”*³⁰⁹

A fenti jelentést a minisztériumba is elküldték, mire a miniszter, akkor már Pauler Tivadar³¹⁰ május 2-i levelében reagált a püspöknek. Levelében kifejtette, hogy az esperes viselkedése megengedhetetlen, kéri a püspök intézkedését.³¹¹

A miniszter felszólítására a püspökség szeptember 9-én elkészítette a történetekkel kapcsolatos jegyzőkönyvet. A tanúknak négy kérdést tettek fel, 1. az esperes úr hogyan próbálta rávenni a lakosokat, hogy a községi iskolát újra felekezeti iskolává változtassák át, 2. a többi felekezet elleni idézet valóban elhangzott-e, 3. igaz-e, hogy a történetek utáni másnap a községi bíró fia az uradalmi juhászmester fiát kilökte az iskolából és 4. hogyan történt a felekezeti iskola községivé változtatása?

Négyen a vádlott ellen és négyen mellette tanúskodtak. A bíró vallomása szerint az esperes szavai elhangzottak, az iskola községivé a helyi lakosok akaratából lett. Véleménye szerint fia csak gyermeki pajkosságból lökte ki a másik tanoncot az iskolából. Később ő ezért jól elverte a fiát. Az iskola átalakításának okáról az alábbiakban olvashatunk: *„a nép az öreg volt tanítótól, Seppeghy János Úrtól, ki öreg és elaggot s' tanításra nem alkalmas szabadulni kívánt, - miután e városban lakó úri rendüek nevezetesen pedig Pecz Bertalan gyógyszerész, Malczóvszky Gyula postakezelő, és Grabovszky Nándor uradalmi ispán urak azt mondatták hogyha közös iskola léssen a tanítót szabadon fogjuk választani; a tanítót a kormány fogja fizetni, de oly ember nem akadt, ki a népnek tüzetesen megmagyarázta volna, hogy tulajdonképen miben különbözik a közös a felekezeti iskolától, - csak akkor vettük észre*

³⁰⁹ Uo., 24-24 verso.

³¹⁰ Eötvös halála után ideiglenesen lett miniszter 1871-72-ben.

³¹¹ KTÁL 151/12/2759, 11.

magunkat hogy hányadán vagyunk, midőn fent említett urak, egy alkalommal minket az iskolai helyiségbe hívtak, és azt mondák hogy adjuk át az iskolát és ennek hitelére írjuk alá magunkat, és ezen irást városi pecséttel is lássuk ell. Mi felett is mi a néppel tett tanácskozásunk folytán ezen követelés ellenében óvást tettünk, - és azt mondtuk hogy mi abba soha bele nem egyezünk, sőt az egész gk. községi hívek öszves egyeteme kívánjuk és óhajtjuk, hogy a mint eddigelé felekezeti /.../ iskolánk volt, ugy ezutánra is az maradjon, - csak hogy a volt s' ellaggott Sepeghy János professor helyett, más alkalmasabb tanító választassék."³¹² Alsó-Vereckén a lakosság az iskola kérdésében két pártra szakadt.

Saját védelmére az esperes megkapta a jegyzőkönyvet és a püspöknek írt levelében leírta, hogy a törvényes keretek mellett felekezete érdekében állt ki, nem gyanúsítható meg izgatással, sőt '48-as helytállása és élete bizonyítja szavait. Célja a felekezeti iskola fenntartása volt, bár szavait félreérthették: „Mert habár föltéve de meg nem engedve, vonatkozólag az I és II-ik vádpontozatok érdemére kiküldetésem, illetőleg a helyszínén tett megjelenésem végcélja az Alsó-Vereckei népiskola felekezeti jellegének megtartása érdekében tekintve népünk szellemi kapacitását oly kifejezésekkel éltem légyen is mellyek az Alsó-Vereckei úri rend némellyikének vastagabb argumentumként tünt fel, - ebbeli kiejtésem viszonyosan megannyi fegyverként használtattak föl általam azon csatában minőt ellenfelem ellenemben fölhasznált. (...) teljes következtetéssel elvárhattam volna a vádló urtól is azon lovagiasságot, hogy hasonló és személyemet lealázó vádat ellenembe ne emeljen, annál kevésbé ily színezetben egész a magaskormányhoz följelentsen.”³¹³ A 3. vádpontban történt esemény szerinte nem ő miatta történt. Védiratával azt akarta bizonyítani, hogy ő csupán hivatali kötelességét teljesítette, bár ezt ellenfelei más színben tüntették fel, de ő minden következményt vállal.³¹⁴

Az egyházi vizsgálatot Mondok János címzetes kanonok és Maruszánits Bazil a szolyvai alesperes folytatta le, és Mondok írt jelentést a püspöknek a történekről. Véleménye szerint az esperes ellen felhozott vádak nem nyertek kellő bizonyítást, így őt fel kell menteni azok alól és erről a minisztert értesíteni. Mondok megjegyezte, hogy lehet, hogy nem azokat a szavakat használta Kiss, amiket a tanúk ellene felhoztak, de az ügy folyamán kiderült, hogy azokhoz hasonlóakat hangoztatott. A vádló Petz Bertalan és köre azonban olyan dolgokat mondott a népnek, amelyek nem helyesek: a) úgy szabadulhatnak meg tanítójuktól, ha az iskola községivé lesz, b) ha községi lesz az iskola, nem nekik kell fizetni az évi 400 forint

³¹² Uo., 18-18 verso.

³¹³ Uo., 12.

³¹⁴ Uo., 12-13.

tanítói fizetést, mert azt a kormány fogja fizetni. A nép már Kiss János beszéde előtt is vonakodott Petz-et követni, amikor az iskolaépületet kellett átadni az állam részére.

Mondok megkérdezte a néptől, hogy elégedettek lennének-e azzal a döntéssel, ha Gojdics maradna a tanító, a lakosok egyöntetű igen választ adtak. Tehát a felekezeti iskola visszaállításának nem volt akadálya, Gojdics továbbra is maradhatott tanító, a jelentésben az ő megerősítését kérték a püspöktől. A tervek szerint az iskolát ezentúl egy, a helyi lakosokból álló iskolaszék vezetné, élén a helyi plébánossal. Az elnök feladata a berendezés folyamatos ellenőrzése, továbbá a lányok külön tanításának a megoldása (ehhez a feltételek, a két tanterem adott volt), végül odahatni, hogy a tanítói fizetést (106 forint) 60-80 forinttal javítsák fel a falubeliek. Sepeghy 100 forintot kapott, minden más követeléséről lemondott és már el is költözött a községből.³¹⁵ Egy időre tehát ezzel a megállapodással sikerült lecsendesíteni a hangulatot, újra a görög katolikus felekezet kezébe került az iskola.

Állami iskola

Fischer Ferenc királyi tanfelügyelő tervei alapján és közreműködésével alapították meg a fiú és a leány állami iskolákat Alsó-Vereckén 1877-ben. A görög katolikus felekezeti intézmény ezekkel párhuzamosan tovább működött.

Az állami iskolák létesítésével kapcsolatban feltételezhető, hogy nem került a felekezet újabb konfliktusba a hatóságokkal. Az iskolaalapítás oka nem a rossz állapotban lévő felekezeti iskola volt, hanem az, hogy a településen lakó tankötelesek nagy létszámuk miatt nem tudtak valamennyien iskolába járni. A kimaradók számára létesített a miniszter egy fiú- és egy leányintézményt. A hivatalos eljárás szerint a közigazgatási bizottság kérvényezte az iskolalapítást. Az iskolalapításnál az 1868-as törvény 80.§-ára hivatkozott az 1877. június 22-én kelt miniszteri rendelet. Az állami oktatás az 1877/78-as tanév elején indult el egy teremmel, bérelt helyiségben. A rendelet értelmében a községnek bérleti szerződést kellett kötni, gondoskodnia kellett az 5%-os adó beszedéséről és ki kellett írni egy pályázatot megfelelő tanító alkalmazásához.³¹⁶ A miniszteri rendelet és az iskola évtizedekkel később kiállított törzskönyve³¹⁷ szerint egy vegyes iskola nyílt meg ekkor, míg Halász egy fiú és egy leány intézményről számolt be könyvében. Az adatok szerint a leányiskola is megnyílt,

³¹⁵ Uo., 22-23.

³¹⁶ KTÁL 130/1/1, 237.

³¹⁷ Uo., 1-17.

tanítónője Szabó Friderika volt, akit 1879-ben Szolyvára helyeztek. A megüresedett helyre Brosz Lujza lett ideiglenesen kinevezve.³¹⁸

b) Szolyva

Szolyva mezőváros, az északi terület másik jelentős települése Alsó-Verecke mellett. Görög katolikus iskoláját a XIX. század első évtizedeiben alapították.

A kántor Asztalos János volt a század derekán, aki először az 1856-os sematizmusban szerepelt, mellette a tanító Vaszkó János, 1859-ig. Később Fencik János, Fencik Mihály, majd Bakics János lett a tanító, Asztalos pedig maradt mellettük, mint kántor. Itt tehát a két állomás szét volt választva.

Bakics a szolyvaiak meghívására érkezett 1875-ben a megüresedett tanítói állomásra, jó képzettségéről számolt be levelében, tehát 8 'gimnasiális' osztályt végzett és jártas volt a magyar, német, szláv, latin, ruthén nyelvekben. Nyolc éve tanított, vallására nézve római katolikus volt. Tövisfalván (róm. kath. iskola) két évig, Dolhán négy évig volt néptanító, majd a Kis-martinkai lelkész gyermekeinek magántanára volt két évig. 1872-ben póttanfolyamon vett részt a törvény értelmében, és ott dicséretes bizonyítványt szerzett.³¹⁹ Az egyházi hatóság elfogadta jelentkezését.

A munkácsi uradalom igazgatósága nevében 1876-ban írt levélből kiderült, hogy az uradalommal nem közölték a jelöltek nevét, hanem csak az illetmény kifizetését kérték. Ez nem felelt meg az 1864-es megállapodásnak, amelynek értelmében nem az egyházmegyei főhatóság joga közvetlenül a tanító kinevezése. *„Ugyanis mind a fennálló rendszabályok, mind az eddigi gyakorlat, mint végre magának az egyházmegyei hatóságnak 1861. évi October 16-án 3110 sz.a. ugy az 1865. évi Augustus 22-én 2907 sz.a. kelt átiratai szerint is a munkácsi uradalom tulajdonosának jogaihoz tartozik, hogy mindannyiszor, valahányszor a szolyvai tanítói állomás betöltésének esete forog fenn – az egyházmegyei kormány által javaslatba hozott, három alkalmas egyén közül egyet rendes tanítóul kinevezhessen.”*³²⁰ Az uradalmi igazgatóság a püspöktől kérte a jogsérelem orvoslását, vagyis a kinevezés visszavonását, és az eddigi gyakorlatnak megfelelő kinevezési eljárás lefolytatását.³²¹

Valószínűleg megtörtént a hivatalos eljárás, de továbbra is Bakics maradt az állomáson; az 1883-as sematizmus még feltünteti a nevét, de a tanító folyó év június 23-án

³¹⁸ Bereg 1879/45, 3.

³¹⁹ KTÁL 151/22/357, 15.

³²⁰ KTÁL 151/22/376, 2.

³²¹ Uo., 2-3.

egyik rokonánál, Szolocsinán elhunyt.³²² A következő összeírásban 1886-ban üresedésben volt a tanítói állomás.

A királyi tanfelügyelő tervei alapján 1877. májusban kelt az a miniszternek címzett felterjesztés, amelyre hivatkozva Trefort kiadta a szolyvai magyar tannyelvű állami elemi népiskola alapításáról szóló rendeletet.³²³

Az állami iskolaállítási folyamatok közben a görög katolikus felekezeti iskolaszék olyan határozatot hozott, amelynek értelmében az iskolából a más felekezetű tanoncokat ki akarták zárni. Ez az intézkedés a szentszéki ügyész 1877. júliusban írt véleménye szerint elhibázott volt, mert a kizárt diákok szülei községi iskola felállítását fogják kérni, ami konkurencia lesz a görög felekezeti iskolának, és a fenntartási költségekhez sem fognak tovább hozzájárulni.³²⁴

A Bereg c. hetilap 1879-ben arról számolt be, hogy egy állami leányiskolát is alapítottak Szolyván, mely szeptemberben nyitotta meg kapuit.³²⁵ A helyiséget az uradalom engedte át az államnak. Az iskola tanítónőjévé Szabó Friderikát, az Alsó-vereckei állami tanítónőt nevezték ki.³²⁶

Az állami fiúiskola tanítója, Grigássy Dénes a sematizmusok szerint 1874-76 között görög katolikus felekezeti tanító volt Rákoson. Ekkor az újonnan alapított szolyvai állami iskolába ment át, de már 1880. májusban az állomás elhagyását tervezte. Grigássy tehát az állami tanítóskodás pár éve után visszatért eredeti állomására, Rákosra. Ennek okát maga fejtette ki a püspökhöz írt levelében: *„A gör. kath. felekezettől azon reményben léptem át az állami tanítók sorába, hogy itten rendezettebb iskoláknál hazámnak annál nagyobb szolgálatot tehessek; de reményemben szerfölötte csalatkoztam, mivel az állami iskolák növendékei vidékünkön sokkal rendetlenebbül járnak az iskolába a felekezeti tanoncoknál. S valjon miben rejlik ennek oka? Nem másban, mint a gondnoksági tagok hanyagságában.*

Látva és tapasztalva tehát ezt, készebb vagyok vissza menni a felekezeti iskolák bár melyikéhez, hol talán képzettségem-, szorgalmam- és a tanügyi téreni tulbugóságomnak hasznát vehetem; hol a tanoncok szorgalmatosabban látogatadják az iskolát, minek következtében talán valamivel eredményteljesb előmenetelt tüntetendünk föl a mostani hanyagul iskolába járó tanítványaimnál.”³²⁷

Grigássy 1881-ben visszatért Rákosra a görög katolikus felekezeti iskolába, ahol 1883-ig működött. Grigássynak két cikke jelent meg a Beregben 1879-ben: az egyikben

³²² Bereg 1883/26, 3. Nekrológ az elhunyt tanítóról.

³²³ KTÁL 130/1/3, 144.

³²⁴ KTÁL 151/16/728, 3.

³²⁵ Bereg 1879/32, 4.

³²⁶ Bereg 1879/45, 3.

³²⁷ KTÁL 151/16/2125, 40.

beszámolt a szolyvai állami iskola tanulói javára rendezett multságról, a másik egy vezércikk a fényüzésről és egyszerűségről.³²⁸ Grigássy helyére Gencsi Ember Jánost nevezték ki szolyvai állami tanítónak. Gencsit 1883-ban eltávolították posztjáról, mint több, vallásellenes tanítót is.³²⁹

Az állami iskola 1880-as évi működéséről egy-egy életképet kapunk a Bereg c. hetilap cikkeiből: pl. a szolgabíró (Buzáth Károly) és neje jótékonyági adományozásairól számolt be a hetilap, akik ruhát és tankönyvet adtak két növendéknek, vagy magukhoz véve egy árva tanulót, azt iskolába járaták. Az izraelita tanulók jó eredményt értek el a magyar nyelvben. Közben a népiskolai gondnokságba új tagot neveztek ki: Weiss Károly uradalmi tisztartó személyében.³³⁰

A főispán Horváth István,³³¹ mint a közigazgatási bizottság elnöke kérte a püspököt a hitoktatás kérdésének rendezésére. Korábban már a királyi tanfelügyelő tett lépéseket a beregi főesperesnél, de annak nem lett eredménye. A megyében létesített Alsó-vereckei, szolyvai, kelemenfalvi és bilkei állami iskolákba járó görög katolikus tanulók hit és erkölcsstani oktatását a törvény szerint nem rendezte a felekezet.³³² A törvény 57.§-a kimondta, hogy hit és erkölcsstani oktatásról az illető hitfelekezetnek kell gondoskodnia, ami nyilvános és a közös tanórákon kívül történik.

A szolyvai iskolában a hitoktatás kérdése még az 1878-as év végére sem oldódott meg, ezért a főispán ismét nyomatékosan felkérte a püspököt, hogy az illető lelkészt vegye rá a hitoktatásra, különben kénytelen lesz a hanyagságot a minisztériumnak jelenteni.³³³

Az állami iskolába járó görög katolikusok hitoktatása még 1883-ra sem oldódott meg, erről számolt be a helyi lelkész László József, aki levelét az állami népiskola gondnokságának címezte. E szerint ő helyesen járt el, mikor az állami iskola görög katolikus tanulóit a felekezeti iskolában oktatta hit- és erkölcsstana.³³⁴ Az ügy egy magasabb szintre, a közigazgatási bizottsághoz került, ahonnan a püspököt értesítették arról, hogy a törvény értelmében a lelkésznek az állami iskolában kell megtartani a hittanórákat hetente kétszer.³³⁵ A püspök a kérésnek eleget téve a fentiek betartására utasította a lelkészt.³³⁶

³²⁸ Bereg 1879, 102. és 145-146.

³²⁹ KTÁL 151/14/799, 6.

³³⁰ Bereg 1880/4, 3.

³³¹ Bereg-Ugocsa megyék főispánja volt. 1882. febr. 19-i hatállyal az uralkodó elfogadta lemondását és helyére báró Perényi Zsigmondot nevezte ki Bereg megye főispánjává. Vö.: Bereg 1882/9, 3.

³³² KTÁL 151/16/1164, 4.

³³³ Uo., 27.

³³⁴ KTÁL 151/14/1004, 79.

³³⁵ Uo., 80.

³³⁶ Uo., 82.

Ezt a konfliktust egy komolyabb követte 1886-tól kezdődően, amiben a lakosok véleménye is nagy szerepet kapott. A felekezeti iskola 1878-tól 1886-ig párhuzamosan működött az állami iskolával, annak megalapítását követően. Az állami iskolát a királyi tanfelügyelő szorgalmazta, mert túl sok olyan tanköteles volt a településen, akik nem iskoláztak.

1886-ban viszont a felekezeti iskolába járó gyermekek szülei akarták átadni iskolájukat az államnak, hogy így megszabaduljanak a tanítójuktól, ezzel mintegy szembehelyezkedtek, zsaroló pozícióba kerültek a püspökséggel szemben.

Halász Ferenc kimutatása szerint az 1885/86-os tanévben Szolyván 304 tankötelesből még mindig csak 189 iskolázott a településen lévő három intézményben, vagyis az állami fiú és leány, illetve a görög katolikus vegyes népiskolákban. Az állami iskolák élén Radics Mihály új tanító és Markos Csája Anna (ő 1880-ban Bilkén volt) új tanítónő állt. A görög katolikus iskolában a tanító ekkor még mindig Asztalos János volt.³³⁷

Asztalos már 1856-ban is éneklész, több tanító is dolgozott vele együtt a mezővárosban. Bakics halála (1883) után a kántor vette át az iskolai teendőket, mint ideiglenes tanító. Asztalos viszont nem rendelkezett a tanításhoz megfelelő képzettséggel, ezért az oktatói tevékenységet hivatalosan nem végezhetette. Miután 1885 tavaszán a már nem fiatal éneklész egészsége is megrendült, teljesen képtelenné vált a tanításra, így a helyi lelkész, László József előbb a kerületi esperest, majd a püspököt kérte, hogy Asztalost helyezzék át egy kisebb településre. Szolyvára olyan képzett éneklésztanító kinevezését javasolta, aki felveheti a versenyt az állami iskolával.³³⁸ A lelkész véleményét a kerületi esperes, Sztripszky János is támogatta a püspöknek írt levelében.³³⁹ A Bereg megyei főesperes, Deskó János is úgy látta, hogy az idős, képzetlen, ideiglenes tanítót el kell helyezni, hogy *„ezen nyílt és az állami iskolával versenyre hivatott állomás, egy jeles és kötelmeinek mindenben megfelelni képes én. tanítóval, a szorgalmi idő megkezdéséig betölttessék, ...”*³⁴⁰

Az előzőekben leírt körülményekben 1887 tavaszáig semmi nem változott, amikor a helyi lelkész ismét értesítette a püspököt a helyzet tarthatatlanságáról. A kerületi esperes azt javasolta a kialakult probléma megoldására, hogy a Nagy-bisztrai tanító járjon át Szolyvára délelőttönként, délután pedig otthon tanítson.³⁴¹ Decemberben a helyi lelkész azt javasolta, hogy a Nagy-bisztrai éneklésztanítót, Csubirka Bazilt - aki ekkor már helyettes tanító volt

³³⁷ Halász, *i.m.*, 120.

³³⁸ KTÁL 151/14/2181, 1.

³³⁹ Uo., 5.

³⁴⁰ Uo., 7.

³⁴¹ KTÁL 151/14/2604, 4.

Szolyván – nevezzék ki helyettes éneklésznek is, hiszen közel van a főkegyház Szolyvához, és nem sok teendője van otthon. A lelkész e levelében a szolyvai éneklésztanítói állomás évi jövedelmét is részletezte: 1. 15 hold szántó és kaszáló, 2. ágybér: 16 köböl kukorica és zab, 3. Stóla 50-60 ft., 4. két szobás lakhely, istálló, csűr ½ hold kerttel, 5. mint tanítónak a hitközségtől 105 forint, a grófi uradalomtól 85 forint értékű terménybeli deputatum.³⁴²

A hitközség viszont nem akarta, hogy Csubirka legyen a helyettes éneklész is, hanem egy helyi gazdát, Rjaskó Jánost akarták megbízni, aki már ismerte a helyi szertartásokat. Ezt a kerületi esperes közölte Fejér Emmánuellel, az egyházmegyei főtanfelügyelővel.³⁴³ A főtanfelügyelő véleménye szerint Rjaskó nem láthatta el az éneklései teendőket, mert arra nem volt alkalmas, a hívek pedig nem voltak hajlandók átjárni egyszer a szolyvai, egyszer pedig a Nagy-bisztrai templomba. Fejér Zavagyák Pétert³⁴⁴ jelölte kinevezésre a szolyvai tanítói állomás ideiglenes kiegészítőjének. Zavagyák ekkor már okleveles tanító volt, ősszel lett Rókafalváról Mátyfalvára kinevezve tanítónak, de a mátyfalvaiak szegénységükre hivatkozva nem mentek el Zavagyákért, így ő arról az állomásról lemondott. Fizetésként megkapta a szolyvai tanítói fizetést, a természetbeni lakást, és a tanítótól kosztbeli ellátást.³⁴⁵ 1888. január 21-én a főtanfelügyelő részletesen beszámolt a püspöknek a Zavagyáknak járó fizetéséről.³⁴⁶ A helyi lakosok az egyházmegyei főhatóság döntésére egy nyilatkozattal válaszoltak, miszerint ők állami iskolába adják és ott akarják taníttatni gyermekeiket, tehát csak éneklészre van szükségük.³⁴⁷

Zavagyák a püspökhöz írt levélben kérte, hogy őt tanítónak is nevezze ki, mert 1886-ban a közös hadseregbe besorozták, és csak tanítói működése miatt nem kell jelen lennie. Állítása szerint a népet Rjaskó bújította fel ellene.³⁴⁸

A helyi lelkész püspökhöz írt leveléből a nép akarata derül ki, miszerint ők az új tanítót nem akarják, mert nem tudnak kétfelé fizetni, tehát állami iskolába adják gyermekeiket, kántoruk pedig már van. Így Zavagyák szállíttatását sem vállalták. Asztalos pedig azt nyilatkozta, hogy ő nem képes Zavagyák részére kifizetni a rá kirótt juttatásokat. Tehát Zavagyák hiába foglalta el állását, sem lakhelye, sem ellátása nem volt, Nagy-Bisztráról járt át Szolyvára.³⁴⁹

³⁴² Uo., 10.

³⁴³ Uo., 46.

³⁴⁴ Zavagyák 1866-ban született, vö.: KTÁL 151/14/2604, 39.

³⁴⁵ KTÁL 151/14/2604, 12.

³⁴⁶ Uo., 14.

³⁴⁷ Uo., 17.

³⁴⁸ Uo., 20.

³⁴⁹ Uo., 28.

Zavagyák a püspökhöz írt leveléből az is kiderül, hogy a helyiek nem a meglévő állami iskolába akarták járattani gyermekeiket, hanem a görög felekezetit akarták átadni az államnak azért, hogy az állam egy újabbat alapítson a már meglévő iskolák mellé. A tanító kérte, hogy szüntessék meg ezt az állapotot, vagy a püspök nevezze ki máshová.³⁵⁰

A főtanfelügyelő jelentést kért a lelkésztől és a kerületi esperestől. A helyi lelkész azt állította, hogy Asztalosnak csak éneklészi képzettsége van, tanítói oklevele nincs,³⁵¹ az esperes pedig azt írta, hogy Asztalos 35 éve végzett a képezdei tanfolyamon, van tanítói oklevele. Állítása szerint öt éve, amikor megürült a tanítói állomás, az egyházmegyei főhatóság Asztalost bízta meg ideiglenesen a tanítói állomás ellátásával. Mivel azóta sem jelentkezett senki a pályázatra, ő maradt ezen a poszton. Azt, hogy a gróf miért nem erősítette meg ebben az állomásában, azt nem tudja. Véleménye szerint nem kellett pályázatot hirdetni, mert a nép nem akarta fenntartani a felekezeti iskoláját és „*a beregmegyei kir. tanfelügyelőhöz fordultak ezen ügyben*”.³⁵²

Zavagyák Péter Volócra távozott, a nyár folyamán kérelmezte jogos juttatásait. Mivel az egyházmegyei kormány nevezte ki meghatározott fizetéssel, ő az ott töltött három hónapra vonatkozó munkabérét követelte, összesen 73 ft. 25 kr-t. Mivel Asztalos ezt nem volt hajlandó kifizetni, Zavagyák a püspökségtől kért segítséget.³⁵³ Ezt a kerületi esperes arra hivatkozva utasította el, hogy Asztalos a segédjének „*kosztot akart adni olyat, a millyent ő maga eszik, - de miután Zavagyák Péter nagy igényekkel és követeléssel ált elő, és uri, husból álló élelmezést követelt, - ő ennek rendkívüli szegénységénél fogva, bár miként óhajtott volna is, meg nem felelhetett és eleget n[em] tehetett*”.³⁵⁴ Asztalos pénzt nem tudott neki adni, mert ő sem kapott a hitközségtől fizetést, hiszen a görög katolikus szülők nagy része a gyermekeket az állami iskolába járatta. Zavagyák is csak 8-10 zsellérgyermeket tanított Szolyván, akik szegénységük miatt tandíjat nem fizettek.³⁵⁵

Az incidens után a felekezeti iskola és a két állami iskola is tovább működött, az állam természetesen nem állított fel újabb iskolát Szolyván.

³⁵⁰ Uo., 31.

³⁵¹ Uo., 33.

³⁵² Uo., 34.

³⁵³ Uo., 45.

³⁵⁴ Uo., 43.

³⁵⁵ Uo.

c) Bilke

Az 1840-es évektől működött rendszeres iskolája ennek a borzsovai esperesi kerületbe tartozó nagy községnek. Lakosainak száma több mint 3.000, nagy részük ruszin.

Bilkén már a forradalom előtt két görög katolikus iskola működött, 1847-től Suszta Mihály³⁵⁶ az alsó iskolában, 1843-ban Zékány Dénes³⁵⁷ a falu felső részében levőnek a tanítója. A kerületi iskolai felügyelő, Csopey Antal kanonok véleményéből kiderült, hogy 1860-ban az alsó iskola tanítója panaszos levéllel fordult a kerületi iskola-felügyelőhöz (aki az esperes) a 3. tanítói állomás közti felosztás tárgyában. Suszta Mihály ugyanis a kerületi felügyelő intézkedése során - amikor egy 3. tanítói állomást alakítottak ki - elesett az első tanítóságtól, azt másnak kellett átadja, pedig okleveles tanító volt. A kerületi felügyelő azt vette figyelembe, hogy a nép elégedetlen vele, a tanító nem végezte megfelelően kötelességét, sőt, hanyag volt. Susztának nem volt oka a panaszra, mert kántortanítói illetményei megmaradtak, és nagyon is szükséges volt egy harmadik, központi helyen létesített tanítói állomás felállítása.

Az esperes jogos döntése mellett azt a 300 forintot, amit a hitközségnek fizetésre kellett fordítani, a következő módon javasolta szétosztani: a két kántortanító 90-90, a harmadik pedig, aki az ismétlőiskolásokat tanítaná a templom melletti iskolában, 120 forintot kapjon. A két kántortanítót meg kell inteni rossz viselkedésük miatt, a 3. állomásra pedig Zékány Antalt kell kinevezni, mivel már elfoglalta helyét, meg kell hagyni erre a tanévre. Problémát jelentett, hogy a tanító nem tudott magyarul, ezért felvetődött, hogy majd mást alkalmazzanak helyette.³⁵⁸ Zékány Antal³⁵⁹ még négy évig maradhatott Bilkén, helyére Bokotej Károlyt nevezték ki 1865-től, aki 1868-ig maradt Bilkén, majd Bokotej Cyrill 1872-ig, az ő távozása után ezt a központi tanítói állomást nem töltötték be, újra két tanító maradt a településen.³⁶⁰

Egy 1861. március 1-én kelt szerződésben Suszta Mihály megegyezett az alsó részi lakosokkal a kántortanító járandóságaiban, melyet a helybeliek a községi elöljáróság előtt

³⁵⁶ KTÁL 151/10/2345, 43. verso

³⁵⁷ Miszticzei Zékány Dénes 1843 óta tanított Bilkén, a forradalom óta Zékán Dénesnek írták a nevét, és azóta ketten voltak Susztával. Zékán Dénes 1881-ig a felső iskola kántortanítója.

³⁵⁸ Csopey Antal iskola főfelügyelői véleménye 1860. dec. 26. KTÁL 151/10/2345, 43-44.

³⁵⁹ A sematizmusokban követhető Zékány, máshol Zékán Antal útja: Bereznán, 1874-ig, Máramarosszigeten 1876-tól 1881-ig, majd 1883-tól Zékány Antal újra Bilkén 1899-ig.

³⁶⁰ Bokotej Cyrill bilkei állomása előtt Újbárdon volt görög katolikus tanító 1861-ig. Bilke után Kisfaludra távozott egy tanévre, majd Ugocsa-Rosztokára 1876-78-ig, 1881-től pedig Kalocsa-Lázra.

meg is erősítettek, miszerint kántortanítójukat élete végéig fogják fizetni.³⁶¹ Suszta Mihály folyamatosan Bilkén dolgozott 1847-től 1883-ig, ekkor írták be utoljára a sematizmusba.

1865-ig sikerült a négy éve kötött megállapodást megtartani, ekkor azonban a helyiek panaszos levéllel fordultak a püspöki szentszékhez, hogy a tanító nem akarta elfogadni a szerződésben foglalt fizetést, többet követelt. Valószínűleg ezt is sikerült elsimítani, mert a tanító a helyén maradt.

Az akkori királyi tanfelügyelő, Talapkovics Emil intézkedése során a Vallás- és Közoktatási Miniszter államtitkára, Tanárky Gedeon³⁶² 1872. augusztus 17-én értesítette a munkácsi püspököt, hogy a felekezet részéről a hiányok pótlására kiadott tervezetet a tanfelügyelő részére átadta. Talapkovics megvizsgálta, mit tett a hitközség a tervek megvalósítása érdekében. Ezek szerint a helyiek csak az alsó iskolaépületet igyekeztek megtoldani, azt is terv nélkül és rossz anyagokból. Ez viszont nem volt elegendő, hiszen a településen 631 tanköteles élt, 6-12 éves: 441 és az ismétlőiskolába kötelezettek száma 190 volt. Az alsó és felső iskolába csak 120 gyerek fért el, de csak 85 járt ténylegesen. Az iskolákba be nem férő 511 tanköteles számára a toldás nem volt jó megoldás, márpedig a megfelelő iskola hiánya volt az egyik oka annak, hogy tömegesen voltak a településen iskolázatlanok.

Az államtitkár kérte a püspököt, hogy a törvénynek megfelelően gondoskodjanak a településen az iskolaépületekről, vagyis a két rossz állapotban lévő tantermet újítsák fel, építsenek hat új tantermet, ezekhez pedig alkalmazzanak új tanítókat, hogy az eddig be nem iskolázott 511 tanköteles is tudjon iskolába járni. Új tanítói helyekre is szükség volt, mert a két tanító egyrészt a kántori teendőkből adódó elfoglaltsága, másrészt mert nem volt kellő tantárgyi ismerete, nem tudta megfelelően ellátni a feladatát. Az államtitkár immár másodízben intézett megintést a püspökhöz³⁶³ a bilkei állapotokkal kapcsolatban, kifejtve azt, hogy *„a kormány törekvése korántsem az miképen a felekezeti iskolák községiékké változtassanak át, hanem tisztán és egyedül csak az, hogy a törv. által reá rótt köteleességnek eleget téve annak szellemét követve az iskolákat jellegökre való tekintet nélkül a hazai kultúra s így a közjólét tényezőjévé emelhesse”*.³⁶⁴ A lakosok tetemes száma a közeljövőben megkívánta, hogy felsőbb népiskolát nyisson a település, s mivel központi településről van szó, ez adhatna példát a környező falvaknak, hogyan kell a kultúrát szolgálni.

³⁶¹ KTÁL 151/12/820, 5.

³⁶² Tanárky Gedeon: politikus, országgyűlési képviselő, vallás- és közoktatásügyi államtitkár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja volt. Vö.: SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái I–XIV*.

³⁶³ Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk 15.§-a értelmében, ha a felekezeti főhatóság a kormány háromszori megintése után sem teljesíti a föltételeket, akkor a kormány községi iskola felállítását rendelheti el.

³⁶⁴ KTÁL 151/15/725, 4.verso-5.

Ezután a felszólítás után a következő tanévben már csak két iskola működött tovább, a közbülsőről nem esett szó, és hamarosan állami iskolát alapítottak Bilkén, a felekezeti iskolák fennmaradtak, a korábbi két tanítóval működtek tovább.

Az állami iskola alapítása Fischer Ferenc beregi tanfelügyelő nevéhez fűződik, 1877-ben. A miniszter, Trefort Ágoston 1877. június 12-én rendelte el az iskola felállítását, mert a helyi görög katolikus hitközségnek nem a jóindulat, hanem az anyagiak hiánya miatt nem sikerült a törvényeknek megfelelően alakítaniuk iskolájukat. A község 1.500 forintban belsőségeket szerzett az iskolába és a helyieket kötelezte a természetbeni munkára az építkezésnél. A fiú- és leányiskola 1877. novemberben, egy bérelt helyiségben nyílt meg egy férfi és egy női tanerővel. A miniszter rendeletében a tanfelügyelőt arra kérte, hogy hirdessen pályázatot férfi és női tanító számára, előbbinek 400 forint évi fizetés és szabad lakás, vagy 100 forint laktér díj mellett, utóbbinak 300 forint fizetés és szabad lakás, vagy 100 forint laktérért. Az iskola tehát az 1877/78-as tanévben nyílt meg és a második állást csak akkor lehetett betölteni, ha sikerült helyiséget bérelni a második tanteremnek. A tanító alkalmazásánál előírták a háziipari képesítést.³⁶⁵ Az első állami tanító Greschucz Ede volt, 1877. szeptember 8-tól volt alkalmazásban 1891. augusztus 29-ig, ő volt az iskola igazgatója is egyben.

Az 1878/79-es tanévben egy újabb fiúiskolát nyitottak, 1882/83-ban pedig egy tanítónői állomást szerveztek. A négy tanítói hely négy iskolája több, bérelt épületben volt. A második fiúiskola igazgatója 1885-ben Sepeghy Béla lett.³⁶⁶

Az iskolaépítés nem ment olyan egyszerűen, mint az intézmények felállítása. A tárgyalások már 1878 folyamán megkezdődtek, a királyi tanfelügyelő pedig a következő évben megjelentette a Bereg hasábjain az ún. árlejtési hirdetményt,³⁶⁷ mivel a minisztérium rendelete folytán államsegélyt kaptak a népiskola felépítésére. A szerződés azonban csak 1882-ben született meg. Az iskolát 1884-re építették fel: az öt tanteremből álló épületet Pum József királyi főmérnök tervezte, ünnepélyes megnyitására pedig 1884. november 9-én került sor, ahol a 254 állami iskolai növendék sorfalat állt az ünnepségre érkezett előkelő személyeknek. U alakú volt az iskola alaprajza és a település központi helyén építették fel.

Az ünnepség görög katolikus szentmisével kezdődött, melyet a helyi lelkész, Talapkovics Vazul celebrált, utána pedig megáldotta az iskolaépületet. Ezt követte a tanfelügyelő beszéde, aki az iskolaalapítás történetével ismertette meg az egybegyűlteket. Az

³⁶⁵ KTÁL 130/1/1, 236. A miniszteri rendelet az iskola alapításáról 12.757. számon 1877. jún.12.

³⁶⁶ Uo., 60-87. Az iskola törzskönyve.

³⁶⁷ Bereg, 1879.,192.

iskolához a minisztérium 10.000 forint államsegélyt adott, és évente további 2.500 forint államsegélyt igényelt az iskola fenntartása. Végül a főispán, báró Perényi Zsigmond, mint a kormány képviselője, megnyitottnak nyilvánította az iskolát. A népnek a főispán szavait a szolgabíró Berzsényi Pál tolmácsolta. Arra, hogy a lakosok és a helyi görög katolikus lelkész hogyan fogadta az állami iskolát legyen itt egy idézet: *„Az ezernyi nép örömének és lelkesedésének viharos éljenekben adott kifejezést; az áll. iskola egyházi megáldása, s a főispán által ünnepélyes megnyitása mély benyomást tett reá, s megvagyunk győződve, hogy mindez eloszlata a bizalmatlanságot, s ő szintén megnyerte a város közönségét az állami népiskola számára. Lehetetlen ki nem emelnünk Talapkovics Vazul, bilkei g.kath. lelkész hazafias készségét, melyet a bilkei állami népiskola iránt a multban és jelenben tanusított. Ő volt az első, ki a községi képviselőtestületnek az állami iskola felállítása iránti kérvényét aláírta, s most, midőn évek multán az intézet díszes helyiséget nyert, azt népe javára egyházi áldásban részesíté. Örömmel constatáljuk a felvidéki g. kath. lelkészek hazafias érzületét is, melyet ez ünnepélyen megjelenésük által nyilvánítottak.”*³⁶⁸

A tanfelügyelő jelentésében az ünnepséggel kapcsolatban megjegyezte, hogy az iskolaépületet az *„oroszpappal nagy ünnepélyességgel beszenteltetem, az ezernyi jámbor orosz nép jelenlétében (...) az ördögöt az állami iskolából kiűztem”*.³⁶⁹ Ettől fogva tehát a nép is jóindulattal volt az állami intézmény felé.

Az alsó és felső bilkei görög katolikus felekezeti iskolák egy ideig még párhuzamosan fennmaradtak az állami iskolákkal. 1881-ben a felső iskola tanítója, Zékány Dénes kérte a püspököt, hogy mivel ő nyugdíjba készül, szeretné, ha helyére fiát - aki eddig neki segédtanítója volt - nevezné ki rendes éneklésztanítónak.³⁷⁰ A püspök teljesítette a kérést, ifj. Zékány Antal lett az új kántortanító.³⁷¹ A másik állomáson is változás történt: Suszta Mihály helyett az 1885/86-os tanévtől Hrabüvcsák János, majd két év múlva Suszta Theodor lett az új tanító egészen az 1890-es évek közepéig. Bilkére később mindig nagy büszkeséggel és példaként tekintett Halász és sokat cikkeztek az állami iskola eredményeiről a Bereg című lapban is. Ahogy láttuk, az egyházi ellenállás az új iskolaépületek megáldásakor már nem volt jelen a településen, maga a paróchus is tevékenyen jelen volt és támogatta az állami intézmények működését. A felekezeti kántortanítókat az 1895/96-os sematizmus már csak éneklészként tartja nyilván, az új iskolaépület megnyitása után valószínűleg elnéptelenedtek.

³⁶⁸ Bereg, 1884/48, 2.

³⁶⁹ Magyar Országos Levéltár, K 305, Töredék iratok, 35. csomó.

³⁷⁰ KTÁL 151/22/443, 44.

³⁷¹ Uo., 46.

d) Iloncza és Novoszelicza

Iloncza a borzsovai esperesi kerület egyik települése, ahol görög katolikus anyaegyház működött. A szomszédos Bilkén 1877-ben alapítottak állami iskolát. Az 1885/86-os tanfelügyelői adatok szerint, Bilkéhez hasonlóan, itt is nagy volt a tankötelesek száma, ekkor 606, amiből csak 257 iskolázott,³⁷² ebből 61-en az állami iskolában, a többiek pedig a két görög katolikus felekezeti iskolában,³⁷³ melyből az egyik a filiában volt: Novoszeliczán. Ez utóbbi helyen Markovics József, Ilonczán pedig Petráskó András tanította a diákokat. Petráskó András 1865-től már kántortanítóként a hitközség alkalmazásában volt, még az 1895/96-os tanévben is ő vezette a hitfelekezeti iskolát. Petráskó előtt Sereghy Lukács töltötte be ezt az állomást, több mint 20 évig, tehát a községben látszólag nem voltak gondok a kántortanítóval, hanem a tankötelesek száma volt túl sok ahhoz, hogy egy tanító végezze a törvény szerinti oktatásukat.

Novoszeliczán nem volt ilyen kiegyensúlyozott a tanító munkája, itt gyakrabban váltották egymást a kántortanítók, ez a kisebb falu-kisebb fizetésből is adódhatott. Markovics József, mint ideiglenes tanító 1883-tól szerepel a sematizmusban, előtte, az iloncza állami iskolaalapítás idején Suszta János volt a tanító, aki csak néhány évig élt itt (1878-1883). Vele gondok adódtak, erről 1880-ban nagy mérvű hanyagságra panaszkodva értesítette a királyi tanfelügyelő az egyházmegyei tanfelügyelőt.³⁷⁴ Markovics József még az 1891/92-es tanévben is itt tanított.

Bár Trefort egy 1877-es felterjesztésre 1878-ban a 32.652/1877-es szám alatt engedélyezte egy magyar tannyelvű állami elemi népiskola alapítását, de az iskolát az állami költségvetés állapota miatt megépíteni nem tudták, ezért 8-10 évre bérhelyiségben kellett elhelyezni. A miniszter elrendelte az 5%-os iskolaadó beszedését az új iskola javára; a szervezésénél pedig az 1876-os állami népiskolai gondnokok számára kibocsátott miniszteri utasítás volt az irányadó, tehát a községnek vállalnia kellett, hogy amennyiben helyzete engedi, az állam terhein csökkenteni fog. A miniszter megnevezte a gondnoksági tagokat is, majd megbízta őket a bérhelyiség és a megfelelő tanító megtalálásával. Az oktatásban nagy nyomatókat kapott a háziipari oktatás is.³⁷⁵ A rendeletek másolatban maradtak fenn, melyet a századforduló után készítettek el, csakúgy, mint az iskola törzslapjait, amiben már csak a századforduló tanítóinak adatai szerepelnek.

³⁷² HALÁSZ, *i.m.*, 116.

³⁷³ Uo., 72.

³⁷⁴ KTÁL 151/16/2128, 10.

³⁷⁵ KTÁL 130/1/3, 203.

Az állami iskola működésének nehézségeibe nyerhetünk betekintést a körjegyző szolgabírói hivatalnak 1882. október 31-én írt és az egyházmegyei levéltárban őrzött levele segítségével, ahol az iskolalátogatás alkalmával Ilosvay Sándor körjegyző a felekezeti iskolát rendben találta, „*azonban az ilonczai állami-elemi népiskolát az iskolaszék által kiszemelt és oda berendelt tanulók illetve tanköteles-gyermekek egyáltalán nem látogatják; - s' ösmeretlen okból a felekezeti iskolákba mentek át; minélfogva ezek csakis karhatalom igénybe vételével, esetleg a tekintetes szolgabírói-hivatal személyes közbevetésével lesznek az állami iskolába visszaterelhetők – s' illetve annak látogatására utasíthatók; (...)*”.³⁷⁶

1880-ban a tanító Hrabár János volt, az 1885/86-os tanévben az állami iskola tanítója: Rozim E.³⁷⁷ Láthatjuk, hogy az állami iskola alapítása sem hozta meg a kellő eredményt, még így is a tankötelesek több mint fele oktatás nélkül maradt, az állami intézmény csak 10%-ukat volt képes befogadni.

Az előzőekben részletezett állami iskolák számára hirdetett tanítói állásokat Fischer Ferenc a Bereg hasábjain 1877 júliusában, a pályázatok a szolyvai, Alsó-vereckei, kelemenfalvi magyar tannyelvű állami elemi népiskoláknál egy-egy tanítói és a bilkei népiskolánál egy tanítói és egy tanítónői állomásra szóltak. A felhívásban a tanítói béreket (300 illetve 400 forint) és juttatásokat, valamint az elvárt végzettségeket is közölte a tanfelügyelő.³⁷⁸

e) Oroszvég és Klastromalja

Oroszvég anyaegyház és filiája Klastromalja Munkács északi részén helyezkedett el, ma már a város részei. Oroszvégen már az 1840-es években volt szervezett iskola, erről tájékoztat minket az 1841/42-es tanév táblás értesítője.³⁷⁹ Kovtunovics János tanító ekkor már másfél éve tanított itt, majd folyamatosan végig ebben az évtizedben. Hosszabban tanítóskodott még a faluban Bereghy János 1859-1872 között, a 70-es években pedig Popovics János.

A királyi tanfelügyelő javaslatára a közoktatási miniszter 1878-ban alapított itt állami fenntartású iskolákat, Halász beszámolója szerint: „*E községben az összes népoktatás állami kezelésbe jött át, amennyiben a ruthén tannyelvű g. kath. felek. iskola a munkács-egyházmegyei főhatóság hozzájárulásával végleg beszünt. Iskolailag ide van csatolva*

³⁷⁶ KTÁL 151/22/485, 145.

³⁷⁷ HALÁSZ, *i.m.*, 116.

³⁷⁸ Bereg 1877/26, 4.

³⁷⁹ KTÁL 151/9/976, 11.

*Klastromalja község. Van itt állami elemi fiu- és leány-, Oroszvég-Klastromalja részére pedig egy külön vegyes elemi, összesen 3 iskolánk... ”.*³⁸⁰

A felekezeti iskola azonban nem szűnt meg az állami iskola felállításakor. A két község tanköteleseinek száma összesen 200 körül mozgott az 1870-80-as években. Popovics János már 1874-től biztos, hogy az oroszvégi iskola tanítója volt, mint ideiglenes tanító. Az állami iskola alapítása a felekezeti iskolába nem járók számára jött létre, de a görög katolikusokon kívül más felekezetűek is laktak a községben. A felekezeti iskola bezárásának okait vizsgálva megállapítható, hogy közvetve az állami iskola létesítése volt az indok. 1882-ben a felekezeti tanító panaszkodott, hogy nem kapott fizetést az előző tanévre, mert a lakosok megtagadták a fizetését, arra hivatkozva, hogy szegények és nem tudnak egy állami és egy felekezeti tanítót is fizetni, és a helyi lelkész, a szolgabíró és a községi körjegyző is tehetetlenek.³⁸¹ Popovics három évig még tanított, de fizetését nagyon nehézkesen kapta meg. A helyi lelkész levele szerint a tanító „*a fizetését igen rendezetlenül, ’s hiányosan kapja, mert az állami iskolába /:kényszerítve:/ járó gyermekek szülei, felekezeti tanítói fizetéstől vonakodnak, e körülményi nehézségekhez járul leginkább az, hogy a nép igen szegény, többnyire napszámból élván nehezen fizet.*”³⁸² A tanító le akart mondani állomásától, és nyugdíjaztatni akarta magát 12 éves tanítóskodás után.

A beregi főesperes megoldási kísérlete 1885 augusztusában született meg, a püspöknek írt levelében megfogalmazta, hogy a faluban szükséges a felekezeti iskola, mert a 120 tankötelest az állami iskola nem tudta befogadni. Ebben az esetben a tanító fizetését meg kellett volna emelni; 70-70 forintot fizetett volna a hitközség és az esperes, és az eredeti szerződésben a munkácsi zárda, a Bazil rend is vállalta 40 forint kifizetését. Ennek az összegnek a kifizetésére fel kellett hívni a szerzetet. Ezen esetben Popovics hajlandó volt visszalépni lemondási kérelmétől.³⁸³ Ekkor már azonban az állami leány (1883/84-es tanévben) és a klastromalji állami iskolát (1885/86-os tanévben) is felállították, tehát ezek már képesek voltak az összes kimaradó 120 tanköteles befogadására, a három iskola az 1885/86-os tanévben összesen 50+52+97=199 diákot fogadott be.³⁸⁴

Az 1885/86-os tanévben a lelkész kérte a püspöktől a tanító, Popovics elmozdítását és megbüntetését, annak kicsapongó életére hivatkozva (részegeskedés, verekedés, kántori

³⁸⁰ HALÁSZ, *i.m.*, 50.

³⁸¹ KTÁL 151/14/582, 3.

³⁸² KTÁL 151/14/1810, 1.

³⁸³ KTÁL 151/14/1810, 5.

³⁸⁴ HALÁSZ, *i.m.*, 72.

teendőinek nem tudott eleget tenni).³⁸⁵ A lefolytatott eljárás után az enyhítő körülményeket is figyelembe véve (három kiskorú gyermek, feleség, korábbi büntetlen előélet) a főesperes a püspöktől csak a tanító más megyébe való elmozdítását kérte.³⁸⁶ Mivel az egyházmegyei hatóság felmentette az állomástól Popovicsot, az állami hatóság a tanköteleseket arra kötelezte, hogy az állami iskolába járjanak.³⁸⁷ A megüresedett tanítói állomásra pályázatot írtak ki, amelyre két jelentkező volt, az egyik a bubuliskai éneklésztanító, Petreczky János, aki ekkor 61 éves volt, és 1844-ben szerezte a tanképesítését. A másik jelentkező Csehily Bazil kövesdi ideiglenes éneklésztanító, aki apja halála után a kövesdi iskolába pályázna.³⁸⁸ Az előbbi kapta meg a posztot, helyére tették át az itt felmentett éneklésztanítót. Popovics még 1905-ben is tanító volt Bubuliskán, míg Petreczky az 1887/88-as tanévben Oroszvégen szolgált, de már az 1890/91-es tanévben nem. Az oroszvégi felekezeti iskola működése a sematizmusok szerint 1890-95 között szünetelt. A királyi tanfelügyelő állításával ellentétben tehát az egyházmegyei iratok arról tanúskodnak, hogy nem szűnt be az oroszvégi felekezeti iskola, hanem néhány évig szünetelt.

A csernekhegyi bazilita kolostor alatti területre utal Klastromfalva neve. A 40 házzal bíró település az oroszvégi görög katolikus lelkészség filiája volt főként görög katolikus lakosokkal, akik mellett római katolikusok és izraeliták is laktak itt. Az összlakosság száma valamivel több volt, mint 200.³⁸⁹ Klastromalján a görög katolikus egyháznak nem volt iskolája. A klastromfalvi tanulók is az oroszfalvi iskolába jártak át az állami iskola felállításá előtti időben.

f) Kisfalud

Az egyházügyi igazgatásban a borzsovai esperesi kerülethez tartozó település görög katolikus felekezeti iskolájának diákjairól már az 1840-es évekből van összeírás.³⁹⁰ A felekezeti iskola 1847-es táblás értesítője szerint a falu tanítója Gregorius Telyiha volt, aki ekkor már 24 éve tanított.³⁹¹

³⁸⁵ KTÁL 151/14/1810, 7.

³⁸⁶ Uo., 9.

³⁸⁷ Uo., 13.

³⁸⁸ Uo., 16.

³⁸⁹ LEHOCZKY Tivadar, *Beregvármegye monographiája* III/1, 361.

³⁹⁰ KTÁL 151/8/2409, 16-17.

³⁹¹ KTÁL 151/9/2436, 60.

Az állami igazgatás szempontjából a felvidéki járásba tartozó Kisfalud állami iskolája az 1879/80-as tanévben alakult meg. Az állami iskolát a felekezetivel párhuzamosan, a közigazgatási bizottság kezdeményezésére, a miniszter rendelettel alapította meg.

A megyei hetilap, a Bereg szerint a miniszter 1883-ban Radics Mihályt nevezte ki az állami iskola rendes tanítójának, aki addig segédtanítói minőségben Német-Leányfalván dolgozott. Radics már több cikket is publikált a megyei lapban.³⁹² (Az 1885/86-os tanévben Szolyvára helyezték.) Halász Ferenc összegzése szerint a helyi felekezeti tanító fizetése 210 forint volt, míg az állami tanító Mihálovicsé 500 forint.³⁹³ A tanfelügyelő kimutatása szerint az 1885/86-os tanévben a községben 118 tankötelesből 114 járt a két iskolába.³⁹⁴

A felekezeti tanítóval szemben megnőtt az elégedetlenség az állami iskola megalapítása után. A sematizmusok adatai alapján Hrancsák György 1878-tól mint ideiglenes tanító tevékenykedett a községben. Homicskó Miklós, az egyházmegyei tanfelügyelő 1881-ben a püspöknek írt jelentésében beszámolt a tanító kifogásolható munkájáról, és elmozdítását javasolta. Az indoka - kiállhatatlan, zsaroló, kötekedő, verekedő természete mellett - többek között az, hogy Hrancsák az állami intézménnyel való versenyhelyzetnek nem tudott megfelelni: *„Kisfaludon állami iskola lévén, az ottani felekezeti tanítónknak olyannak kellene lenni, ki a tanítói és népnevelés terén minden tekintetben az állami tanítóval, nemes irányban buzgólkodva, vetekedjen; Hrancsák György pedig nem hogy csak megközelíteni az állami tanító tevékenységét, de lelkiismeretes állításommal mondhatom, miként iskolájában az eredmény a legnyomorultabb oly annyira miként a látogatás alkalmával jelen volt közigazgatási hivatalnokoktól, szolgabíró és jegyzőtől szégyenelve pirulnom kellett. Kitűnt a látogatás alkalmával, hogy a tanításban hanyag, gondatlan és annyira eredmény nélküli, hogy a gyermekek még csak tisztességes orosz olvasást sem voltak képesek feltüntetni, ő ugylátszik minden egyébbel, csak a tanítással nem szeret foglalkozni.*”³⁹⁵

1881-ben az egyházmegyei tanfelügyelő arról is beszámolt, hogy Hrancsák és az állami tanító összeverekedtek, ami következtében az állam elhelyezte a tanítóját, Homicskó javasolta, hogy helyezték el a felekezetit is. Ez azonban nem történt meg, hiszen az egyházmegyei évkönyvben Hrancsák György szerepelt még az 1885/86-os tanévben is. 1885 tavaszán a lakosság folyamodott a püspökhöz új tanítóért.

A felekezeti iskolában a változás 1886 ő szén történt, amikor üresedés volt az állomáson, és arra pályázatot hirdetett a kerületi esperes. A pályázatra hárman jelentkeztek,

³⁹² Bereg 1883/10, 3.

³⁹³ HALÁSZ, *i.m.*, 117.

³⁹⁴ Uo.

³⁹⁵ KTÁL 151/25/1338, 1-1 verso

kettő visszalépett, így az esperes Szocska János husztközi tanítót tudta ajánlani a püspöknek. Hrancsák és egy másik tanító, Mihalovics János közötti cseremegállapodás nem jöhetett létre, mert Mihalovics nem jelent meg a concursuson.³⁹⁶ A községi lakosok 1886 decemberében újra megismételték kérésüket, hogy új tanítót akarnak, a tanítóválasztó gyűlés után szintén, azzal a kiegészítéssel, hogy a jelöltek közül nekik az egresi segédtanító, Zsatkovics Cyrill tetszett (aki visszalépett és Tiszabüdre, majd Fábánházára került). A hívek arra hivatkoztak, hogy Zsatkovics, mint éneklésztanító „*versenyt mutat a fennálló helybeli állami iskolával szembe, nekünk pedig erre nagy szükségünk van.*”³⁹⁷

Tanító híján 1886 végén 1887 elején nem működött az iskola, amiért a királyi tanfelügyelő jelentés tett a felsőbb hatóságokhoz. Az esperes szerint a felekezet kötelességéhez mérten mindent megtett, hogy a tanítás újra meginduljon: megtörtént a pályázat kiírása és a concursus is, az iskolaépületet felújították, tehát már csak az új tanító hiányzott.³⁹⁸

Zsatkovics visszalépése miatt Szocska maradt az egyetlen jelölt, ő azonban ebben a tanévben mégsem lett kiskfaludi tanító. Az egyházmegyei sematizmus szerint az 1887/88-as tanévben Szepesy Sándor tanított az iskolában, de az 1890/91-es tanévben már Szocska. Szepesy Sándor Benedikén egy közeli településen volt segédtanító korábban, Kiskfaludról pedig Nyírbéltekre távozott, majd Hajdúdorogra. Szocska János az 1899-es évben még Kiskfaludon volt, majd Felső-Karaszlóra költözött.

Hrancsákot 1887 elején Ignéczre helyezték át helyettes tanítónak, de nem egyezett Pávuk János tanítóval, így onnan is el kellett távoznia.³⁹⁹ Az egyházmegyei tanfelügyelő, Gebé Viktor javaslatára 1887 áprilisában a megüresedett Nagy-almási éneklésztanítói állomásra nevezték ki Hrancsákot, helyettesi minőségben, azzal a kikötéssel, hogy ha ott sem bír magával, akkor elbocsátják.⁴⁰⁰ Az 1887/88-as tanévre tehát Hrancsákot írták be a sematizmusba Nagy-Almásra, de az 1890/91-esre már nem.

g) Frigyesfalvi állami iskola

A Munkácstól észak-keletre fekvő Frigyesfalva lakói egy szigetet képeztek a többségében rutén és görög katolikus felekezetű vidéken. Lehoczky Tivadar leírásából

³⁹⁶ KTÁL 151/14/2616, 1.

³⁹⁷ KTÁL 151/14/2189, 36.

³⁹⁸ KTÁL 151/14/2616, 5.

³⁹⁹ KTÁL 151/14/2189, 42.

⁴⁰⁰ KTÁL 151/14/2616, 8.

megtudhatjuk, hogy ez a viszonylag fiatal település a XIX. század második felében fejlődött ki, amikor a nagybirtokos Schönborn család vasgyár telepeihez költöztetett ide munkásokat. Elsősorban német nyelvű, római katolikus felekezetű lakosai⁴⁰¹ Lehoczky szerint az 1870-es években jól rendezett népiskolával bírtak.⁴⁰² A Szatmári Római Katolikus Egyházmegye kormányzata alatt álló plébániai iskola mellett a római katolikus felekezetnek voltak iskolái még a következő településeken is: Tövisfalva, Márokpapi, Gergelyi, Sárosoroszi, Mező-Kaszony, Surány, Tisza-Kerecseny, Pósháza, Bártháza, Felső-Schönborn, Alsó-Schönborn, Beregszász és Német-Kucsova.⁴⁰³ A Munkács környéki települések közül a betelepítések következtében több is német nyelvű volt (Frigyesfalva, Pósháza, Alsó-, Felső-Schönborn stb.).

Fischer Ferenc tanfelügyelői munkájának kezdetén 19 római katolikus felekezeti iskola volt Bereg megyében,⁴⁰⁴ ez a frigyesfalvi állami iskola alapításával eggyel apadt, mivel a római katolikus felekezet átadta az iskoláját az államnak. A római katolikus, német tannyelvű iskolát a Schönborn uradalom tartotta fenn. A szomszédos Új-Klenócson 'tót' anyanyelvű lakosok a megye egyetlen ágostai felekezeti iskoláját működtették. A tanfelügyelő mindkét iskolát gyengének tartotta.⁴⁰⁵

Az alapítási procedúra 1880-ban ment végbe,⁴⁰⁶ az intézmény az 1880/81-es tanévben, fiúk számára nyitotta meg kapuit. Oktatási szempontból, a terveknek megfelelően Frigyesfalvához csatolták Új-Klenóc, Runó- és Gévényfalva községeket is. Az utóbbi két községben 6-6, míg Új-Klenócson 40 tanköteles volt az 1881/82-es tanévben.⁴⁰⁷ Az iskola létrejötténél nagy szerepe volt gróf Schönborn Bucheim Ervinnek is, ugyanis az iskola és a tanító elhelyezésére helyiséget, tíz évig évente 250 forintot ajánlott fel az iskola fenntartására. Az elemi iskolával kapcsolatban ipari iskola is létesült, amelyben néhány tantárgy előadására a gróf egyik tisztviselője felajánlotta munkáját.⁴⁰⁸

Az alsó fokú ipariskola tanműhelyének felszereléséhez a „Felső tiszavidéki házi ipart terjesztő egyesület” is hozzájárult, az 1880/81-es tanévben 60 forinttal. *„Ezen ipariskolának a lefolyt tanévben 18 növendéke volt, kik mindannyian az uradalom ottani ipartelepén*

⁴⁰¹ HALÁSZ, *i.m.*, 51.

⁴⁰² LEHOCZKY, *i.m.*, III/1, 255.

⁴⁰³ HALÁSZ, *i.m.*, 23, 26.

⁴⁰⁴ Bereg 1880/1, 2.

⁴⁰⁵ HALÁSZ, *i.m.*, 51.

⁴⁰⁶ Az 1908-ban visszamenőleg kiállított iskolai törzskönyv megtalálható: KTÁL 130/1/1, 46-59.

⁴⁰⁷ KTÁL 151/14/1003, 3.

⁴⁰⁸ Bereg 1880/32, 3.

tanonczok; naponkint este 2 órán át nyertek elméleti oktatást.”⁴⁰⁹ – tudjuk meg az egyesület harmadik tanévi jelentéséből annak elnökétől, aki a tanfelügyelő maga, Halász Ferenc.

A fiúiskola mellé 1884-ben megnyílt az állami leányiskola is, az 1884/85-ös tanévben a fiú iskolába 53, a leányba 37 tanköteles járt.⁴¹⁰

h) Holubina

A Szolyva melletti településen, Holubinán nehézségekbe ütközött az állami iskola alapítása⁴¹¹ a görög katolikus lelkész részéről. Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter 1880 augusztusában, a püspökhöz címzett leveléből kitűnik, hogy az állami iskola alapítása körül a helyi lelkész, Sztripszky János, aki a kerületi esperes is volt egyben, ellenlépéseket tett.⁴¹² Ennek ellenére az iskola az 1880/81-es tanévben már beindult.⁴¹³

A püspök kivizsgálta az ügyet és válaszát elküldte novemberben a miniszternek. Szerinte a lelkészei a törvényeknek megfelelően jártak el, saját felekezeti iskoláikat védték, velük szemben *„a már létező felekezeti iskolát fenntartó hivek egy részét a polgári közegek a felekezeti iskolától való elpártolásra ösztönzik és rábirják. Ez pedig annál könnyebben történik, mert rendszerint azon tetszetős ígéretekkel állanak elől, mintha minden kiadás okát mely a községi közös iskola felállítása és kezelése körül előfordulnak az állam sajátjából szándékoznék fedezni, még pedig a községbeliek bármely hozzájárulása nélkül.*

Ily és hasonló ígéretek természetesen alkalmasak aztán arra, hogy a nép azon részét, a melyik kevésbé vallásos, és csupán saját erszényének könnyebbülését tartja szem előtt, eltántorodik és aláírja az állami iskola felállítására vonatkozó kérvényt is, a melynek azonban irástudatlan lévén, tartalmát sem képes megérteni.

Akkor pedig amidőn az állami iskola építésének módozatai már tényleg megállapítottak és a nép a kiadásokhoz való hozzájárulásra felszólíttatik, az eltántorodottak is kiábrándulnak és e hivek maguk keresik fel azután a lelkészt, mint a kihez természetesen leginkább ragaszkodnak azon iskolához, a mely már létezik s a melyet tehát kevesebb költséggel lehet jó karba helyezni és tökéletesbiteni.

⁴⁰⁹ Bereg 1881/38, 2.

⁴¹⁰ HALÁSZ, *i.m.*, 72.

⁴¹¹ Az alapító rendelet másolata megtalálható: KTÁL 130/1/1, 230.

⁴¹² KTÁL 151/16/2107, 1.

⁴¹³ HALÁSZ, *i.m.*, 72.

Ragaszkodik pedig a nép a felekezeti iskolához azért is, mivel itt a vallásoktatásban és azon nyelvben is nyer tanítást, a mely anyanyelvét, valamint az egyházi szertartás nyelvét is képezi és mivel itt üdvös vallás-erkölcsi nevelésben és nem csupán egyszerű tanításban részesül. Így történt ez Holubinán is. Az esperes lelkész tehát itt sem zárkozhatott el hivei elől, hanem megírta azt, a mit a nép kívánt. És ha ezt tette, a mint erősen állítja és a mit a néppel is beigazolni hajlandó, ő vélekedésem szerint a fennálló törvénynek intézkedései ellen nem vétett.

Mély tisztelettel van szerencsém ennél fogva kérni a Nagyméltóságú m: kir: Ministeriumot, hogy a nevezett lelkész-esperes nyilatkozatát magas tudomásul venni egyuttal pedig azon körülményt figyelmére méltatni méltóztassék, hogy Szolyván már állami iskola létezik s így a tőle csak 1/4 órára fekvő Holubinán ily iskolára szükség nincs, sőt 10-15 tanonc miatt valóban nem lenne érdemes az ugyis nagyon igénybe vett állampénztárnak újabb kiadásokat okozni; különben is gondom levén arra, hogy Holubinán teljesen képzett és a magyar nyelvben is jártas tanító legyen jövőre a felekezeti iskolánál alkalmazva.”⁴¹⁴

Az állami iskola mégis tovább folytatta működését⁴¹⁵ párhuzamosan a felekezettel; a királyi tanfelügyelő statisztikai adatai szerint az 1885/86-os tanévben 52 fiú vette igénybe az oktatást. Ebben a tanévben alakult meg az állami leányiskola is, ahová 98 tanköteles járt.⁴¹⁶

A leányiskola alapítását is hasonló bonyodalmak előzték meg, mint a fiúét. 1883 áprilisában Sztripszky János esperes arról értesítette a főesperest (Deskó Jánost), hogy a hívek át akarják adni felekezeti iskolájukat az államnak. Indokuk az elégtelen tanítói fizetés volt. Az egyházmegyei tanfelügyelő rendeletére a tanító fizetését fel kellett emelni, az alispán pedig elrendelte annak összegyűjtését. A hívek tájékoztatták lelkészüket, hogy lemondanak a felekezeti iskolájukról és a közigazgatási bizottságnál kérik annak állami kézbe való átvételét.⁴¹⁷

A királyi tanfelügyelő főespereshez írt leveléből az derül ki, hogy a nép kérte az állami kézbe való átadást, mert az iskola állapota nem felelt meg a törvényben előírt követelményeknek és az anyagi költségek terhét nem bírták állni. (Mindkét fél a másikat izgatással és felbújtással vádolta.) Halász felhívta Deskó figyelmét arra, hogy az állami iskola „*eddig felmutatott tanítási eredményével nemcsak a hatóság, de a lakosok osztatlan megelégedését is kinyerte.*”⁴¹⁸ A tanfelügyelő úgy látta, hogy egy iskola elegendő a

⁴¹⁴ KTÁL 151/16/2107, 4-6.

⁴¹⁵ Az állami elemi vegyes népiskola törzskönyve 1880-1908 között itt található: KTÁL 130/1/1, 137-150.

⁴¹⁶ HALÁSZ, *i.m.*, 72.

⁴¹⁷ KTÁL 151/14/995, 1.

⁴¹⁸ Uo., 2.

községnek, és mivel a görög katolikus felekezetűek alkották túlnyomórészt a lakosságot, tehát jogosan kérték az orosz nyelv oktatását az iskolában. Halász elismerte, hogy ez nem valósult meg az állami iskolában eddig, de azt a felekezeti iskola „merev különállásának” tulajdonította. Ugyanígy helyet kellett adni a hit-és erkölcsstan oktatásnak is. A tanfelügyelő felajánlotta, hogy az összes tankötelest befogadja az állami iskola, az orosz anyanyelvűek hetente bizonyos időpontban anyanyelvükön is oktatásban részesülhetnek és a tanító a plébánosnak segítségére lesz a hit- és erkölcsstan oktatásában. Cserébe azt kérte az állami hivatalnok, hogy békés úton szüntessék be a felekezeti iskolát, ami egyébként is тұrhetetlen állapotban volt.⁴¹⁹ Halász Sztrabicsóra hivatkozott, ahol békésen megoldották a hasonló problémákat és mindenki elégedett volt. Ez egy ajánlat volt a többségében rutén lakosú községek számára.⁴²⁰

A beregi főesperes tájékoztatta a püspököt a nem felekezeti iskolák tanítási nyelvi szokásairól, tehát hogy az állami, községi és vándortanítóságokban mellőzik a nép nyelvét és a hit- és erkölcsstan tanítását is, hiszen csak magyarul tudó tanítókat alkalmaznak. A megbékélést a főesperes abban látta, hogy a törvényben is eleve elrendelt nép nyelvén kell az oktatást megvalósítani. Erről Jobszyt Gyula alispánnal is egyeztetett.⁴²¹

A holubina-i görög katolikus felekezeti tanító 1841-től 1861-ig Halega János volt, 1865-től Czimbolinecz János 1899-ig, egy évben (1887-88-ban) Markovics Miklós van a sematizmusba beírva. Az egyházmegyei évkönyvek alapján értesülhetünk arról, hogy a felekezeti iskola végül nem szűnt be, hanem folyamatosan működött, de az állami leányiskolát is megnyitották az 1885/86-os tanévben. Ekkor a fiúiskolába 52, a leányba 98 tanuló járt.⁴²² Ami viszont ellentmondás, hogy a királyi tanfelügyelő az 1885/86-os tanévre a görög katolikus felekezeti iskolát nem tüntette fel a megye iskoláinak listáján, csak a két állami intézményt, ahol a 154 tankötelesből 150 iskolázott.⁴²³ Valószínűleg egy ideiglenes szünetelés lehetett ennek az oka, ezért találjuk Markovics Miklóst tanítóként a következő tanévben, majd később visszaállt a felekezeti iskola működése Czimbolineczcel.

A holubina-i iskola körüli incidensek során többször is hivatkoztak az állami tisztviselők a sztrabicsói iskola hasonló problémáira, ahol viszont sikerült 'békésen' elintézni a kérdéses ügyeket.

⁴¹⁹ Uo., 2. verso.

⁴²⁰ Uo., 3.

⁴²¹ Uo., 4.

⁴²² HALÁSZ, *i.m.*, 72.

⁴²³ Uo., 116.

i) Sztrabicsó

A nagy lakosságú település Munkácstól délnyugatra fekszik, iskolája a legelső egyike a megyében. Korábban jelentős szerepe volt a községben az oktatásnak, ezt mutatja az is, hogy a tanítói állomás külön működött az éneklésztől. A sematizmusok alapján még 1856-ban is külön volt a két állomás, majd 1859-ben már csak egy éneklésztanító, Pák Sándor működött a községben 1870-ig, ezután pedig mint éneklész. Az éneklési és tanítói funkció újra-szétválasztását a helyi lelkész 1868-ban iskolaigazgatóként kezdeményezte a főesperesnél, mint a megyei görög katolikus iskolák tanfelügyelőjénél. A paróchus kérését azzal indokolta, hogy mivel 90 tanköteles volt a községben, az éneklésztanító nem volt képes mindkét feladatát maradéktalanul ellátni és korábban, a közelmúltban is szét volt a két tisztség választva.⁴²⁴ A főesperes, Deskó is az ügy mellé állt, annál is inkább, mert az erkölcsi állapotok is ezt igényelték.⁴²⁵

Sztrabicsón a tanítói állást 1872-től Scsávniczky György, majd Babilya András és végül Kabáczy János töltötte be. Az 1885/86-os tanévben nincs említés sztrabicsói tanítóról. Majd az 1890-es évek közepén csak éneklészek kerültek be a sematizmusba, tehát a felekezeti iskola az 1880-as évek közepén feltehetően megszűnt.

Halász könyvében az olvasható, hogy 1880-ban a rutén község folyamodott állami iskoláért, amihez köztulajdonból tőkét ajánlott fel. A község a magyar-rutén nyelvhatáron fekszik, közel 900 fős lakosságából alig 30 magyart írtak össze a kiegyezés utáni évtizedben.⁴²⁶ Az állami iskola alapítása tehát megtörtént 1880 decemberében, amikor Trefort Ágoston a közigazgatási bizottság 1879-es megkeresésére hivatkozva elrendelte az új iskola felállítását és annak költségvetéséről, épületéről rendelkezett.⁴²⁷ Az iskolát tehát azonnal meg kellett nyitni. Március 1-től bérhelyiségben folyt a tanítás, majd a következő tanévtől pedig a nyáron felépítendő saját helyiségben tervezték azt.⁴²⁸

A tanfelügyelő arról is beszámolt, hogy a görög katolikus felekezeti oktatást eddig erőszakkal tartották fenn, ez az állapot az állami iskola felállítása után nemsokára, az 1884/85-ös tanévtől megszűnt.⁴²⁹

⁴²⁴ KTÁL 151/12/1895, 10.

⁴²⁵ Uo., 8.

⁴²⁶ HALÁSZ, *i.m.*, 52.

⁴²⁷ KTÁL 130/1/3, 21-23.

⁴²⁸ Uo., 24-25. A közigazgatási bizottság levele a főszolgabíróhoz az iskolaépítéssel kapcsolatban.

⁴²⁹ HALÁSZ, *i.m.*, 65.

j) Várpalánka és Váralja

Az 1881/82-es tanévben állami fiú-, két év múlva pedig (1883/84-es tanév) a leányiskola kezdte meg működését Várpalánka községben; ide tartozott oktatásilag Váralja is addig, míg a község saját állami iskoláját meg nem alapították.⁴³⁰ Várpalánkát, a munkácsi vár tövében levő községet korábban német ajkú lakosokkal telepítették be, Lehoczky idejében közel 1.000 fős lakossággal rendelkezett, melynek egy harmada görög katolikus volt. Korábban „*a XVII. század végén, midőn a várat Zrinyi Ilona védelmére a lent széles árkokkal övezett és palánkkal jól megerősített vár alján elterülő vízzel telt sánczok és föld hányások közti szűk helyen még nem állott rendes falu, hanem csupán néhány fából emelt barakk, melyben katonák tanyáztak.*”⁴³¹

Az állami iskolák alapításakor nem volt működő görög katolikus iskola a községekben, korábban voltak kezdeményezések egy iskola felállítására, amely működése rövid életűnek bizonyult. 1864-ban, az akkor még munkácsi esperes Deskó János kérte a püspököt, hogy a helyi iskolaépület építésében járjon el, ugyanis Várpalánkán 13, Váralján 32 tanköteles élt és a kinevezett tanító, Petrusz János egy bérelt szobában tanította őket.⁴³² Akkor Várpalánka és Váralja is a munkácsi anyaegyház filiája volt. Az 1864-ben megindított eljárás végül 1869-ben fejeződött be, a jegyzőkönyvet az akkor már beregi főesperes Deskó János írta. Ekkor Várpalánkán létesült görög katolikus iskola a helyi és a váraljai tanköteleseknek. A sematizmus csak egyszer, 1865-ben említ itt tanítót, Petrucz Jánost. Deskó jelentésében azt említette, hogy egy mesterképezdét végzett ideiglenes tanítót találtak az állomásra, Bucsiná Mihályt, aki a következő év, 1870 január 1-jétől taníthatott, egyelőre egy bérhelyiségben. Valószínűleg Bucsiná nem kezdte el a tanítást, mert a nevét később sehol nem említik.

A sematizmus később pedig Váraljára jelez iskolát, valószínűleg a palánkai tankötelesek is ide jártak. A Munkács vonzaskörzetébe tartozó Váralja községet „*az itt letelepített egykori várbeli horvát és német őrség elaggott katonáitól*”⁴³³ eredeztetik, akik a lakosság fele részét tették ki, másik fele ruténekből, összesen kb. 500 fős lakosságból állt. A sematizmusokból is látszik, hogy ekkor a község kis lélekszámú volt, mert görög katolikus felekezeti iskoláját csak 1872-től említik és az utolsó kántortanítói bejegyzés az 1885/86-os tanévről szól. Az állomás nem szilárdult meg, ezt az is mutatja, hogy szinte minden évkönyvben más-más tanító neve szerepel.

⁴³⁰ HALÁSZ, *i.m.*, 73.

⁴³¹ LEHOCZKY, *i.m.*, III/2, 776.

⁴³² KTÁL 151/12/608, 40.

⁴³³ LEHOCZKY, *i.m.*, III/2, 775.

Halász fontosnak találta a ruszin területen, így Munkács körül minél több állami iskola felállítását, az egyik ilyen helyszín lett Várpalánka, mivel itt nem volt életképes felekezeti iskola, ellenállás sem volt az állami intézmény alapításakor. Halász beszámolója szerint mindkét településen létesített intézményt: Várpalánkán fiú- és leány elemi, Váralján pedig az 1882/83-as tanévben nyitotta meg kapuit a vegyes állami népiskola.

k) Klacsanó

Az eddigi településektől eltérően Klacsanón az első éneklésztanítóról csak 1845-ből kapunk jelentést a sematizmusból. Markulinecz Pált hamarosan Kárpinecz György váltotta az kántortanítói állomáson. Ezt követően, 1859-től Kárpinecz Maximilián hosszabb ideig tanított itt és egészen az iskola megszűnéséig vezette a görög katolikus felekezeti iskolát. Az iskolát utoljára az 1883-as sematizmus említi, Halász Ferenc szerint, annak beszüntetése is része volt a felekezettel való küzdelem lezárulásának, amikor a püspök belátta, hogy értelmetlen fenntartani az iskolát és a sztrabicsóihoz hasonlóan ezt is bezárták.

Halász szerint az állami iskolát az 1880/81-es tanévben alapították,⁴³⁴ ezzel szemben az iskolaalapító irat szerint 1882. novemberben alapította a miniszter, az addigi községi iskolát alakítva át államivá. Az iskolahelyiség továbbra is az addig használt bérhelyiség maradt.⁴³⁵

A görög katolikus felekezeti iskola megszűnésének körülményeiről annyi derül ki, hogy egy évig párhuzamosan működött a felekezeti és az állami iskola a településen. 1883. szeptemberben azonban egy olyan folyamat kezdődött el, aminek a végeredménye a felekezeti iskola bezárása lett. A felekezeti iskola épülete ugyanis nem felelt meg a törvényeknek, amiről a helyi lelkész az egyházmegyei főtanfelügyelőnek számolt be az új tanév kezdetén. Az iskola ekkor csak 40 tanköteles befogadására volt alkalmas, mert a tanító nem volt hajlandó egyik lakrészét átengedni iskolahelyiségnek. Az egyházközség szeretett volna más helyiséget bérelni addig, míg az új iskolaépület fel nem épül. Blazsek Lajos az állami iskolai tanító pedig megpróbálta az így oktatás nélkül maradt tanköteleseket az állami iskolába behívni.

A lelkész, Kacsanóvszky József (iványi paróchus), a hívekkel való beszélgetés után arra az álláspontra jutott, hogy a lakosok, mivel egy új iskolaépületet képtelenek kifizetni, azt szeretnék, ha a gyerekek az állami iskolába járnának, úgy, hogy ott ne kelljen tandíjat

⁴³⁴ HALÁSZ, *i.m.*, 72.

⁴³⁵ KTÁL 130/1/3, 27.

fizetniük; a felekezeti tanító pedig megtarthatná kicsi, 63 forintos évi fizetését és ezért az orosz olvasást, írást és hittant tanítaná hetente kétszer.⁴³⁶

Egy hét múlva a hitközség tagjainak kötelezvényéből az tűnik ki, hogy mégis sikerült a tanítót meggyőzni arról, hogy engedje át egyik szobáját, a hívek pedig kötelezték magukat, hogy a következő tanévre elkészítik az új iskolaépületet, amely vagy egy önálló épület lett volna, vagy egy termet építettek volna az éneklésztanítói lakhoz.⁴³⁷ Az iskola azonban novemberre kihalt, egy tanköteles sem járt oda. A lelkész beszámolója szerint hiába a kötelezvény, azt csak pár ember írta alá, akik képtelennek érezték magukat az új iskola felépítésére. Néhányan a királyi tanfelügyelőhöz fordultak, hogy gyermekeiket az állami iskolába vegyék fel. Akiket beírtak az állami iskolába, azoknak az év végéig ott kellett maradniuk, az 5%-os iskolai adó megfizetése mellett. Mivel az állami iskolában is kaptak hittan és orosz oktatást, ezért ez a helyzet tetszett a szülőknek. Akik pedig nem járárták sehová sem gyermekeiket, azokat az állami felügyelet az állami iskolába kényszerítette.⁴³⁸ A lelkészt pedig az állami iskolában a hittanórák megtartására kötelezte a tanfelügyelő.⁴³⁹

A beregi főesperes, Deskó János így foglalta össze a történeteket: *„az iskola rendeztetett, a midőn is a hit-község az iskolai terem kibővítését, vagy esetleg ahoz egy új iskola-terem hozzáépítését magára elvállalta. Azonban ezen kötelezettségének eleget tenni nem iparkodott, mi miatt, mennyiben az iskolakötelesek részére elegendő hely nem létezett a beregh-megyei kir. tanfelügyelő Ttes Halász Ferencz úr a róm. kath. és izraelita tanonczok érdekében is Klacsanón egy állami iskola szervezetét a Nmeltóságú Miniszter Urnak indítványba hozta és azt a f. évben szervezte is.”*⁴⁴⁰ A hívek bár megígérték az új iskolaépület felépítését, nagy szegénységük folytán azt nem tudták teljesíteni. A lelkész taníthatta a hittani tárgyakat, sőt az kötelessége is volt, melyért megfelelő fizetést is kapott, de elmaradt a ruszin nyelv oktatásának rendezése, legalább heti két órában.⁴⁴¹ Klacsanón tehát az egyik döntő ok az állami iskola felállítására a többi felekezet iskolázatlan tankötelesei voltak: római katolikusok és izraeliták, akik addig szinte teljesen kimaradtak az oktatásból.

⁴³⁶ KTÁL 151/14/1025, 35.

⁴³⁷ KTÁL 151/14/1025, 36.

⁴³⁸ Uo., 38-39.

⁴³⁹ Uo., 37.

⁴⁴⁰ Uo., 40.

⁴⁴¹ Uo., 40. verso.

I) Beregszász-Végardó, Búcsú, Macsola és Tivadar

Mind a négy község az Alföldön fekszik, a tiszaháti járás főként magyar lakosságú települései; ugyanabban az évben, 1882-ben állítottak fel állami iskolát. A négy településen nem volt többségben a ruszinság, sem a görög katolikus felekezet.

Beregszász-Végardón Lehoczky Tivadar szerint magyar lakosok, részben római katolikus és részben protestánsok laktak, valamivel többen, mint 400-an.⁴⁴² A sematizmusok alapján itt nem létezett görög katolikus felekezeti iskola, mert elenyésző volt az e felekezethez tartozók száma.

Halász tanfelügyelősége előtt már községi iskolát állítottak fel a településen, valószínű hogy a helyben működő felekezeti iskolákat vonták össze, mert egyik sem volt képes önállóan a törvényeknek megfelelő iskolát fenntartani. Vegyes volt a lakosság, így a községi iskola ideálisnak bizonyult, legalábbis egy ideig. 1877 márciusában a Bereg című megyei hetilap egyik cikke számolt be arról, hogy a községi iskola tanítói állomása megüresedett, a tanfelügyelő pályázatot írt ki annak betöltésére. Az oktatás nyelve a magyar volt, 300 forintos fizetést, 20-30 forintos szolgatartási díjat és kényelmes lakást ígértek a rendes tanítói állomásra pályázóknak.⁴⁴³

A tanfelügyelő korábban kifejtette, hogy a községi iskoláknak igazából nem volt gazdája, valószínűleg itt is ezen indokok alapján, 1882-ben az itteni községi iskolát átalakították állami elemi vegyes népiskolává.⁴⁴⁴ (Ebben az évben csökkent le 14-ről a községi iskolák száma tízre, tehát ez volt az egyik.) A törzskönyv szerint, (ami a XX. század elején kelt és így az akkori és nem a keletkezéskori állapotokat mutatja be) a faluban több mint 600 lakos élt, többségében magyarok, három fő volt rutén. Felekezetek szerint majdnem 300 református, 164 görög katolikus, 129 római katolikus, 60 izraelita és egy ágostai helvét hitvallású lakott itt.⁴⁴⁵

Búcsú szintén szórványnak számít a görög katolikus felekezet szempontjából, hasonló helyzetű, mint Beregszász-Végardó, csak kevesebb lakossal; kicsivel több, mint 300 fő élt itt.⁴⁴⁶ Állami vegyes iskolát az 1882/83-as tanévben alakítottak ki, valószínűleg Végardóhoz hasonlóan a felekezetek itt sem tudtak saját iskolát felállítani, vagy az református volt és átadták az államnak.

⁴⁴² LEHOCZKY, *i.m.*, III/1, 20-24.

⁴⁴³ Bereg 1877/11, 4.

⁴⁴⁴ KTÁL 130/1/1, 19-30. az iskola törzskönyve

⁴⁴⁵ Uo., 20.

⁴⁴⁶ LEHOCZKY, *i.m.*, III/1, 176.

A macsolai állami iskola négy tanév után állami fenntartású vándortanítói állomássá alakult át Gecse községgel.⁴⁴⁷ (lásd: Gecse-macsolai vándortanítói állomás.)

m) Ilosva

A felvidéki járáshoz tartozó Ilosva község görög katolikus iskolájában már az 1840-es években volt tanítás, az első tanító Fekete Mihály volt, az 1850-es években Manajló Bazil 1872-ig, az 1874-es évtől Lichte János a századfordulóig biztosan nyomon követhető. Lehoczky Tivadar orosz községnek írta le a települést, lakói száma megközelítette az 1.000-et, és más felekezetűek is laktak itt a görög katolikusokon kívül.⁴⁴⁸

Az állami iskola megalapítása (1882) után összeütközött az egyházi és az állami tanfelügyelet az állami intézménybe járók hitoktatása kapcsán, mint több helyen, a lelkész itt sem teljesítette törvényben előírt kötelezettségét.

Az állami iskolai gondnokság 1883. január 28-án tartott rendes gyűlésén az állami tanító, Árvay Bonaventura is részt vett, mint jegyző. A gyűlés tárgya a hitoktatás kérdése volt, mivel a helyi lelkész nem tett eleget ezen kötelességének. A gondnokság korábbi felhívására sem történt változás, a gyűlésen a királyi tanfelügyelőt kérték, hogy intézkedjen, mivel „nemcsak az isk. tanrend meg nem tartatik; hanem előre láthatólag az érdekelt szülőknél az állami iskola irányába ellenszenv gerjesztetni fog” - vélelmezték a tagok.⁴⁴⁹ Az egyházi felsőbb szerveket is értesítették ekkor; az alispán, mint a közigazgatási bizottság helyettes elnöke kérte a püspököt, hogy járjon el ez ügyben.⁴⁵⁰ Mivel nem lett következménye a kéréseknek, a gondnokság két hónap múlva újra értesítette a közigazgatási bizottságot, akik újra felszólították a püspököt a szükséges lépések megtételére.⁴⁵¹

Az állami iskola második tanévének elején, a közigazgatási bizottság a helyi és a megyében több helyen előforduló, hasonló esetek miatt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz fordult. Az 1882/83-as tanévben ugyanis több helyen is vagy csak részben, vagy egyáltalán nem részesültek az állami iskola növendékei hit- és erkölcsstan oktatásban. A miniszter a püspöktől a 68-as törvény 57.§-ára hivatkozva azt kérte, hogy mind az ilosvai, mind a többi esetben intézkedjen, hogy az elkezdődött új tanévben már ne essen csorba a hit- és erkölcsstan oktatásban. Trefort Ágoston kérte a püspököt, hogy lelkészeit kérje számon a

⁴⁴⁷ Bereg 1886/48, 3.

⁴⁴⁸ LEHOCZKY, *i.m.*, III/1, 312-320.

⁴⁴⁹ KTÁL 151/14/1004, 1.

⁴⁵⁰ Uo., 2.

⁴⁵¹ Uo., 6.

mulasztásról és az intézkedés eredményét közölje vele.⁴⁵² A püspök nem késlekedett eleget tenni a kérésnek, egy hét múlva e tárgyban, lelkészeinek írt körlevelét csatolta válaszevélként a miniszternek.⁴⁵³ Ezzel a probléma vélhetőleg megoldódott, a görög katolikus iskola működése folyamatos volt a korszakban, párhuzamosan működött az állami iskolával.

n) Zsófiafalva⁴⁵⁴

Zsófiafalva a XIX. század elején Schönborn gróf által alapított és német ajkú telepésekkel benépesített falu volt, lakosságának száma 255 fő volt 1881-ben. Lehoczky Tivadar szerint állami iskoláját 1878-ban szervezték,⁴⁵⁵ a beregi királyi tanfelügyelő szerint az iskola az 1882/83-as tanévben kezdte meg működését.⁴⁵⁶ Korábban és később sem létezett itt görög katolikus felekezeti iskola, mivel a község nem volt orosz ajkú.

o) Beregszász

A megyeszékhely görög katolikus iskolája viszonylag későn létesült, ahhoz képest, hogy jóval kisebb településeken már korábban volt a felekezetnek elemi oktatási intézménye. Ez a 'késés' azzal magyarázható, hogy Beregszász lakossága többnyire magyar és római katolikus, valamint protestáns. A római katolikus lakosság története még az Árpád-korra vezethető vissza, míg a protestánsok is jelentős számban voltak jelen a városban a XIX. századra. A reformáció után nem sokkal már a protestánsok iskolát állítottak fel a városban, a XVIII. században az iskola nehéz időket élt meg. A református iskola 1862-ben négyosztályúvá vált, majd 1864-ben gimnázium építését tervezték, mely 1867-ben már teljes négy osztállyal működött.⁴⁵⁷ Halász Ferenc könyvében arról is beszámol, hogy az algymnázium 1874-ben községi polgári fiúiskolává alakítottatott át, melyet az állam segélyezett.

A felsőbb leányiskolát egy társulat hozta létre, 1873-ban a 'Beregszászi és vidéki nőegylet' pártfogásával és támogatásával. Az iskola fenntartása sok energiát vett igénybe, bár az oktatás eredményével mindenki meg volt elégedve. Segítségképpen az oktatási tárca egy

⁴⁵² Uo., 72.

⁴⁵³ Uo., 74.

⁴⁵⁴ Az állami iskola törzskönyve 1908-ból: KTÁL 130/1/3, 195.

⁴⁵⁵ LEHOCZKY, *i.m.*, III/2, 808-809.

⁴⁵⁶ HALÁSZ, *i.m.*, 73.

⁴⁵⁷ LEHOCZKY, *i.m.*, III/1, 150.

tanerőt állami költségen rendszeresített, majd a polgári leányiskolát az 1886/87-es tanévtől államivá nyilvánították.⁴⁵⁸

1883-ban megtörtént a polgári fiúiskola államosítása. Az államosításokat a minisztérium embereinek látogatásával hozták összefüggésbe: júniusban Trefort Ágoston, a miniszter, majd szeptemberben Gönczy Pál miniszteri tanácsos, a nép- és polgári iskolai szakosztály vezetője tájékozódott a megye és Beregszász oktatásáról, majd segítette a problémák megoldását.⁴⁵⁹

A görög katolikus lelkészséget Lehoczky Tivadar monográfiája szerint a XVIII. században alapították meg, 1878-ban 361 fő tartozott a görög katolikus paróchiához a városból.⁴⁶⁰

1878-ban a felekezetek 4 elemi iskolát tartottak fenn: a római katolikusok (99 fő), görög katolikusok (38 fő), reformátusok (231 fő) és az izraeliták egy magániskolát (86 fő) és egy magánnevelőnőhöz járt 16 leány.⁴⁶¹

Az iskolák fenntartásához a város kasszája segéllyel járult hozzá. 1868-ban egy közgyűlés során azt állapították meg, hogy a felekezeti iskolák a diáklétszámmal arányos segélyben részesüljenek, tehát korábban a római katolikus egyház 600 forintot kapott, a református is, de ők dupla annyi diákot tanítottak, így tehát ők még plusz 600 forint segélyt kaptak. A görög katolikus iskola részére is arányosan megszavazták a segélyt.⁴⁶²

Az anyagi gondok egy időre megoldódtak a városi oktatás terén, de a tankötelezettség hiányosságai újabb problémákat vetettek fel, ennek megoldására a városi képviselők 1874-ben arról vitáztak, hogy közös népiskolát állítsanak fel. Akkor a közös iskola állítása nem történt meg, pedig a lehetőségek adottak voltak.⁴⁶³

Később, egyre nagyobb gondot okozott a tankötelesek hiányzása, főként, amikor Fischer Ferenc lett a tanfelügyelő, akinek az volt az egyik terve, hogy iskola legyen minden településen, de ezen túlmenően az intézmény tudja befogadni törvényesen az összes tankötelest is. Márpedig a nagyvárosok ilyen szempontból sokkal rosszabb helyzetben voltak, mint a kis falvak, ugyanis, bár volt iskola, de a tanköteleseknek csak kis hányada vett részt az oktatásban. A városi tanács 1877-es összeírása alapján a városban 1.102 tanköteles volt és közülük csak 503 főt fogadtak be az iskolák. Rajtuk kívül izraelita zugiskolába 174 diák járt és teljesen iskolázás nélkül maradt 155 fiú és 270 leány. Az 503 tanuló nyolc tanterembe járt,

⁴⁵⁸ HALÁSZ, *i.m.*, 75-77.

⁴⁵⁹ Bereg, 1883/34, 3.

⁴⁶⁰ LEHOCZKY, *i.m.*, III/1, 133.

⁴⁶¹ Uo., 150.

⁴⁶² KTÁL 151/14/1281, 23.

⁴⁶³ Bereg, 1879, 82.

de ezek törvényesen csak 460 diákot fogadhattak volna be, tehát a meglévőkön kívül még három tanteremre és három tanítóra volt szüksége a városnak.⁴⁶⁴

Izraelita felekezeti iskola (1880)

A városi tanács az izraelita zugiskolákat 1879-ben határozatilag bezáratta. A 300 izraelita tanköteles közül törvényes oktatásban addig csak 80-85 részesült.⁴⁶⁵ Az izraelita hitfelekezet úgy próbálta megoldani súlyos helyzetét, hogy a törvénynek megfelelő nyilvános elemi népiskolát szervezett, melyet 1880 elején nyitottak meg, két okleveles tanítóval.⁴⁶⁶ Az izraelita felekezet tagjai közül sokan nem értettek egyet a nyilvános iskola működésével, ezért újra megnyíltak a zugiskolák.⁴⁶⁷

Két év múlva, 1882-ben az izraelita hitfelekezeti iskola bezárt, a hitközség szerint azért, mert nem kapták meg az ígért állami támogatást.⁴⁶⁸ A Bereg vezércikke szerint az izraeliták sosem fizettek oktatási alapot, a várostól, vagy az államtól várták el iskolájuk finanszírozását. A város ugyan valóban nem adott nekik támogatást, bár tetemes számban éltek a településen izraeliták, de csak az utóbbi 20-30 évben. Az iskolai segélyeket pedig jóval korábban szavazták meg, ekkor pedig a város, rossz körülményei miatt nem volt képes az izraelitákon segíteni.⁴⁶⁹ Az anyagi okok miatt a városnak a korábban szóba jött közös iskola szervezése is gondokba ütközött, így az ekkor megint nem valósult meg.⁴⁷⁰

Református felekezeti iskola

A reformátusok 1881-ben új iskolaépület építését tervezték, tanítói lakkal, de annak kivitelezésére senki nem jelentkezett, így az iskolaépítés komoly nehézségekbe ütközött, melyről a Bereg c. lap tájékoztatta az olvasókat.⁴⁷¹ Az építkezések végül az 1882/83-as tanév elejére befejeződtek, így el is kezdhették az oktatást.⁴⁷²

Állami iskola (1883)

Az, hogy a felekezetek mindent megtettek a tankötelesek megfelelő oktatása érdekében, nem kétséges, de mégsem valósulhatott meg példás oktatás náluk, anyagi okok

⁴⁶⁴ Bereg, 1877, 7.

⁴⁶⁵ Bereg, 1879, 147.

⁴⁶⁶ Bereg, 1879, 179, 201.

⁴⁶⁷ Bereg, 1882/36, 3.

⁴⁶⁸ Bereg, 1882/36, 4.

⁴⁶⁹ Bereg, 1882/37, 1., 38. szám, 1.

⁴⁷⁰ Bereg, 1879, 82.

⁴⁷¹ Bereg, 1881/20, 4., 22. szám, 3., 50. szám, 3.

⁴⁷² Bereg, 1882/38, 3.

miatt, hiszen nem voltak képesek a diákok számának megfelelő számú tanítót alkalmazni. Legfőképpen az izraelita tankötelesek voltak nehéz helyzetben, így a hitfelekezet, miután beszüntette iskoláját, az 1883/84-es tanévben kérvényezte, hogy az állam szervezzen iskolát a problémák megoldása érdekében. Az állam a kérésnek eleget téve ekkor két tanítói és két tanítónői állomást szervezett a városba.⁴⁷³ Az izraelita felekezeti iskola beszüntetésével tehát egy-egy állami, magyar tannyelvű fiú- és leányiskola felállítását határozta el a minisztérium.⁴⁷⁴ A fiú-iskola igazgató-tanítója Serly Ferenc, volt oroszvégi tanító lett, a másik tanító az izraelita felekezeti iskola volt tanítója: Reich Mór. A tanítónő Novák Erzsébet munkácsi tanítónő lett. A tandíjat évi 5 forintban állapították meg.⁴⁷⁵ Az iskolába annyian jelentkeztek, hogy egy második tanítónői állomás szervezése is aktuálissá vált már a tanév kezdetekor.⁴⁷⁶ Egy hónap múlva az új tanítónő, Debreczeni Mariska is elfoglalta új állomását.⁴⁷⁷

Az állami elemi népiskola eredményét nagy izgalommal várta mindenki az első tanév (1883/84) végeztével. Serly Ferenc igazgató a Bereg hasábjain is megjelentette az iskola első értesítőjét, melyben az eredményekről így számolt be: *„Az intézetet összesen 245 növendék látogatta. A fiúk 4- a leányok 5 osztályban nyertek oktatást. Az intézetben volt vallásra nézve 235 izraelita, 7 r. kath., és 2 g. katolikus. Tandíjmentes volt 80. Kimaradt 26. A jelesebb növendékek a vizsgákon az egyesek által adományozott pénz- és egyéb tárgyakból harmincnégyen iskolai jutalmakban részesültek. (...) A növendékek nagy száma következtében az intézetnél 1884/5-ik tanév elején még egy rendes tanítói s egy rendes tanítónői állomás fog szerveztetni, midőn is csaknem minden osztály elkülönítve lesz tanítható s így a tanítási eredmény még sikeresebbnek ígérkezik.*”⁴⁷⁸

Összegzésként az 1883/84-es tanévről a Beregben egy cikk jelent meg a város iskolázottsági adataival. A tanévben 1.144 tanköteles volt a városban, mely a lakosság 16,5%-a. Vallás szerint 216 római, 80 görög katolikus, 426 református, kettő evangélikus és 420 izraelita tanköteles. 1.034 növendék járt iskolába, ez a tankötelesek 90 százaléka, az iskolába nem járt 110 tanköteles közül 30 római, három görög katolikus, 29 református, egy evangélikus és 47 izraelita volt. A beszámoló szerint a községi polgári fiúiskolát az 1884/85-ös tanévtől államivá tervezték átalakítani.

⁴⁷³ HALÁSZ, *i.m.*, 77-78.

⁴⁷⁴ Bereg, 1883/29, 3.

⁴⁷⁵ Bereg, 1883/37, 3.

⁴⁷⁶ Bereg, 1883/38, 3.

⁴⁷⁷ Bereg, 1883/42, 3.

⁴⁷⁸ Bereg, 1884/35, 3. Az iskola igazgatója alaposan leírta az iskolaállítás körülményeit is, hogy az izraelita felekezeti iskolából alakult meg, mert képtelenek voltak fenntartani felekezeti iskolájukat.

Az állami fiúiskolában 123, a leányban 122 növendék volt négy rendes tanerővel, a következő tanévre egy rendes tanítói és egy rendes tanítónői állomást rendszeresítették. Működött a tanév során a római katolikus fiú- és leányiskola is, 109 diákot két tanító és egy tanítónő oktatott. A református fiú- és leányiskolákban 287 főt tanított három tanító és egy tanítónő, a görög katolikus vegyes iskolában pedig egy segédtanító tanított 76 tankötelest. Iparos tanulók iskolája is működött a városban, ide 168 diák járt.⁴⁷⁹

Beregszászon a kisgyerekek megóvása érdekében az iskolák szünnapját a hagyományos csütörtökről szerdára tették át, mert e napon volt a város piaca.⁴⁸⁰

Hamarosan, 1884 tavaszán, látva az állami iskola sikerét, a város képviselőtestülete úgy döntött, hogy a felekezeti iskolákat támogató forrásokat megvonja, mely évi 2.100 forintot jelentett, és azt az állami iskola javára fizetett 200 forinttal kiegészítve felajánlotta a közoktatási kormánynak azzal a kéréssel, hogy terjesszék ki az állami iskolát annyira, hogy a város összes tankötelesének elég legyen.⁴⁸¹ A város vállalta, hogy az eddig fizetett segélyt ezentúl az állami iskolák fenntartására köteles költeni, ennek fejében nem kellett, hogy a város lakói a továbbiakban is fizessék az 5%-os pótdót. A többi költségről, iskolaállításról az államnak kellett gondoskodnia, valamint az addig felekezeti iskolákban dolgozó tanítókkal kapcsolatban kikötötték, hogy ha képesítésük megfelelő, akkor az állami iskolákban alkalmazást nyerjenek. A rendes tanítók fizetését 500, a tanítónőkéét 400, csakúgy a segédtanítók bérét is 400, és a segédtanítónőkéét pedig évi 300 forintban állapították meg, valamint 100 forint lakpénz járt nekik ezen felül.⁴⁸² Ez a határozat nagy ellenállásba ütközött a felekezetek részéről.

A helyi görög katolikus paróchus, Pajkossy Emmanuel 1884 tavaszán a püspökséghez fordult segítségért, hiszen a város megvonta a segélyt, így nem fizették tovább a tanítókat. A pénzből újabb állami iskolákat állítottak fel. A tanítókat, ha volt képesítésük, átvette az állam, de csak abban az esetben, ha a felekezet átengedte az iskoláját az államnak. Mivel a városi képviselőtestület beszüntette a tanítók fizetését, a lelkész nem tudta, hogy milyen kivetést eszközöljön, hogy az iskolát fenntarthassa.⁴⁸³ A lelkész a megyei bizottmánynál fellebbezett a város sérelmes határozata ellen, véleménye szerint nem tagadhatják meg a segélyalapot, mert az nem községi vagyont képez. Szerinte a volt jobbágy osztályú polgárság által felajánlott kántor-korcsmáltatási, fajzási, legeltetési és makkoltatási jogokból adódott össze, tehát kérte a

⁴⁷⁹ Bereg, 1884/37, 3.

⁴⁸⁰ Bereg, 1883/40, 3.

⁴⁸¹ HALÁSZ, *i.m.*, 77-78.

⁴⁸² Bereg, 1884/9, 1-2. A városi képviselőtestület vitáját örökíti meg egy cikk a 10. szám 2. oldalán.

⁴⁸³ KTÁL 151/14/1281, 4.

határozat megsemmisítését.⁴⁸⁴ A szentszék véleménye értelmében az 1868-as törvény 38-as cikkelye azt mondta ki, hogy a községnek kötelessége támogatnia minden felekezeti iskoláját, tőlük a segélyt nem vonhatja meg, csak ha mindtől megvonja. Ezzel szemben az 1871-es törvény 18. törvénycikk 22.§-a szerint a község nem volt köteles a felekezeti iskolákat támogatni, azonban azok fennállhatnak önerőből. A lelkész fellebbezhet ez ellen, de a többi felekezeti iskolaigazgatót nem kötelezheti a munkácsi püspök a fellebbezésre, azt az ő egyházi előljárástól kellett kérni.⁴⁸⁵

A város közgyűlése szerint azonban a város önként rendelkezik vagyonával, tehát joga van beszüntetni a felekezeti iskolákat. 1875. január 1-e óta a felekezeti iskolák segélyt kaptak, ezt a segélyt szüntették be.⁴⁸⁶

A görög katolikus lelkész igyekezett a többi felekezeti iskola vezetését is meggyőzni a fellebbezésről. Pajkossy a minisztériumhoz fordult, mert tudomása volt arról, hogy *„a róm. kath. felekezeti iskola oly eljárást követett, mint a g. k. fel. iskola; - mivel én – és a rk. lelkész egyetértve mindent elkövettünk, hogy a fel. iskolák teljesen sértetlenek maradjanak.*

*Azonban a ref. iskola – önmaga ajánlotta fel iskoláját s épületeit államivá – hogy így a tulterhelt adósságaitól ily módon menekülhessen...”*⁴⁸⁷ – tájékoztatta májusban a püspököt a beregszászi görög katolikus paróchus. Halász Ferenc beszámolt arról, hogy a fellebbezők kérelmét elutasították. Az állami iskolákat felállították, de a felekezeti iskolák fennmaradtak, kivéve a reformátust, akik átadták iskolájukat az államnak.⁴⁸⁸

A második tanévre (1884/85) való beiratkozásról az állami iskola igazgatója szintén a megyei lap hasábjain tájékoztatta a városi közönséget augusztus végén. Szeptember 1-7. között tartották a beiratkozást, a tandíj egész évre 4 forint volt, mely alól megfelelő kérvénnyel felmentést lehetett kérni a minisztériumtól, amelyhez hatósági szegénységi bizonyítvány bemutatása is szükséges volt. Az így tandíjmentes szegény diákokat ingyen ellátták a szükséges taneszközökkel.⁴⁸⁹ Ebben az évben már több osztály indult az állami iskolában a református iskolák beszüntetése miatt.

A város általános oktatási helyzetéről számolt be Halász Ferenc könyvében, mely szerint az 1885/86-os tanévben 1.118 tankötelese volt Beregszásznak, ebből 790 mindennapos 6-12 év közötti és 75 görög katolikus volt. A görög katolikus elemi vegyes népiskolába összesen 48 tanköteles járt. A többi felekezet: római katolikus, református és az állam is külön

⁴⁸⁴ Uo., 13-14.

⁴⁸⁵ Uo., 15-16.

⁴⁸⁶ Uo., 17.

⁴⁸⁷ Uo., 21. verso.

⁴⁸⁸ HALÁSZ, *i.m.*, 78.

⁴⁸⁹ Bereg, 1884/36, 5.

iskolát tartott fenn a lányoknak és fiúknak is. A tanfelügyelő véleménye szerint a város iskoláztatása példaértékű, mert minden tanköteles beiratkozott valamelyik iskolába, rendes iskolalátogatás folyt télen is, mindenki el volt látva tankönyvvel. (Halász adataiban az szerepel, hogy a református egyház egy fiú és egy leányiskolát tartott fenn az 1885/86-os tanévben, amiből arra következtethetünk, hogy a felekezet nem zárta be összes iskoláját, vagy újraindította azokat.)⁴⁹⁰

A görög katolikus felekezeti iskolába már az 1850-es évek vége óta Ilniczky Pál töltötte be a kántortanítói állomást, egészen 1888-ig, az utolsó években segédtanítók szolgáltak mellette. Ilniczky Pál 1839-ban született, tanképesítéssel rendelkezett, jó tehetségűnek és tűrhető tanítónak tartották felettesei. Fizetése még 1888-ban is csak 189 forint, ezért 29 fiú és 17 leány tanulót kellett oktatnia.⁴⁹¹

p) Tőkés

A krajnyai esperesi kerületben, a Felvidéki járásban fekvő, oroszok lakta falu a XIX. század közepén kb. 500 lakossal bírt, az iskolások száma: 45 volt.⁴⁹² A településen az 1840-es években már volt görög katolikus tanítóság. A sematizmusokba éneklésztanítóként Drohobeczky Bazil az 1850-es évek közepétől 1878-ig van bejegyezve, akit Drohobeczky János követett az 1880-as évek elején.

Az állami iskolát a Vallás- és Közoktatási miniszter 1883-ban kelt rendelete állította fel, de ekkor még az intézmény helyiség és tanító hiánya miatt nem kezdte meg működését, ezért vándortanítóságként létezett Bróddal közösen, amíg ott hamarosan megalakult a görög katolikus felekezeti iskola és ezzel a tőkési iskola is önállóvá lett.⁴⁹³

q) Munkács⁴⁹⁴

A megye legrégebbi iskolája, már a kiegyezés előtt a középfokú oktatás erősítésén fáradoztak a város vezetői.⁴⁹⁵ A nemzeti iskola címet viselő alapiskola továbbra is megőrizte

⁴⁹⁰ HALÁSZ, *i.m.*, 74.

⁴⁹¹ KTÁL 151/14/2028, 5.

⁴⁹² LEHOCZKY, *i.m.*, III/2, 769-770.

⁴⁹³ KTÁL 130/1/1, 209.

⁴⁹⁴ Vö.: POLYÁK, *i.m.*

⁴⁹⁵ Erre azonban a dolgozat keretein belül részletesen kitérni nincs lehetőségünk, csak nagy vonalakban írjuk le a megye két városában létező középfokú oktatás helyzetét a korszakban.

vezető és mintaiskola szerepét, mint a ruténság ősi központjában működő legfontosabb oktatási intézmény.

Az 1872-es sematizmus szerint a munkácsi görög katolikus felekezeti népiskolában a 69 éves Ilniczky Bazil szerepelt, mint tanító, de két évvel később már nem. Ekkor Petrovics György lett az ideiglenes tanító, akit már 1874-ben Kiss Gyula követett. Kiss ekkor 21 éves, nőtlen fiatalember, az 1875-ös értesítvény szerint a Pócsy-féle alapból 378 forintos évi fizetés illette meg. Ezért 122 fiú tanítását kellett elvégeznie. 138 lány járt még a munkácsi népiskolába. Kiss egészen a következő század elejéig megmaradt görög katolikus felekezeti tanítónak a munkácsi elemi iskolában. Még az 1902-es kerületi népiskolákról készült kimutatás is őt említi, mint tanítót.⁴⁹⁶

Természetesen Munkácson a kántorságtól el volt választva a tanítóság, hiszen itt az egyházközség tagjai képesek voltak külön tanítót és kántort fizetni. A tanító kizárólag tanítással foglalkozott, a kántor leginkább a kántori feladatokkal.

Medvigy Mihály az 1853/54-es tanévtől kezdve a felső elemi iskola tanítója volt, a korábbi tanító, Ilniczky Bazil visszajövele után ő kántorként maradt Munkácson. Medvigy 1811-ben született, 1840-től volt a pályán. Négy gyermeke született, a legfiatalabb, Ödön 1864-ben.⁴⁹⁷ 1884-ben a kántor, betegségére hivatkozva kérte a püspököt hogy mellé fiát, Ödönt éneklésztanító-segédnek nevezze ki.⁴⁹⁸ Mihályt nagyon jó tanítónak ismerték, de a képezdét frissen elvégzett⁴⁹⁹ fiának magaviseletét nem tartották megfelelőnek az egyházmegyei hatóságok.⁵⁰⁰ A következő tanévben egyikük sem volt már éneklésztanító Munkácson, Ödön először Lakárton kapott állást, de szinte évente más-más helyre költözött, így Makariára, Nagy-Tibavára, később pedig Kis-Almásra került. Idős apja többé már nem szerepelt az egyházmegyei sematizmusokban, az 1885-ös kántortanítókról szóló kimutatás tanulsága szerint 74 évesen elhunyt, helyét a segéd-éneklész Szmocskó Bazil foglalta el.⁵⁰¹ A következő évtől néhány évig Tóth János, utána pedig Magdinecz Antal töltötte be a kántori állomást. Tóth János 1841-ben született, nőtlen éneklész volt, jó éneklésznek tartották, aki az egyházi szolgálatokban jártas volt, hangja tetsző, tulajdonságai megnyerőek.⁵⁰²

Községi iskola

⁴⁹⁶ KTÁL 151/22/834, 96.

⁴⁹⁷ KTÁL 151/14/1315, 2.

⁴⁹⁸ KTÁL 151/14/1462, 80.

⁴⁹⁹ Tanítói oklevél: elégséges osztályzatot kapott: KTÁL 151/22/640, 2.

⁵⁰⁰ KTÁL 151/14/1462, 84.

⁵⁰¹ KTÁL 151/14/1692, 5.

⁵⁰² KTÁL 151/14/2574, 2-3.

Mivel Munkácson a felekezeti iskolák mindinkább hanyatlóban voltak, a tankötelesek alig egyharmada járt iskolába, az izraeliták pedig csak zugiskolákba jártak, ezért 1872-ben a városi képviselő testület kimondta ama határozatát, hogy a több felekezeti városban községi iskolát alapítanak és tartanak fenn, amelyet az 1868-as törvény tett számukra lehetővé. Ennek érdekében telket vettek, három tantermet felépítettek, hét tanhelyiséget pedig bérbevettek; tornahelyiséget, valamint gyümölcsfaiskolát alakítottak ki. A községi iskolába nyolc rendes és három segédtanítót alkalmaztak, akik az 527 tankötelest oktatták, rajtuk kívül pedig 147 ismétlőiskolást.⁵⁰³ A hiányzó tanhelyiségek pótlására 1879-ben több termes iskolaépület építését tervezte a város vezetősége, amire 30.000 forintot szándékoztak költeni; a tervek szerint 1880 szeptember 1-re kellett elkészülni az iskolaépületnek.⁵⁰⁴

Munkácson a felekezeti iskolák közül egyedül a görög katolikus felekezeti iskola maradt fenn felekezeti ként, a községi iskola megalapításakor a többi felekezet beszüntette iskoláját. Innentől fogva teljesen a városi közösség támogatta a községi iskolát anyagilag, de korábban a felekezeti iskoláknak is sokat segítettek. A községi iskola jeles tanítója, később igazgatója volt Sárkány Gábor, az oktatáson kívül a pedagógiai fórumokon, országos gyűlésen is megjelent, lelkes tagja volt a helyi kezdeményezéseknek, a Bereg hetilapban is többször jelentetett meg cikket, a gyümölcsfatermesztésről is sokat publikált, továbbá az ő nevéhez fűződik a községi iskola értesítőjének évenkénti megjelentetése is.⁵⁰⁵

Az 1879/80-as tanév értesítőjéből kitűnik, hogy az igazgató Sárkány Gábor lett három évre, a 13 tagú tantestület egyik tagja, Leviczky Miklós ekkor vándortanító lett, helyét Freiwald Menyhért töltötte be.⁵⁰⁶ 1880-ban már arról számolt be a Bereg lap, hogy a városban 1.800 körüli a tankötelesek száma, így újabb két tanítói és két tanítónői állomás felállítását vették tervbe, így a tantestület 17 főre növekedett. Szeptember 5-ére tervezték az iskolaépület megnyitását, amire a tervek szerint Trefort minisztert is meghívták.⁵⁰⁷ Év végén az iskolaépület veszélyes voltáról reppentek fel hírek, bár a szakértők azt a célra alkalmasnak nyilvánították.⁵⁰⁸

Az 1880/81-es tanévre összesen 1.092-en iratkoztak be, ebből 105 fő görög katolikus volt, 287 római katolikus, 108 református és 589 izraelita, 3 ágostai. 804 diák tandíjmentes

⁵⁰³ Bereg 1877/6, 21.

⁵⁰⁴ Bereg 1879/32, 128.

⁵⁰⁵ Vö.: Bereg, 1879, 47, 78-79, 143, 169.

⁵⁰⁶ Bereg 1880/31, 3.

⁵⁰⁷ Bereg 1880/32, 2.

⁵⁰⁸ Bereg 1880/51, 3.

volt, és összesen 296-an maradtak ki az iskolából a tanév során.⁵⁰⁹ Az egyik idős tanító, Kazai Dániel 1881-ben 58 évesen, 38 évi tanítóskodás után elhunyt.⁵¹⁰

Deskó János beregi főesperes 1880-ban mint a Bereg megyei görög katolikus iskolák tanfelügyelője bejárta a hozzá tartozó iskolákat, így Munkácsra is ellátogatott a görög katolikus iskolába, ahol a felekezeti oktatást kielégítőnek találta: „*A gr. kath. hitközségnek van 271 tanköteles gyermeke abból az iskolába jár 56 fiú és 21 leány. Az iskola terem befogadhat 100 gyermeket. Az iskola épülete minden tekintetben jó karban van, belberendezése és tanszeri meglehetősen állapotban. Az iskola tanítója Kiss János képzett, szorgalmas, a gyermekek megvizsgálásából kiünt, miszerint a tanító kötelességeit teljesíti, eredménnyel tanít, de a gyermekek minden tankönyvel nincsenek ellátva. A tanító fizetése 378 ft. A fizetés felemelése tehát szóba sem jött, de a hitközség ez alkalommal megajánlott az iskola belberendezésére évenként adni 20 ftot, a iskolai könyvtárra pedig szintén 20 ftot. (...) Munkács városában a tankötelesek közül többen más iskolákba járnak. Különösen pedig miután a város egy nagyobb szerű közös iskolát alapított, sok a gr. kat. felekezetüekből is jár azon iskolába. A közös iskolába jelenleg 800-nál több tanuló van, mellyek 14 tanító által taníttatnak. A közös iskola összes költségeit a város fedezi.*”⁵¹¹

Az 1883/84-es tanévben a görög katolikus felekezeti iskolában Munkácson Kiss Gyula a következőkre tanította 41 fiú és 39 leány diákját: Hit és erkölcsstan, Beszédértelem gyakorlatok, Magyar olvasás, írás, orosz olvasás, írás, német olvasás, írás, földrajz, számtan, torna, ének. A diákok közül 74 volt görög katolikus felekezeti, három római katolikus és három nem katolikus volt.⁵¹²

Állami iskola (1884)

Munkácson 1882-ben már megjelentek olyan hangok, hogy a községi iskola nem tudja tartani a mintaiskola jelleget, ha azt a város finanszírozza. Ahhoz, hogy megfelelő anyagi támogatást kapjanak, más módot is találniuk kellett. A királyi tanfelügyelő javaslata, hogy alakítsák államivá a községi intézményt, elnyerte Sárkány Gábor igazgató tetszését is.⁵¹³ Az 1882. július 20-i városi képviselői gyűlésen a város előljárói megszavazták, hogy engedik

⁵⁰⁹ Bereg 1881/33, 3.

⁵¹⁰ Bereg 1881/18, 3.

⁵¹¹ KTÁL 151/16/2117, 17.

⁵¹² KTÁL 151/14/794, 1. Rovatos kimutatás kerület népiskoláinak általános állapotáról az 1883/4-es tanévre.

⁵¹³ Bereg 1882/20, 1-2.

államivá alakíttatni községi iskolájukat,⁵¹⁴ mely egyezség értelmében átengedték az iskolaépületet, és évenként 6.000 forinttal, valamint 60 öl tűzifával járultak az iskola fenntartásához, míg a többi költséget az államnak kellett fizetnie.⁵¹⁵ Hivatalosan azonban az iskola a minisztérium anyagi nehézségei miatt csak 1884. január 1-jén vált állami iskolává.⁵¹⁶ Munkács város tehát 1883 év végéig teljesítette a fenntartási kötelezettségeket. Június 20-án kelt a miniszter rendelete. Az iskola igazgatója Sárkány Gábor maradt, rendes tanítókká lettek kinevezve: Auserlitz Áron, Bartók János, Kozma László és Orosz József végleges minőségben, Kabáczy Mihály és Baudexler István segédtanítókká ideiglenes minőségben. Rendes tanítónőkké pedig Bazilovics Hermiát és Tezsik Ottiliát nevezte ki végleges minőségben a miniszter, valamint Secfiser Lujzát, Balogh Bertát és Janiczky Eugéniát segédtanítónővé ideiglenes minőségben.⁵¹⁷

1886-ban az állami iskolában már 12 fiú- és 11 leány osztály működött.⁵¹⁸ A mindennapos tankötelesek száma 1.305 és az ismétlő iskolásoké 633 volt. Az összesen 2.170 főből 1.245 izraelita, 409 római katolikus, 337 görög katolikus, 162 református és 17 evangélikus volt, az összes tankötelesnek pedig 79,9%-a iskolázott ténylegesen.⁵¹⁹ Halász Ferenc királyi tanfelügyelő leírása alapján: „*a gör. kath. hitfelekezetnek iskola célra 5578 forintot tevő alapítványa (Polchy-alap) van, melynek kamataiból elemi vegyes népiskolát tart fenn egy tanítóval, ki egy megfelelő tanteremben az 1885/6-ik tanévben 40 fiu és 38 leány tankötelest magyar és ruthén tannyelven oktatott.*”⁵²⁰

Halász Ferenc többször is említést tett könyvében arról, hogy Munkácson nehéz helyzetben volt a törvényes iskoláztatás megszervezése, így az 1886/87-es tanév kezdetén is: a „*tanév megnyitásakor a munkácsi beiskolázási miseriák ismétlődtek, melyeket, minthogy a törvényhatóság közbelépése sem vezetett sikerre, csak úgy voltam képes megszüntetni, hogy napokon át személyesen vezettem a helyszínén a kényszer beiratást s ily módon a városi hatóságnak megmutattam, hogy erélyes eljárással csupán az állami elemi és iparos-tanoncz iskolába 1525 tankötelest lehetett betereelni.*”⁵²¹

⁵¹⁴ A munkácsi községi iskola államivá való átalakításáról, a város és a minisztérium között létrejött szerződésről részletesen írt a tanfelügyelő könyvében: HALÁSZ, *i.m.*, 80-83. Az iparos és tanonc- és alsófokú kereskedelmi iskoláról. Uo., 83. Az állami polgári leányiskoláról: Uo., 84-85.

⁵¹⁵ Bereg 1882/33, 3.

⁵¹⁶ Bereg 1883/23, 2.

⁵¹⁷ Bereg 1883/28, 3.

⁵¹⁸ HALÁSZ, *i.m.*, 118-119.

⁵¹⁹ Uo., 79-80.

⁵²⁰ Uo., 85.

⁵²¹ Uo., 80.

Az állami és egyházi hatóság között vita alakult ki 1887-ben az oktatással kapcsolatban Munkácson, amikor Halász a felekezeti iskola tanköteleseinek számát kifogásolta, ugyanis az egy tanítóra jutó 80 fő helyett 95 tanköteles volt bejegyezve az iskolához. 15 tankötelest tehát át kellett adjanak az állami iskola részére. Az iskolaszéki jegyzőkönyvből kiderült, hogy a felekezet ragaszkodott a 95 főhöz, arra hivatkoztak, hogy a törvény bizonyos esetekben megengedi, hogy eltérjenek a 80-as létszámtól,⁵²² s mivel a terem mérete megfelelő 95 fő befogadásához, nem akarták a tanfelügyelő kérését teljesíteni.⁵²³ Az iskolaszék határozatát a tanfelügyelő nem fogadta el, így a felsőbb hatósághoz, a püspökhöz fordult, hogy márpedig a 80-as létszámot be kell tartani, tehát ha nem hajlandóak, akkor a 81-95-es sorszámú diákokat kötelesek elengedni, vagy a nem görög katolikusokat, hiszen nem áll fenn rendkívüli helyzet, az állami iskola be tudja fogadni a plusz 15 főt. Szigorúan járt el a tanfelügyelő, hiszen Munkácson sok gondot okozott neki a törvényes iskolázás, így szerinte a nagy létszám a névleges iskolába járást segítette elő, valamint a 80 fő oktatása osztatlan képzésben nagyon megterhelő egy tanító számára.⁵²⁴

A püspök nem helyezte hatályon kívül az iskolaszék határozatát a tanfelügyelő kérésére sem,⁵²⁵ arra hivatkozva, hogy a munkácsi felekezeti iskolában megfelelő, sőt kiemelkedő az oktatás színvonala, a tanterem mérete 84,5 m², tehát bőségesen elég a tanköteleseknek, valamint, hogy 8-10 diák mindig hiányzik az iskolából. Végeredményben az egyházmegyei hatóság igyekezett megfelelni az állami tanfelügyelet kéréseinek, a jövőben tehát: *„felekezetünk jól felfogott érdeke maga is megkívánja, hogy jövőben a beiskoláztatás akként osztassék be, miszerint a túlhalmozottság miatt a népnevelés terén esetleges káros következményeik ne észleltessenek.”*⁵²⁶

r) Komlós

Komlóson a görög katolikus hitfelekezeti iskola csak az 1870-es évek végén indult be, először az 1878-as sematizmus említette itt az első tanítót, Csedrigh Mihályt, aki nem maradt sokáig a posztján. A görög katolikus hitközség a kövesdi anyaegyházhoz tartozott.⁵²⁷ A felvidéki járásba, de egyház-kormányzatilag a beregszászi esperesi kerülethez tartozó orosz

⁵²² Az 1868-as 38. törvény 34. §-a szerint 80 főnél többet rendszeren egy tanító nem taníthat. Rendkívüli esetben van rá lehetőség, ha az illető iskolai felsőség arra engedélyt ad.

⁵²³ KTÁL 151/14/2454, 1.

⁵²⁴ Uo., 2.

⁵²⁵ Uo., 5.

⁵²⁶ Uo., 4.

⁵²⁷ LEHOCZKY, *i.m.*, III/1, 368-369.

falu lakossága, (több mint 500 fő) főként görög katolikus rutén volt, 100 körüli volt az izraeliták száma és tíz körül a római katolikus, valamint a reformátusok száma. A tankötelesek pedig körülbelül 80-an voltak.⁵²⁸

Csedrigh után 1880 augusztusában Husznay Jánost nevezték ki helyettes énekléstanítónak; azért helyettesnek, mert a képezdét elvégezte ugyan, de a képesítése még nem volt meg, engedélyt kapott a vizsga későbbi letételére.⁵²⁹ Husznay 1885-ig maradt Komlóson, ekkor Hömlöczre helyezték át.⁵³⁰ Később eljárást indított az egyházmegyei szentszéknél, hogy elmaradt fizetését megszerezze, így utólag írt irataiból jól lehet rekonstruálni a komlósi felekezeti iskola állapotát az 1880-as évek elején, az állami iskola alapítása körüli bonyodalmak idején.⁵³¹

A Bereg c. lap a féléves vizsgáknál kialakult botrányról is beszámolt 1882-ben, amikor a jó eredmények ellenére a megjelent szülők, főként izraeliták méltatlan bekiabálással ócsárolták a szerény tanítót. A hetilap szerkesztői az incidens okát abban látták, hogy a községben illegálisan működő izraelita zugiskolát korábban a hatóságok bezáratták.⁵³²

Az állami iskolát Trefort miniszter Komlós és a szomszédos Pálfalva község részére alapította 1884 nyarán s egyben rendeletében utasítást adott az épület bérletéről, a tanítói pályázat kiírásáról és annak bérezéséről is.⁵³³ Az alapítással ez lett a beregi tankerület 47. állami népoktatási intézménye.⁵³⁴

A két (felekezeti és állami) iskola egymás melletti működése az 1884/85-ös tanévben kezdődött el, ami nem volt bonyodalmaktól mentes. A 27 éves,⁵³⁵ görög katolikus felekezeti tanító, Husznay János viselkedésével a tanév végére nagy botrányt keltett; az állami iskola ellen való izgatása az állami tanfelügyelet tudomására jutott és ott vizsgálódtak ez ügyben. A főispán, mint a közigazgatási bizottság elnöke felhívta a püspök figyelmét az esetre, miután már az iskolai gondnokság többször figyelmeztette a bizottságot a történetekről.⁵³⁶ A járási szolgabíró személyesen a községben is meggyőződött a bujtogatásról.⁵³⁷ Baranyi Antal az

⁵²⁸ Az állami iskola törzskönyve 1908-ból: KTÁL 130/1/1, 159-170.

⁵²⁹ KTÁL 151/20/26, 20.

⁵³⁰ Uo., 5-9.

⁵³¹ 1892-ben Husznay pert indított az elmaradt fizetése tárgyában, amihez a korábbi komlósi tanítóskodása idejéről szóló dokumentumokat is csatolt, így díjlevelét (KTÁL 151/20/26,18.), a görög katolikus iskolakötelesek névsorát (15.old), az izraelita felekezeti iskolakötelesek névsorát (16. old.), az iskoláról szóló részletes táblázatot (20. old.), kimutatást a lakosoknál maradt tanítói illetményekről (30. old.), a jegyzőkönyv (5-9. old.) mellett a határozat is megtalálható a 20-as opisz 26-os jegyinyicájában (10. old.)

⁵³² Bereg 1882/7, 4.

⁵³³ KTÁL 130/1/1, 229.

⁵³⁴ Bereg 1884/30, 3.

⁵³⁵ KTÁL 151/14/1808, 3.

⁵³⁶ Uo., 1.

⁵³⁷ Uo., 3-4.

állami iskola tanítója tett panaszt a felekezeti éneklésztanító ellen. Állítása szerint Husznai János „*az állami iskola ellen az egyes szülőknél az állami iskola megbuktatására oly információkkal lépet fel hogy keresztények vagytok-é ha igen figyelmessé teszleg miszerint gyermekeiteket hozzám s ne az állami különben is pogány iskolába járassátok aból mondván igaz most mitsem kezdetben de majd későbbben a mint gyermekeitek olvasni, irni megtanulnak öt-től tiz forintot lesztek kényszerülve fizetni; majd hason fellépéssel felkereste az izraelitákat is és kiket előbbiekhez hasonlólag a tan órák betartásánál elnézéssel s fejenkint két forint helyet egy forint tandijal kecsegtetett az állami iskolából ki és a felekezeti iskolába be iratkozásra s gyermekök hozzá leendő járatására.*”⁵³⁸

A felekezeti tanító tagadta a bujtogatás vádját. Ő csak azért volt még a faluban, mert nem kapta meg a fizetését, egyébként már rég elment volna: „*egyéb iránt ezuttal ujjabban kijelentem, hogy mint tanító komlósoni működésemet a mai nappal beszönttettem annak igazolásául, hogy az állami iskola ellen sem nem informáltam annál kevésbé bujtogattam kérelmem mindössze oda terjed, hogy hivatalomtoli felmentéseimig esedékes fizetésem részemre behajtassék.*”⁵³⁹

Több tanú pedig ennek ellenkezőjét állította, vagyis, hogy a tanító minden egyes találkozásukkor egyre fenyegetőbb hangon próbálta rávenni ő ket, hogy hozzá járassák gyermekeiket, mert ő nem adja majd ki a hiányzásokat és nála egyébként is többet tanulnak majd, mint az állami iskolában. Az alispán kérésére a püspök a tanítót már 1885 júniusában felmentette állomásáról, de az nem távozott el Komlósról, sőt a következő tanévet is megkezdte és folytatta az állami iskola elleni izgatását. A királyi tanfelügyelő ekkor hathatósan kérte a püspököt, hogy Husznayt távolítsa el Bereg vármegyéből.⁵⁴⁰

Közben, még az 1884/85-ös tanév vége felé közeledve a hitközség tagjai is kérték püspöküket, hogy egy képesített tanítót nevezzen ki hozzájuk, ígéretet tettek, hogy 300 forint fizetést adnak majd neki.⁵⁴¹ A kerületi esperes, Azary János szerint viszont nem volt jó ötlet az új éneklésztanító kinevezése, hiszen a falubeliek nem tudták a törvényes fizetést megadni, mert állami iskola is volt a faluban, és a község lakói képtelenek voltak két iskolát is fenntartani. Szerinte a hitfelekezet az új görög katolikus tanítónak maximum 135 forintos fizetést tudott volna kifizetni; a hiányért a tanfelügyelőt tette felelőssé, aki „*a g. k. iskolától elvévén a féltelket*”⁵⁴² ellehetetlenítette az iskola működését. Az alesperes azt javasolta, hogy

⁵³⁸ Uo., 3.

⁵³⁹ Uo., 3. verso.

⁵⁴⁰ Uo., 6.

⁵⁴¹ KTÁL 151/14/1785, 1.

⁵⁴² Uo., 3.

Komlóst újra csatolják a falucskai éneklészethez, amint az korábban volt. A tanítósággal kapcsolatban pedig az államnak való átadás feltételeként azt akarta megszabni, hogy a királyi felügyelő ígérje meg, hogy a komlósi görög katolikusoknak nem kell az állami iskola fenntartásához hozzájárulniuk és a tanító mindig görög katolikus felekezetű lesz. Csak ebben az esetben volt hajlandó a kántorális lakot, mint épületet átengedni az államnak.⁵⁴³

Ezzel szemben a község továbbra is igyekezett az önálló felekezeti éneklésztanító fizetését előteremteni, a nyári szünetben aláírt díjlevél tanúsága szerint a hitfelekezet önállóan adott volna 185 forint készpénzt, 40 forint értékű lett volna a 16 hold szántó jövedelme, 11 köből párbért fizetnének, ez öt forintjával 55 forintot tett ki, ezenkívül, mint kántornak a stoláris jövedelem 20 forintra rúgott évente. Ezek összesen kiadták volna a 300 forintot.⁵⁴⁴ Az esperes látván a hívek elszántságát felekezeti iskolájuk megtartására, azt ajánlotta a püspöknek, hogy egy képzett tanítót nevezzen ki a lakosok kérése szerint,⁵⁴⁵ „*aki a modern igényeknek megfelelni képes*”.⁵⁴⁶ Bár kissé aggasztotta az a helyzet, hogy akik aláírták a díjlevelet, rövid időn belül már azt kezdték el terjeszteni, hogy nem fogják kifizetni a szerződésben szereplő tételeket.⁵⁴⁷ Az iskolaszéki tagok, mivel nem voltak jelen és még Husznay irányában voltak elkötelezve, nem írták alá augusztusban a díjlevelet, erre csak októberben került sor, amikor már a tanító elment a községből. Ekkor tehát az alesperes újra kérte a püspököt, hogy már a tanév elkezdődött és így egyre sürgetőbb lett, hogy egy képzett tanítót nevezzen ki Komlóra.⁵⁴⁸ Az új tanító Loszkorich Bazil lett, aki már a következő tanévben nem volt az iskolában, hanem Máramaros megyébe, Herincsére távozott. (Feltehető, hogy már évközben elment, amikor kiderült, hogy nem tudnak neki fizetni.)

Mivel a hitközség közben meggyőződött arról, hogy képtelen a díjlevélben vállalt fizetést előteremteni, a királyi tanfelügyelőhöz fordult egy ajánlattal, ami hasonló a korábban az alesperes által említetthez. E szerint tehát 1886 szeptembertől beszüntetik iskolájukat, „*összes tanköteleseiket az ottani áll. elemi népiskolába járatják, kijelenti továbbá a hitközség, miszerint felekezeti iskolaépületét és a kántori földeket kész az áll. iskola használatába díj nélkül átengedni, ha meg lesz engedve, hogy az állami tanító az iskolai órákon kívül helyben éneklészi teendőket is végezhesen, melyért a tanítónak az ágybér és stóla felajánlatik s ha az állami iskolába járó gkath. vallásu ruthén anyanyelvű tankötelesek részére a ruthén írás- és*

⁵⁴³ Uo.

⁵⁴⁴ KTÁL 151/14/1795, 3.

⁵⁴⁵ KTÁL 151/14/1785, 6.

⁵⁴⁶ Uo., 8.

⁵⁴⁷ Uo.

⁵⁴⁸ Két díjlevél készült, az egyik a püspökségen maradt a hitelesítés után, a másik pedig az iskolában a tanítónál. Mindkettő megvan a KTÁL-ban, az egyik rendszeren az iratok között, a másik egy utólagosan érkező irattal, amiből új opiszot kezdtek: a 20-as opiszban.

*olvasás tanítása felől is gondoskodva leend.*⁵⁴⁹ Ezek után a tanfelügyelő kérte a püspöktől, hogy engedje át az állam kezelésébe az iskola épületét és a földeket az említett feltételek szerint, a tulajdonjog megtartása mellett.⁵⁵⁰

Az Ungváron ülésező egyházmegyei szentszék döntése 1887. márciusban született meg, ennek értelmében a püspökség átengedte az iskolaépületet 10 évre, évi 50 forint bérért.⁵⁵¹ A korábban a község által említett éneklészi teendőket is megkapta az állami tanító, de a szentszéki ügyész javaslata alapján, mivel az elég jövedelmet kapott az államtól, csak az ágybért és a stoláris jövedelmet kapta meg az éneklészi teendőért.⁵⁵² Az egyház is beleegyezett tehát a hívek kérésébe,⁵⁵³ hogy az állami tanító egyben éneklész is legyen, ez nem volt akadály az állam részéről sem, azonban ő k cserébe az iskolaépület ingyenes használatát kérték.⁵⁵⁴

Az iskolaépület azonban használhatatlan állapotban volt, felújítása és új tanteremmel való megtoldása 1.200 forintot igényelt.⁵⁵⁵ A királyi tanfelügyelő a püspöknek kijelentette, hogy így nem folyamosodik a minisztériumhoz azért, hogy bérleti díjat fizessenek az egyháznak, mert reménytelen lenne ebben az esetben a kérelem.⁵⁵⁶ A püspök javaslatára, hogy az állam vegye meg az iskolaépületet, a királyi tanfelügyelő elutasítóan reagált, arra hivatkozva, hogy a közoktatási tárca túlterhelt pont az iskolaépítések miatt.⁵⁵⁷

A felekezeti iskola tehát Komlóson megszűnt, az állam átvette az épületet. A faluban a sematizmus a későbbiekben kántorokat jelez: Koroly Mihály, majd Zavagyák Mihály, mindketten pár évig voltak állomásukon.

s) Nagy-Lucska

A magyar-rutén nyelvhatáron elterülő nagy községben már a XIX. század elején, 1810-ben megalapították a görög katolikus iskolát. Nagy-Lucska több mint 3.000 fős lakosságának nagy része görög katolikus volt, az országos vásári joggal bíró egykori mezőváros volt a megye egyik legtehetősebb települése.⁵⁵⁸

⁵⁴⁹ KTÁL 151/14/2448, 1.

⁵⁵⁰ Uo.

⁵⁵¹ Uo., 4.

⁵⁵² Uo., 5.

⁵⁵³ Uo., 13.

⁵⁵⁴ Uo., 7.

⁵⁵⁵ Uo., 10.

⁵⁵⁶ Uo., 15.

⁵⁵⁷ Uo., 17.

⁵⁵⁸ LEHOCZKY, *i.m.*, III/1, 396-400.

A munkácsi esperesi kerület és a munkácsi szolgabírói járásba tartozó településen már korán szétválasztották az éneklészetet és a tanítóságot, hiszen sok tanköteles volt a hitközségben tehát az szükségesnek bizonyult és anyagilag is megengedhették maguknak. A '40-es években Mátyáczkó Demeter volt a tanító, majd Balázs András az 1872-es évig. A következő években többen váltották egymást az állomáson, míg 1881-ben Petrusz János lett a tanító.

Az 1870-es években azonban a törvény betartása miatt gondot okozott, csak egy tanító oktatta a nagyszámú tankötelest. Halász Ferenc királyi tanfelügyelő iskolaalapítási elvei és a körülmények fényében nem meglepő, hogy 1877-ben Nagy-Lucska volt az egyik legelső, tervbe vett település állami iskola céljára. A megyei közigazgatási bizottság, a tanfelügyelő javaslatára, 1877-től ajánlást fogalmazott meg állami iskolák felállítására a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak. Az ekkor felterjesztett 8 iskola egyike volt Nagy-Lucska.⁵⁵⁹ Láthattuk, hogy a tervek szerint létrejöttek az állami iskolák Szolyván, Alsó-Vereckén és Bilkén egy-egy fiú- és leány intézménnyel. Nagy-Lucskán azonban, legalábbis egy időre, megghiúsultak az állami tanfelügyelő tervei, helyette két másik helyen hoztak létre új iskolákat: Szinyákon és Kelemenfalván.

Miért hiúsult meg 1877-ben és miért jött létre mégis később, 1884-ben az állami iskola Nagy-Lucskán? A sematizmusok alapján feltételezhetjük, hogy a Nagy-lucskaiak megígérték, hogy saját pénzükön új tanítói állomásokat alapítanak és a törvénynek megfelelővé alakítják át az iskolaépületet. A településen zömében görög katolikus ruszinok laktak, tehát a többi felekezet kis létszáma miatt nem volt képes önálló iskolát fenntartani.

A tanfelügyelő eljárásában többször láttuk, hogy ő nem akadályozta meg a hitközségek erőfeszítéseit, annál is inkább, mert így nem az államnak kellett a költségeket teljesíteni. Halász Ferenc a törvényeket azonban minél jobban igyekezett betartani, a későbbi iskolaalapítás tehát azt feltételezi, hogy mégsem sikerült minden tankötelest megnyugtatóan iskoláztatni. Például a Bereg 1879-ben arról számolt be, hogy a Nagy-Lucskához tartozó majorban még 31 tanköteles volt, aki nem részesült a törvényszabta oktatásban.⁵⁶⁰

A legtöbb helyen, ahol a kántorságtól elválasztották a tanítóságot, ott a kántor feladata volt az éneklészetten kívül a lányok oktatását is ellátni. Kabáczy János éneklészként ezt a feladatot már 1874 óta ellátta Nagy-Lucskán, amikor a másik tanítói állomás üresedésben volt, tehát feltételezhető, hogy ilyenkor a kántor látta el ideiglenesen a tanítói teendőket is, tehát jelen esetben a fiúkat is ő tanította. Kabáczyt tartották számon, mint éneklésztanítót

⁵⁵⁹ Bereg 1877/6, 3.

⁵⁶⁰ Bereg 1879/46, 3.

ekkor a településen, ahhoz hogy teljesen elláthassa feladatait, az oktatáshoz segédtanítót fogadott. Kabáczy mellé Petrucz János tanító került, de még mindig szükségük volt segédtanítók alkalmazására a nagy számú tanköteles miatt. A '80-as évek elején nem sikerült olyan segédtanítót fogadni, aki több évet is maradt volna a posztján. 1882 szeptemberében is, amikor már elkezdődött a tanítás, a kért két segédtanítót az egyházmegyei tanfelügyelő máshová nevezte ki, nélkülük viszont nem tudták ellátni a tanítói feladatokat.⁵⁶¹

A fiúk és lányok egymástól elkülönített tanítását tehát a törvények szerint már rég óta tudták teljesíteni a községben (29. §.) és igyekeztek minél több osztályt külön tanítóra bízni, tehát minél osztottabb iskolát fenntartani. Ekkor már 4 osztály működött, az egyikben lányok tanultak az énekléstanító Kabáczy vezetésével, a tanító Petrucz pedig két segédtanítóval három fiúosztályt tanított.

A község bírójának a királyi tanfelügyelőhöz intézett jelentéséből kiderül, hogy a törvény szerinti hiányzások nem voltak jelentve és büntetve az iskolákban. Ennek következtében igen megcsappant az iskolázó diákok száma: 1883-ban „*Április hó, 2-ik felében, ugy május hó 1-ső felében az iskolába járó gyermekeknek átlagos száma naponként Petrusz János tanítónál 18-20, a többi három iskolában 8-10 között váltakozik.*”⁵⁶² A lelkész nem volt hajlandó kiadni a hiányzók listáját a bírónak, ezt ő jelentette feljebbvalójának. Hiába létesült tehát kellő számú intézmény a tankötelesek befogadására, azok nem jártak el az iskolába, így a megfelelő oktatás nem valósulhatott meg.

A közigazgatási bizottság felhívta a püspök figyelmét arra, hogy 1878-ban a minisztérium egyik rendeletében megengedte, hogy a hitközség törvényszerűen rendezze felekezeti iskolájának kérdését. Azóta valóban sikerült az iskola küléletét rendezni, tehát megfelelő iskolaházat állítottak fel és kellően rendezték a tanítói bérezést. Ez a sok áldozat hasztalannak bizonyult, mert a tanítás nem folyt törvényesen, tehát a hiányzásokat nem kezelték megfelelően. Ekkor, 1883 májusában kérték a püspököt, hogy rendezze a kérdéses ügyet.⁵⁶³

Az egyházmegyei tanfelügyelet (a püspök, egyházmegyei tanfelügyelő után a kerületi alesperes konkrét javaslatára) végül a következő intézkedéseket látta megvalósítandónak: mind a négy iskolához megfelelő számú iskolaszéki tagot kell kinevezni, valamint a négy tanítónak meghagyni, hogy a mulasztásokat megfelelően, tehát minden hónap első és 15. napján összeírni és a lelkésznek beterjeszteni kötelesek, a bíró és az iskolaszéki tagok szedjék

⁵⁶¹ KTÁL 151/14/571, 158.

⁵⁶² KTÁL 151/14/1004, 42.

⁵⁶³ Uo., 43.

be a mulasztásért kirótt büntetéseket és végül a helyi lelkésznek kimerítő jelentést kellett tennie a Nagy-lucskai iskola helyzetéről.⁵⁶⁴

Az 1882/83-as tanévben, már négyen tanítottak Nagy-Lucskán az egyházi összeírások szerint, Kabáczy János éneklésztanító mellett Petrusz János és két segédtanító: Pazuchánics György és Pazuchánics Emil. Ez utóbbi azonban csak olyan feltétellel lett alkalmazva, hogy leteszi a vizsgáit a tanév során, ami azonban nem sikerült. Így tehát a 4. tanítói állomás a tanév végén megürült. Oda a helyzetből adódóan szigorúan csak okleveles tanítónak írtak ki concursust, pályázatot.⁵⁶⁵

1883-ban egy frissen végzett 20 éves tanító jelentkezett a nagy-lucskai negyedik tanítói állomásra a püspöknél.⁵⁶⁶ Czapáry Endre oklevele⁵⁶⁷ alapján jeles eredményt (csak német nyelvtanból kapott jó osztályzatot) ért el az Ungvári Királyi Görög Katolikus Képezdében. Czapáry⁵⁶⁸ hamarosan, az új, 1883/84-es tanévre, mint helyettes tanító felvételt is nyert⁵⁶⁹ és a sematizmus alapján még 1899-ben is tanára volt a nagy-lucskai görög katolikus iskolának. 1900. március 1-ével pedig átlépett az állami iskolába, itt a második rendes tanítói posztot kapta meg.⁵⁷⁰

Bár az 1883/84-es tanévre az egyházi hatóságok a törvénytelenégeket igyekeztek megszüntetni, mégis beindult a gépezet az állami oldalról az iskolaalapítás ügyében: az iskolázatlan tankötelesek részére egy újabb oktatási intézményre volt szükség a településen. A plébános intézkedései hatására az alesperes előírásai szerint, a felekezeti iskolákban megalakultak az iskolaszékek, illetve a hiányzások is az előírásoknak megfelelően voltak kezelve, a hiányzók szülei megbüntetve, befolyt összegből pedig a hiányzó felszereléseket, tankönyveket, írószereket vásároltak meg. 1883 decemberre ezen lépések hatására „*a legutóbbi kimutatás szerint a mindennapi tankötelesek közül tényleg 303 gyermek látogatta az iskolát, tehát átlag egy-egy tanítóra 76 gyermek esik, a többieket vagy betegség vagy nyomasztó szegénység akadályozta az iskola látogatásában ...*”⁵⁷¹

1884. június 9-én kelt a miniszter rendelete az állami iskola megalapításáról, mely rendelkezett a községi lakosok adójáról: arról, hogy mivel tartoztak az iskolának; az iskolaszék tagjainak kinevezéséről és egy tanítói és egy tanítónői állomás betöltésének

⁵⁶⁴ Uo., 46. verso.

⁵⁶⁵ KTÁL 151/14/1015, 100.

⁵⁶⁶ Uo., 65.

⁵⁶⁷ Uo., 63.

⁵⁶⁸ Czapáry Endre eddigi tanítói tevékenységéről részletes nyilvántartás található az iskolai törzskönyvben: KTÁL 130/1/3, 86.

⁵⁶⁹ KTÁL 151/14/1015, 134.

⁵⁷⁰ KTÁL 130/1/3, 82.

⁵⁷¹ KTÁL 151/14/1004, 47.

kérdéséről, valamint új iskolaház felépítéséről.⁵⁷² Ekkor tehát két iskolát: egy fiú- és egy leány állami intézményt alapított a miniszter.

t) Szentmiklós

A Munkácsi Püspökség legfiatalabb esperesi központjának (az 1840-es években alakították ki) görög katolikus felekezeti iskoláját már a század elején megalapították, külön tanító és éneklész működött a községben. Az iskolaalapításkor Szentmiklós még a munkácsi esperességhez tartozott.

1865-től Leviczky Miklós volt a felekezeti tanító egészen 1874-ig, ekkor ő Munkácson a községi iskolában vállalt tanítói állomást, majd később vándortanítónak nevezték ki Dunkófalvára. Leviczkyt Fenczik Mihály követte a szentmiklósi felekezeti iskolában; az ő tanításága alatt történtek nagy változások az intézmény beléletében. Fenczik Mihály, mint szolyvai tanító kezdte pályáját az 1860-as évek végén, innen került 1874 után Szentmiklóstra. A felekezeti iskola beszüntetése után éneklészként működött tovább a faluban, még az 1915-ös sematizmusban is éneklészként szerepelt.

Az állami iskola alapítása körüli problémás helyzet 1883-ban alakult ki. Ekkor ugyanis a helyi görög katolikus hitközség levelet írt a királyi tanfelügyelőhöz arról, hogy a hitközségi tagok felekezeti iskolájuk beszüntetését és állami iskola létesítését kérvényezték. Indokaik a következők voltak. *„I-ör A népnevelés áldásaiban mi is részesülni akarunk. Szükségét érezzük annak, hogy szellemileg művelődjünk s ez által anyagi előmenetelünket biztosítsuk. Megakarjuk tanulni az állam nyelvét. A magyar nyelvet birni nem csak azért képezi egyik legfőbb vágyunkat, hogy általa lehetünk egyek más nemzetiségű testvéreinkkel a haza szeretetében, hanem azért is, mert már régóta igen sajnosan tapasztaljuk az állam nyelvében való járatlanságunk káros következményeit. Hazánkban a közigazgatás és igazságszolgáltatás nyelve a magyar. Mi még csak egy kézbesítést sem értünk meg, annak megmagyarázásáért is fizetnünk kell. Anyagi érdekeink a városok lakosaival való érintkezésre utalnak benünket. Ezek jobbára magyarok. Fiaink közül a legtehetségesebbeket neveltetni akarjuk, esetleg mesterségre adjuk. Sem erre sem arra rá nem válnak a magyar nyelv tudása nélkül. Ifjaink jelentékeny részt hadkötelezettségének a honvédségnél tesz eleget. Mennyi gyötrelemtől lennének megmentve e szegény fiúk ha a vezényelést értene! Mily könnyű lenne*

⁵⁷² KTÁL 130/1/1, 228.

előmenetelük! Mennyivel jobban éreznék, hogy a hazának ők éppen olyan gyermekei mint a többiek, hogy e közös édes anya éppen annyit vár tőlök mint a többiektől.

2-or Fennálló felekezeti népiskolánk fentebbi pontban kifejezett kívánalmainknak megfelelni teljesen képtelenek bizonyult. A törvény kellékeinek megfelelő népiskola fentartására mi az állam segélye nélkül nem érezzük magunkat képeseknek. Felekezeti iskolánk főhatósága, a püspöki kormány határ időt kért, melynek lefolyta alatt a népnevelés igényeinek megfelelővé teszi intézetünket. Az idő lejárt, de semmi sem történt. Gyermekeink úgy nőnek, mint a tűzfa.

3-or. Szent-Miklós a Munkácsról Vereczkére vezető országuton fekszik. Népes Község 12-16 apróbb község központja esperes kerületi székhely. A nemzeti közművelődés szempontjából tehát fontos positio méltó arra, hogy benne egy állami népiskola terjessze a világosság sugarait.

4-er. A felálitandó állami népiskola fentartási költségeinek fedezéséhez az 5 %-os pótdó fizetésével készséggel hozzá járulunk.

5-ör. Annaira szükségét érezzük annak, hogy községünkben állami népiskola állittassék fel, hogy a siker biztosítása czéljából készek vagyunk felekezeti iskolánk épületét kertestül együtt az állami iskola befogadására felajánlani.⁵⁷³ A hitközség tagjai azt szabták feltételnek, hogy a tanító görög katolikus felekezetű legyen, aki a kántori teendőket is elláthatja.

A püspökség számára készült nyilatkozatból az derül ki, hogy a tanfelügyelőnek írt levelet csak négy-öt fő írta, valójában a hitközség zöme nem volt hajlandó lemondani felekezeti iskolájáról. Szerintük az egykori kántor, a mostani vándortanító Leviczky bujtogatta a népet, hogy államivá alakítsák az iskolájukat, ők azonban elégedettek ő seiktől örökölt iskolájukkal.⁵⁷⁴

Hogyan látta a helyi egyházi szervezet a szentmiklósi oktatás helyzetét? Hogyan viszonyult az állami tanfelügyelet munkájához? A helyi lelkész szerint már régóta igény volt a lakosok között arra, hogy a gyermekeket jó oktatásban részesítsék, ez meg is történt a községben évtizedeken keresztül. Nem volt gond a hiányzásokkal, mert a büntetések félelme miatt a szülők elküldték gyermekeiket az iskolába, a polgári hatóságok követeléseinek eleget téve. „Másként alakultak a viszonyok, a mióta megalakult az állami tanfelügyelői intézmény, melynek hazai törvényeinek rendelkezése szerint hivatása ő rködni, hogy a különböző hitfelekezetek és községek alakítsanak és fentartsanak oly iskolákat, milyeneket az államtörvények szerint alakítaniok és fentartaniok kell; hol hiányokat tapasztalnak, azokat illető hatóságaik előtt felderítsék; a törvények megtartását szorgalmazzák és ott, hol a

⁵⁷³ KTÁL 151/14/799, 9.

⁵⁷⁴ Uo., 2.

községek vagy felekezetek képtelenek iskoláikat törvény szerint berendezni, törekedjenek állami iskolákat szervezni, melyet azután az ő közvetlen felügyeletök alá jutnának.

Köztudomásu dolog, hogy Bereg megye hitfelekezetünkbeli községeiben az állami tanfelügyelő részére igen sok munka jutott ki. Mert szomorodottan kell bevallanunk, hogy egy pár község kivételével a többi iskola a törvény követelményének meg nem felel. Hozzá is látott az állami tanfelügyelőség dicsérendő buzgalommal hivatása teljesítéséhez, alapított is több községben állami iskolákat, de ha azok során végig tekintünk, majdnem valamennyiben ott, hol a felekezeti iskolák is elég jó karban megvoltak és hol azokat egy kis jóakaró támogatás mellett virágzóakáá lehetett volna tenni. – A fere esőbb községek nagyobb részében pedig pang az iskolaügy, miként eddig is pangott és, merem állítani, hogy ezután is pangni fog, ha a viszonyok így maradnak: mert az e. megyei kormány pénzbeli támogatás nélkül képtelen lesz azon számos községben az országos törvények által követelt iskolákat berendezni, az állami tanfelügyelőség pedig a könnyebb végét fogta és csak azon asztalhoz ült, a hol már volt étel feltálalva.

Igy történt, hogy a szentmiklósi mondhatni virágzó iskolára is kivetette figyelmét, mert az nagyobb község, közel fekszik a városhoz és országut mentén van, - és megindult a mozgalom az iskola elállamosítására.”⁵⁷⁵ Szabó Cyril, ideiglenes lelkész szerint a helyi polgári hatóságok ezután már nem hajtották be megfelelően a hitfelekezeti iskola tanítójának fizetését; a nép pedig nem ragaszkodott a fizetséghez, így a tanító ellátás nélkül maradt. A helyi lelkész felvázolta az állami iskola alapításához szükséges további lépéseket is: A mulasztókat nem figyelmeztették a polgári hivatalnokok, így egyre nagyobb lett a mulasztás is. A közvetlen hatóságok állami iskolát akartak, ezért nem avatkoztak immár bele a hitfelekezeti iskola beléletébe, nem segítették a továbbiakban is a működését.

A királyi tanfelügyelő természetesen nem találta rendben az iskolát. „Ekkor látott hozzá a helyben lakó Leviczki Miklós állami vándor tanító, mint valami titkos intésre, a nép között azon működéséhez, melyről Nagyságod [ti. a főesperes] itt időzése alkalmával vett tudomást a néptől jelenlétemben; ekkor lépett fel panaszával az állami tanfelügyelő is, melynek folytán e. megyei kormányunk is figyelmessé lett ez iskola ügyére.”⁵⁷⁶

Az egyház részéről a folyamat akkor kezdődött el Szabó Cyril véleménye szerint, amikor az egyházmegyei tanfelügyelő, Homicskó Miklós 1881-ben a községben megvizsgálta az oktatás helyzetét, és új, jobb tanítót ígért a lakóknak, (ekkor Fenczik Mihály volt a tanító) akinek a fizetését 100-ról 120 forintra kellett növeljék és ki kellett bővítsék az iskolaépületet.

⁵⁷⁵ Uo., 3-4.

⁵⁷⁶ Uo., 4.

Az egyik következménye ennek a látogatásnak az lett, hogy a „*nép egy része öntudatra ébredt, jobban kezdett iskolája iránt érdeklődni, több gyermek szorgalmasabban kezdte látogatni az iskolát, a tanító is rendesebben kezdte kapni fizetését és megtörtént a csoda, hogy az ezelőtti rossz tanító jó tanítóná lett, mert a lefolyt két évben a község értelmesebb tagjai megvoltak elégedve az iskolával, meg volt elégedve az állami iskolalátogató Tek. Lehoczky Tivadar is ...*”⁵⁷⁷

A lelkész szerint a korábbi felekezeti tanító, Lehoczky viszont a saját javára próbálta felhasználni a helyzetet, amikor az egyházmegyei tanfelügyelő ígérletét nem váltotta be, vagyis nem kaptak új tanítót a görög katolikus iskolába. Az állami tanfelügyelőnek ebben nem volt szerepe a lelkész szerint, levelében kiemelte, hogy Lehoczki Miklós és társai „*eltántoritottak néhány községi tagot azon kérvény aláírására, melyet az állami tanfelügyelő is visszautasított ...*”⁵⁷⁸ A helyzet megint az lett, hogy a tanító nem kapta meg rendesen a fizetését, és senki nem tudott neki segíteni abban, hogy hozzájusson törvényes juttatásaihoz. A község tehát két részre volt szakadva, a Lehoczki által felbujtottak tovább küzdöttek Fenczik tanító ellen.

A megoldás az lehetett volna, hogy a tanító a nép előtt bebizonyítja képességeit, vagy másik tanítót neveznek ki. „*Másrészről pedig ha intézkednék, hogy felekezeti iskoláink is oly támogatásban részesülnének a polgári hatóságok részéről, úgy a tanítói fizetésre nézve mint a látogatásra, mint az ugy nevezett állami iskolák, és ne legyen joga iskoláinkat bárkinek államellenes eszméket terjesztő fészkeknek nevezni...*”⁵⁷⁹ – folytatta levelét a megoldásokról a lelkész. Majd egy szokatlan ötlettel állt elő a főesperes felé: „*volna kegyes e.m. kormányunknak ajánlani, hogy az összes e.megyénkben levő iskoláink szervezési és felügyeleti jogát adná át az államnak, illetőleg kérelmezze az államkormányt, szervezzen valamennyi községünkben bölcs belátása szerinti állami iskolákat, meghagyván nekünk benne a törvényt szabta vallásoktatást.*”⁵⁸⁰

Indokaiban kifejtette, hogy, a szegénység és elhagyatottság miatt önerőből képtelenek iskoláikat a kor és a törvény igényei szerint működtetni, valamint olyan oldalról kapnak támadást, ahonnan végképp nem várnák. Ezenkívül szerinte a többi felekezet nagy léptekkel halad a közművelődés során, míg a görög katolikus stagnál. Mivel ezen esetben két rossz közül kell választani, talán jobb, ha a kisebbet választják, vagyis az állami oktatást. A görög

⁵⁷⁷ Uo., 4. verso.

⁵⁷⁸ Uo., 5.

⁵⁷⁹ Uo., 5. verso.

⁵⁸⁰ Uo.

katolikus fiataloknak különben sincs lehetőségük magasabb szintű felekezeti iskolában folytatni tanulmányaikat.

Az állami beavatkozás eddigi lépéseit így fogalmazta meg Szabó: *„Alsóbb népiskoláink – az ugynevezett falusi iskoláink közül is egy nagy rész szemünk láttára elállamosított, vagy rendeztetett mellettök állami iskolák, a mi azelőtt talán virágzó iskoláink pedig pangásra jutottak, és én meg vagyok róla győződve, hogy Szentmiklóson is és más hasonló helyeken, hol csak az állami tanfelügyelők jónak látják, állami iskolák lesznek minden tehetetlen erőködésünk daczára, és maradnak részünkre az oly elvonult apró községek, melyekre az állami tanfelügyelők figyelmöket nem fordítják, de melyekért bennünket folyamatosan a kormány előtt az országgyűlésen és a sajtóban szidalmazni fognak, hogy hanyagságunk – sőt talán rosszakaraunk miatt nem emeljük az iskolákat, a törvényszabta színvonalra; pedig az egésznek sem rosszakarat sem hanyagság sem más tőlünk függő ok nem oka, hanem községeink elszórtsága, kicsiny volta és szegénységünk, mely okok miatt csak a jóakaró államkormány segíthet rajtunk.”*⁵⁸¹ Mindkét esetben - az állami és a felekezeti iskolákban is - ugyanazokat a tantárgyakat kellett tanítani, a hit- és erkölctant pedig mindenhol a helyi lelkész tanította. Az állam nem akart vallástalan állampolgárokat nevelni, tehát azokat a tanítókat, akik vallásos oktatásbeli kötelességéről megfélekedtek, eltávolították helyükről. Történtek ilyen jellegű esetek, mint például a hrabonicza-szinyáki állami vándortanító vagy a szolyvai tanító esetében, de korábban már Leviczkit is szigorúan megróttá a királyi tanfelügyelő.⁵⁸²

A helyzetet a főesperes Deskó János személyesen vizsgálta meg, beszélt az egyházközség tagjaival és erről jelentést tett a püspöknek.⁵⁸³

Szentmiklóson az állami fiúiskola 1884-ben, a leányiskola 1885-ben alakult meg.⁵⁸⁴ Az iskolák létesítésével előtérbe került a helyi görög katolikus felekezeti elemi népiskola bezűntetésének és az iskolaépület átadásának kérdése. A közigazgatási bizottság elnöke, tehát a főispán 1885 nyarán kérte a püspököt, hogy mivel a hitközség tagjai úgy nyilatkoztak, hogy iskolájukat bezűntetik és átadják az iskolaépületet az állam használatába, ezt a nyilatkozatukat erősítse meg és egyezzen bele. A közigazgatási bizottság magára vonatkozóan a következőket tartotta fontosnak megígérni: *„az állami tanító gör. kath. vallásu legyen s kántori teendőket is teljesithessen, a gör. kath. felekezeti tankötelesek tandíjmentességet élvezzenek, a ruthén anyanyelv, illetőleg írás-olvasás taníttassék s a gör. kath. munkaképtelen*

⁵⁸¹ Uo., 6.

⁵⁸² Uo., 6 verso.

⁵⁸³ Uo., 7.

⁵⁸⁴ HALÁSZ, i.m., 72.

*éneklésztanító nyugdíjaztassék.*⁵⁸⁵ A hitközség tagjai a főispán levelét követően egy gyűlésen kinyilvánították véleményüket, hogy nem akarják az iskolát megszüntetni és átadni az államnak. Ha nem megfelelő a tanítójuk, főként a magyar nyelv tanítását illetően, készek új tanítót hozni.⁵⁸⁶ A főesperes véleménye szerint a felekezeti és állami iskolák megférhetnének egymás mellett, törvényesen tudnának működni, ha nem lennének néhányan, akik a tanítói fizetés ellen buzdítanak a többieket, ezzel a felekezeti iskola megszüntetését segítve elő.⁵⁸⁷ A püspök 1885 augusztusában arról értesítette a főispánt, hogy a hitközség és a főesperes véleményét szem előtt tartva, a helyiek fenntartani és fejleszteni akarják felekezeti iskolájukat, tehát nem szüntetik be és nem is adják át az iskolaépületet, valamint Fenczik Mihályt elhelyezik tanítói helyéről.⁵⁸⁸ A sematizmusok szerint ez az elhelyezés nem történt meg, mert Fenczik továbbra is Szentmiklóson maradt, az 1885/86-os tanévben még mint éneklésztanító, az 1887/88-as évkönyvben és a későbbiekben is már csak mint éneklész szerepelt. Tehát a felekezeti iskola az 1880-as évek végére megszűnt és a régi kántortanító megmaradt a községben éneklésként.

u) Kövesd

A felvidéki járás egyik községe, 8-900 fős lakossággal. Görög katolikus egyházkerületi szempontból a beregszászi esperesi kerülethez tartozott. Lehoczky szerint a kövesdi görög katolikus hitközség a falucskai lelkészséghez tartozott, de a lelkész Kövesden lakott, mert tágas volt a paplak.⁵⁸⁹

Az 1841-es egyházmegyei sematizmus jegyezte fel először a kövesdi éneklésztanítóságot, Johannes Chalusz tanítóval. A forradalom után Nicolaus Szmerekovszky volt hosszabb ideig a kántortanító, majd 1865-ben már Hadzsega János tanítóskodott itt, egészen 1876-ig, 1878-ban Koroly Bazil, 1881-ben Loszkovich Bazil, 1882-től Csehily Bazil volt a tanító. Az idősebb Csehily Bazil éneklész lett 1886-ig, mivel 1876 után kettéválasztották a kántorságot és a tanítóságot. A fiatalabb Csehily 1887-től újra egyedül látta el a kántortanítóságot 1891-ig.

A falu nevét az 1880-as években Beregkövesdre változtatták. 1885-ben magyar nyelvű állami elemi iskolát állított fel a miniszter, rendelete alapján a tanítónak 300 forint évi fizetést,

⁵⁸⁵ KTÁL 151/14/1656, 1.

⁵⁸⁶ Uo., 4.

⁵⁸⁷ Uo., 5.

⁵⁸⁸ Uo., 3.

⁵⁸⁹ LEHOCZKY, *i.m.*, III/1, 375-377.

100 forint pótlékot és természetbeni lakást rendszeresített illetményekkel. A miniszter a tanfelügyelő kötelességévé tette, hogy megfelelő helyiséget béreljen az iskola számára.⁵⁹⁰

Az 1908-ban készített iskolai törzskönyv szerint Beregkövesden több mint 1.000 fő volt a lakosság lélekszáma, melyből kb. 900 rutén nemzetiségű, néhányan németek és magyarok voltak; felekezeti megoszlás alapján pedig 700 görög katolikus és kb. 300 izraelita lakosból állt a település. A faluban 182 mindennapi tanköteles élt, ez a szám sok egy tanító számára, bár 1885-ben már volt külön tanító a fiúknak és külön kántortanító a lányoknak. A felekezeti iskola két tanteremmel megmaradt, nem szüntette be tevékenységét az állami iskola létesítésének hatására, alapterülete 70 m²-es volt.⁵⁹¹

A két iskola között annyi összetűzés volt, hogy a lelkésznek kellett az egyházi oktatást végeznie az állami iskolában, és ezt a II. és III. osztályokban magyar nyelven kellett volna tennie. A királyi tanfelügyelő 1887-ben a magyar nyelv használatára szólította fel a helyi lelkészt,⁵⁹² a paróchus pedig a püspöknek írt levelében arról számolt be, hogy a II. és III. osztályos fiúk nem értenek és nem is beszélnek magyarul. Szorult helyzetében a püspöktől kért tanácsot.⁵⁹³

Az 1886/87-es tanévben a felekezeti iskola orosz-magyar tannyelvű volt, három osztállyal rendelkezett, saját épülettel bírt, melyben egy tanterem volt, mellette volt még egy tanítói lakszoba és egy gazdasági épület, a faiskola helyén templomot építettek és máshová költöztették a faiskolát. Tornaterem, méhészet nem, de vasárnapi ismétlőiskola volt a községben. A helyettes tanítóságot Csehily Bazil töltötte be ekkor, aki 1861-ben született, képesített és alkalmas tanítónak találták. Fizetése 44 forint volt, amit a hitközségtől kapott rendszeresen. Az általa tanított tantárgyak: 1. hittan, 2. Biblia, 3. beszédértelem gyakorlat, 4. olvasás, írás, 5. számtan, 6. orosz, magyar nyelv, 7. földrajz, 8. természetrajz, 9. ének és 10. testgyakorlat. 16 fiú és 25 leány mindennapos tanköteles volt a településen, mind görög szertartásúak. A névjegyzék szerint minden tanköteles eljárt az iskolába, eredményük alapján: 4 fő jeles eredményű, tíz jó, 27 közepes volt. Ebben a tanévben is és az előzőben is 41 fő volt az iskolába járók száma. Az ismétlők az állami iskolában nyertek oktatást. Hiányt szenvedett az iskola felszerelésben és tankönyvekben és rossz volt a kályha.⁵⁹⁴

⁵⁹⁰ KTÁL 130/1/1, 238.

⁵⁹¹ KTÁL 130/1/1, 32-45.

⁵⁹² KTÁL 151/14/2453, 45.

⁵⁹³ Uo., 50.

⁵⁹⁴ KTÁL 151/14/2028, 9.

v) Kajdanó

A bubuliskai esperesi kerületbe, és a munkácsi járásba tartozó község vegyes ruszin és magyar lakosságú volt a korszakban. Lehoczky Tivadar szerint 1870-ben több mint 1.200 fős lakossággal bírt. A reformátusok 230, a görög katolikusok 780 főt számoltak. A híres helytörténész könyvében már 1816-ban tanítóról számolt be, akit Mágócsi Gáspárnak hívtak⁵⁹⁵ és minden bizonnyal a reformátusok tanítója volt; a görög katolikus sematizmus először csak 1841-ben említ kántortanítót a községben. Georgius Kutasy az 1848-49-es szabadságharc előtti évben még a falu tanítója volt, a következő (1856-os) sematizmusban Georgius Sváb neve szerepelt énekléstanítóként 1878-ig, ezt követően már csupán mint kántor, mellette Biczko János, majd Jaczin Mihály volt tanítóként bejegyezve. Az 1880-as években több kántortanító váltotta egymást a községben.

Az állami elemi vegyes iskola felállítására 1885-ben került sor, de mellette megmaradt a görög katolikus iskola is. Az állami iskola a többi felekezet tanköteleseit fogadta be, hiszen több izraelita és néhány római katolikus család is élt a községben a két korábban említett, jelentős számú felekezet mellett.⁵⁹⁶

Kajdanón a lakosság nagy száma miatt indokolt volt egy újabb iskola felállítása, és mivel a többi felekezet nem tudott fenntartani önálló iskolát (református, római katolikus, izraelita), ezért ezek állami iskola létesítését kérték. Az államnak nem volt érdeke, hogy a görög katolikus iskola beszüntesse működését.

Az iskola beindulása után két évvel, 1887-ben a helyi paróchus arról számolt be a kerületi esperesnek, hogy olyan felekezeti oktatója van, aki színvonalban megfelel az állami iskola által állított versenynek. Ez a tanító Orosz Mihály volt, a lelkész, vagyis az iskola igazgatója tehát nagyon meg volt vele elégedve.

Orosz Mihály egyik leveléből kitűnik, hogy az 1886/87-es tanévtől kezdve két évet működött Kajdanón; a lakosokkal kölcsönösen megszerették egymást. 1886. szeptember 4-én, mivel a felekezeti iskola épülete nem felelt meg az előírásoknak - alacsonyabb volt a kelleténél -, az iskola beszüntette működését, a gyerekeket az állami iskolába kényszerítették. A hívek elhatározták, hogy új iskolát építenek, amely egy év alatt meg is történt. A tanító korábban kérvényezte, hogy az alacsony járandóságok miatt helyezték át Dubrókára, de mivel Kajdanón a hívek nagyon megszerették, ezért 1887-ben ott maradásért folyamodott.⁵⁹⁷

⁵⁹⁵ LEHOCZKY, *i.m.*, III/1, 329-330.

⁵⁹⁶ KTÁL 130/1/3, 60-68.

⁵⁹⁷ KTÁL 151/14/2606, 75.

Természetesen az egyházmegyei hatóság jóváhagyta kérelmét, hiszen meg voltak elégedve működésével; így még az 1890/91-es tanévben is ő volt a községben a kántortanító.

z) Mezőkaszony

Lehoczky Tivadar szerint már a korábbi századokban is jelentős helység, 'oppidum' volt Mezőkaszony; már 1600-ban rendszeres iskolával bírt a többnyire helvét hitvallású lakosság. A XIX. század második felében járási központ. Többségében református és valamennyi római katolikus család is élt a településen, Lehoczky szerint a görög katolikus hívek száma 20 körül volt, ők a gorondi paróchiához tartoztak. A település lakosainak száma ekkor 1.600 fő körüli volt.⁵⁹⁸

Mezőkaszonyban 1872-ben községi iskolát állítottak fel, iskolaalapul 2.000 forintot adott össze a község lakossága. 1884 novemberében a helyi képviselőtestületi gyűlés azt a határozatot hozta, hogy állami iskolát állítanak fel.⁵⁹⁹ Halász Ferenc 1887-ben készült kimutatásai szerint a fiúiskola már az 1884/85-ös tanévben megnyílt, majd a következő iskolai évben az állami leányiskola is.⁶⁰⁰

2. Állami vándortanítóságok

Az északi hegyvidék völgyeinek kis falvaiban más oktatási gondokkal, feltételekkel, kihívásokkal kellett megküzdeni, mint a megye többi területein. Ezeken a településeken a tanfelügyelő az állami alapítású és fenntartású vándortanítói állomások segítségével próbálta normalizálni a helyzetet. A törvény lehetővé tette, hogy ahol a nagy távolság miatt nem lehet két községet oktatási szempontból összevonni, mert a gyermekek nem tudnak naponta átjárni, ott 'ambulans', vagyis 'járó-kelő' tanítót alkalmazzanak. (47.§)

A beregi verchovinán élő nép számára tehát egy hathatósabb módszert kívánt a tanfelügyelő megvalósítani. A kis falvaknak volt ugyan valamiféle iskolája, csak a tanító nem volt képzett és fizetést is alig kapott. Halász Ferenc királyi tanfelügyelő a törvényben (47.§) említett ambuláns tanítók alkalmazásával próbálta megoldani a hegyvidéki községek oktatását. (A törvény betűje a tanyák közötti vándortanítókról szól.)

⁵⁹⁸ LEHOCZKY, *i.m.*, III/1, 332-341.

⁵⁹⁹ Bereg 1885/1, 3.

⁶⁰⁰ HALÁSZ, *i.m.*, 72.

Halász már tanfelügyelősége elején, 1878-ban a közigazgatási bizottság elé terjesztette ún. vándortanítóságok felállításának tervét. Ez azt jelentette, hogy néhány egymáshoz közeli faluban, ahol a tanítás el volt hanyagolva, kis létszámú volt az iskola és nem volt remény arra, hogy képzett tanítót alkalmazzanak; az állam két-három napra oda küldött egy vándortanítót, aki a helybeli tanító munkáját segítette. Halász e tanítók feladatát így határozta meg: *„az alkalmazásban levő tanítókat a szükséges ismeretekre oktatni, a tanításba bevezetni, s e mellett hetenként bizonyos meghatározott helyen és napokon a tanköteleseket tanítani. Az oktatásnál a magyar nyelv tanítására kellő gond fordíttatnék. Ily amblans, szakképzett tanítók alkalmazása által, aránylag csekély költség mellett, a verchovinai nevelésügy lendületet nyerend.”*⁶⁰¹

A tanfelügyelő a beregi területen hét ilyen völgyben látta szükségesnek vándortanítóság felállítását: a viznicei, dunkófalvi, ploszkói, zsdenyovai, volóci, laturkai és duszinai völgyekben. Próbaképpen a dunkófalvi völgyet választották ki, ahol a tanítási helyek Koczkaszállás, Dunkófalva és Dubina. Koczkaszállásra a zimbrillovai gyerekeknek, Dunkófalvára pedig a csabinaiaknak is át kellett járniuk az iskolába. Így öt község, összesen 123 tanköteles oktatása lett megoldva; három izraelita tanuló (német anyanyelvű) kivételével mindenki rutén volt. A tanító szállásáról is gondoskodott a tanfelügyelő: Szentmiklóstra el tudott jutni mindhárom tanítási helyről, mert 10 km-es távolságon belül voltak. A tanító fizetését a törvény 400 forintban határozta meg, illetve több egyéb juttatást is kapott, ezenkívül Halász intézkedett az iskolaépületek rendbetételéről.⁶⁰²

A tanfelügyelő utalt arra, hogy az eredeti tervek nem voltak megvalósíthatóak, mert túl sok helyre kellett mennie a vándortanítónak, tehát később módosított a tanrenden, ezután már csak két-két község tartozott a vándortanítóságokhoz.

a) Dunkófalvi vándortanítóság (1879)

Dunkófalva a szentmiklósi esperesi kerület és állami közigazgatás szempontjából a munkácsi járás egyik községe volt. Korábban itt működött görög katolikus felekezeti iskola, bizonyíthatóan már az 1840-es években. (Az 1839-es sematizmusban még a munkácsi esperesi kerületbe tartozó településhez nem volt jelezve iskola, az 1841-esben pedig már

⁶⁰¹ HALÁSZ, *i.m.*, 68.

⁶⁰² Uo., 68-69.

Lazürj Theodorus volt a tanító, aki az 1841/42-es tanév táblás értesítvénye szerint ekkor másfél éve tanított.⁶⁰³)

Az első vándortanítóságot tehát itt, a dunkófalvi völgyben állították fel. A tanfelügyelő javaslatára a minisztérium már 1878 novemberben rendeletet adott ki a vándortanítóság felállításáról.⁶⁰⁴ A görög katolikus szentszék az egyházmegyei tanfelügyelő javaslatára elfogadta a közigazgatási bizottság ajánlatát, azzal a feltétellel, hogy a tanító görög katolikus legyen. A vándortanítóság aktív együttműködést jelentett az egyházi és az állami oktatási szervek között. Az államnak szüksége volt az iskolaépületekre, cserébe képzett oktatót küldött heti két alkalommal az iskolába. A szentszék elfogadta a feltételeket és kötelezte tanítóit, hogy pontosan jelenjenek meg a vándortanító tanítási alkalmain, használják ki ezt a lehetőséget képzésükre.⁶⁰⁵

A tanítás az 1879/80-as tanévben indult meg, a vándortanítói állomásra Leviczky Miklós munkácsi községi iskolai tanítót nevezték ki ideiglenes minőségben.⁶⁰⁶ A tanítás eredményéről már a tanév végén, 1880. július 11-i számában beszámolt a Bereg: „*A gyermekek igen szép és feltűnő haladást mutattak fel a magyarnyelvben. – Szép, tiszta kiejtéssel adtak feleletet a tett kérdésekre.*”⁶⁰⁷ A következő tanév végén pedig Lehoczkyt 100 forint jutalomban részesítette a minisztérium a magyar nyelv tanításában elért érdemiért.⁶⁰⁸

b) Ploszkó-olenyovai vándortanítóság (1880)

A polenai völgyben⁶⁰⁹ felállítandó vándortanítóság is a tervezettek között szerepelt, aminek a megszervezése az 1880/81-es tanévben valósult meg. Ploszkó a vereckei szolgabírói járás és a szolyvai esperesi kerület egyik községe. A kevesebb, mint 50 házból álló település hasonló nagyságú, mint filiája: Olenyova; mindkét község ásványvízforrásban gazdag.⁶¹⁰

Ploszkón már az 1840-es években biztosan volt görög katolikus iskola, a sematizmusok ekkor Kalabiska Jánost említik éneklésztanítóként, majd az '50-es években Teszlovics János vette át az állomást, akit fia váltott és ellene emelt kifogást a '80-as években Halász, mert véleménye szerint nem volt képes magyarul tanítani, annak ellenére, hogy volt

⁶⁰³ KTÁL 151/9/976, 14.

⁶⁰⁴ KTÁL 130/1/1, 232.

⁶⁰⁵ KTÁL 151/14/995, 14.

⁶⁰⁶ Bereg, 1879/32, 3-4. Leviczky Miklós 1865-től 1874-ig Szentmiklóson volt görög katolikus felekezeti tanító, utána munkácsi községi tanító, majd dunkófalvi vándortanító.

⁶⁰⁷ Bereg, 1880/28, 4.

⁶⁰⁸ Bereg, 1881/40, 2-3.

⁶⁰⁹ Halász Ferenc ploszkói völgynek, míg Lehoczky Tivadar polenai völgynek említi.

⁶¹⁰ Olenyováról ld.: LEHOCZKY, *i.m.*, III/2, 640-641., Ploszkóról: *uo.*: 652-653.

oklevele.⁶¹¹ Teszlovics még az 1885/86-os tanévben is tanító, akit az 1887/88-as iskolai évben Hodinecz Mihály követett, aki egészen a század végéig a posztján maradt.

Teszlovics János görög katolikus tanító mellé az állami tanfelügyelő vándortanítót nevezett ki, aki Polena, Ploszko és Izvor községek, valamint az iskolailag ezekhez csatolt községek tanköteleseinek és tanítóinak oktatásáért volt felelős 1880-tól. Az állami vándortanító éves fizetése 500 forintra rúgott.⁶¹² Az 500 forintos éves fizetés: 300 forint készpénzből, 50 forint személyes illetékből, 100 forintnyi lakbérből és 50 forint úti általányból tevődött össze.⁶¹³ A miniszter 1880. szeptember 4-i rendeletével létesítette az állomást.

Halász tíz éves munkájáról szóló könyve szerint 1886-ban e vándortanítóság már csak Ploszkóra és Olenyovára terjedt ki, itt is az ésszerűség vezethetett ahhoz a döntéshez, miszerint elég két községbe eljárnia a vándortanítónak.

Az egyházi tanfelügyelet levelezéséből kiderül, hogy 1883-ban gond volt az iskolázottak hit- és erkölcsstan tanításával, ami egyébként a helyi paróchus kötelessége volt. Ezt itt is, mint általában ahol ez gondot jelentett, a megyei közigazgatási bizottság jelentette a püspöknek,⁶¹⁴ hogy lelkészei nem tesznek eleget kötelességüknek és nem oktatják az állami iskolába járó görög katolikus tanköteleseket hit- és erkölcsstanra. A püspök intézkedett ez ügyben, eszerint révén utasította a lelkészeket kötelességük betartására.⁶¹⁵

Teszlovics János, aki egyébként ideiglenes helyettes éneklésztanító minőségben volt alkalmazva, együttműködött az állami vándortanítóval, de 1884-ben gond merült fel vele kapcsolatban, mert nem viselkedett erkölcsileg megfelelően, és a tanításban sem állta meg a helyét. Gebé Tivadar, az egyházmegyei tanfelügyelő ezért azt kérte a püspöktől, hogy intse meg, mert különben el kell bocsátani.⁶¹⁶ A helyzet lényegében nem változott és a Teszlovics szerint ellene felhozott igazságtalan vádak 1887 májusában a posztjáról való lemondásra kényszerítették.⁶¹⁷ A lelkész másként látta a helyzetet, szerinte a tanító a fegyelmi eljárás elől menekülve mondott le, hiszen erkölcsileg sem állta meg a helyét, részegeskedett, ezért vele is

⁶¹¹ Korábban, amikor Halász a magyar nyelv tanításával kapcsolatban értesítette a püspököt, hogy 5 kategóriába sorolta a tanítóit, akik nem vagy alig tudtak magyarul, akkor a ploszkói tanító a 4. kategóriába tartozott, akinek volt oklevele, de nem tudott magyarul tanítani. Így indokolt volt mellé vándortanítót helyezni.

⁶¹² Bereg 1880/40, 4.

⁶¹³ KTÁL 130/1/1, 233. Az iskolaalapító rendelet másolata.

⁶¹⁴ KTÁL 151/14/1004, 91.

⁶¹⁵ Uo., 90.

⁶¹⁶ KTÁL 151/14/1462, 16.

⁶¹⁷ KTÁL 151/14/2606, 48.

szembekerült. A nép a tanító viselkedése miatt megtagadta munkabérének kifizetését, továbbá ezért kérték más állomásra való áthelyezését.⁶¹⁸

Teszlovicsot Volócra helyezték ideiglenes tanítónak, majd az 1890/91-es tanévben már Szolocsinán tanított az évtized végéig.

Az állami vándortanítóságba a királyi tanfelügyelő 1884. december 18-i dátummal Lehoczky Cyrill hajdúböszörményi tanítót nevezte ki.⁶¹⁹ Az 1908-ban írt iskolai törzskönyv szerint az állomás betöltésének egyik feltétele az volt, hogy a tanító görög katolikus legyen.⁶²⁰

c) Kelemenfalvi vándortanítóság⁶²¹

A Bereg című hetilap egyik 1879-es beszámolója szerint a nemrég alapított kelemenfalvi állami népiskolai tanítói állomást vándortanítói állomássá alakították át. A tanító Kelemenfalva mellett még Hátmegre járt át, mindkét helyen heti két-két napot tanított. Ez volt a megye harmadik vándortanítói állomása.⁶²²

A krajnyai esperesi kerületbe tartozó Hátmeg anyaegyház és mellette Kelemenfalva, valamint Szundákfalva filiáknak volt egy közös görög katolikus iskolája Hátmegen.⁶²³ A sematizmus már az 1840-es években jelzi, hogy éneklésztanító működött itt, bár iskola még nem volt. Meskó Bazil az 1859-es sematizmus szerint egyedül, utána egy segédtanítóval, Meskó Andrással működött a faluban, s ekkora már rendszeres iskolája lett a községnek. Ők ketten voltak 1872-ig, ekkor Manajló Bazil lett a kántortanító 1883-ig, akit Kövér Bazil követett 1895-ig. Az 1895/96-os tanévről szóló egyházmegyei sematizmusban Kövér neve mellett már az állami iskolai tanító megnevezés szerepel.

A kerületi esperesek jelentése szerint azonban az 1840-es években nem volt egy iskola sem a kerületben (rendszeres iskola). 1847-ben próbálták a tanfelügyelők elérni, hogy az uradalom tulajdonosa állítson fel iskolaépületeket és a nagyobb községekben, mint Hátmegen, ahol a kántornak mindennapi elfoglaltsága van, ott külön tanítót alkalmazzanak.⁶²⁴ Ekkor terveket készítettek az iskolák felállításáról, a püspök espereseit, azok megvalósítására

⁶¹⁸ Uo., 49-50.

⁶¹⁹ KTÁL 151/14/1462, 118.

⁶²⁰ KTÁL 130/1/1, 106.

⁶²¹ Halász Ferenc könyvében ezt jelzi első vándortanítói helynek, vö.: HALÁSZ, *i.m.*, 73., de máshol arról írt, hogy a dunkófalvi az első és ez a 3. ilyen vö.: uo., 70. Ez annak köszönhető, hogy az iskola először állami iskola, majd később alakították át vándortanítósággá.

⁶²² Bereg, 1879/45, 3.

⁶²³ Lehoczky Tivadar szerint 1861-ben vált ketté Dubi és Hátmeg, vö.: LEHOCZKY, *i.m.*, III/1, 286.

⁶²⁴ KTÁL 10/3/1026, 1.

kérte.⁶²⁵ Az 1858-as kerületi táblás értesítvény szerint a 85 éves Meskó Bazil 55 éve tanított, négy órán át: katekizmust és bibliai történeteket.⁶²⁶

Az 1858/59-es tanévről készült értesítvény már Meskó Andrászt jelzi segédtanítónak, aki kilenc éve tanító és 35 éves. Ő is négy órában rutén nyelvet, katekizmust és bibliai történeteket tanított.⁶²⁷ Még az 1872-es sematizmusban is szerepel Meskó Bazil, aki 99 éves lehetett ekkor és Meskó András segédtanítója tanított helyette, vagy valószínűbb, hogy az öreg Meskó meghalt és közben fia vette át a tanítóságot.

Az 1879/80-as tanévben az iskolakötelesek névsora 161 főt tartalmazott Hátmegben, 23 főt Kelemenfalván és 14-et Szundákfalván.⁶²⁸ A hátmegi görög katolikus iskola nem szűnt meg a kelemenfalvi állami iskola létesítésével. Az állami iskolát az 1881/82-es tanévben állami vándortanítói állomássá alakították át és Hátmeg is csatlakozott hozzá. Az állami iskolában a hitoktatás a hátmegi lelkész feladata volt, aki - amint a királyi tanfelügyelő püspöknek írt leveléből megtudjuk -, ezt nem teljesítette. Halász felszólította az egyházmegye fejét, hogy figyelmeztesse a paróchust kötelességére, aki évi 50 forint díjban részesült a kormánytól a hitoktatásért (1887-ben).⁶²⁹

d) Vándortanítás a viznicei völgyben (1880)

A miniszter 1880. szeptember 4-i rendeletével a viznicei völgyben lévő iskolák számára is felállított egy vándortanítóságot. Az 500 forintos éves fizetés: 300 forint készpénz, 50 forint személyes illeték, 100 forintnyi lakbér és 50 forint úti általányból tevődött össze, csakúgy, mint a ploszkói völgyben.⁶³⁰

A Bereg című lap beszámolója szerint ezt a vándortanítói állomást Alsó-, Felső-Viznice és Puznyákfalva részére állították, amelyek a munkácsi járásban és a szentmiklósi esperesi kerületben terülnek el.⁶³¹ A sematizmusokból láthatjuk, hogy mindhárom kisközségben volt korábban is kántortanító, Alsó-Viznicén csak az 1840-es évek közepétől. Felső-Viznice anyaegyház, a kiegyezés idején 50 tankötelessel bírt.⁶³² A Felső-viznicei tanító, Laskay Sándor is a negyedik csoportba tartozott a tanfelügyelő besorolása alapján, tehát 1882

⁶²⁵ KTÁL 151/10/150, 10.

⁶²⁶ KTÁL 151/10/1921, 87.

⁶²⁷ KTÁL 151/10/1919, 85.

⁶²⁸ KTÁL 151/16/2125, 30-33.

⁶²⁹ KTÁL 151/14/2453, 16.

⁶³⁰ KTÁL 130/1/1, 233. Az iskolaalapító rendelet másolata.

⁶³¹ Bereg, 1880/40, 4.

⁶³² LEHOCZKY, *i.m.*, III/2, 797.

után szerzett tanítói végzettséget, magyarul mégsem beszélt, ezért vált szükségessé, hogy a nem megfelelő tanító mellé egy jól képzett tanítót állítsanak.

A vándortanítóságokban az iskola az egyház tulajdona, jogviszonya megmaradt. Az állami vándortanítóság tulajdonképpen egy iskolaépület nélküli állomás volt (az egyház megengedte, hogy a vándortanító használja az épületet).

e) Szinyák - Alsó-hrabonicai vándortanítóság (1881)

Csakúgy, mint Kelemenfalván, Szinyákon is állami iskola alakult az 1877/78-as tanévben, a megye első nyolc állami iskolájának felállításakor.⁶³³ Az újabb állomás Szinyák és Alsó-Hrabonica községek részére jött létre. Ezt az állami iskolát alakították át később vándortanítósággá.

Szinyák és Alsó-Hrabonica a szentmiklósi esperesi kerület és munkácsi járás két kis faluja. Szinyákon nem létezett görög katolikus iskola. Alsó-Hrabonicán a sematizmusok 1845-ben említenek először kántortanítót, aki Botics Bazil volt, majd 1856-tól Mucsicska János tett itt szolgálatot, akit 1878-ban Mucsicska Bazil ideiglenes tanító követett. 1890-ben már nem említettek itt felekezeti tanítót, később Mucsicska Bazilt, mint éneklészt írták be a sematizmusba, tehát az 1880-as évtized második felében megszűnt itt a görög katolikus felekezeti iskola.

A vándortanítóságot az 1881/82-es tanévtől működtette az állam és Szinyákkal vonták össze, miután ott az állami iskola átalakult vándortanítósággá.⁶³⁴

f) Volóci vándortanítóság (1883)

Volóc Észak-Bereg egyik legnagyobb települése, a Szolyvai járás és a Vereckei esperesi kerület községe az 1880-as évtized közepéig, amikor egy önálló esperesi kerület központja lett (volóci esperesi kerület). Az évtizedek folyamán a megye északi része sokkal elhanyagoltabb, szegényebb volt, mint a déli terület. Az új kerület kialakítása segítette az északi terület igazgatásának hatékonyabb megoldását.

Lehoczky kutatásai alapján a település korábbi neve Ökörmező volt, egy orosz helység, hegyek övezte völgyben, lakosainak száma kb. 600 fő. A helytörténész 30 tankötelest

⁶³³ Az 1908-ban keletkezett iskolai törzskönyv egy 1875-ös iskolaalapító rendeletre hivatkozik, vö.: KTÁL 130/1/1, 151.

⁶³⁴ HALÁSZ, *i.m.*, 73.

említett monográfiájában.⁶³⁵ Az 1908-as iskolai törzskönyv alapján a lakosok száma 1.284 fő, akik közül 839 rutén, 253 német, 177 magyar, három tót, egy oláh és 11 egyéb nemzetiségű. Vallás szerint 879 görög katolikus, 256 izraelita, 77 református, 71 római katolikus és egy ágostai élt Volócon.⁶³⁶

Az első név szerinti lista 1841-ben Bereghy Bazilt említi kántortanítóként a településen, aki még 1859-ben is betöltötte az állomást. A 60-as évek elején azonban üresedés volt a tanítói helyen, majd 1865-1876 között már Marinecz Gergely volt a kántortanító. Őt Dóri Bazil követte egészen 1883-ig.

1882-ben Halász Ferenc királyi tanfelügyelő először magyar tannyelvű állami vegyes népiskolát szervezett a községbe, ettől kezdve a két intézmény párhuzamosan oktatta a helyi tanköteleseket. A közigazgatási bizottság kérésére a miniszter engedélyezte az iskolaalapítást és utasította a bizottságot, hogy tegye meg a szükséges lépéseket: keressen tíz évre megfelelő bérhelyiséget, kösse meg a szerződést; valamint a tanítói állomásra 400 forintos évi fizetés és szabad lakás mellett töltsen be az állomást és alakítsa meg az iskolai gondnokságot.⁶³⁷

Októberben a kerületi esperes értesítette a püspököt, hogy az iskola felállítása megtörtént, hamarosan meg is nyílik. A királyi tanfelügyelő az esperessel korábban értekezett arról, hogy van-e kifogása az állami iskola nyitásáról. Halász ezenkívül alkalmas épületet is keresett. A két fél közötti párbeszédet az esperes a következő módon kommentálta: *„Mire én nekie azt feleltem, hogy miután az én püspököm is a többi püspöki karral egygyüt hitfelekezet nélküli iskolák ellen küzdenek, - tehát én is mint alárendelt beleegyzésemet nem adhatom. De e nyilatkozatomat figyelembe sem véve még az nap helybéli körjegyzőnek meghagyta, hogy ez iskola javára adókiivetést tegyen és így már eddig adóztunk is rá.”*⁶³⁸

Az építkezés már elkezdődött, a nép terheiről így folytatta beszámolóját a kerületi esperes: *„Ez iskolára szánt épület elkészítéséhez csakhamar egy beregszázi zsidó mint vállalkozó szerződtetett is, a ki e munkáltatásáért hir szerint noha 800. ft. felvesz, - de a mellet hiveim nagy elkésérédésökre minden materialét befuvarozni, és mesterekhez napszámba eljárni ingyen szorittatnak, mert ugy mond: ez iskola javatokra lesz, és abba minden tanköteles kénytelen lesz járni. – Megkeresttem szbiró. által még arra is, hogy tankötelesek névsorozata megküldésem mellet nyilatkozzak arról is, hogy hány tanköteles lesz átbozsájtandó az állami iskolába? Erre én hiveim érzelmét is tolmácsolva azt válaszoltam*

⁶³⁵ LEHOCZKY, i.m., III/2, 798-799.

⁶³⁶ KTÁL 130/1/3, 178.

⁶³⁷ Uo., 179.

⁶³⁸ KTÁL 151/14/572, 33.

nekie, hogy hiveim közül egy sem hajlandó hitfelekezetnélküli iskolába küldeni gyermekét. Azonban mindezek dacára is ez iskolánál munkálatok gyorsan folynak.”⁶³⁹

Az esperes, aki a helyi lelkész és iskolaigazgató is egy személyben, azt a megoldást javasolta, hogy képzetlen tanítójuk helyett egy képzetet nevezzen ki a püspök, „*akivel legalább párhuzamot vihetnénk szemben az állami tanítóval; (...) mert különben a jelen nem képesített tanítónk mellet iskolánkat még az a veszély is érheti, hogy mellőzteni fogna egészen, és csak állami iskolába fog szoríttatni valamenynyi 90. tanköteles.*”⁶⁴⁰ A felekezeti tanítói fizetésre 250 forintot szántak, ami a többi, hegyi falvakban élő tanítói bérhoz képest nem számított rossznak, tehát volt esély arra, hogy képzett tanítót kapjanak.

Dóri Bazilnak tehát (aki egyébként jámbor természetű és erkölcsös tanító volt, volóci állomása előtt rövid ideig ideiglenesként Váralján dolgozott), távoznia kellett éneklésztanítói posztjáról az állami iskola megalapításakor, hogy a felekezeti iskolában a színvonalat egy oklevéllel ellátott tanító tudja tartani. Gebé Viktor, az egyházmegyei tanfelügyelő is jónak látta az esperes javaslatát, hiszen „*az államnak hatalmában van bárhol is felállítani állami iskolát. De a felekezeteknek is jogukban van felekezeti iskolájokat fentartani. – Hogy ez Volócson is eszközölhető legyen: szükséges mindenekelőtt arról gondoskodni, hogy (...) alkalmaztassék okleveles éneklésztanító (...).*”⁶⁴¹

Dóri Bazil után nem sikerült állandó éneklésztanítót találni: szinte minden sematizmusban más tanító szerepelt, de az iskola tovább folytathatta működését. Dóri Bazil helyet cserélt a Pudpodócon tanító Hodinecz Mihállyal, aki ott már 1870 óta működött, előtte rövid ideig Serbócon volt. Hodinecz nem sokáig tartózkodott Volócon, az 1887/88-as tanévet már Ploszkón kezdte, ahol egészen a század végéig maradt, később már csak mint éneklész. Dóri (szerepelt még Dóré változatban is) Bazil az 1887/88-as tanévben még Pudpodócon volt, ez legutolsó információnk róla.

1883-ban az állam újabb lépést tett a környékbeli oktatás színvonalának emelése érdekében, mivel a közigazgatási bizottság javaslatot tett arra, hogy az állami iskolát alakítsák át állami vándortanítói állomássá. Az addig Volócon szolgálatot teljesítő állami tanító most már Huklivára is átjárt tanítani. A közigazgatási bizottság kérte a munkácsi püspök együttműködését, engedje meg, hogy e két felekezeti iskolában taníthasson az egyébként

⁶³⁹ Uo., 33-33 verso.

⁶⁴⁰ Uo., 33. verso.

⁶⁴¹ Uo., 35.

görög katolikus tanító és kötelezze felekezeti énekléstanítóit, hogy jelen legyenek az oktatáson minden alkalommal.⁶⁴²

Pásztélyi János munkácsi püspök támogatta a javaslatot, miszerint a magyar tanítás érdekében a vándortanító a felekezeti iskolákban oktasson, illetve kötelezte éneklészeit az órák látogatására.⁶⁴³

Halász Ferenc egyik, még az 1887/88-as tanév kezdete előtt, a püspökhöz írt leveléből kiderül, hogy a volóci vándortanítói állomás 1885-ben módosult: ezentúl két nap Talamásra is eljárt az állami vándortanító. A királyi tanfelügyelő ezen később újra változtatott, mert úgy látta célszerűbbnek, ha a vándortanító Talamás helyett Kánora községbe járna át hetente két napra, mert ott több tanköteles volt és a tanító képtelen volt ellátni törvényszerű oktatásukat.⁶⁴⁴

A változtatásoknak lett egy érdekes és fontos jogi következménye, tudniillik: Ki a fenntartó a szóban forgó iskoláknál? Ez a kérdés egy incidens során vetődött fel, amikor a helyi lelkész - mint iskolaigazgató - kötelességéhez híven a felekezeti iskolát akarta meglátogatni, azt gondolván, hogy a felekezeti iskolánál alkalmaznak állami vándortanítót, aki azonban közölte vele, hogy *„ezen iskola többé már nem felekezeti, hanem rendes állami iskola, melynek még helyiségét is az állam valóságos birtokába vett át.”*⁶⁴⁵ A lelkész zavartan kérdezte felettesét, hogy most mi a helyes állásfoglalás, mert ő semmilyen iratot sem talált, ezzel kapcsolatban, ezért tájékoztatást kért a püspöktől. Az egyházi és állami felsőbb hatóságok levelezéséből kitűnik, valóban volt a községben tanácskozás arról, hogy milyen feltételek mellett adták át felekezeti iskolájukat a helyiek. A királyi tanfelügyelő azonban akkor, 1885-ben nem fogadta el azokat a feltételeket, így tehát minden maradt az eredeti állapotban, tehát végeredményben a felekezeti iskolánál alkalmaztak állami vándortanítót.⁶⁴⁶

g) Felső-Hrabonica – pudpolóci vándortanítói állomás (1884)

A megye hetedik vándortanítóóságát 1884-ben állította fel a közigazgatási bizottság. Felső-Hrabonica község egy kb. 300 fős település, amely Pudpolóc fiók községe volt.⁶⁴⁷ A

⁶⁴² KTÁL 151/14/995, 23.

⁶⁴³ Uo., 25.

⁶⁴⁴ KTÁL 151/14/2606, 83.

⁶⁴⁵ KTÁL 151/14/2555, 17.

⁶⁴⁶ Uo., 19.

⁶⁴⁷ LEHOCZKY, *i.m.*, III/1, 299-300.

Bereg hetilap szerint 1884-ben a Vallás- és Közoktatási Minisztérium állami vegyes népiskola felállítását rendelte el,⁶⁴⁸ ahová Novák János rendes tanítót nevezték ki.⁶⁴⁹

Valószínűleg a kis tanulólétszám és az egyre nehezebb finanszírozási lehetőségek arra késztették az állami hivatalokat, hogy vándortanítósággá alakuljon át, ezért a leányegyház iskoláját is a Felső-hraboncai állami iskolához csatolták. A vándortanítás megszervezése a tanfelügyelő könyve szerint már az 1884/85-ös tanévben megtörtént.⁶⁵⁰ Pudpolóc híres Rákóczi látogatásáról, melyről legenda született és ezért 1888/89-ben a falunév-magyarosításakor a község a Vezérszállás nevet kapta.

h) Gecse

A tiszaháti járás egyik települése, többségében reformátusok lakták. A megyei királyi tanfelügyelő kérvényezte a közigazgatási bizottságtól, hogy állami iskolát alapítsanak a községben. A tervek szerint, 1885 szeptemberében kezdte meg működését az iskola.⁶⁵¹

Gecse-macsolai állami vándortanítás (1886)

A következő, 1886/87-es tanévben a minisztérium beszüntette a gecsei és macsolai állami elemi iskolákat és e két község számára egy állami vándortanítóságot állított fel. A vándortanító három nap Gecsen, három nap pedig Macsolán tanított, a tanítói posztra pedig az addigi macsolai állami tanítót, Bóna Józsefet alkalmazták, aki 50 ft. 'utiátalányt' is kapott fizetéséhez.⁶⁵²

Halász Ferenc adatokkal igazolta az összevonást, mivel a két község csak 2 km-re feküdt egymástól és az egyikbe kevesebb, mint 30 diák járt. Ezért szüntették be az állami iskolákat és alakítottak ki állami vándortanítóságot, mely a nyolcadik volt a megyében.⁶⁵³

⁶⁴⁸ Bereg 1884/26, 3.

⁶⁴⁹ Bereg 1884/37, 3.

⁶⁵⁰ HALÁSZ, *i.m.*, 73.

⁶⁵¹ Bereg 1885/22, 2. és 1885/29, 3.

⁶⁵² Bereg 1886/48, 3.

⁶⁵³ HALÁSZ, *i.m.*, 71.

3. Községi iskola és községi vándortanítóság

a) Községi iskolák állítása

Az 1886-os év fordulópont volt abból a szempontból, hogy ekkor megtorpant az állami iskolák állításának folyamata. A közigazgatási bizottság ezután már csak községi iskolák felállítását rendelte el, többnyire olyan településeken, ahol volt törvényesen működő iskola, de a tankötelesek nagy száma miatt nem fértek be abba. 1886-ban a következő településeken határozták el községi iskolák állítását: Mező-Váriban már a folyamatban lévő tanévben, a következő településeken pedig 1887 szeptembertől: Miszticze, Gorond, Drágabártfalva, Szajkófalva, Som, Barkaszó, Bótrágy, Badaló, Bereg-Újfalu. E tíz településből hat magyarlakta területen fekszik: a kászonyi járásban: Barkaszó, Bótrágy, Som és a tiszaháti járásban: Badaló, Mező-Vári, Bereg-Újfalu. Négy település Bereg megye középső részén található, inkább ruszinlakta és nagy lakosságszámú települések voltak, a felvidéki járásban: Miszticze, Drágabártfalva, Szajkófalva és a munkácsi járásban: Gorond.⁶⁵⁴

Az alföldi településeken és Drágabártfalván valószínűleg nem okozott különösebb gondot a községi iskola megalakítása, mert a Bereg című lap a maradék három települést említette meg, hogy segítséget kértek az oktatásügyi kormányzattól a fenntartási költségekhez.

A többségében ruszinok lakta **Szajkófalván** kérvényt nyújtottak be a közigazgatási bizottsághoz, hogy az állami iskolát állítson fel 1887 elején,⁶⁵⁵ de erre nem volt lehetőség. Az év végén a községet egy megfelelő iskolaépület felépítésére kötelezték a következő, 1888/1889-es tanév elejéig.⁶⁵⁶ Majd csak 1900-ban alakított állami iskolát itt az állam.⁶⁵⁷

Miszticzen is azt kérték, hogy állami iskolát állítson fel a közigazgatási bizottság.⁶⁵⁸ A községben korábban volt szó állami iskola alapításáról, de a helyi szerzetesek egy időre megoldották az iskolázatlanok befogadását. Később a kimaradt tankötelesek száma annyira megnőtt, hogy újra kötelezték a községet, hogy iskolát állítson fel a kimaradó tankötelesek számára, most már önerőből.

⁶⁵⁴ Bereg 1886/47, 4.

⁶⁵⁵ Bereg 1887/8, 3.

⁶⁵⁶ Bereg 1887/53, 2.

⁶⁵⁷ KTÁL 130/1/3, 123-141.

⁶⁵⁸ Bereg 1887/8, 3.

Gorondon is kértek segítséget az állami iskola létesítéséhez. Gorond kapcsán a sajtóban konkrétan megjelent, hogy az állami iskolaállítások azért nem kivitelezhetőek, mert az államnak nincs pénze újabb iskolák finanszírozására.

A 'beregmegyei magyar közművelődési egyesület' 1887-ben először elérte, hogy a megye közönsége közművelődési célokra 1%-os pótdót szavazzon meg. Ezt a bevételt többek között iskolafenntartásra is fordíthatták. Az említett három településen a község nem volt képes fenntartani a községi iskolát, ezért is támogatta kérvényüket a minisztérium felé a megyei közigazgatási bizottság. Gorond esetében az egyesület azt állapította meg, hogy „*ez időszerint legnagyobb szükség Gorond községben volna, (...) [h]a ezen iskola felállítása a jelenlegi kedvezőtlen pénzügyi viszonyok közt a közoktatási tárca terhére nem eszközölhető, akkor annak fentartási költségei az első évben az 1 %-os pótdóból fedeztetnének és ezen állami jellegű népiskola szervezése a közokt. kormánytól ily alapon szorgalmatnák.*”⁶⁵⁹

Tudjuk, hogy az egyesület igazgatója Halász volt, akinek távozásával bizonyára alábbhagyott az egyesület lelkesedése és a tervezett iskolaállítások nem valósultak meg. Sem Gorondon, sem Miszticzen, sem pedig Szajkófalván nem alakult meg az állami iskola a későbbiek során sem.

b) Új iskolatípus: községi vándortanítóház

Halász Ferenc királyi tanfelügyelő Bereg vármegye tíz éves oktatási helyzetéről írt könyve az 1885/86-os tanévig sorolja fel a községek iskolatípusait. A Bereg című lapban az 1887-es évben egy újfajta iskolatípus jelenik meg. Ez az addig létezett községi és állami vándortanítóházaknak az ötvözete. Az újítás legfontosabb indokait a finanszírozásban és a célszerűségben fogalmazták meg. A tanfelügyelő éves jelentéseiből kiderült, hogy a megye északi, hegyvidékes részein lévő, alacsony számú tankötelessel bíró kis települések számára a hitfelekezetek nem képesek, az állam pedig nem szándékozik törvényes iskolát fenntartani. A kis jövedelemmel rendelkező énekléstanítók általában képzetlenek voltak. Az 1880-as évek közepére az állam sem volt képes több iskolát létesíteni.

A tanfelügyelői éves jelentésekből kiderül, hogy az 1886/87-es tanévben még 15 település maradt teljesen oktatás nélkül Bereg megye főként északi területén.⁶⁶⁰ Halász Ferenc ezért a községi iskolatípust részesítette előnyben, és arra kérte a lakosokat, hogy a tanítói bérezést továbbra is fizessék, nem mentesültek alóla, és kevesebb sem lett, mint az állami

⁶⁵⁹ Uo.

⁶⁶⁰ Bereg 1888/7, 3.

iskoláknál általában. A tanfelügyelő egy kompromisszumos, rész megoldást kísérletezett ki: a vándortanítót a községek tartásuk fenn. A községi vándortanítóságok valószínűleg abban is eltértek az addig megszokottól, hogy az egyik tanítót bízták meg a társiskolákban való oktatással is és nem egy tanító segítette a többi munkáját. A községi vándortanítóságok részletes elemzése külön kutatást igényel. A dolgozatban csak azokat említjük meg, amelyek megalakulását még Halász Ferenc tervezte el.

c) Kuzmina

Községi vándortanítóság jött létre 1887-ben Kuzminán, a bubuliskai esperesi járás egyik településén. A helyi lelkész 1886 áprilisában azt javasolta a püspöknek, hogy Kuzminán és a környező községekben: Kucsován és Skuratóczon létesítsenek vándortanítóságot, mert az énekléstanítók képzetlenek, csak a kántorságra alkalmasak, kevés a fizetésük és a tankötelesek száma is alacsony. Az egyházmegyei tanfelügyelőség egyetértett a javaslattal, és a paróchus a királyi tanfelügyelőt is értesítette szándékáról. A tervek szerint a vándortanító Kucsován lakna, aki egyben éneklész is lenne Kucsován és Skuratóczon is. Mindhárom település (Kuzmina, Kucsava és Skuratócz) tanítói fizetését megkapná és ezért heti 2-2 napot kellene tanítania mindegyik helyen, 1886 szeptembertől.⁶⁶¹

A kuzminai énekléstanító eddig Fotul Pál volt, aki a Halász által felállított, korábban részletezett kategóriák közül abba tartozott, akik 1872 előtt nyertek tanítói oklevelet, de magyarul tanítani alig, vagy egyáltalán nem tudtak, őt tehát már a tervek szerint nyugdíjazni kellett volna. A püspök Fotult éneklésznek szerette volna megtartani. Lizák Bazil a szomszéd községben, Kucsován dolgozott 1878-tól 1888-ig, akkor Kuzminára került 1895-ig.

Ki legyen a vándortanító? 1886 nyarán egy jelentkező akadt: Fotul Bazil Bánszékéről, majd hamarosan visszavonta a jelentkezését, a kis fizetés miatt nem vállalta az állomást. A királyi tanfelügyelő decemberben érdeklődött a püspöknél, hogy megszervezték-e a felekezeti vándortanítói állomást, és ha igen, ki lett a tanító.⁶⁶²

A püspök válaszában leírta a történeteket és *„[m]inthyogy a nevezett hitközségek hiveinek nyomasztó anyagi viszonyai mellett nem lehet remélni azt, hogy a szó alatti vándortanítóság díjazás feljavíthatassék, van szerencsém tisztelettel megkeresni Tek.*

⁶⁶¹ KTÁL 151/14/2174, 1-6.

⁶⁶² Uo., 17-24.

Tanfelügyelő Urat az iránt miszerint a nevezett községek tanügyének előmozdítása tekintetéből azok számára egy állami vándortanítóságot sziveskedjék kieszközölni.”⁶⁶³

Tanító hiányában az 1886/87-es tanévben egyáltalán nem volt oktatás a három községben. A királyi tanfelügyelő községi vagy állami vándortanítóság létesítésével kívánta a tarthatatlan állapotot rendezni, ennek érdekében a tanév végén, 1887 júliusban megkérte a püspököt, hogy az addig a felekezeti iskolára fordított járulékokat a vándortanítóság részére engedjék át. Augusztusban a királyi tanfelügyelő pontos részleteket közölt a püspökkel arról, hogy 121 tanköteles maradt oktatás nélkül az előző tanévben a szóban forgó községekben. Ő községi vándortanítóságot javasolt, melynek költségeit a falubeliek fizetnék, az addigi 132 forintot. Tanítási helyként Kuzmina és Medvegyócz lett megjelölve, az előbbihez Orosz-Kucsovát, az utóbbihoz pedig Skuratóczot csatolnák iskolailag. Szeptemberben a helyi lelkész a püspöknek beszámolt arról, hogy nagyon nagy a szegénység, az iskola alig elég pár tanköteles befogadására, a gyerekeket nem tudják a szüleik ruházni.

A püspök ezek hatására és a királyi tanfelügyelő javaslatára 1887 októberben beleegyezését adta ahhoz, hogy a négy említett községben községi jellegű vándortanítóságot alakítsanak. A közigazgatási bizottság a tanfelügyelőt bízta meg annak megszervezésével. Halász novemberben értesítette a püspököt az új állomás létrejöttéről.⁶⁶⁴ 1887-ben a közigazgatási bizottság a megyei 1%-os pótdóból 100 forint segélyt engedélyezett a vándortanítói állomás javára az 1888-as évre.⁶⁶⁵

A püspök tehát az 1880-as évek derekán már maga folyamodott az állami vándortanítói állomás alapításának lehetőségéhez. Ez már egy kompromisszumra képes lépés volt, az állam pedig szintén hajlott a megegyezésre annál is inkább, mert nem volt elég fedezet további iskolák létesítésére. Tulajdonképpen mindenki jól járt, de a községek lakosainak a terhei nem csökkentek.

d) Bukócz

Bukócz központtal jött létre egy községi vándortanítóság Bukócz, Perekreszna, Nagy-Rosztoka és Kicsorna tankötelesei számára. Ez a négy szomszédos település a vereckei járás legészakibb szegletében található. A királyi tanfelügyelő a közigazgatási bizottság elé 1887 év

⁶⁶³ Uo., 26.

⁶⁶⁴ Uo., 28-37.

⁶⁶⁵ Bereg 1887/53, 2.

végén terjesztette javaslatát az állomás felállításáról.⁶⁶⁶ Két évvel ezelőtt már volt egy sikertelen próbálkozás állami iskolaalapításra, de akkor az állami költségvetés teherbírásának elégtelenségére hivatkozva utasították el az állami iskola létesítését. A főispán azt javasolta a püspöknek, hogy állami vándortanítószág létesítéséért folyamodjon,⁶⁶⁷ de az csak a két évvel később felállított községi vándortanítószágban valósult meg.

e) Szidorfalva

Szidorfalva és a környékén lévő kis falvak: Puznyákfalva, Fedelesfalva, Trosztyanicza és Herczfalva részvételével jött létre a szidorfalvi községi vándortanítószág a munkácsi járás északi területén, a szentmiklósi esperesi kerületben.⁶⁶⁸ Szidorfalván, Puznyákfalván és Fedelesfalván volt éneklésztanító a kiegyezés után, de képzetlenek voltak, tanítói oklevéllel nem rendelkeztek, kevés tanítási eredményt tudtak felmutatni.⁶⁶⁹ Még Halász Ferenc javasolta a községi vándortanítószág felállítását, amely csak a következő királyi tanfelügyelő hivatali ideje alatt valósulhatott meg. A közművelődési egyesület a többi községi vándortanítói állomáshoz hasonlóan 1888-ra Szidorfalvának is 100 forint támogatást ajánlott az 1%-os pótdoból.⁶⁷⁰

f) Laturka

A Laturka-völgybe tervezett községi vándortanítószágot 1887 év végén a közigazgatási bizottság az előző vándortanítószághoz hasonlóan elfogadta. A minisztérium ide is engedélyezte 1888-ra a 100 forintos segélyt az 1%-os pótdoból. Laturkán ekkor Bóbita Péter görög katolikus éneklésztanító volt a felekezeti iskola tanára, aki munkája érdemeiért 1886-ban jutalomban is részesült: a Bereg megyei közművelődési egyesület díját kapta meg, amelyet a magyar nyelv tanításában kitűnt felekezeti tanítók számára osztottak ki.⁶⁷¹ Bóbitát a községi vándortanítószág létesítése után már nem maradt Laturkán, az 1890-es sematizmus bejegyzése szerint a Máramaros megyei Rosztokán alkalmazták, mint vándortanítót 1899-ig.

A Bereg című lap 1887 év végén arról számolt be, hogy a közigazgatási bizottság a községi vándortanítószágok számára az 1%-os közművelődési pótdoból az 1888-ik évre 100-

⁶⁶⁶ Uo.

⁶⁶⁷ KTÁL 151/14/1669, 27.

⁶⁶⁸ Bereg 1887/53, 2.

⁶⁶⁹ KTÁL 151/14/1015, 131.

⁶⁷⁰ Bereg 1887/53, 2.

⁶⁷¹ Bereg 1886/51, 6.

100 forint segélyt engedélyezett. A négy vándortanítói helyet pedig Laturka, Ruszkócz, Szidorfalva és Kuzmina községekben határozta meg.⁶⁷²

Ruszkóczon azonban rendszeres görög katolikus felekezeti iskola volt, a tanító a forradalomig Koflánovits András, majd az 1850-es években Hornyák János volt. 1881-től pedig Hornyák András van bejegyezve a sematizmusokba, aki kitüntetést kapott 1886-ban, melyről a Bereg is beszámolt.⁶⁷³ Nem volt indokolt a vándortanítóság felállítása. A későbbiekben pedig nem Ruszkócz, hanem Bukócz szerepelt a másik három községgel együtt, így 1888-ban is, amikor Laturka, Szidorfalva, Bukócz és Kuzmina községi vándortanítóságok részére a minisztérium a 100 forintos segélyt jóváhagyta.⁶⁷⁴ Az előzőek alapján azt feltételezhetjük, hogy Ruszkócz elírás volt és Bukócz a negyedik községi vándortanítói hely.

A 1886-os évben 15 beregi település volt oktatás nélkül, Halász Ferenc királyi tanfelügyelő ezeken az állami újabb költségvetési források hiánya miatt és ellenére is sikeresen tudott fellépni a községi vándortanítóságok létesítésével. A négy újabb vándortanítóság megalapításával nemcsak a 15 iskola nélküli község oktatási helyzete rendeződött, hanem egy szakasz is lezárult a Bereg megyei oktatásügy történetében: minden település bekerült az oktatási hálózatba, minden tanköteles számára lehetővé vált az iskoláztatás, megtörtént a képzetlen tanítók cseréje.

Halász Ferencet, saját kérésére, a miniszter Heves vármegyébe helyezte át 1888 januárjában.⁶⁷⁵ A királyi tanfelügyelő távozásával egy olyan iskolahálózatot hagyott maga mögött, amely minden tankötelesre kiterjedt, mert az összes település tartozott valamilyen oktatási intézményhez, melyben képzett tanítót biztosítottak. Másrészt pedig életképes intézmények maradtak utána, hiszen az életképtelenek működését beszüntették és új típusú intézményeket alakítottak ki, amelyek alkalmazkodtak a földrajzi helyi és az országos körülményekhez.

4. Sikertelen állami és községi iskolaállítási helyzetek

A következőkben azokat az eseteket vizsgáljuk, hogy mely községeknél merült fel annak a lehetősége, hogy az állam iskolát alapítson, de az mégsem valósult meg. Mi volt az

⁶⁷² Bereg 1887/53, 2.

⁶⁷³ Bereg 1886/51, 6.

⁶⁷⁴ Bereg 1888/21, 2

⁶⁷⁵ Bereg 1887/44, 3.

oka annak, hogy elmaradt az állami iskola állítása? Milyen hatóság vetette fel az állami iskola alapításának lehetőségét?

a) Patkanyóc⁶⁷⁶

A község a latorcai járáshoz és egyházkormányzati szempontból a bubuliskai esperesi kerülethez tartozott. Patkanyóc egy nagy lélekszámú település, ahol a szegénység az oktatásra is rányomta a bélyegét. A kiegyezés utáni időszakban 130 körüli tankötelest egy görög katolikus énekléstanító oktatott, de ők sem jártak mind iskolába. Emiatt a közigazgatási bizottság az 1870-es évek végén többször kérte a püspöktől, hogy rendezze az oktatási helyzetet a községben. 1878-ban a bizottság elnöke, a főispán arról számolt be, hogy csak 20 tanköteles jár iskolába,⁶⁷⁷ a következő évben pedig már az énekléstanító is eltávozott posztjáról miközben a tankötelesek számát ekkor már 200 főben határozták meg.⁶⁷⁸

A következő tanévben, (1879/80) sikerült énekléstanítót alkalmazni a fiatal Lukács Tivadar személyében, aki több, mint egy évtizedig volt meghatározó szereplője a patkanyóci oktatásnak. Ezzel viszont csak a probléma egyik fele oldódott meg: a felekezeti iskola rendelkezett tanítóval, viszont egyrészt az iskolaépület nem volt megfelelő állapotban, másrészt a nagyszámú tankötelesek oktatásához nem volt elegendő egy tanító. Egy második tanítói állomásra is igény mutatkozott, a kérdés az volt, hogy a felekezet vagy az állam szervezze meg azt, illetve, hogy a törvényi előírásoknak nem megfelelő, már létező felekezeti iskolát átadják-e az államnak.⁶⁷⁹

A faluban 1883-ban egy döbbenetes eset egy babonás hulla-kiásás hívta fel a figyelmet a tanítás hiányára. A közigazgatási bizottság ennek hatására kérte a királyi tanfelügyelőt egy állami népiskola felállítására.⁶⁸⁰

A falubeliek egy 1884 augusztusában tartott gyűlésen arról döntöttek, hogy állami iskolát akarnak alapítani a faluban. A királyi tanfelügyelő ehhez arra kérte a község lakosait, hogy addig a felekezeti tanító számára adott természetbeni lakást és 100 forintot most az állami tanító részére ajánlják fel. A lakosok az épületet átengedték az állami iskola javára, de a tanítói jövedelmeket nem voltak hajlandóak továbbra is fizetni. A többi, már állami iskolával bíró településhez hasonlóan ők is azt szerették volna, ha nem kell a tanító fizetését

⁶⁷⁶ Vö.: POLYÁK Mariann: *Görögkatolikus iskola Patkanyócon*, = *Athanasiana* 33-34, Nyíregyháza, 2012, 134-153.

⁶⁷⁷ KTÁL, 151/16/1155, 43.

⁶⁷⁸ KTÁL, 151/16/1611, 14.

⁶⁷⁹ KTÁL, 151/14/1787, 3.

⁶⁸⁰ Bereg 1883/29, 3.

állniuk.⁶⁸¹ Az állam elfogadta a község feltételeit és rendeletet bocsátott ki az iskola államivá alakításáról.⁶⁸²

Az egyházmegyei főhatóság azonban kimaradt ebből a döntésből, jogtalanul, hiszen annak beleegyezése is szükséges az ilyen határozatokhoz. Az iskola mégsem lett állami fenntartású, mert az egyházi felsőbb hatóságok nem adták beleegyezésüket az 'államosításra'. 1885-ben a közigazgatási bizottság helyettes elnöke felszólította a püspököt, hogy hagyja jóvá az állami iskola javaslatát. Az első felszólítást 1887-ben újabb követte. Ezúttal a királyi tanfelügyelő kérte a püspököt, hogy fogadja el az 1884-es jegyzőkönyv ajánlásait, vagy kötelezze a hitközséget, hogy tanköteleseinek megfelelő iskolaépületet építtessen. Halász tehát nem feltétlenül az állami iskola létesítésén fáradozott, hanem hogy minél több tanköteles gyermek legyen ténylegesen beiskolázva.⁶⁸³

A püspök válaszában egyértelművé tette, hogy az iskola állami kézbe vételét nem támogatják, hanem megpróbálják a község lakosait rábírni az iskola kibővítésére. A helyi szervezéssel az esperest bízta meg, míg a közigazgatási bizottság segítségét is kérte a munka ellátásának elősegítésében, ugyanis a szolgabíró hathatósabban tudott eljárni az ilyen ügyekben, mint az egyházmegyei kormány.⁶⁸⁴ Valószínűleg a kívánt iskolabővítés megtörtént, vagy legalábbis megkezdődött, ezzel az ügy egy időre lezáródott. Az állami iskola alapításának lehetősége később többször is felmerült, de végül a századfordulóig nem alapítottak állami fenntartású iskolát Patkanyócon.

b) Miszticze

A bazilita szerzetesrendnek a borzsovai esperesi kerületben fekvő Miszticzén volt egy kolostora. 1880 júliusában a megyei közigazgatási bizottság arra kérte a püspököt, hogy rendezze a község oktatási helyzetét, mert 196 mindennapi tanköteles van a faluban, de csak egy tantermes iskolaházat építettek, ami csak 80 főt fogadhat be. A tanító még magyarul sem tudott.⁶⁸⁵ Mivel a nép nagy szegénységben élt, a szerzetesek vállalták, hogy az elemi iskolában a tanítást elvégzik, zárdájukban helyet adnak az iskolának.⁶⁸⁶ A közigazgatási bizottságnak a bazilita rendfőnök levélben válaszolt, melyben közölte, hogy a felekezeti

⁶⁸¹ KTÁL, 151/14/1787, 13.

⁶⁸² KTÁL, 151/14/1787, 5.

⁶⁸³ KTÁL, 151/14/1787, 7.

⁶⁸⁴ KTÁL, 151/14/1787, 10.

⁶⁸⁵ KTÁL 151/16/2129, 45.

⁶⁸⁶ Bereg, 1880/48, 4.

iskolát a rend vette át.⁶⁸⁷ Korábban láthattuk, hogy pár év múlva a kimaradó tankötelesek részére községi iskolát kellett felállítani a lakosoknak.

c) Repede és Egreske

Lehoczky monográfiája szerint a paróchiához, Repedén, néhány száz lakos, Egreskéhez, mint filiához kb. száz fős hitközség tartozott.⁶⁸⁸ A szentmiklósi kerülethez tartozó Repedén 1847-ben még nem volt iskola, a 43 tanköteles csak katekézisben részesült. A filiában, Egreskén sem volt iskola, innen átjárni a paróchiára életveszélyes volt. Ekkor kezdte a helyi paróchus az iskolát építeni.⁶⁸⁹

Az egreskei bírónak 1883-ban, a püspökhöz írt leveléből megtudjuk, hogy a falu 20-25 tankötelesének Repedére kellett átjárni, ami nagyon veszélyes és hosszú út volt.⁶⁹⁰ Az egreskeiek 1883-ban arról számoltak be, hogy saját iskolát terveznek építeni, amelybe egy olyan tanítót fogadnának, aki jutányos áron írásra és olvasásra tanítaná a gyerekeket. A helyiek az iskolaépítéshez szerették volna az állam segítségét igénybe venni. Az egyházmegyei tanfelügyelőség engedélyezte az iskolaépítést, de a helyiek helyzetét figyelmen kívül hagyva arra kérte a híveket és a hitközséget, hogy építse fel az iskolát és biztosítson 300 forintos jövedelmet és megfelelő ellátást a tanítónak.⁶⁹¹

Erre a helyiek úgy nyilatkoztak, hogy mivel csak 16 görög katolikus gazda van a faluban, akik képtelenek a rájuk eső 19 forintot kifizetni a tanítónak, így inkább a repedei tanító járna át hozzájuk heti két napra, hiszen annak fizetéséhez ők 1/3-al járulnak. Ez esetben felépítenék az iskolaházat. A kerületi jegyző értesítette a püspököt a falubeliek nyilatkozatáról és arról is, hogy ők a minisztériumhoz is folyamodtak állami vándortanítóság létrehozásáért. Az egyházmegyei tanfelügyelő szerint teljesíteni kéne a falubeliek kérését, hogy két nap járjon át Egreskére a repedei éneklésztanító. A püspökség jogosnak tartotta a kérést és engedélyezte a rendezésnek ezt a módját.⁶⁹²

A repedei lelkész viszont nem értett egyet a döntéssel, mert szerinte az alaptények nem feleltek meg a levélben leírtakkal, vagyis, állítása szerint az említett távolság nem nagy, ki lehet bírni, az egreskeiek eltúlozzák azt. A tanítói fizetésnek pedig csak az 1/8-át (12 forint) állják, tehát ez heti egy napot jelent, ennyi esik rájuk. Egy vagy két nap oktatás alatt pedig

⁶⁸⁷ KTÁL 151/16/2123, 29-30.

⁶⁸⁸ Egreske: LEHOCZKY, *i.m.*, III/1, 246-247, Repede: III/2, 677-678.

⁶⁸⁹ KTÁL 151/9/2435, 40.

⁶⁹⁰ KTÁL 151/14/1014 1.

⁶⁹¹ Uo. 3.

⁶⁹² KTÁL 151/14/1014, 5-7.

nem tanulhatnak szinte semmit a tankötelesek. Így az 50 repedei gyerek el lenne hanyagolva az 5-6 egreskei tanköteles miatt. A paróchus úgy látta, hogy a vándortanítóságnak abban az esetben lenne értelme, ha van helyi tanító, akit a vándortanító oktathatna. Véleménye szerint, ha az egreskeiek ilyen kényelmesek, akkor tartsanak fenn saját tanítót, mert az átjárás a repedei tanítót nagyon megterhelné.⁶⁹³

A repedei énekléstanítóság az 1868-as évben üresedésben volt, majd 1876-ban ismét. Ezután Marinecz Demetrius 1896-ig foglalta el ezt az állást. Egreske nem szerepel az iskolákat tartó helyek között a sematizmusokban. Nyilvánvaló, hogy nem voltak képesek iskolát felállítani és az államnak sem volt érdeke ide állami iskolát építeni, tehát minden maradt a régiben, a tanköteleseknek továbbra is a repedei iskolába kellett átjárniuk, de valószínűleg továbbra sem jártak át oda.

d) Závidfalva

Lehoczky Tivadar Závidfalván körülbelül 800 lakost és 70 tankötelest jegyzett fel. A községnek önálló plébániája, új kőtemploma volt a kiegyezés után.⁶⁹⁴

A krajnyai esperesi kerületbe tartozó závidfalvai lelkész 1882 októberében levelet írt az egyházmegyei tanfelügyelőnek, hogy évek óta egy állami közös iskola felállítása van tervben. Ő próbált a törvényeknek megfelelni: felszerelte az iskolát a kellő eszközökkel. Már csak a megfelelő tanító hiánya okoz gondot. Idősebb Meskó János énekléstanító nem felelt meg az elvárásoknak, mert kevés a tanítási eredménye, így a tanító egy segédtanítót próbált megszerezni Ungvárról a képezdéből maga mellé. A királyi tanfelügyelő amikor a környező állami iskolákat látogatta, Závidfalva útjába esett és a paróchus attól tartott, hogy egyszer majd egy állami tanítóval állít be, ezért kérte az egyházmegyei tanfelügyelőt, hogy egy képesített tanítót küldjön a faluba. Ekkor 100 forint az énekléstanító fizetése, az újonnan kiküldött segédtanító számíthatott 50-60 forintra egész ellátás mellett. Gebé Viktor, az egyházmegyei tanfelügyelő, Dzsupa Gyulát küldte segédtanítónak ideiglenesen az 1882/83-as tanévre.⁶⁹⁵

A következő tanévre az egyházmegyei tanfelügyelő Páter György harmadéves képezdészt jelölte ki segédtanítónak Meskó mellé 60 forint és teljes ellátás mellett.⁶⁹⁶

⁶⁹³ Uo., 8.

⁶⁹⁴ LEHOCZKY, *i.m.*, III/2, 805.

⁶⁹⁵ KTÁL 151/14/572, 119-121.

⁶⁹⁶ KTÁL 151/14/1015, 91.

Meskó Jánost 1887 novemberben nyugdíjazták, a minisztérium évi 110 forint ellátmányt, rendes nyugdíjat állapított meg számára.⁶⁹⁷ Meskó 1874-től volt tanító Závidfalván 1887-ig, korábban a szomszédos Deskófalván tanított, már 1865-ben. Az 1885/86-os tanévben Muska Simon volt mellette a segédtanító. Meskó nyugdíjazása után üresen maradt a tanítói állomás, tehát az 1887/88-as tanévben, de az 1890/91-es tanévben már Koncs János tanított a faluban, aki még 1915-ben is ott volt. A falu nevét időközben Dávidfalvára változtatták.

A volt éneklésztanító Meskó, nyugdíjaztatása után a püspökhöz fordult, hogy sok évi tanítás után a minisztérium keveset számolt be nyugdíjába, csak évi 110 forintot kap, arra kérte a püspököt, hogy a kántori állomást megtarthassa, hiszen segédtanítót tart, azt is ki kell fizetnie. A helyi lelkész ezt a kérvényt nem támogatta, mivel szerinte Meskó sosem tanított, mert nem volt rá hajlandósága és képessége sem, ő t mindig kijátszotta azzal, hogy segédtanítót tartott. Özvegyember, magában él, jól biztosítva van anyagilag a megélhetése. Az iskolában nincs magyarul tudó szakképzett tanító, nem támogatja a volt tanító kérvényét.⁶⁹⁸

A királyi tanfelügyelő Halász 1888 januárban értesítette a püspököt, hogy Meskót már 1887. november 1-jével nyugdíjazták, de az egyházmegyei hatóság még mindig nem mentette fel a tanítás alól és nincs az állomás új tanítóval betöltve. Aki pedig nyugdíjas, semmiképpen sem taníthat, kérte tehát, hogy töltsék be a helyet.⁶⁹⁹

Az egyházmegyei főtanfelügyelő, ekkor már Fejér Emmánuel 1888 januárban azt a véleményt fogalmazta meg, hogy Meskót fel kell menteni kántortanítói tisztsége alól és pályázatot kell kiírni az állomásra.⁷⁰⁰ Ezt követően került ide Koncs. Dávidfalván majd csak 1900-ban állított fel az állam iskolát.⁷⁰¹

e) Medencze

A szabadságharc után, az 1856-os sematizmusban Kobály Bazil volt az éneklésztanító az akkor a krajnyai, majd az újonnan megalakult Kis-almási esperesi kerületbe tartozó Medenczében, 1890-től kezdve a fiával, ifj. Kobály Bazillal együtt. Az 1895/96-os tanévben még együtt voltak, 1899-ben már csak a fiatalabbik Kobály tanított.

⁶⁹⁷ KTÁL 151/14/2618, 10.

⁶⁹⁸ Uo., 12-14.

⁶⁹⁹ Uo., 16.

⁷⁰⁰ Uo., 19.

⁷⁰¹ KTÁL 130/1/3, 45-46.

A község lakosság száma 550 fős volt a XIX. század második felében, paróchia működött helyben.⁷⁰² 1880-ban volt folyamatban a felekezeti iskola építése. A püspök, a nép szegénysége miatt egy levélben kegyadományért folyamodott a minisztériumnál, melyre a tárca 100 forintot engedélyezett.⁷⁰³ A községben nem merült fel az állami iskola alapításának lehetősége, de nagyon ritka volt az még az 1880-as években, hogy az állam felekezeti iskolákat támogatt, ez egyedi eset volt Bereg vármegyében még ekkor.

A tanítóval elégedett volt a tanfelügyelő, pl. 1886-ban kitüntetést kapott ifj. Kobály a magyar nyelv tanításában elért eredményeiért a Bereg megyei közművelődési egyesülettől.⁷⁰⁴

f) Bukócz, Perekreszna, Miskarovicza

A vereckei kerületbe tartozó községek. Mindhárom helyen működött felekezeti éneklésztanító már az 1840-es évektől.

1885 őszén a közigazgatási bizottság elnöke, a főispán a püspöknek arról írt, miszerint látják, hogy igyekszik mindent megtenni az oktatás fejlesztése érdekében, ezért kérvényeket adott be. Ezt egy jelentős lépésnek tartja a főispán, mint fogalmazott: *„Örömmel fogadtuk ezen átiratokat, mert jövőre megszűntnek véljük azon ellentétes törekvéseket, melyek Beregmegyében az iskolaiügyek fejlesztésénél a multban felmerültek.”* Ennek ellenére a közigazgatási bizottság mégsem fordult az államhoz, hogy az megoldja e csekély népességű községek oktatásának helyzetét, mert az *„állampénztár nagy megterheltetése miatt ez idő szerint új állami iskola felállítása nem engedélyezhető”*. A bizottság az ügy megoldása érdekében a királyi tanfelügyelőtől állami vándortanítói állomás szervezését kérte az 1886/87-es tanévre.⁷⁰⁵

A vizsgált időszakban ugyan az állami vándortanítói állomás nem jött létre, de az látható, hogy megváltozott az egyházi hozzáállás legalábbis felső szinten, ahol indokolt volt, ott elfogadták az állami segítséget. (Korábban láthattuk, hogy Bukóczon községi vándortanítói állomás jött létre.)

g) Izsnyéte

⁷⁰² LEHOCZKY, *i.m.*, III/1, 421-422.

⁷⁰³ KTÁL 151/16/2071, 32, 40, 73.

⁷⁰⁴ Bereg 1886/31, 2.

⁷⁰⁵ KTÁL 151/14/1669, 27.

A munkácsi kerületbe eső településnek az 1880-as években a görög katolikus felekezeti iskolája nem felelt meg a törvényi előírásoknak: a tanítóval szemben is kifogások merültek fel és az iskolaépület is tönkrement, már javítani sem lehetett, teljesen újat kellett volna építeni. A közigazgatási bizottság 1883. februárban tudatta ezt az állapotot a püspökkel, feltételként kötötték ki, hogy új iskolaházat kell építeni, különben állami iskola felállítására tesznek javaslatot.⁷⁰⁶ Az egyházközség az egyházmegyei vezetéssel karöltve vállalta, hogy az iskolát felépítik másfél év alatt, a tanítót pedig az egyházmegyei főhatóságtól kérték máshová áthelyezni.⁷⁰⁷

A sematizmusban Tarnai Theodorus szerepelt ekkor, mint ideiglenes tanító, az 1884/85-ös tanévben pedig már Koszty György, ő még az 1890/91-es tanévben is itt tanított. Tehát az egyházközségnek sikerült a közigazgatási bizottság által felállított feltételeket teljesíteni, vagyis új tanítót alkalmaztak, és mivel az iskola tovább működött, és az állam sem lépett közbe, feltételezhető, hogy az új iskolát is sikerült felépíteni. Ez utóbbit annál is inkább, mert a tanítói bérezés nem jelent meg problémaként, és az iskolaépítés tervezésénél sem utaltak anyagi nehézségekre.

A községben református felekezeti iskola is működött, amit később az állam átvett.⁷⁰⁸

h) Felső-Verecke

Felső-Verecke a megye északi területének, így az 1880-as években megalakult volóci esperesi kerületnek egyik központi helye volt. A külön kerületté váláskor a település szerepe is megnőtt: példaértékű iskolát kellett a felekezetnek fenntartania. 1885-ben az éneklésztanító arra pályázott, hogy a tissovai tanítóval elcserélje javadalmát, a paróchus szerint azért, mert a kisebb jövedelmű helyen nincsen annyira szem előtt, márpedig iszákos életmódot folytatott. A tissovai tanító gyenge, ezért az iskolaigazgató-paróchus nem akarta a cserét, hiszen ha az oktatást nem megfelelő tanító végzi, a királyi tanfelügyelő azonnal állami iskolát akar felállítani. Javaslat, hogy hármas csere legyen, vagyis a tissovai tanító Felső-Kis-Bisztrára kerüljön és az ottani tanító jöjjön Felső-Vereckére, ahonnan a tanító az áhított tissovai javadalomba kerülne.⁷⁰⁹

⁷⁰⁶ KTÁL 151/14/1004, 26.

⁷⁰⁷ Uo., 29.

⁷⁰⁸ KTÁL 151/22/756, 180.

⁷⁰⁹ KTÁL 151/14/1799, 5.

A díjlevelekből kitűnik, hogy 1885 májusban Lopot Elek tissovai tanító volt, tehát ő jött Felső-Vereckére, vagyis a csere a fent leírt módon jött létre.⁷¹⁰

i) Új-Dávidháza

A korábbiakban már láthattuk, hogy Új-Dávidházán volt a megye legelső iskoláinak egyike, már a XIX. század második évtizedében fenntartott a falu egy egytanítós görög katolikus felekezeti iskolát. Lehoczky Tivadar feljegyzései szerint a Latorca partján lévő Ó-Dávidházából a folyó másik partján alakult ki Új-Dávidháza, a dualizmus alatt lakosságának száma már 1.300 fő körülire duzzadt. A Munkácsot övező nagyobb települések egyik jelentős és viszonylag jómódú települése volt. Lehoczky a református felekezet az első tanítójaként Lovas Jánost említi 1812-ben.⁷¹¹

A század elejétől kezdve rendszeresített iskola működött a településen, ennek megfelelően az 1840-es évek elején is szét volt választva a kántorság a tanítói állomástól: Zozulya Mihály volt a 40-es évek elején, Susztay Joannes pedig az évtized végén volt a tanító. Az 50-es években ideiglenes tanítók után Lipeczky Basilius lett a tanító, aki a lányok tanítását vette át az 1860-as években és a kántorságot. Mellette tanítóként Dobé Michael szolgált. Még az 1878/79-es tanévben is együtt működtek a településen, 1881-ben Lipeczky meghalt és fia volt az éneklész, szintén Lipeczky Bazil, az 1882/83-as tanévben még egy tanítót alkalmaztak: Czapáry Antalt.

Az ifjabb Lipeczkyvel a lelkész és a falubeliek egy 1882 augusztusában kelt bizonyítvány szerint meg voltak elégedve, ez az irat akkor kelt, amikor a helyettes éneklész elhagyta szolgálati helyét.⁷¹² A helyettes éneklész ugyanis, miután apja meghalt, kérte a püspököt, hogy őt nevezze ki véglegesen éneklésznek, (miután egy évig, az enyhév idejére ő volt az ideiglenes éneklész), így anyjáról és testvéreiről is tudna gondoskodni.⁷¹³

Az 1882/83-as tanévtől két tanítót alkalmaztak a felekezeti iskolában és még mellette Lipeczky volt az éneklész. A falu lakosai kérték a püspököt, hogy a két tanító oldja meg a kántorságot is. Ezt azzal indokolták, hogy 1880-ra elkészült az új iskolaépület, melynek költségeit a hitközség fedezte.

1880-ban az egyházmegyei főhatóság úgy rendelkezett, hogy a két tanító közül az egyiket a hitközség, a másikat a község fizesse. A hitközség tagjai már akkor kérték, hogy a

⁷¹⁰ Uo., 11.

⁷¹¹ LEHOCZKY, *i.m.*, III/1, 217-220.

⁷¹² KTÁL 151/14/570, 23.

⁷¹³ Uo., 27.

két tanító lássa el a kántori teendőket is. Idősebb Lipeczky már ekkor beteg és öreg volt, az előjáróság azt tervezte, hogy halála után a tanítóságot összekötik az énekléssel.⁷¹⁴ A falubeliek az agg éneklész halála után arra kérték az esperest, hogy hirdessen concursust, azaz pályázatot az éneklészetre. Az esperes elégedett volt ifj. Lipeczkyvel, nem bánta, ha ő marad az éneklész az enyhén után is.⁷¹⁵

1883-ban a főesperes, Deskó János próbálta a helyzetet megoldani: a falubeliek két tanítót akartak az iskolába, ahol két tanterem és két tanítói lak volt, és egyikük egyben az éneklési feladatokat is ellátta volna. Az egyik tanítót a felekezeti, a másikat a községi pénztárból fizették volna a tervek szerint. Lipeczkyt el akarták küldeni. A fitanító, Czapáry, Deskó szerint nagyon jó tanító volt, 102 fiút tanított. A másik, lánytanító, aki egyben éneklész is lenne, 50 leány jutott. Ő Dobé Mihály, aki 1862 óta tanított, de eredményt nem tudott felmutatni, magaviselete is rossz volt, de már 22 éve itt szolgált, és nem lehetett máshová elhelyezni. Lipeczkyt Deskó jó éneklésznek tartotta és szerinte jó tanító is lenne - ő 1881 óta volt Új-Dávidházán. A főesperes szerint a status quo fenntartása a legjobb megoldás, (tehát a két tanító és az éneklész fenntartása). A híveknek el kell mondani, hogy amikor Dobé nyugdíjaztatik, akkor teret adnak kérésüknek.⁷¹⁶

1883 nyarára néhány községbeli a tanítóval együtt arra a döntésre jutott, hogy mivel a költségeik nem csökkentek és az egyházmegyei hatóság nem tett eleget kérésüknek, tehát nem lett két tanító, akiből az egyik éneklész, hanem továbbra is fenntartották a két tanító és éneklész helyzetet, ezért a bizonytalan kiadások miatt „*a hitközség kényszerült (...) a hitfelekezeti iskolánkat a kiszámíthatlan, s fedezhetlen kiadások miatt az állami kezelésekre és fedezésekre áttadni.*”⁷¹⁷ Deskó szerint a hitközség tagjai azért akarták átadni az államnak az iskolát, mert „*ha állami iskola létre jön, fizetni nem fognak*”.⁷¹⁸

A következő évben, 1884. áprilisban a helyzet megoldódására egy nem várt lehetőség adódott, mégpedig úgy, hogy Dobé (több helyen Dobéj) Mihály tanító felajánlotta, hogy elfogad egy másik tanítóságot, de kártérítést is követelt, mert az iskolaépítéskor abból neki kára származott. Az új állomást a tanév vége után hajlandó volt elfoglalni, hogy ezzel megoldódjanak a helyi gondok.⁷¹⁹ 1885 nyarára végül a leányiskola tanítóját, Dobé Mihályt kérésének és ígéretének megfelelően áthelyezték az Ung megyei Daróczra, tehát az ügy olyan módon látszott megoldódni, ahogy azt a hitközség tagjai két esztendeje kérték.

⁷¹⁴ 151/22/508, 1.

⁷¹⁵ KTÁL 151/14/570, 29.

⁷¹⁶ KTÁL 151/22/508, 44.

⁷¹⁷ Uo., 47-47. verso

⁷¹⁸ Uo., 77.

⁷¹⁹ KTÁL 151/14/1809, 1.

Ettől fogva tehát az éneklész Lipeczkynek kellett volna a leányokat is oktatnia kántori teendői mellett, ő azonban ettől vonakodott. Az új tanév kezdetekor a hívek kérték a püspököt, hogy tisztázza a helyzetet, tehát vagy hasson oda, hogy Lipeczky tanítsa a lányokat is, vagy pedig írjon ki pályázatot az éneklésztanítói állomásra.⁷²⁰

Lipeczky nem volt hajlandó a lányok oktatását elvállalni, arra segédtanítót akart alkalmazni, akinek a fizetését a községnek kellett volna fedezni. A helyi lelkész szerint, mivel az állomást 1880-ban rendezték és ha ennek ellátását az éneklészre bíznák, akkor „*ez könnyen a megyei kir. tanfelügyelőnek is okot szolgáltatna a beavatkozásra.*”, másrészt mivel pártoskodások jöttek létre Lipeczky személyével kapcsolatban, viszont az ellátásra szoruló édesanyja már meghalt, ezért új pályázat kiírására nyílt lehetőség.⁷²¹ A hitközség tagjai a pályázatnál maradtak, s végül az esperes a salánki éneklészt választotta az így előzőekben leírt módon megüresedett állomásra.⁷²²

A sematizmusok szerint azonban Manajló György maradt Salánkon és az 1885/86-os tanévtől, Homa János lett az Új-dávidházi éneklésztanító, aki a lányokat is oktatta, de az 1887-88-as tanévben ő már Ignéczen telepedett le és még 1915-ben is ő volt ott az egyik tanító.

Közben a hitközség másik fele, akik Lipeczky pártján álltak, egy szerződést kötöttek az éneklésszel, hogy megajánlják neki a szükséges ellátást, és segédtanítót fogadhat a lányok tanítására. Panaszt tettek a püspöknél, hogy a lelkész eljárása nem volt törvényes, mert nem hívta össze az iskolaszéki tagokat.⁷²³ Végül 1885 augusztusában a pályázat-kiírás megtörtént, a leánytanítói állomásra jelentkezett Homa János makariai segédtanító és Orosz Mihály. Az éneklési állomásra pedig négyen jelentkeztek, köztük volt Lipeczky is.⁷²⁴

A lelkész a főhatóságnak beszámolt arról, hogy a szerződés érvénytelen, mert ő az iskolaszék elnöke, valamint amit ígérnek az éneklésznek, az a föld magántulajdonban van, és a tulajdonos nem szándékozik lemondani róla, ezenkívül azért sem ajánlja Lipeczkyt, mert korábban amikor Dobé eltávozott és a leányosztály vezetésével Lipeczkyt kívánták megbízni, „*a királyi tanfelügyelő már maga a szándék ellen oly határozottan tiltakozott*”, hogy azt megtenni nem volna tanácsos. „*A tanfelügyelő eme tiltakozását Lipeczkinek a tanításra való képtelenségére és egy általában nem dicséretes multjára, de különösen Iványiban szerzett tapasztalataira fektette.*” A lelkész furcsálta a helyzetet, mert korábban ő vette Lipeczkyt

⁷²⁰ KTÁL 151/14/1798, 1.

⁷²¹ Uo., 4-5.

⁷²² Uo., 22.

⁷²³ Uo., 6-8.

⁷²⁴ Uo., 14-16.

pártfogásába, most pedig az éneklész ellene volt. Kérte, hogy Lipeckyt távolítsák el, és pályázatot írjanak ki éneklésztanítói állomásra.⁷²⁵

Az egyházmegyei tanfelügyelő azzal utasította el a szerződést, hogy 1881-ben rendezték az Új-dávidházi tanítói állomásokat. E szerint a leánytanítói állomás külön volt választva, ennek díjlevele is meg volt állapítva, márpedig a lánytanító fizetése nem szállítható lejjebb, mint ahogy azt a díjlevél tartalmazza. A leánytanítói állomást hamarosan egy tanítónővel igyekezzenek betölteni.⁷²⁶ Az 1885/86-os tanévben Czapáry Antal mellett Homa János lett tehát a második tanító. A tanítónő alkalmazása is hamarosan megvalósult, Homa János hamarosan eltávozott, helyébe pedig Seregély Emília került, ő tanította a leányokat az 1887/88-as tanévben.

A hitközség tagjai 1887 szeptemberben újra kérték az egyházmegyei főhatóságot, hogy ne két rendes tanítói állomást kelljen tartaniuk, hanem egy vezér tanító legyen a fiúknak és egy segédtanító a lányoknak, aki esetleg az éneklészetet is ellátná. Arra hivatkoztak, hogy a korábbi rendezés során úgy állapodtak meg az egyházmegyei tanfelügyelővel, hogy két teljes tanítói állás lesz, de csak az egyiket fizeti a hitközség, a másikat pedig a község. Mivel sok teher hárult rájuk az utóbbi időben, két rendes tanítót képtelenek fizetni, kérték tehát a püspököt, hogy a fitanítót hagyja meg, de mellé egy segédtanítót nevezzen ki, vagy az éneklészt nevezze ki a lányok tanítójául.⁷²⁷

A helyi lelkész 1887-ben, a püspöknek írt beszámolójából kitűnik, hogy 1880-ban rendezték az Új-dávidházi oktatást: új épület épült, a tanulók rendszeren iskoláztak, az izraeliták is a görög katolikus felekezeti iskolába jártak. A törvényeknek megfelelő volt a működés, a berendezés, a tankötelesek száma, de a következő évben várhatóan 225 főre emelkedett a tankötelesek létszáma. A közigazgatási bizottság ezért úgy határozott, hogy egy harmadik iskolát és harmadik tanítói állomást kell létesíteniük, mégpedig a községnek, megfelelő tanítói ellátásokkal és fizetéssel, továbbá az oktatásnak 1888 elején be kellett indulni. A lelkész kijelentette, hogy a görög katolikus hitközség kész az iskolájában azonnal egy harmadik termet nyitni és berendezni, azért, hogy a hitközségi tagoknak ne kelljen több anyagi terhet vállalniuk és hogy az iskolájuk tekintélye megmaradjon. Kérte a püspököt, hogy e harmadik osztályba az éneklészt nevezze ki tanítónak és az ajánlattal keresse meg a közigazgatási bizottságot és a királyi tanfelügyelőt is.⁷²⁸

⁷²⁵ Uo., 10-13.

⁷²⁶ Uo., 24.

⁷²⁷ KTÁL 151/14/2606, 99-100.

⁷²⁸ KTÁL 151/14/2553, 1-2.

1887 szeptemberben a közigazgatási bizottság az iskolába be nem férő tankötelesek részére egy községi iskola felállítását rendelte el.⁷²⁹ Erre a falubeli görög katolikusok panasszal éltek, mert még a községi iskola terhei is rájuk hárultak volna. Véleményük szerint nem jó ötlet a községi iskola, mert a reformátusoknak is volt saját felekezeti iskolájuk. Az izraelitáknak vallási iskolájuk volt, de a görög katolikus iskolába járták a tanköteleseket. Az oktatás megfelelő volt, szinte minden gyerek tudott magyarul, és az izraelitákra nem volt kifogásuk. *„Községünk lakossága túl nyomó részben felekezetünkhöz tartozik és csak néhány telekbirtokos tartozik a ref. helv. evangélikus felekezethez, mely szintén felekezeti iskolát tart fenn s így csupán néhány izraelita községi tag van hátra mely csak vallási iskolát tart fenn 's gyermekeik a mi iskolánkban tanítatja panasztalanul és senki a községben külön községi iskolafelállítást annál kevésbé kívánja és kívánhatja mivel felekezeti iskolánkban az állami nyelv tanítása mellett éspedig sikeres tanítása mellett úgy hogy már majd minden gyermek magyarul beszél, felekezeti iskolánk minden törvényes igényeknek megfelel.”*⁷³⁰

A hitközségi tagok úgy gondolták, hogy a felekezeti iskola bezárása volt a cél: *„Amint észre vesszük a cél az, hogy iskolánk felekezeti jellegéről lemondjunk és épületünket is a községnek áldozzuk fel.”*⁷³¹

Az egyházmegyei tanfelügyelő véleménye a következő volt: ha van 30 más felekezetű tanköteles a faluban, úgy a közigazgatási bizottságnak jogában áll számukra községi iskolát alapítani, de a fenntartási költségek a községi pénztárból fizetendők, viszont ha van más felekezeti iskola, az ahhoz tartozó lakosok költsége nem érheti el az 5%-ot. Ha nincs 30 más felekezetű tanköteles, ők a görög katolikus iskolába kötelesek járni, és résztvenni a fenntartási költségekben is. Tehát a hitfelekezetet nem kötelezheti a közigazgatási bizottság új görög katolikus iskola felállítására, mert számukra van megfelelő iskola. A községi iskolát tehát a református és az izraelita felekezetűek kötelesek fizetni, mert az ő gyerekeik járnak oda. A közösen bírt földek bérletéből tehát arányosan kapnak az iskolák, de ami a görög katolikus hitközség tulajdona, az csak a saját iskolája számára van. Ha a hívek fenntartják saját iskolájukat, a községi iskolához 5%-os adóval nem tartoznak járulni.⁷³²

Lehetséges, hogy Halász Ferenc ekkor távozott, ezért az ügy megoldását elhalasztották, mert legközelebb csak egy év múlva, 1889 januárjában tüzték azt napirendre. A minisztériumból érkezett levél arra kérte a püspököt, hogy a felekezeti iskolát még egy

⁷²⁹ KTÁL 151/14/2617, 1.

⁷³⁰ Uo., 4. verso

⁷³¹ Uo., 5.

⁷³² KTÁL 151/14/2553, 3-5.

tanteremmel és még egy tanítói állomással bővítse ki, mivel 60 tanköteles iskolázatlan maradt. Tudja, hogy a lakosok jómódúak, tehát ezt módjukban áll megtenni.⁷³³

A megtartott gyűlésről szóló jegyzőkönyv szerint a falubeliek nem képesek egy harmadik termet építeni és egy harmadik tanítót ellátni, mint írták, „*inkább készek vagyunk iskolai építményeket m. k. állam részére készségesen átadni.*”⁷³⁴

Az egyházmegyei tanfelügyelő bekérte a tankötelesek létszámát mind az iskolaszéktől, mind pedig a községi előljáróságtól, de mindkét kimutatás szerint (143 és 138) befértek a görög katolikus tankötelesek a két tanterembe, sőt még a 20 fős izraelita hitfelekezeti tankötelesek is. Véleménye szerint, mivel a reformátusok saját iskolát tartottak fenn, ezért nem volt szükség harmadik tanterem és tanerő felállítására. Ha majd nő az iskolakötelesek száma, akkor kötelességüknek fogják érezni, hogy számukra megfelelő tantermet létesítsenek.⁷³⁵

A sematizmusok szerint mindvégig két tanító, illetve némely tanévekben egy tanító és egy tanítónő volt a görög katolikus hitfelekezeti tanári kar Új-Dávidházán. Az állam majd csak a millenniumi ünnepek kapcsán meghirdetett újabb állami iskolaalapítási hullám idején állított fel iskolát Új-Dávidházán, 1896-ban.

Az állam tehát nem szándékozott állami iskolát alapítani a községben, mert a törvényeknek megfelelő volt az oktatás, és az iskolázatlanok részére községi iskola felállítását szorgalmazta. A hitközség tagjai anyagi lehetőségeikre hivatkozva megpróbálták iskolájukat átadni az államnak.

j) Ignécz

A bubuliskai esperesi kerületbe tartozó községben 1883-ban a közigazgatási bizottság megállapította, hogy a tankötelesek száma 139 és számukra egy iskola működik, tehát egy második állomás felállítása vált aktuálissá. A királyi tanfelügyelő már többször figyelmeztette a hitközséget, hogy önerőből újabb állomást állítsanak fel, amit a hitközség megígért, de nem teljesített. A bizottság ilyen esetben, az egyházmegyei hatóságnak tett javaslatot a felekezeti iskola államivá alakítására.⁷³⁶

Az 1884/85-ös tanévre a bizottság újra kérte a püspöktől, hogy egy segédtanítói állomást szervezzen a lányok oktatására, és még egy tantermet rendezzen be számukra;

⁷³³ KTÁL 151/14/2617, 8.

⁷³⁴ Uo., 12.

⁷³⁵ Uo., 2-3.

⁷³⁶ KTÁL 151/14/995, 28.

különben a minisztériumhoz fordulnak. A püspök haladékat kért, mert az árvíz miatt nem tudták teljesíteni a feltételeket a megadott határidőre. Augusztusban az egyházmegyei hatóság részéről a konkrét tervek készen voltak: egy új tantermet csatolnak a meglévő mellé és az okleveles éneklész lesz a segédtanító. A tanév elején azonban az alispán közölte a püspökkel, hogy mivel a tankötelesek nagy része nem volt beiskolázva, ezért a királyi tanfelügyelő elindította a tárgyalásokat az állami iskola létesítése érdekében.

Az egyházmegyei tanfelügyelőség megállapította, hogy a leánytanítói állomás szervezése nem felelt meg a törvényeknek, ezt rendbe kell rakni, ezért egyházugyűlést szerveztek és megválasztották az iskolaszék tagjait. A főesperes novemberben értesítette a püspököt, hogy ő a helyszínen intézkedett: a kántori lak egyik termét kellett átalakítani leányiskolává, berendezni a szükséges felszereléssel. A tanítói díjleveleket is kitöltötték.⁷³⁷

A következő tanévben, 1885 év végén a Bereg arról számolt be, hogy a közigazgatási bizottság gyűlésén a község határozott úgy, hogy állami iskolát szeretne felállítani. A bizottság döntéséről az újság nem tájékoztatott.⁷³⁸

1886 decemberében még mindig fennállt az állami iskola alapításának a lehetősége, amint arról a helyi paróchus beszámolt: a fiúkat tanító Hrabuvcsák János ellenségeskedést szított a segédtanító Pávuk Jánossal szemben, mert annak fizetését is ő akarta megkapni. A paróchus kérte a püspököt, hogy a tanítót helyezze el és helyébe Homa János, új-dávidházi tanítót helyezték át, mert Hrabuvcsák így az „*Ignéczre tervezett állami oskolának alattomos 's vakondok módjára előkészítőj[e]...'*”⁷³⁹

A sematizmusokból tudjuk, hogy Hrabuvcsák nem maradt a községben, hanem Pávuk mellé valóban áthelyezték Homa Jánost, akivel együtt a század végéig tanítottak az iskolában.

Egyébként Hrabuvcsák eredményeit tekintve jó tanító volt, amit az is bizonyít, hogy a megyei közművelődési egyesület jutalomban részesítette a magyar nyelv eredményes tanításáért.⁷⁴⁰

Az egyházmegyei főhatóság tehát elhárította a törvénynek meg nem felelő akadályokat, illetve az állami finanszírozás-képtelenség is minden bizonnyal oka volt annak, hogy elmaradt az állami iskola létesítése. Egyenlőre nem létesült állami iskola Ignéczen, ez majd csak 1900-ban történt meg.⁷⁴¹

⁷³⁷ KTÁL 151/14/1282, 1-13.

⁷³⁸ Bereg 1885/40, 3.

⁷³⁹ KTÁL 151/14/2189, 34.

⁷⁴⁰ Bereg 1886/51, 6.

⁷⁴¹ HALÁSZ Ferenc, *Állami népoktatás*, 205.

k) Csoma

Csoma község a tiszaháti járásban fekszik, 400 fős lakossága magyar-orosz és vegyes felekezetű. A görög katolikus hitközség önálló iskolát tartott fenn, az éneklésztanító Gabóda János volt már az 1850-es évek óta, ideiglenes tanítóként, mivel a képzettsége nem volt megfelelő. E hiányosság miatt 1882-ban a királyi tanfelügyelő arra kérte a helyi lelkészt, hogy új, képzett tanítót tegyenek az iskolába, különben kérvényezi az iskola községivé alakítását. Az idős tanító már képtelen volt tanítani, de az új módszereket sem állt módjában megtanulni. Az egyházmegyei hatóság jogosnak érezte a paróchus által is megerősített helyzetet, azonban a sematizmusok szerint, mivel feltehetően nem volt aki ide jöjjön, Gabóda maradt az éneklésztanító még az 1885/86-os tanévben is. A következő tanító, Hornyák Péter majd csak az 1887/88-as tanévtől kezdte meg rövid csomai működését. Az iskola községivé alakítása tehát elmaradt.⁷⁴²

l) Nagy-Bégány

Nagy-Bégány szintén a tiszaháti járás, zömében református lakosú községe. 1863-ban a római katolikusok a görög katolikusokkal együtt közös iskola fenntartását tervezték, amelyet a Nagy-bégányi akkori filia paróchusa nem tartott jó ötletnek. Ezt a következőképpen magyarázta: hogy feltehetően nem görög katolikus lesz a tanító, ezért az orosz tudás és katekizmus el fog enyészni.⁷⁴³ Görög katolikus éneklésztanítót csak az 1876-os sematizmus jelez: Verbó Mihály után az állomás üresedésben volt az 1880-as évek elején. 1879-ben községi iskola alakult a településen, ez volt az üresedés, tehát a görög katolikus felekezeti iskola megszűnésének oka.

Korábban mindkét katolikus felekezet kapott földet iskolaház céljára. A föld értékéből a község közepén sikerült területet vásárolni és a görög katolikusok fel is építették az iskolaépületet, tanítót is fogadtak (Verbó) és a gyerekek rendszeresen tanultak 1879-ig.

Ekkor, mivel a királyi tanfelügyelő nem találta megfelelőnek az oktatást, mert a tanító képzetlen volt, a két felekezet elöljáróit Halász arra kötelezte, egyezzenek bele, hogy az iskolát községivé alakítsák át. 1879-ben ez meg is történt, de a falu lakosai ellenálltak és kérték, hogy alakítsák vissza felekezetivé iskolájukat. A községben lévő tankötelesek (73 fő) részére egy református felekezeti iskola működött, a közös iskola pedig a 42 görög katolikus,

⁷⁴² KTÁL 151614/572, 99-103.

⁷⁴³ KTÁL 151/12/359, 39.

12 római katolikus és 10 izraelita számára jött létre.⁷⁴⁴ Az elhúzódó egyeztetések végeredményeként, 1881-ben a hívek vállalták, hogy a törvényeknek megfelelően fogják működtetni iskolájukat: megfelelő képzettségű tanítót tartanak és megadják neki az évi 300 forintos jövedelmet. Ekkor a minisztérium engedélyezte, hogy a törvényi feltételek betartása esetén a községi iskolát felekezeti alakítsák vissza.⁷⁴⁵

A tanító Csopey János lett az 1882/83-as tanévben. 1883-ban megüresedett az állomás és Hornyák János jelentkezett tanítónak. A hitközségi tagok viszont nem vállalták az évi 300 forintos fizetést: 100 forintot ígértek csak, mire a tanító távozni akart. Az egyházmegyei tanfelügyelő a helyzet megoldására azt javasolta, hogy a hívek még ajánlják fel a templomi földek jövedelmét és a stoláris jövedelmeket is. A minisztérium a közigazgatási bizottságon keresztül tudomást szerzett a helyzetről és intézkedésre kérte a püspököt.⁷⁴⁶

A helyzet úgy oldódott meg, hogy a templomi földek béréből származó jövedelmekből kiegészítették az éneklésztanító készpénz-fizetését, melyet Hornyák is elfogadott és sikerült megegyeznie a hitközségnek és a felekezeti tanítónak.⁷⁴⁷

m) Kovászó

Kovászó a tiszaháti járáshoz tartozó község, mely a görög katolikusok szempontjából szörvány volt. 1884-ben a királyi tanfelügyelő felajánlotta a minisztérium segítségét, arra az esetre, ha a hitfelekezet nem lenne képes az iskola fenntartásához szükséges anyagiakat előteremteni. A hitközségi tagok kötelezték magukat arra, hogy fél év alatt rendbe hozzák a tanszobát, (az 1884/85-ös tanév elejére), majd egy év múlva a tanítói lakot is. A kántortanító fizetését is képesek voltak megfizetni. Mivel a tanfelügyelő nem találta megfelelőnek az oktatást, mert a magyar nyelv tanításában nem történt előrelépés, a püspököt képzett tanító kinevezésére kérte.⁷⁴⁸

Suszta Teodor az 1870-es évek közepétől volt a görög katolikus éneklésztanító a községben. Az 1885/86-os sematizmus szerint már nem ő volt Kovászón, hanem Manilics József, tehát az egyházmegyei hatóság teljesítette a feltételeket, ezért nem kellett bezárni a felekezeti iskolát. Manilics az 1890-es években Máramaros megyébe távozott, őt Kovászón Manajló László követte.

⁷⁴⁴ KTÁL 151/16/2110, 46-49.

⁷⁴⁵ KTÁL 151/16/2106, 35-37.

⁷⁴⁶ KTÁL 151/14/1020, 1, 9-10.

⁷⁴⁷ KTÁL 151/14/1455, 5-7.

⁷⁴⁸ KTÁL 151/14/1307, 4-5.

VII. ÉRTÉKELÉS

1. Az iskolahálózat kialakulása

A görög katolikus iskolarendszer létrejöttékor, a XIX. század első felében főként a nagyobb, tehetősebb településeken, általában Munkács és környékén hozták létre iskolájukat a hitközségek. Képesek voltak ezeket önerőből fenntartani, igényelték annak működését, ennek érdekében tanítót hoztak a községbe, mellette külön kántort is tartottak. Ez megfelelt az országos oktatási helyzetnek, bár valamivel később valósult meg ez az alulról induló igény. Ilyen görög katolikus felekezeti iskolák alakultak ki Munkács mellett Alsó-Vereckén, Szolyván, Sztrabicsón, Nagy-Lucskán, Új-Dávidházán stb.

Az állami és egyházi hatóságok a polgárosodás eszméjétől áthatva, az 1840-es évektől egyre inkább sürgették annak az elvnek a megvalósulását, hogy az elmaradottabb területeken is minden községben legyen iskola és tanítás, és minden hatodik életévét betöltött gyermek részesüljön rendszeres oktatásban, amely ekkor már a hittani alapismereteken kívül az állapotbeli kötelességhez kapcsolódó tantárgyakból is állt. Meg kell itt jegyezni, hogy ezeken a településeken még korántsem tudták az összes tanköteles korú diákot beiskoláztatni.

A mindennapi rendszeres iskola-alapítási vágy a ruszin területeken nem vált erőssé, ennek a legfőbb oka pedig elsősorban az anyagi nehézségekben, a földrajzi sajátosságokban és a nép jellemrajzában keresendő. A kicsi lélekszámú, alig megközelíthető, hegyi területek községei nehéz megélhetési körülményeket adtak lakóiknak. Ezek mellett nem tudták vállalni az iskolaalapítás költségeit, miközben a hatóságok egyre inkább próbálták rájuk erőltetni, kötelezni őket az oktatásra. Ennek következtében az addigi parochiális iskolákat alakították át elemi iskolákká, továbbra is a régi kántortanítót alkalmazták és megpróbálták új iskolaépületet felállítani, vagy a régit felújítani. E felülről jövő nyomás miatt csak apró lépésekre voltak képesek a hitközségek. A legtöbb településen szükség lett volna arra, hogy az alig képzett vagy képzetlen kántortanító több órát tanítson, megfelelő képesítést szerezzen, a tanköteles gyermekek rendszeresen járjanak iskolába, a hitközségek iskolaépületet építsenek és rendes fizetést adjanak a kántortanítónak, valamint a szülők elküldjék gyermeküket az iskolába. A községi előjáróknak pedig - akik maguk is iskolázatlanok voltak - felügyelni kellett volna az iskola életét.

Azokon a településeken, ahol nem fejlődött ki a lakosok igényéből egy törvényesen működni képes oktatási intézmény, ott a pusztá figyelmeztetés és rendeletek nem tudtak a

helyzetten változtatni. Ott pedig, ahol volt iskola, de az nem tudta befogadni az összes tankötelest, szintén nagy erőfeszítést igényelt a hiányok pótlása.

Ennek a helyzetnek a megoldására bizonyult alkalmasnak az 1868. évi 38-as törvény 80.§-a, mely az önállóan iskolát állítani képtelen hitfelekezetek, illetve községek részére állami iskolát állított fel, ezzel megoldva az anyagi terhekből fakadó hiányokat. Az 1840-es évektől az állami és egyházi hatóságok egyre inkább az északi terület alacsony lakosságszámú községeire koncentráltak. Egy lassú fejlődés figyelhető meg, de a többség még mindig iskola nélkül maradt. Ezen a területen nagy változást a kiegyezés utáni korszak tudott végbevinni.

2. Új elemek a népoktatási törvényben

Az oktatással kapcsolatos legjelentősebb rendelkezéseket, tehát a tankötelezettség és az iskolába nem járók szüleinek büntetése, a magyar nyelv oktatásáról és az iskolafenntartókról szóló elemeket vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy már az 1777-es és az 1806-os Ratiok is egyre inkább sürgették a 6-12 éves korosztály tankötelezettségét, valamint ennek hiányában a szülők megbüntetését. Az iskolafenntartás a felekezetek feladata volt, a felügyeletet pedig az egyházak és az állam közösen gyakorolta Mária Terézia oktatási rendelete óta. A XIX. század közepén jelent meg egy olyan rendelet, miszerint az állam is alapíthat iskolát, de erre nem találunk példát Magyarországon a kiegyezésig. Ez a pontja az 1868-as törvénynek egy olyan új elem, amely korábban, bár már megjelent a rendeletekben, de a valóságban nem, így még nem gyakorolt hatást az oktatásra. Az állami iskolaalapítás egy új intézmény a kiegyezés utáni időszakban, mely jelentős változásokat indított el.

A magyar nyelv oktatása kapcsán egy összetett jelenséggel állunk szemben, nevezetesen azzal, hogy a vizsgált évszázad alatt a nemzetiségek fejlődése, az országban uralkodó társadalmi és kulturális viszonyok is jelentősen megváltoztak. Az uralkodó kegyúri jognak tekintette az oktatást, tehát a reformkori országgyűlések tervezeteit nem iktatták törvénybe. Ez majd csak az 1868-as törvénnyel valósult meg. A magyar rendek figyelmét a század elején a latin és a némettel szemben a magyar nyelv oktatásának megvalósulása kötötte le leginkább, míg később már a nemzetiségekkel szemben a magyar nyelv egyedülisége. A XIX. század folyamán és a reformkorban egyre hangosabban adtak hangot a magyar nyelv kizárólagosságára, vagy legalábbis jelenlétére az oktatási intézményekben. Az elemi iskolákban mindvégig az anyanyelv dominált a nemzetiségi területeken is. Ezt a kiegyezés után törvény is deklarálta.

Az 1879. évi 18-as, a magyar nyelv oktatását kimondó törvény már az anyanyelven való oktatás csorbulását jelentette a nemzetiségi területeken, abban az értelemben, hogy az addigi, törvényben deklarált anyanyelvi oktatás mellé kötelező lett a magyar nyelv oktatása is. Korábban több törvényhatóság is hozott hasonló rendeletet, de 1879-ben országosan vonatkozott a törvény hatálya.

3. A kiegyezés utáni népoktatási törvények hatásai Beregben

Az 1870-es évek közepétől Bereg vármegyében az állam beavatkozásának köszönhetően több tanköteles iskolázott, több iskola nélküli település kapcsolódott be az oktatásba; vagy azért mert iskolát kapott, vagy pedig azért, mert egy szomszédos helyiséggel együtt egy oktatási települést alkotott. Több község képzett tanítót kapott és a felekezeti iskolák tanítási eredménye is valamelyest javult az állami iskolák eredményeit látván, tehát az állami iskolaállítás közvetett hatása is jól érzékelhető a kiegyezést követő évtizedekben.

Nagy jelentőséggel bírt a nemzetiségi területen a magyar nyelv oktatásáról szóló törvény, mely különösebb ellenállásba nem ütközött a ruszinok részéről. E kérdésben leginkább a magyar nyelv tanítására nem képesített tanítók hiánya okozta a legnagyobb gondot. A törvény végrehajtása érdekében történt tanítóelmozdítások, nyugdíjazások, továbbképzések szintén az oktatás javára váltak, hiszen fiatalabb, képzettebb tanítók kerültek a katedrákra.

Korábban az állami tanfelügyelet és az egyházi vezetőség is próbálta a tanköteleseket az oktatásra szorítani, azonban a szegény és mostoha körülmények között élőkre nem volt semmilyen hatással a büntetés, ezt behajtani sem tudták. A lakosság önerőből nem volt képes iskolát állítani és tanítót fizetni, ezt a hatóságok is belátták. A súlyos hiányt érzékelték minden oldalról, de abba beleavatkozni nem volt lehetőség, ez főként finanszírozási kérdés volt. Az állami iskolák alapításával és főként az északi területeken a vándortanítói állomásokkal lehetett a törvényeknek megfelelő iskolát létesíteni. A tankötelezettséget pedig a járási és községi tisztviselők megfegyvelmezése által lehetett betartani. Halásznak a személyisége is fontos tényezője volt az eredményeknek: határozott fellépése, megfelelő célkitűzése, jó helyismerete, korábbi gyakorlata segítette ezekhez az eredményekhez.

A törvény ereje, az állami felügyelet erősödése, az állami iskolák állítása, a polgárosodás igénye, az állami részről érkező egyre nagyobb gondoskodás, odafigyelés és

anyagi támogatás mind, országosan csökkentette az analfabetizmust, különösen igaz ez Bereg vármegyére.

A királyi tanfelügyelő, Halász Ferenc az egyházmegyei hatóságnál elérte, hogy a lelkészek is buzdították a népet az oktatás szükségességére, a polgárosodó szellem egyre inkább átjárta a terület lakosságát. A fejlődést az is szolgálta, hogy az egyházi vezetés belátta, hogy nem egyházellenes az állami iskola, és nem a felekezeti iskolák bezárása a cél, hanem a törvénytelenlégek megszüntetése. Görög katolikus felekezeti iskola bezárása kevés esetben történt; az állami intézmény megalakulása után pár év múlva azért zártak be, mert az állami jobb színvonalat tudott megvalósítani. A legtöbb helyen azonban mindkét iskolára szükség volt és párhuzamosan együtt működött felekezeti és állami iskola.

Az éves kimutatásokban a tanfelügyelő a tankötelezettség megvalósulásán kívül a végzett diákok képzettségét is feltüntette, évenként egyre nagyobb számú írni-olvasni tudó diák hagyta el az iskolákat, ezt a számot jelentősen növelte a magyar tannyelvű állami iskolákból kikerülő diákok jó eredménye.

Az 1876-ban felállított önálló beregi tanfelügyelőség arra adott lehetőséget, hogy a terület minden községe nagyobb figyelmet kapjon állami részről. Ez a tanfelügyeletet szabályozó törvény eredménye. Bereg megyébe egy jó képességekkel, már korábban is egy tanfelügyelőségen dolgozó, tehát hasonló környezetben tapasztalatokat gyűjtő, képzett királyi tanfelügyelőt nevezett ki a miniszter. A közigazgatási bizottság rendszeres gyűlései arra készítették Halászt, hogy statisztikai kimutatásokat készítsen, rendszerbe lássa a rábízott tankerület oktatási helyzetét.

A magyar nyelv oktatásáról szóló 1879-es törvény olyan követelményeket állított a tanügy résztvevői elé, mely megtetőzte az addigi nehézségeket: leginkább a tanítókat érintette ez a törvény, mégpedig éppen a legnehezebb körülmények között létező tanítókat és az őket alkalmazó hitközségeket. Ezek nem tudtak egyáltalán képzett tanítót alkalmazni, tehát a tanítók cseréje elképzelhetetlen volt és az új törvény után is ez maradt a helyzet. Halász egy évtized alatt elérte, hogy a 118 magyarul nem tanító iskolából egy tucatnyi maradt csupán. Leginkább az állami fenntartású vándortanítóóságok megszervezése játszott nagy szerepet ebben a sikerben.

Ahol az egyházmegyei hatóságok képzett tanítóra tudták cserélni, vagy tanfolyam elvégzésére tudták kötelezni a tanítókat, ott önerőből valósultak meg a törvény kívánalmai. Az egyházi hatóság leginkább az oktatásra koncentrált ebben a korszakban és elérte, hogy a törvényeknek megfelelő szintre hozza legtöbb felekezeti iskoláját, igen nagy erőfeszítéseket

téve meg ennek érdekében. Bár helyi viták voltak az állami felügyelettel, többnyire a püspök az állam törvényeit igyekezett betartatni a hitközségekben.

A dualizmus későbbi oktatási törvényei már nem rázkódtatták meg annyira a görög katolikus hitfelekezeti oktatási intézményeket, éppen annak köszönhetően, hogy a korszak elején többnyire sikerült rendezni azokat, legalábbis az oktatási nyelvre vonatkozóan. A millenniumi iskolaállítások során a még meg nem oldott helyzeteket rendezte az állam és egyház, a hegyvidéki akcióban pedig már az egyházi hatóság kért segítséget az államtól, hogy az iskolákat alapítson nehéz körülmények között élő hívei részére.

A századforduló utáni nemzetiségi politika egyre keményebb törvényeinek betartása nem jelentett különösebb gondot a ruszin területek iskolái számára, hiszen a magyar nyelven való oktatás feltételeit már korábban teljesítették.

4. Egyházi és állami hatóság

A királyi tanfelügyelő tervei szerint az 1870-es évek végén és 80-as évek elején, több olyan helyen állítottak fel állami iskolát, ahol volt görög katolikus felekezeti iskola is, ezért nagy ellenállásba ütköztek az állami hatóságok a hitközségek részéről. Évek múlva több helyen belátták, hogy az állami intézményben lévő képzéshez hasonló oktatást kell kialakítaniuk, tehát a felekezeti iskolák meg akartak felelni a kialakuló versenyhelyzetnek. Néhány településen ez nem sikerült, ezért beszüntették a felekezeti iskolájukat. Az 1880-as évek közepére már több esetben előfordult, hogy a lakosság kérte, sőt néhol a helyi lelkész javasolta, hogy adják át iskolájukat az államnak. Ez egyre inkább megfigyelhető a következő évtizedben is.

Az egyház hozzáállása érezhetően változott ebben a vizsgált évtizedben, míg az első állami iskolaállítások idején 'államosításról' és vallástalan tanítástól féltek, nemzetiségi, de elsősorban egyházi hagyományaikat (a görög katolikus hitet és a hozzá tartozó orosz nyelvet) látták fenyegetve. Később realisabb lett a hozzáállásuk, belátták, hogy ahol nem voltak képesek törvényesen fenntartani felekezeti iskolájukat, ott jobb kihasználni a lehetőséget és az állam kezelésébe adni az oktatást, olyan feltételekkel, ahol az anyanyelvüket és a felekezeti hagyományaikat megtarthatják. Ebben a változásban nagy szerepe volt annak, hogy látták az addig beindult állami iskolák működését, eredményeit.

A gyermekeiket az állami iskolába járató szülők számára kevesebb anyagi terhet, jobb oktatási színvonalat jelentett, ha a felekezeti iskolájuk helyett államiba járatták gyermeküket.

A hitközségek hozzáállása is megváltozott a vizsgált egy évtized alatt: tudatára ébredtek annak, hogy ők az iskolai költségeket viselik, tehát beleszólásuk van az iskolaügybe is, vagyis, hogy ők is dönthetnek, hogy akarják az iskolát vagy sem.

Halász Ferenc tanfelügyelő többször hangot adott a görög katolikus egyházmegyei vezetés ellenállása kapcsán; nem értette, hogy miért van ilyen ellenszenv az állami kezdeményezés ellen, hiszen az ő és tanítói célja, a magyar öntudat fejlesztése, de nem akarta a felekezeti különbözőséget sem felszámolni. Halász a fejletlen, műveletlen, szegény népet akarta felemelni a kultúra fejlesztésével. Nem a ruszinok ellen lépett fel, hanem az ő érdekükben. Sokkal jobban ostromozta azokat a református magyarokat, akik nem tettek meg mindent a maguk érdekében, míg a ruszinok erejük felett teljesítettek. A tanfelügyelő az izraelitákat is jobban elmarasztalta, őket ellenállónak tartotta, míg szerinte a rutének szívesen hajlottak a magyar nyelv megtanulására, a hatóságokkal való együttműködésre. A tanfelügyelő leginkább a görög katolikus szentszéket hibáztatta és egyes egyházi vezetőket, hogy ellenálltak az állami iskolák alapítása kérdésében.

Az állami felügyelet (a közigazgatási bizottság, élén a főispánnal, valamint a királyi tanfelügyelőség) Bereg vármegyében Halász Ferenc vezetésével erőteljesen kihasználta a népoktatási törvény adta lehetőségeket tankerülete iskoláinak fejlesztésére. Állami fenntartású intézmények felállítása és fenntartása mellett gyakorolta iskolalátogatási jogát, valamint a hiányok megszüntetésére tett lépései is jelentősek voltak.

Az államról már a XVIII. század végétől ellátta az oktatás felügyeletét, de akkor még nem volt hathatós eszköze az oktatás fejlesztésére, leginkább a meggyőzés erejére tudott támaszkodni, az egyházi hatósággal karöltve. A királyi felségjog sokáig gátolta az országgyűlést, hogy törvénybe foglalja a magyar rendek, majd képviselők törekvéseit, melynek mozgatórugója a nemzetiségi elv volt: a magyar nyelv tanítása minden oktatási intézményben.

Az első közoktatási törvény megszületése tette lehetővé, hogy országosan törvényerőre emelkedjenek a korábban már részlegesen, vagy engedőlegesen kívánt elemek. A közoktatási törvény elemei többnyire a korábbi királyi rendeletek elemeit tartalmazták, tehát pl. az anyanyelvet hagyta az oktatás nyelvének. 1876-ban egy fontos tényező, a tanfelügyelet lett kellőképpen szabályozva, egy megye egy tanfelügyelővel működhetett. 1879-ben a magyar nyelv kötelező oktatásáról szóló törvény beiktatásával az állam már egy lépést tudott tenni a reformkorban követelt magyar igények felé. A tanfelügyelők szigorú

fellépése, a belátható következmények, a megfelelő méretű tankerület, a következetes törvények és azok alkalmazása, a kor igényei mind elősegítették a komoly változásokat.

Az állam nagy eredményeket tudott elérni az új törvényekkel, mert megvolt a megfelelő apparátusa hozzá, volt következménye a tetteknek, és azáltal, hogy iskolákat is állított, tehát anyagi felelősséget is vállalt az oktatásban, pozitív példaként is szolgált. Már nemcsak felügyeleti szerepe volt az államnak, hanem azon túl iskolafenntartóvá is vált. Megvoltak a megfelelő eszközei - nem csak a meggyőzés - annak érdekében, hogy a törvényekben előírt kívánalmakat megköveteljék. A tanügy minden vonatkozását ellenőrizte és fejlesztette: tanítóképzés, tankönyv, tanítói egyletek, tankötelezettség megvalósítása, büntetések, iskolaépületek, stb.

Az állami hatóságok alatt leginkább a királyi tanfelügyelőt értjük, de mellette volt a törvényhatóságban működő közigazgatási bizottság is, melynek élén a főispán, helyetteseként az alispán állt. A döntések a bizottság jóváhagyásával történtek meg, de a királyi tanfelügyelő alakította ki a megfelelő álláspontot.

A királyi tanfelügyelő a törvény erejére támaszkodva felszólította az egyházmegyei hatóságokat, a hitközség tagjait, a szülőket megbüntette, lépéseket tett, ha elmaradtak intézkedése kapcsán a rendezések. Halász Ferenc igyekezett reális célokat kitűzni, hogy azok teljesíthetőek legyenek. Ha a hitközség képtelen volt a feltételeket betartani, akkor állami támogatással rendezték a helyzetet. Bereg megyei tanfelügyelősége végére elérte, hogy viszonylag jó kapcsolat alakult ki a görög katolikus egyházmegye vezetésével, kölcsönösen megbíztak egymásban, mindkét fél hajlandó volt belátni korlátait és engedni feltételeiből.

A tanfelügyelő a személyes ismeretség és ráhatás módszerét is jól alkalmazta, mindezt a törvényes kereteken belül, elmélete, hogy a példa lassan terjed, de mégis hosszútávra szól, meghozta a gyümölcsét. Ugyanakkor Halász tisztában volt azzal, hogy nemcsak a felekezeti és a szülők hibásak egy-egy sikertelen iskoláztatás kapcsán, hanem a falubeli előljárók is lehetnek felelősek a törvényteleniségekért, őket sem kímélte ezen esetben.

5. Eredmények

Bereg megyében a vizsgált évtizedben több mint félszáz állami iskola létesítéséről beszélhetünk. Az alapítást az 1868-as törvény tette lehetővé, célja pedig leginkább az volt, hogy a be nem iskolázott tankötelesek számára is legyen elegendő hely az iskolákban. Elsősorban tehát a hiányzó iskolákat pótolták ezzel az intézménytípussal. A legtöbb olyan

településen, ahol állami iskola alakult (ezek egyértelmű, hogy nagyobb lakosságszámú települések voltak), általában az izraelita felekezet nem volt képes önálló felekezeti iskolát fenntartani, az ő tankötelesei számára létesültek az iskolák. Azt is meg kell jegyezni, hogy az így már több iskolával rendelkező községekben a felekezeti iskolák többnyire köteleességüknek tartották a színvonalat az állami iskoláéhoz igazítani, amely végül is pozitív eredményeket adott.

Több állami iskola olyan helyen jött létre, ahol két-három kisebb falut oktatásilag összevontak, ezzel biztosítva a 6-12 éves korosztály rendszeres beiskolázását. Leginkább itt fordult elő, hogy a felekezeti iskola egy idő után nem bírta a versenyt és bezárt, hiszen a diákok az állami iskolába jártak el, mert az anyagi terhek kedvezőbbek voltak az állami oktatás keretében.

Azt is meg kell azonban jegyezni, hogy a római katolikus és református felekezetek többnyire önként adták át felekezeti iskolájukat az államnak, ellentétben a görög katolikusokkal. Csak kevés olyan állami iskolaállítás történt Bereg vármegyében, ahol a görög katolikusok adták át felekezeti iskolájukat az államnak; ezzel az előbbi beszünt, a régi épületet az állam használhatta és a tanító is a helyén maradt.

A vizsgált korszak 58 állami intézményének alapítási körülményeit több kategóriába lehet osztani, így voltak olyan nagy települések, ahol a felekezeti iskola mellé állítottak államit, a nem iskolázó tankötelesek számára. Ilyen települések Alsó-Verecke, Szolyva, Iloncza és Novoszelincza. Ilosván és Beregszászon a nagyszámú izraelita lakos először rövid ideig felekezeti iskolát tartott fenn gyermekei számára, majd állami iskolát kért, mellette a görög katolikus is megmaradt. Munkácson is a nagyszámú izraelita tanköteles számára jött létre először a községi, majd az állami iskola, de mellette megmaradt a görög katolikus felekezeti is. Nagy-Lucskán és Kövesden is hasonló volt a helyzet, míg Kajdanón nagy számú más felekezetű tanköteles számára jött létre az állami oktatási intézmény.

Egy másik csoportba tartoznak azok a települések, ahol az állami iskola alapítása bizonytalanná tette a felekezeti iskola létét, mert a tankötelesek létszáma nem feltétlenül indokolta a felekezeti iskola szükségességét, itt kérdésessé vált, hogy megmarad-e a felekezeti vagy sem. Oroszvégnél láthattuk, hogy Halász Ferenc szerint bezárt a felekezeti iskola, a felekezetnél pedig továbbra is szerepelt a tanító: a sematizmus szerint az iskola az 1890-es években szünetelt. Holubinán is Oroszvéghhez hasonlóan a királyi tanfelügyelő szerint beszünt a felekezeti, de a sematizmusok szerint nem.

Sok esetben azért vált aktuálissá az állami iskola alapítása, mert az izraelita felekezet tankötelesei nem iskoláztak egyik felekezeti iskolában sem és sajátjuk sem volt olyan, amely megfelelt volna a törvényeknek. Így az állam felállított egy iskolát számukra, de a falu tanköteleseinek száma nem két iskolára való volt, így a görög katolikusok is inkább az államit választották és saját felekezeti iskolájuk bezárt. Komlóson hasonló helyzet játszódott le, míg Kisfaludon egy tanévben (1886/87) szünetelt, Bilkén pedig hamarosan bezárt a felekezeti iskola.

Voltak olyan közepes lélekszámú községek, ahol nagy nehézségek árán működött a felekezeti iskola, többnyire a lakosok sem akarták fenntartani; az állami iskola alapítása után rövid időn belül megszűnt a felekezeti iskola, ilyenek: Klacsanó (1883), Sztrabicsó (1884) és Szentmiklós. Váralja, Várpalánka és Zsófiafalva községek úgy kaptak új, állami iskolát, hogy korábban nem volt életképes felekezeti iskolájuk.

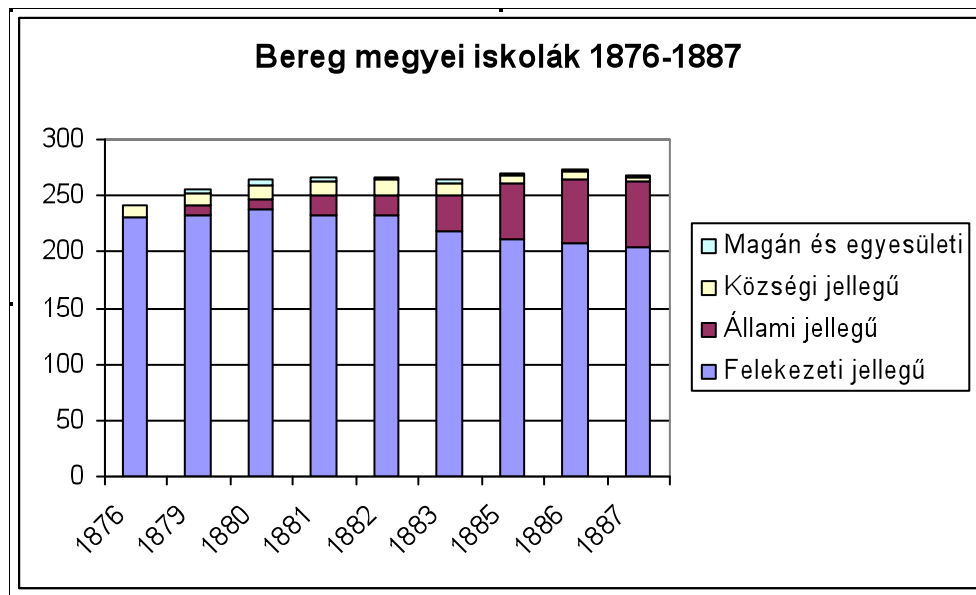
A községi iskolák a korszakban egyre inkább elhaltak, ez legfőképpen annak volt köszönhető, hogy a községek kérvényezték az állami iskolaállítást, hiszen így az anyagi gondoktól nagy mértékben megmenekültek. Ez a tendencia az 1880-as végén megváltozott, amikor a költségvetés már nemhogy új, de még a fennálló állami intézmények fenntartását is alig tudta finanszírozni. Ekkor nagyobb figyelem fordult a községi iskolák állítására, a következő periódusban, amely egyben már egy másik tanfelügyelő munkáját is jelenti, megnőtt a községi iskolák száma, valamint megjelent a községi vándortanítói állomás, az állami és felekezeti vándortanítóságok mintájára.

Az állami iskolák számának növekedését vizsgálhatjuk meg Halász Ferenc első tíz éves tanfelügyelősége alatt a következő táblázat segítségével:

Tanév	1876	1878/79	1879/80	1880/81	1881/82	1882/83	1884/85	1885/86	1886/87
Tanintézetek száma	241	256	264	267	267	264	270	273	268
Állami jellegű iskolák száma	0	8	10	18	18	33	50	57	58

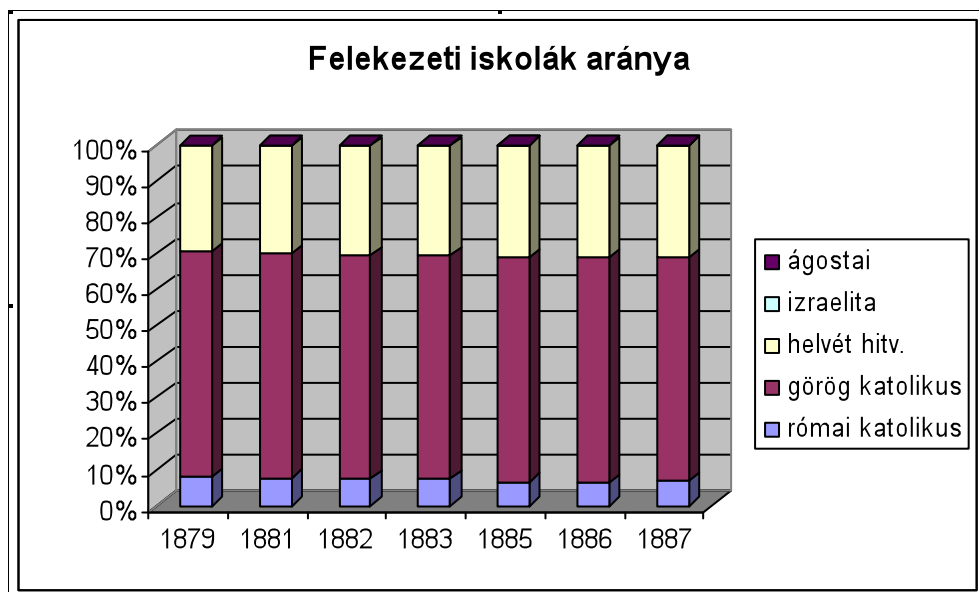
A táblázatból kitűnik, hogy az állami iskolák száma a vizsgált évtized alatt 58-al nőtt, míg a megyében az összes tanintézet száma 27-el. Ebből egyértelmű, hogy a felekezeti és községi iskolák rovására is történt állami iskolaalapítás. A Bereg megyei iskolák számának alakulását bemutató grafikonból (2. ábra) az látszik, hogy erősen éreztette a befolyását az állam, még a községi iskolákkal szemben is. A községi iskoláknak nem lett olyan nagy a

szerepe, mint amelyet szántak neki. Az állami befolyás kifejezetten megnőtt 1881-től, ez az 1879-es törvény hatásának tudható be, ekkor jelentősen nőtt az állami iskolaállítások száma.

2. ábra

A többségében nemzetiségi lakosságú megyében többen erőszakos magyarosítással vádolták meg Halászt. Lássuk, hogy az iskolabezárások melyik felekezetet érintették leginkább. (A többi felekezet magyar és német anyanyelvű volt és többnyire jobb anyagi helyzetben voltak, mint a görög katolikus ruszinok, tehát kevésbé szorultak rá az állam segítségére.) A következő grafikonon (3. ábra) a felekezeti iskolák egymáshoz való arányát vizsgálja a korszakban a tanfelügyelő éves jelentései alapján.

3. ábra

Azt látjuk, hogy ugyanaz a százalékos arány maradt végig az évtized folyamán, tehát minden felekezeti körülbelül egyformán érintett az állami iskolák felállítására, nem kizárólag a ruszin többségű települések rovására alapított az állam iskolákat.

A térképen (4. ábra) pedig az állami alapítású iskolák (tehát a vándortanítószolgálatok is) eloszlását látjuk Bereg vármegyében az 1887-es állapot szerint:

4. ábra

Az 58 állami alapítású intézmény 45 településen valósult meg, több helyen fiú- és leányiskolák indultak. Az állami szerepvállalás leginkább a megye középső területén lévő, vegyes lakosságú, de többségében ruszin nemzetiségű görög katolikus felekezetű hitközségeket érintette. Minden szolgabírói járás központjában létesült fiú- és leányelemi is. A déli, többségében magyar ajkú, református területen hét állami iskola szerveződött a vizsgált évtizedben. Jól kirajzolódik a vándortanítóságok körzete a kis lakosságszámú, hegyi településeken.

Halász Ferenc könyvében értékelte 10 éves munkáját, a hangsúlyt természetesen az állami iskolák alapítására, azok létjogosultságának megindoklására tette; annál is inkább, mert az országban a beregi törvényhatóságban volt a legtöbb állami alapítású intézmény.

A vándortanítóságok kapcsán korábban már megállapítottuk, hogy az első tíz évben Halász Ferenc hét vándortanítóságot, hét tanítóval, 14 településen alapított. (Az eredeti tervek szerint több települést vontak volna be egy-egy vándortanítóságba, de később belátták, hogy az esetek többségében egy vándortanítónak elég két tanítási hely is, ezért lett a 80-as évek közepére 14 település bevonva a hét vándortanítóságba.)

A vándortanítóságot tekinthetjük egyfajta kompromisszumos megoldásnak is, mely igen gyümölcsözőnek bizonyult mindkét fél részéről. Egyrészt az egyház ezeken a településeken megtarthatta iskoláit, továbbfejlesztette a tanítót, legalább heti két alkalommal a diákok jó oktatást nyertek és odafigyeltek az állami hatóságok, hogy megvalósuljon az iskolázás. Másrészt az állam pedig olcsón, iskolaépület építése nélkül, több tanító alkalmazása nélkül tudta fejleszteni az elhanyagolt hegyi lakosság oktatását. A királyi tanfelügyelő így törvény szerinti oktatásban tudta részesíteni a tanköteleseket és sok pénzébe sem került az államnak.

Amire Halász Ferenc királyi tanfelügyelő joggal lehetett büszke az az, hogy tíz éves működése során tankerületében az ország törvényhatóságai közül Bereg megyében volt a legtöbb állami iskola, valamint ő alapított legelőször állami vándortanítóságot az országban, a megye összes oktatási intézményét be tudta vonni az intézményhálózatba, ezzel megadva a lehetőséget minden tanköteles számára, hogy valamilyen szintű rendszeres oktatásban részesüljön.

BIBLIOGRÁFIA

1. Levéltári források

• **Державний архів Закарпатської області, Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL) Beregszászi Részleg**

Fond 10: Наджупан Бережської жупи 1324-1919, Bereg vármegyei főispáni iratok 1324-1919.

орісз 3: Наджупан Бережской жуп г. Берегово 1834-1850.

орісз 4: Наджупан Бережской жуп г. Берегово 1861-1898.

Fond 130: Королівський шкільний інспекторат Бережської жупи 1875-1919, Bereg vármegyei királyi iskolai tanfelügyelő iratai 1875-1919.

орісз 1: Королевський школьної інспекторат Бережської жупи, г. Берегово, 1875-1920.

орісз 2: Королевський школьної інспекторат Бережської жупи, г. Берегово, 1894-1919.

орісз 3: Королевський школьної інспекторат Бережської жупи, г. Берегово, 1877-1920.

орісз 4: Королівський шкільний інспекторат Бережської жупи, М. Берегове, 1874-1884.

Fond 151: Правління Мукачівської греко-католицької єпархії 1646-1948, A Munkácsi Görög Katolikus Püspökség vezetése 1646-1948.

орісз 5: Правление Мукачевской греко-католической єпархии в г. Ужгороде 1789-1798.

орісз 6: Правление Мукачевской греко-католической єпархии в г. Ужгороде 1799-1821.

орісз 8: Мукачевская греко-католическая єпархия в городе Ужгороде. 1822-1840.

opisz 9: Правление Мукачевской греко-католической епархии в г. Ужгороде
1841-1848.

opisz 10: Мукачевская греко-католическая епархия в г. Ужгороде. 1849-1861.

opisz 12: Мукачевская греко-католическая епархия в г. Ужгороде. 1862-1870.

opisz 15: Мукачевская греко-католическая епархия в г. Ужгороде. 1871-1875.

opisz 16: Правление Мукачевской греко-католической епархии в г. Ужгороде
1876-1880.

opisz 14: Мукачевская греко-католическая епархия в г. Ужгороде. 1881-1887.

opisz 22: Правление Мукачевской греко- католической епархии г. Ужгород
1740-1907.

• Magyar Országos Levéltár (MOL)

Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumi Levéltár - K 305, Töredék iratok (1867-

1951), II. Közoktatási ügyek – Elemi és középiskolai oktatás (1871-1944)

- 13. csomó

- 35. csomó

- 40. csomó

2. Periodika

• Bereg

1876-1880 – 3-6. évfolyam (őrzési hely: KTÁL, a hetilap 1877. szept-1879. jan.
között szünetelt.)

1881-1888 – 7-14. évfolyam

• Beregmegyei Tanügy

1885-1888 – 1-4. évfolyam

• Ung

1868-1876 – 2-10. évfolyam

• Néptanítók Lapja

1868-1876 – 1-9. évfolyam

- **Nemere**

Politikai, közigazgatási és társadalmi lap, Brassó, 1873. május 23.

3. Egyházmegyei sematizmusok

- Catalogus Venerabilis Cleri Almae Dioecesis Munkatsinensis (Sede Episcopali Vacante) pro Anno MDCCCXIV.
- Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Munkacsiensis, ad Annum M.D.CCC.XVI., Cassoviae.
- Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Munkacsiensis, pro Anno Domini M.D.CCC.XXI., Budae.
- Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Munkacsiensis, pro Anno Domini M.D.CCC.XXII., Budae.
- Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Munkacsiensis, pro Anno Domini M.D.CCC.XXV., Budae.
- Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Munkacsiensis, pro Anno Domini M.D.CCC.XXIX., Cassoviae.
- Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Munkacsiensis, pro Anno Domini M.D.CCC.XXXI., Cassoviae.
- Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Munkacsiensis, pro Anno a christo nato M.D.CCC.XXXIII., Cassoviae.
- Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Munkacsiensis, pro Anno a christo nato M.D.CCC.XXXV., Cassoviae.
- Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Munkacsiensis, pro Anno Domini M.D.CCC.XXXVII., Budae.
- Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Munkácsiensis, pro Anno Domini M.D.CCC.XXXIX., Cassoviae.
- Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Munkácsiensis, pro Anno Domini M.D.CCC.XLI., Cassoviae.
- Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Munkácsiensis, pro Anno Domini M.D.CCC.XLIII., Cassoviae.
- Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Munkácsiensis. Pro Anno Domini M.D.CCC.XLV., Ungvarini.

- Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Munkácsiensis, pro Anno Domini M.D.CCC.XLVII., Ungvarini.
- Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Munkácsiensis, pro Anno Domini M.D.CCC.LVI., Kassoviae.
- Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Munkácsiensis pro Anno Domini 1859, Pestini.
- Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Munkácsiensis pro Anno Domini 1861, Pestini.
- Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Munkácsiensis pro Anno Domini 1864, Unghvarini.
- Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Munkácsiensis pro Anno Domini 1865, Unghvarini.
- Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Munkácsiensis pro Anno Domini 1868, Unghvarini.
- Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Munkácsiensis pro Anno Domini 1870, Unghvarini.
- Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Munkácsiensis pro Anno Domini 1872, Unghvarini.
- Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Munkácsiensis ad Annum Domini 1874, Ungvárini.
- Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Munkácsiensis ad Annum Domini 1876, Ungvárini.
- Schematismus Venerabilis Cleri graeci ritus catholicorum Dioecesis Munkácsiensis ad annum domini 1878, Ungvarini.
- Schematismus Venerabilis Cleri graeci ritus catholicorum Dioecesis Munkácsiensis ad annum domini 1881, Ungvarini.
- Schematismus Venerabilis Cleri graeci ritus catholicorum Dioecesis Munkácsiensis ad annum domini 1883, Ungvarini.
- Schematismus Venerabilis Cleri graeci ritus catholicorum Dioecesis Munkácsiensis ad annum domini 1886, Ungvarini.
- Schematismus Venerabilis Cleri graeci ritus catholicorum Dioecesis Munkácsiensis ad annum domini 1888, Ungvarini.
- Schematismus cleri graeci ritus catholicorum Dioecesis Munkácsiensis 1891, Ungvarini.
- Schematismus cleri graeci ritus catholicorum Dioecesis Munkácsiensis 1893, Ungvarini.

- Schematismus cleri graeci ritus catholicorum Dioecesis Munkácsiensis 1896, Ungvarini.
- Schematismus cleri graeci ritus catholicorum Dioecesis Munkácsiensis ad annum domini 1899, Ungvárini.
- Schematismus cleri graeci ritus catholicorum Dioecesis Munkácsiensis ad annum domini 1908, Ungvárini.
- Schematismus cleri graeci ritus catholicorum Dioecesis Munkácsiensis ad annum domini 1915, Ungvárini.
- Schematismus Cleri Almae Dioecesis Szathmárinensis ad annum Jesu Christi 1864, Szathmárin, 1864.

4. Korabeli kiadványok

- ACZÉL László, *Ugocsa vármegye népoktatásügye: 1880-1902*, Budapest, 1908.
- BENÉCS Gusztáv, *A hazai kultúr-törekvések és a népiskolai tanfelügyelet*, = *Magyar Paedagogiai Szemle*, 1886 július.
- FÉNYES Elek, *A Magyar Birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint*, Pest, 1867.
- FINÁCZY Ernő, *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában 1740-1773*. Budapest, 1899.
- FINÁCZY Ernő, *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában II. kötet, 1773-1780*. Budapest, 1902.
- GÖNCZY Pál, *Magyarország megyéinek kézi atlasza*, Bp., 1890.
- GRIGÁSSY Gyula, *A magyar görög katolikusok legújabb története*, Ungvár, 1913.
- HALÁSZ Ferenc, *Beregvármegye népoktatásügye 1876-1886. években*, Beregszász, 1887.
- HALÁSZ Ferenc, *A népiskolai tanfelügyelet reformja*, Bp., 1897.
- HALÁSZ Ferenc, *Állami népoktatás*, Bp., 1902.
- HALÁSZ Ferenc, *Nemzeti állam és népoktatás*, Bp., 1906.
- HALÁSZ Ferenc, *Teendők a népoktatás terén*, Bp., 1896.
- HODINKA Antal, *A Munkácsi Gör. Szerz. Püspökség okmánytára I.*, Ungvár, 1911.
- HODINKA Antal, *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*, Bp., 1909.
- *Emlék-album az ungvári kir. gör. kath. éneklész-tanítóképezde 100 éves fennállásának*

- jubileumára 1893-94-ik tanévben*, közli: KAMINSZKY Géza, igazgató, Ungvár, 1894.
- KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete* = ORBÁN László, szerk., *Kazinczy Ferenc művei: Első osztály: Eredeti művek*, Debrecen, 2009.
 - LEHOCZKY Tivadar, *Beregvármegye monographiája*, I, II, III/1, III/2 kötet, Ungvár, 1881.
 - LEHOCZKY Tivadar, *A beregmegyei görögyszertartásu katholikus lelkészségek története a XIX. század végéig*, Munkács, 1904.
 - *Magyarország helységeknek 1773-ban készült hivatalos összeírása (Lexicon locorum regni Hungariae populosorum anno 1773 officiose confectum)*, Magyar békeküldöttség, 1920.
 - SÁRKÁNY Gábor, szerk., *A beregmegyei tanító-egyesület első évkönyve (1871-1883-ik évig.)*, Munkács, 1883.
 - SZABÓ Oreszt, *A magyar oroszokról (ruthének)*, Bp., 1913.
 - SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, I–XIV., Budapest, 1891–1914.
 - *A Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. ministernek a közoktatás 1870. és 1871. évi állapotáról szóló s az országgyűlés elé terjesztett jelentése*, Buda, 1872.
 - *A Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. ministernek a közoktatás 1872. évi állapotáról szóló s az országgyűlés elé terjesztett jelentése*, Bp., 1874.
 - *A Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. ministernek a közoktatás 1873. évi állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett jelentése*, Bp., 1875.
 - *A Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. ministernek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett ötödik jelentése*, Bp., 1876.
 - *A Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. ministernek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett hatodik 1875/76. évi állapotokat előtüntető jelentése*, Bp., 1878.
 - *A Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. ministernek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett hetedik jelentése (1876/7-1877/8)*, Bp., 1879.
 - *A Vallás és Közoktatásügyi m. kir. ministernek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett nyolczadik jelentése (1877/8-1878/9)*, Bp., 1880.
 - *A Vallás és Közoktatásügyi m. kir. ministernek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett kilencedik jelentése (1878/9-1879/80)*, Bp., 1880.
 - *A Vallás és Közoktatásügyi m. kir. ministernek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizedik jelentése (1879/80-1880/1)*, Bp., 1881.
 - *A Vallás és Közoktatásügyi m. kir. ministernek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizenegyedik jelentése (1880/1-1881/2)*, Bp., 1882.

- *A Vallás és Közoktatásügyi m. kir. ministernek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizenkettedik jelentése, (1881/2-1882/3), Bp., 1883.*
- *A Vallás és Közoktatásügyi m. kir. ministernek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizenharmadik jelentése, (1882/3-1883/4), Bp., 1884.*
- *A Vallás és Közoktatásügyi m. kir. ministernek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizennegyedik jelentése, 1883/4, Bp., 1885.*
- *A Vallás és Közoktatásügyi m. kir. ministernek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizenötödik jelentése, 1885/6, (A népoktatási rész 1884/5-ről szól), Bp., 1886.*
- *A Vallás és Közoktatásügyi m. kir. ministernek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizenhatodik jelentése, 1886/7, (A népoktatási rész 1885/6-ről szól), Bp., 1887.*
- *A Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. ministernek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizenhetedik jelentése, I. kötet, A közoktatási tanács 1887/8. évi működéséről s a népoktatás 1886/7. évi állapotáról, Bp., 1888.*

5. Monográfiák, tanulmányok

- BALOGH Lívია, *Kárpátalja magyar óvodái a Csehszlovák Köztársaság idején (1919-1938) c. pályamunka*, 2010.
- BERLÁSZ Jenő, *Közintézményeink a XVI-XVIII. században, = Régi könyvek és kéziratok, Tanulmánygyűjtemény, összeállította: PINTÉR Márta, Budapest, 1974.*
- Ifj. BERTÉNYI Iván, *Az elit gimnáziumai vagy a gimnáziumok elitje? A budapesti piarista és a mintagimnázium diákságának vizsgálata (1879/80-1896/96) = FORGÓ András, szerk., A piarista rend Magyarországon, Budapest, 2010.*
- BONKÁLÓ Sándor, *A rutének (Ruszinok)*, Basel, 1996.
- BOTLIK József, *Hármas kereszt alatt, Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646-1997)*, Budapest, 1997.
- BOTLIK József, *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I. kötet*, Nyíregyháza, 2005.
- *A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi osztályának magyar provenienciájú*

- fondjai és leírási egységei 1919-ig és 1938-1945 között*, szerk., DELEHAN Mihajlo, KUTASSY Ilona, Bp., 2009.
- EMBER Győző, *A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészsegeinek 1747. évi összeírása*, = *Regnum, Egyháztörténeti Évkönyv*, 1944-1946.
 - FÁBIÁN Lajos, *Szabolcs, Szatmár, Bereg vármegyék területének és közigazgatási beosztásának változásai 1001-1995*, Nyíregyháza, 1997.
 - FRATER Zsuzsa, J. , *Népiskolák Bihar megyében 1770/71-ben*, = *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XII.*, szerk., GAZDAG István, 1985.
 - HAJDU Lajos, *A Magyar Királyi Helytartótanács Tanulmányi Bizottságának tevékenysége az 1776-1783 közötti időszakban* = *Levéltári Közlemények* 56, 1985, 145-200.
 - HAJDU Lajos, *A közép- és alsófokú iskolák ellenőrzése Magyarországon a felvilágosult abszolutizmus időszakában, 1776-1790* = *Levéltári Közlemények* 57, 1986, 3-56.
 - HEBENY Zoltán, *Adalékok a Szabolcs megyei elemi iskoláztatás történetéhez (1868-1914)* = GYARMATHY Zsigmond, szerk., *Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás* 05-06. szám, Nyíregyháza, 1985.
 - KELEMEN Elemér, *Az 1777. évi Ratio educationis jelentősége a magyarországi oktatás történetében*, Az OPKM 2002. dec. 11-én rendezett Ratio-émlékülésen elhangzott előadás szerkesztett változata, = *Könyv és nevelés*, 2003/1.
 - KELEMEN Elemér, *Somogy megye népoktatása közoktatásunk polgári átalakulásának időszakában 1868-1918*, Bp., 1985.
 - KERESZTYÉN Balázs, *Kárpátaljai művelődéstörténeti kislexikon*, Bp.-Beregszász, 2001.
 - KÉRI Katalin, *A történeti Baranya megye római katolikus iskolaügye 1868-1918 között*, Doktori értekezés, Pécs, 1992.
 - KÉRI Katalin, *Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába*, Bp., 2001.
 - KOI István, *A munkácsi püspökség 1792. évi katalógusa*, = BENDÁSZ István, KOI István, *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészsegeinek 1792. évi katalógusa*, Nyíregyháza, 1994.
 - *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (a történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék) sajtóbibliográfiája (1845-2000)*, szerk., LÁSZLÓ Gézőné Szarka Ágota, Nyíregyháza, 2002.
 - MANN Miklós, *Kultúrpolitikusok a dualizmus korában*, Bp., 1993.
 - MEDVIGY Katalin, *Egy XIX. század eleji ruszin kulcsmű*, = *Kisebbségkutatás* 1999/3.
 - MÉSZÁROS István, *Népoktatásunk 1553-1777 között*, Bp., 1972.
 - MÉSZÁROS István, *Népoktatásunk szervezeti tartalmi alakulása 1777-1830 között*, Bp., 1984.

- MÉSZÁROS István, NÉMETH András, PUKÁNSZKY Béla, *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*, Bp., 1999.
- MEZŐ András, *A magyar hivatalos helységnévadás*, Bp., 1982.
- PIRIGYI István, *A görögkatolikus magyarság története*, Budapest, 1991.
- PIRIGYI István, *A magyarországi görögkatolikusok története*, 1. kötet, Nyíregyháza, 1990.
- *Ratio Educationis, Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása*, szerk., Mészáros István, Bp., 1981.
- POLYÁK Mariann, *Görögkatolikus iskola Patkányóczon*, = *Athanasiana* 33-34, Nyíregyháza, 2012, 134-153.
- POLYÁK Mariann, *Munkács görög katolikus elemi iskolája a XIX. században* = *Szabolcs-Szatmár-beregi Szemle*, Nyíregyháza, 2012/2, 61-77.
- SZABÓ József, *Görög katolikus alsófokú oktatás az osztrák önkényuralom koráig*, = *Szabolcs-Szatmári Szemle*, 1991/3.
- SZABÓ József, *Görögkatolikus népoktatás az önkényuralom korától az iskolák államosításáig*, = *Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis*, 13/A, Nyíregyháza, 1992.
- SZTRIPSZKY Hiador, *Egyházi schematismusaink és a helységnevek*, = BENDÁSZ István, KOI István, *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészsegeinek 1792. évi katalógusa*, Nyíregyháza, 1994.
- UDVARI István, *A munkácsi egyházmegye oktatásügye a XVIII. században*, = *Örökség és küldetés 1950-2000*, Nyíregyháza, 2001.
- UDVARI István, *A munkácsi görögkatolikus püspökség 1806. évi összeírása*, = *Ruszinok a XVIII. században*, szerk., UDVARI I., Nyíregyháza, 1992.
- UDVARI István, *Ruszinok* = ÁCS Zoltán, *Együtt élő népek a Kárpát-medencében*, Bp., 1994. 179-181.
- VÉGHSEŐ Tamás, „... mint igaz egyházi ember” *A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése*, Nyíregyháza, 2011.
- WATANABE Akiko, *Mennyire voltak „államiak” az állami elemi iskolák a kora dualizmus korában? (Szervezésük és igazgatásuk első húsz éve)* = KÖVÉR György szerk., *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*, Budapest, 2006, 575-596.
- Z. SZABÓ László, *Így élt Kazinczy Ferenc*, Budapest, 1977.

2. sz. Melléklet: Sztrabicsói szerződés (1810)

Alabb irtak adjuk tuttokra mindeneknek, a kiknek illik, hogy mi akarván az Eő Felsége kegyelmes parancsolatit, mellyek az oskolák fel allítását és a Gyerekek tanittatását Kegyelmesen parancsolják tellyesíteni, Nemzetes Kritsfalussy György Urat, a Görög-Catholikus Oskolák kerület béli, Királyi al inspectorával a közöttünk már ez előtt fel-allitatott közös oskola Tanító rendes fizetése eránt e következő egygyezése közakarattal lépnünk légyen: ugy, mint:

1-ben A tanító fen tartására minden esztendőben minden Házi Gazda akár légyen gyereke akár nem, tartozni fog egy negyedrészt tiszta tengerit vagy rozsot, ugy szinte egy egy évre paszulyt, és pénzben egy egy húszast a Bíró kezébe be adni, aki is abbul a Tanítót angavian kint quietantia mellett elégíteni fogja.

2-sor Mi Sztrabitsói és Gorondi ökrös Gazdák kötelezzük magunkat a Tanító és az oskola szökségére egy egy jó szekér tüzi fának be hozására, mellyekből folyó év 14 ölek ki tellyenek, mi pedig Izsnyéti lakosok tartozni fogunk ot ölet bé szalítani, hasonló képen szet vágva.

3-sor Az oskola épöletét meg reparálni és jó státusban tartani kötelezzök magunkat.

Mellyeknek erőssegekre és allandóbb vóltokra adjuk ezen kész akarattal készült tulajdon kezeink kereszt vonásival és Helységeink petsetjeivel meg erősített Constructualis levelönket. Actine Sztarbitsó die 7-a Augustri 1810.

Papp Gergely Sztrabics. bíró keze

Vonása

3. sz. Melléklet: Nagy-Lucska, iskolaállító szerződés (1810)

10

A fent írott adjaik szerződés mindeneknek a kiknek illetik,
 hogy mi, a karván az Cs. Felféje Kegyelemes parancs
 szolatis, melyek az iskolák felállítás, és a
 Gyerekek takarítása Kegyelemes parancsokkal,
 redyefium, és mások Károlyfalusi György Urval, a
 Jörök Károlyfalusi Iskola Kézlecs-beli Királyi
 al Inspecorával, a községünk behoratandó iskola
 János fidesse elane ezen egyezségre köz akaratallal
 képzünk lévén, úgy mint.

János János fidesse szerződés szerződés
 képzünk minden esendőben angariantint 25 Forint
 az az egy esendőre 100. i. e. pár Forintot fogunk
 adni: azon feljöl pedig minden az is, mind az iskola
 számára 30. Nagykör hópár törzi fáz mely leg.
 alabb is 15 öles legyen, melyet a Mellesfogó Urval,
 ság engedelmével a gyalogok kötelesek képzünk
 felvinni, és el. képzenni, a marhasok pedig behoron.

János János fidesse, hogy a Mellesfogó Urval,
 szerződés szerződés, valami képzés képzéssel
 ezama Mellesfogó fidesse.

János János fidesse, az ugrán má
 fel vagyon állva, amak tökéletességre való horajai
 pedig magunkra vállalkunk, azok az ajtóknak, abl.
 kőknak, és egy regla fűző kecsenrenek meg jre,
 rész az Mellesfogó Urval alátartással infal.
 nánk, valaminé iskola padoknak való maxiralek
 is, melyeket a Gyerekek képzünk, és irkessanak, mel.
 lyekre leg alkalmasabb az fenyőfa.

János János fidesse a parancs be képzésre és a János fidesse képzés
 János fidesse melles képzés adása, úgy a fa be képzés,
 tására, a János fidesse kötelesek fidesse.

Helyeknek erősegetre, és állandóbb volókra adiate ezen kére
akozással képké, galajron kerömte Keszpa vonághival,
és Helységönk penészfjével meg erőfirtatott Konrathomaly
leveleinket. Azann H. Lutska die 16 Auguszi 1810.

 Prigfalusi György
avilapai Kesületbeli Gyög - Carhof Ötven
oficodál Piráti ott Anzessica.

Fogyó edneal Fö' Déri' kére x
vonáse.

Coram Nobis

Ladislao Mitio de Vilmany
Notius de Beregh Puzastore

Szab János Fö' Esküt x
Sapax János esküs kére x vonáse
Celyko János ~^v x
Gagola Péter ~^v x
Jankef Jakab ~^v x

Andrea Romza
Parocho N. Lutskensi

Sapax Barilius Casarol. x
Koroly Lukats ~ x
Balog János ~^v x
Feneszte György kerölö x ar eger
H. Lutskai Helység nevében

III. Polus

Ezen Contractus a' Mellesagos Gof. Schantzen Terenit C' Excellen.
tájoja és joga 1810. Ependit Augustus Varanot vst' napján
kelti conditio. hincskésedellen daj meg jogyisegol kagyanit helyke,
hogy a' Contractus másait, és barasait s'longala ardehelt, és a'
Mellesagos Hatalogiol kéans hólodog és s'gedelen ar Madalonne
nére' domni' kerölöfoge, és tarsasit nem onkas vraga asan, a' hely,
saj' as'vél a' Tanasvat barasait, tirdog jogy s'penditine tizeni
ötthe barasait meg, és ssat' barait' k'at'lefulat barasait' engedte.
s'ki' A' Huntrait' és s'vot' k'at'lefulat Madalonal' és s'penditine
Munkasja ar 1810. Ependit' S'vot' helye' barait' és s'penditine
tett' k'at'lefulat.

Duxini Derisujji Joz
Pezsu

Car. Alcs Mihály
Comar

4. sz. Melléklet: A Bereg megyei tanügy állapota, az iskolák tekintetében; Halász Ferenc éves beszámolója alapján

Tanév	1870	1876	1878/79	1879/80	1880/81	1881/82	1882/83	1884/85	1885/86	1886/87
Községek száma	283			277	277	276	272	272	272	272
Lakosok száma	160.361	159.223		159.223	153.235	153.235	153.377		153.377	
Tanintézetek száma	228	241	256	264	267	267	264	270	273	268
Állami jellegű	0	0	8	10	18	18	33	50	57	58
Községi jellegű	0	10	11	13	12	14	10	7	7	5
Magán jellegű	0	0	3 (+1 majorsági)	4	4	3	1 (+2 egyesületi)	1 (+1 egyesületi)	1 (+1 egyesületi)	1
Felekezeti jellegű	228	231	233	237	233	232	218	211	207	204
római katolikus	18		19		18	17	16	14	13	14
görög katolikus	131		145		145	144	135	131	129	126
helvét hitv.	70		68		69	70	66	66	64	64
izraelita	8 (magán)		0		1	1	1	0	1	0
ágostai	1		1		0	0	0	0	0	0
Fokozatra nézve: elemi		239	254	262	265	265	261	267	270	265
Fokozatra nézve: polgári		2	2	2	2	2	3	3	3	3
Magyar nyelven oktató iskolák	67	90	101	108	112	120		144	150	149
Németül oktató iskolák	11	4	1	2	1					
Oroszul oktató iskolák	116	113	96	55	57	36		29	14	12
Orosz-magyar nyelven oktató iskolák	vegyes: 34	33 (a magyar-némettel együtt)	45	86	86	100		92	105	102
német-magyar nyelven oktató iskolák		az előzővel együtt	1	12	11	11		5	4	5
tótul oktató iskolák	1	1	1 (+1 német-tót)	1						
Iskolaépület tulajdonosa: község (hitfelekezet)		233	238	241	235	251		245	237	239
Iskolaépület: bérelt		8	18	23	29	16		25	36	29
Hány tanszoba van?		257	282	288	299	301		309	322	317
Hány tanítói lakás van?		233	258	266	270	267		253	247	248
Átlag hány növendék jut egy tanteremre?				47	37	44		61		

5. sz. Melléklet: A Bereg megyei tanügy állapota, a tankötelesek tekintetében; Halász Ferenc éves beszámolója alapján

Tanév	1876	1878/79	1879/80	1880/81	1881/82	1882/83	1884/85	1885/86	1886/87
Tankötelesek száma	27157	25751	25018	24551	26109	26651	26036	26415	26327
mindennapi iskolába járók (6-12 évesek)	19288	17926	17296	17354	18359		18714	19166	19233
ismétlő iskolások (13-15 évesek)	7869	7825	7722	7197	7750		7322	7249	7094
róm. kath.				1977	2070		2045	2217	2305
gör. kath.				12553	13559		13376	13490	13202
helvét hitv.				6532	6657		6738	6641	6680
ágostai hitv.				115	144		78	81	95
izraelita				3374	3679		3799	3986	4045
elemisták összesen								14394	14885
fiúk		7103	6635	3765?	6910		7338	7494	7695
lányok		6330	6023	6156	6284		6733	6900	7190
ismétlő iskolások összesen	1355	4743	3771	5056	4254		4534	4380	4653
fiúk		2545	1994	2197	2197		2508	2364	2506
lányok		2198	1777	2859	2057		2026	2016	2147
polgári iskolások összesen	128	162	139	132	139		202	244	292
fiúk		96	91	92	95		86	95	95
lányok		66	48	40	44		116	149	197
iskolába nem járt			7657	7142	8435		7090		6359
fiú			3732	3361	4988		3424		3094
leány			3925	3781	4367		3666		3265
%-ban			30,4 százalék	29,1 százalék	32,4 százalék				
róm. kath.				321	299		190		245
gör. kath.				4106	4697		4356		4021
helvét hitv.				1091	1526		1154		840
ágostai hitv.				25	77		0		24
izraelita				1599	1856		1390		1229
megbüntetett		10975	18161	78599	35258	55092	41297		74820
felmentetett		144512	162461	210160	214445				
befolyt pénz				674 ft	573 ft 95 kr	628 ft 35 kr	754 ft		951 ft
kilépésre jogosultak	2610		2235	2165	2210		2152	2401	2191
ebből jól tudott írni-olvasni	1808	2818	1768	1883	2186		2027	2085	2032
csak olvasni	802	285	120	162				115	

6. sz. Melléklet: A Bereg megyei tanügy állapota, a tanítók tekintetében; Halász Ferenc éves beszámolója alapján

Tanév	1876	1878/79	1879/80	1880/81	1881/82	1882/83	1884/85	1885/86	1886/87
Hány tanító volt alkalmazva?	255	281	284	297	295	294	305	316	313
férfi							268	270	268
nő							31	40	38
lelkész							6	6	7
okleveles	189	203	223	233	227		259	267	265
nem képesített	66	78	61	64	68		46	49	48
rendes tanító	229	241	256	275	242		292	302	299
segédtanító	26	40	28	22	53		13	14	14
szolgálati évek szerint 0-5 éve		83	87	100	95			99	95
5-10 éve		41	46	53	53			73	75
10-15 éve		48	40	33	41			42	37
15-20 éve		30	33	39	34			30	29
20-25 éve		21	24	20	32			24	32
25-30 éve		23	22	21	15			20	21
30-felett		32	32	31	25			28	24
átlag hány növendék jut egy tanárra?				37	45		61		50
átlag egy tanító fizetése			285,6 ft	381 ft	358 ft		364 ft	395,9 ft	396 ft
átlag egy segéd-t. fizetése			184,7 ft	259 ft	204 ft			353 ft	

7. sz. Melléklet: A közigazgatási bizottság levele Pásztélyi Kovács János püspökhöz 1885-ben, In: HALÁSZ Ferenc: *Beregvármegye oktatásügye 1876-1886*, 42-44.

„Örömmel konstatáljuk Méltóságod előtt, hogy a beregmegyei gör. kath. vallásu ruthén nép, kivétel nélkül bizalommal van az állami népiskolák iránt, azokba örömmel küldi gyermekeit, mert tapasztalja, hogy azokban féltett kincse: vallása a legnagyobb tiszteletben és ápolásban részesítettik; látja, hogy az anyanyelv megtámadása nélkül gyermeke megtanulja az édes hazai nyelvet, s nyer annyi értelmiséget, melyből remélhető, hogy e szegény jó indulatu ruthén köznép egy jobb jövőt teremthet magának. Meggyőződésből mondjuk, hogy az áll. népiskolák valóságos jótétemény a szegény beregi nem magyarajku népre; e meggyőződésünket igazolják azon mind sűrűbben beérkező kérvények, melyeket népes ruthén lakosságu községek önként intéznek a nagyméltóságu közokt. kormányhoz áll. népokt. tanintézetek felállítására iránt.

A közvélemény ily kedvező nyilvánulása s a nagy szegénység mellett valóban csak kellemetlen hatást szül azon törekvés, hogy a népokt. törvény kívánalmainak egyáltalán meg nem felelő g. kath. felek. népiskolák fenntartása erőszakoltatik oly községekben, hol már áll. népiskola szerveztetett, nyilván azon indokból, hogy az állami iskola zsbasztassék, kulturális hatása gyöngítettessék.

Több községben történt, hogy a gör. kath. hitfelekezet türethetetlen népiskoláját egyhangulag beszüntetni, s tanköteleseit kivétel nélkül az áll. iskolába járatni határozta. Ily határozatok volt szerencsénk a főtiszt. Szentszékkal, a többi között Bilke, Ilosva, N.-Lucska, Szentmiklós, Holubina stb. községek részéről hozzájárulás czéljából közölni; de mindannyiszor válasz helyett szentszéki kiküldött jelent meg a községben, s a hitközséget hozott határozatának megváltoztatására, visszavonására, anyagi erő hiányában is a felekezeti iskola czéltalan fenntartására birta.

Több ízben fordult e közig. bizottság Méltóságodhoz, illetve a főtiszt. Szentszékhez oly csekélyebb népességü végtelen szegény ruthén községek nevelésügyének államilag rendezése iránt, melyekben a felekezeti iskola csak névleg létezik, s hol a szegény nép értelmetlensége miatt a leglehetlenebb kapzsiságnak áldozata, kérve az állami rendezés gyámolítását; sőt a kir. tanfelügyelő épen a szolyvai népoktatásügy rendezése érdekében olynemü javaslattal járult Méltóságod egyházm. tanfelügyelőségéhez, mely az egyházi érdekek legmesszebbmenő biztosításával czélozta az áll. iskola fejlesztését; mindezen átiratunkra még válasz sem érkezett.

Ily viszonyok között és tapasztalatok után ki kell jelentenünk azon meggyőződésünket, hogy Beregvármegye nagy részében csak áll. népokt. tanintézetek felállítására által lendithetünk a törhetlen kulturális viszonyokon, s ezért nem mulasztjuk el a nagym. közokt. kormányhoz ilyenek tovább szervezése iránt javaslatunkkal járulni. A felmerült alkalomból Méltóságodat is egész tisztelettel kérjük, hogy a mennyiben az áll. népokt. tanintézetek a nép valláserkölcsei érzületét tiszteletben tartják és ápolják, az anyanyelv elnyomására távolról sem törekszenek, viszont egyedüli módot nyújtanak a nép művelődésére; méltóztatték ezen tanintézeteket jóindulatába fogadni, s a lelkész urakat utasítani, miszerint az áll. iskolákban a hit-erkölcstant, melyért különben is az államkincstárból tiszteletdíjat nyernek, buzgóan tanítsák s az áll. isk. gondnokságokban helyet foglaljanak. Méltóztassék továbbá nagybecsü beleegyezését adni ahhoz, hogy mindazon gör. kath. felekezeti községekben, hol a nép önerejéből képtelen jó iskolát állítani és fentartani a felek. iskola járulékeinak és az épületek használati jogának átengedésével állami iskolák állittassanak, esetleg a csekélyebb népességü községek számára állami vándortanítói állomások rendszeresítettessenek.”

8. sz. Melléklet: Az éneklész-tanítók szolgálati helye és ideje, esperesi kerületenként az egyházmegyei sematizmusok alapján (1874-1888)

1. Beregszászi kerület⁷⁵⁰

Egyház- község	1874	1876	1878	1881	1883	1885/86	1887/88
Alsó-Remete	Joannes Simon i	Joannes Simon i	Joannes Simon	vacant	Basilius Gyulay i	Basilius Gyulay s Victor Gyulay	Simon Mihály
Beregszász	Paulus Illiczky	Paulus Illiczky	Paulus Illiczky	Paulus Illiczky	Paulus Illiczky	Páter Georgius s Paulus Illiczky	Illiczky Pál s Choma Demeter
Csoma	Joannes Gabóda i	Joannes Gabóda i	Joannes Gabóda i	Joannes Gabóda i	Joannes Gabóda	Joannes Gabóda	Hornyák Péter
Falucska	Michaël Hadzsega	Michaël Hadzsega	Joannes Hadzsega	Joannes Hadzsega	Joannes Hadzsega i	Joannes Hadzsega	Hadzsega János
Homok- (Déda)	Georgius Kaszárda	Georgius Kaszárda	Michaël Szocska	Michaël Szocska	Michaël Szocska	Michaël Szocska	Drohobeczky János
Darócz	Joannes Péter	Joannes Péter	Joannes Péter	Georgius Szvályavcsik	Georgius Szvályavcsik	Basilius Pávuk s	Sztároszta Elek i
Kovácszó	Joannes Maruska	Theodorus Suszta	Theodorus Suszta	Theodorus Suszta	Theodorus Suszta i	Josephus Manilics s	Manilics József
Kövesd	Joannes Hadzsega	Joannes Hadzsega	Basilius Csehily i..é Basilius Koroly	Basilius Csehily i..é Basilius Loszkovich	Basilius Csehily i..é Basilius Csehily i	id. Basilius Csehily s ifj. Basilius Csehily	Csehily Bazil
Komlós			Michaël Csedrigh	Joannes Husznay	Joannes Husznay i	Basilius Loszkorich	
Makarria	Joannes Antalóczy	Joannes Antalóczy	Joannes Antalóczy	Joannes Antalóczy	Joannes Antalóczy Michaël Mátyás h	Joannes Antalóczy s Joannes Pávlisinecz	Medvigy Ödön Pávlisinecz János
Bártháza	Andreas Glagola	Andreas Glagola	Andreas Glagola	Andreas Glagola	Andreas Glagola	Andreas Glagola	Glagola András
Makkos- Jánosi	Joannes Dzurovcsik	Basilius Rohács	Basilius Rohács	Basilius Rohács	Basilius Rohács	Basilius Rohács	Hrabúcsák János
Balazsér	vacant	Dankó Mátyás	Basilius Gyulay i	Leviczky Géza i	Michaël Brascsajko t		Bráscsajkó Mihály
Nagy-Bégány		Michaël Verbó	Michaël Verbó	vacant	Joannes Csopey t	Joannes Hornyák	Hornyák János
Kis-Álmás	Basilius Csopey	Basilius Csopey	Basilius Csopey	Basilius Csopey	Basilius Csopey	Michaël Petreczky	Petreczky Mihály
Nagy-Álmás	vacant	Andreas Tegza	Andreas Tegza	Andreas Tegza	Andreas Tegza	Joannes Csopey s	Csopey János
Nagy- Leányfalva	Demetrius Biczko	Demetrius Biceko	Joannes Puha i	Michaël Hegedüs i	Michaël Hegedüs	Andreas Tegze	Hrancsák György
Fogarás	Joannes Glagola	Joannes Glagola	Joannes Glagola	Joannes Glagola	Joannes Glagola	Michaël Hegedüs	Hegedüs Mihály
Pisztraháza	Alexius Kacsur	Alexius Kacsur	Alexius Kacsur	Alexius Kacsur	Michaël Petreczky		

⁷⁵⁰ t = csak tanító, é = csak éneklész, vagy (k = csak kántor), i = ideiglenes, s = segédtanító, h = helyettes, id = idősb, ifj = ifjabb.

Ahol két név szerepel, ott az első a kántor, a második a tanító, a további nevek tanítók. Ahol üresen van a rubrika, ott nem jegyeztek be tanítót, vagy kihúzták.

2. Borzsovai kerület

Egyház- község	1874	1876	1878	1881	1883	1885/86	1887/88
Bilke	Basilius Csopey	Basilius Csopey	Basilius Csopey	Basilius Csopey	Basilius Csopey	Antonius Zékány Joannes Hrabüvesák	Zékány Antal Suszta Theodor
Cserhalom (Dubróvka)	Kurucz Ignác	Kurucz Ignác	vacant	Andreas Tegza	Andreas Tegza	Basilius Szadváry s Michaël Kudron	Szadváry Bazil
(Ugocsa)- Rosztoka	Demetrius Biczko	Demetrius Biczko	Demetrius Biczko	Demetrius Biceko	Joannes Puha i	Basilius Suszta	Suszta Bazil
Iloncza	Joannes Orincsay	vacant	Joannes Glagola	Joannes Glagola	Joannes Glagola	Andreas Petráskó	Petráskó András
Ilosva	Alexius Kacsur	Alexius Kacsur	Alexius Kacsur	Alexius Kacsur	Alexius Kacsur	Joannes Lichtej	Lichtej János
Bród	Zékán Dénes Suszta Michaël Bokotej Cyrill	Zékán Dénes Suszta Michaël Bokotej Cyrill	Zékán Dénes Suszta Michaël	Zékán Dénes Suszta Michaël	Zékán Dénes Suszta Michaël	Andreas Dzsugán i	Dzsugán András
Kisfalud	Basilius Szadváry	Basilius Szadváry	Basilius Szadváry	Basilius Szadváry	Basilius Szadváry	Georgius Hrancsák	Szepesy Sándor
Miszticze	id. Joannes Pávuk	id. Joannes Pávuk	id. Joannes Pávuk	Cyrill Bokotej i	Cyrill Bokotej i	Sylvester Lupes i	Dobra Dénes
Lukova	Andreas Petráskó	Andreas Petráskó	Andreas Petráskó	Andreas Petráskó	Andreas Petráskó	Theodorus Bikszej i	Bikszej Tódor
Novoszelincza	Basilius Manajló	Basilius Manajló	Joannes Lichtej	Joannes Lichtej	Joannes Lichtej	Josephus Markovics	Markovics József
Polyánka	Andreas Balogh	Andreas Balogh	Andreas Balogh	Basilius Petreczky	Basilius Petreczky	Antonius Pávuk i	Pávuk Antal
Felső- Karaszló	Antonius Lipcey	Antonius Lipcey	Cyrill Bokotej	Josephus Leszjo	Georgius Hrancsák i	Joannes Drohobeczky	Jacina Mihály
Szajkófalva	Románecz Lukács	Dobra Dénes	Dobra Dénes	Dobra Dénes	Dobra Dénes	Andreas Csepák	Csepák András

3. Bubuliskai esperesi kerület

Egyházközség	1874	1876	1878	1881	1883	1885/86	1887/88
(Bereg)-Rákos	cantor: vacant Dénes Grigásy	Elias Medvigy Dénes Grigásy	Elias Medvigy Theodorus Matyola	Elias Medvigy Grigássy Dénes	Elias Medvigy Grigássy Dénes	Elias Medvigy Alexius Balázs	Medvigy Illés
Lauka	Joannes Dankó	vacant	Joannes Tóth i	Joannes Tóth i	Joannes Tóth i	Joannes Tóth i	Tóth János i
Bubuliska	Joannes Petreczky	Joannes Petreczky	Joannes Petreczky	Joannes Petreczky	Joannes Petreczky	Joannes Petreczky	Popovics János
Szerencsfalva	Joannes Bumbák	Joannes Bumbák	Joannes Bumbák	Joannes Bumbák	Joannes Bumbák	Joannes Bumbák i	Lizák János i
Ignécz	Andreas Tóth docens: vacant	Andreas Tóth Basilius Lipeczky	Joannes Tóth Pazuchánics Ágoston	Joannes Pávuk Joannes Szmocskó	Joannes Pávuk Joannes Szmocskó i	Joannes Pávuk s	Pávuk János Homa János
Cserlenó	Joannes Pazuchánics	Joannes Pazuchánics	Joannes Pazuchánics	Joannes Pazuchánics	Joannes Pazuchánics	Joannes Pazuchánics	Pazuchánics János
Kajdanó	Georgius Sváb	Georgius Sváb	Georgius Sváb	Georgius Sváb Joannes Biczko	Georgius Sváb Michaël Jaczin i	Alexander Bereznják	Orosz Mihály
Kálnik (1894- től Bereg- Sárrét)	Joannes Román	Joannes Román	Joannes Román	Joannes Román	Timóth Tyuch	Timóth Tyuch	Tyuch Timót
Kuzmina (1894-től Bereg-Szilvás)	Paulus Fotul	Paulus Fotul	Paulus Fotul	Paulus Fotul	Paulus Fotul	Paulus Fotul	Fotul Pál it.
Kucsava	vacant	Elias Pircsák i	Basilius Lizák i	Basilius Lizák i	Basilius Lisák i	Basilius Lisák i	Lisák Bazil i
Nagy- Mogyorós	Michaël Zizics i	vacant	Andreas Potory i	Joannes Roskovics	Joannes Roskovics Basilius Szuchán	Izay Cirill s	Izay Cirill
Kis-Mogyorós	vacant		Georgius Jaczina i	Georgius Jaczina i	Georgius Jaczina i	Joannes Petách int.	Petách János i
Patkanyócz	Joannes Bumbák i	Joannes Bumbák i	Basilius Volosin i	Theodorus Lukács	Theodorus Lukács	Theodorus Lukács	Lukács Tódor
Medvegyócz	Basilius Koczáka	Basilius Koczáka	Joannes Molnár i	Joannes Molnár i	Joannes Molnár i	Joannes Molnár i	Molnár János i
Skuratócz (Bereg- Halmos)			Michaël Mocsárko i	Michaël Mocsárko i			
Ruszkócz	Joannes Hornyák	Joannes Hornyák	Joannes Hornyák	Andreas Hornyák	Andreas Hornyák i	Andreas Hornyák s	Hornyák András
Benedike	Basilius Volosin	Basilius Volosin	Joannes Bumbák i	Joannes Bumbák i	Michaël Simon	Georgius Jaczina i s Alexander Szepesy	Jaczina György i s Dolgos Mihály
Zsukó	Demetrius Szkiba	Demetrius Szkiba	Demetrius Szkiba	Demetrius Szkiba	Demetrius Szkiba	Demetrius Szkiba i	Szkiba Demeter i
Csapóczka	vacant	Volkay Bertalan i	Volkay Bertalan	Volkay Bertalan i	Volkay Bertalan i	Volkay Bertalan i	Volkay Bertalan i
Hribócz (Gombás)	Gregorius Kurucz	Gregorius Kurucz	Georgius Kurucz	Georgius Kurucz	Georgius Kurucz	Georgius Kurucz	Kurucz György i
Nagy-Lohó (Bereg- Szöllös)	Michaël Petreczky	Michaël Petreczky	Michaël Petreczky	Michaël Petreczky	Terentyák Márton i	Terentyák Márton h	Terentyák Márton

4. Krajnyai kerület

Egyház- község	1874	1876	1878	1881	1883	1885/86	1887/88
Nagy- Ábránka	Mihovics Michaël	Mihovics Michaël	Mihovics Michaël	Mihovics Michaël	Mihovics Joannes	Mihovics Joannes	Mihovics János i
Kis- Ábránka	Iváncsó Paulus	Iváncsó Georgius	Iváncsó Georgius	Iváncsó Georgius	Iváncsó Georgius	Iváncsó Georgius	Iváncsó György i
Ivaskófalva	Deskó Michaël	Deskó Michaël	Deskó Basilius	üresedésben	Iványó Joannes i	Iványó Joannes i	Iványó János i
Krajnya- Mártinka	Szinetár Basilius	Szinetár Basilius	Szinetárj Basilius	Kövér Basilius i	Kövér Basilius i	Dankó Mátyás i	
Drága- Bártfalva	Iváncsó Basilius	Iváncsó Basilius	Kaszárda Georgius	Kaszárda Georgius	Kaszárda Georgius	Kaszárda Georgius	Kaszárda György
Fekete- Patak	Iváncsó Demetrius	Iváncsó Demetrius	Dankó Mátyás	Dankó Mátyás	Dankó Mátyás	Susza Theodorus h	Sztegura Simon
Oláh- Csertész	Turjanicza Gregorius	Turjanicza Gregorius	ifj. Tegze Michaël	ifj. Tegze Michaël	Tegze Michaël	Tegze Michaël	Turjanicza János
Hátmeg	Manajló Basilius	Manajló Basilius	Manajló Basilius	Manajló Basilius	Manajló Basilius	Kövér Basilius	Kövér Bazil
Maszárfalva		Tegze Michaël	id. Tegze Michaël	id. Tegze Michaël	id. Tegze Michaël, Gorzó Oreszt s	Tegze Michaël	Tegze András
Tökés	Drohobeczky Basilius	Drohobeczky Basilius	Drohobeczky Basilius	Drohobeczky Joannes int.	Drohobeczky Joannes	Cicey Joannes i	Cicey János
Deskófalva	ifj. Deskó Basilius	ifj. Deskó Basilius	ifj. Iváncsó Basilius	ifj. Iváncsó Basilius	ifj. Iváncsó Basilius	Iváncso Basilius	Iváncso Bazil
Závidfalva	Meskó Joannes	Meskó Joannes	id. Meskó Joannes	id. Meskó Joannes	id. Meskó Joannes	Meskó Joannes Muska Simon s	
Árdánháza ⁷⁵¹	Matyola Theodorus	Matyola Theodorus	Iváncsó Basilius	Iváncsó Basilius	Iváncsó Basilius Dobra Antonius h	Iváncsó Basilius	Iváncsó Bazil
Medencze	Kobály Basilius	Kobály Basilius	Kobály Basilius	Kobály Basilius	Kobály Basilius	Kobály Basilius	Kobály Bazil
Nyires- falva	Sztankovics Stephanus	Sztankovics Stephanus	Sztankovics Stephanus	Óvszák Andreas	Óvszák Andreas	Ószák Andreas	Ószák András
Sarkad	Dankánics Basilius	Dankánics Basilius	Dankánics Michaël	Dankánics Michaël	Dankánics Michaël	Dankánics Michaël	Dankánics Mihály
Sztánfalva	Jaczkovics Antonius	Tótin Joannes	Tótin Joannes	Tótin Joannes	Tótin Joannes	Tótin Joannes	Hrancsák Pál i

⁷⁵¹ Az utolsó 5 község a Kis-Almási kerülethez csatolva 1885-től.

5. Munkácsi esperesi kerület

Egyház- község	1874	1876	1878	1881	1883	1885/86	1887/88
Gorond	Selesztay Joannes, tanító: üresedésben	Selesztay Joannes, Selesztay Andreas	Selesztay Andreas, Hornyák Andreas	Selesztay Andreas, Turok Antonius	Selesztay Andreas, Hrabücsák Joannes	Pazuchánics Georgius	Selesztay András, Pazuchánics György
Izsnéte	Málinics Josephus	Málinics Josephus	Popovics Michaël	Tarnay Theodorus	Tarnai Theodorus int.	Koszty Georgius	Koszty György
Iványi	Früstök Andreas, Bábilya Andreas	kántor: üresedésben, Tóth Joannes	Lipeczky Basilius	ifj. Lipeczky Basilius	Marczunyák Michaël	Marczunyák Michaël	Marczunyák Mihály
Klacsanó	Kárpinecz Miximiliánus	Kárpinecz Miximiliánus	Kárpinecz Miximiliánus	Kárpinecz Miximiliánus	Kárpinecz Miximiliánus		
Klyucsárka	Csóré Basilius	Csóré Basilius	Csóré Basilius	Andreaskó Joannes int.	Páczkán Michaël int.	Páczkán Michaël	Páczkán Mihály
Munkács	Medvigy Michaël, Petrovics Georgius id.	Medvigy Michaël, Kiss Gyula	Medvigy Michaël, Kiss Gyula	Medvigy Michaël, Kiss Gyula	Medvigy Michaël, Kiss Gyula	Kiss Gyula	Tóth János, Kiss Gyula
Váralja 1883-ban	Hrabócsák Joannes int.	Dóri Basilius int.	Husznay Basilius id. tanító	Orosz Michaël int.	Orosz Michaël int.		
Nagy- Lucska	Kabáczy Joannes, tanító: üresedésben	Kabáczy Joannes, tanító: Róthy Basilius	Kabáczy Joannes, Andreaskó Joannes	Kabáczy Joannes, Petrusz Joannes	Kabáczy Joannes, Petrusz Joannes, Pazuchánics Georgius, Pazuchánics Emil	I.o: Petma v. Petrua Joannes, II.o:Kabáczy Joannes, III.o: Czapáry Andreas, IV.o: Volenszky Katalin int.	Kabáczy János, Balázs Elek, Kabáczy Kornel, Capáry András, Volenszky Katalin
Oroszvégy	Popovics Joannes int.	Popovics Joannes	Popovics Joannes	Popovics Joannes	Popovics Joannes	Popovics Joannes	Petrecky János
Podhering	üresedésben	Háskó Joannes	Háskó Joannes	Háskó Joannes	Háskó Joannes	Háskó Joannes	Háskó János
Kustánfalva	Sztánkovics Michaël	Sztánkovics Michaël	Sztánkovics Michaël	Sztánkovics Michaël	Sztánkovics Michaël	Sztánkovics Joannes int.	Sztánkovics János
Sztrabicsó	Pák Alexander, Scsávniczky Georgius	Pák Alexander, Bábilya Andreas	Pák Alexander, Bábilya Andreas	Pák Alexander, Bábilya Andreas	Pák Alexander, Kabáczy Joannes		
Új- Dávidháza	Lipeczky Basilius, Dobé Michaël	Lipeczky Basilius, Dobé Michaël	Lipeczky Basilius, Dobé Michaël	Lipeczky Basilius id., Dobé Michaël	Lipeczky Basilius, Dobé Michaël, Czapáry Antonius	Czapáry Antonius, Homa Joannes	Czapáry Antal, Seregély Emilia
Ó- Dávidháza	Markovics Alexander	Markovics Alexander	Markovics Alexander	Markovics Alexander	Markovics Alexander	Markovics Alexander	Markovics Sándor

6. Szentmiklósi esperesi kerület

Egyház- község	1874	1876	1878	1881	1883	1885/86	1887/88
(Bereg)-Szent- Miklós	Leviczky Michaël	Fenczik Michaël	Fenczik Michaël	Fenczik Michaël	Fenczik Michaël	Fenczik Michaël	Fenczik Mihály
Igléncz	Dohánics Joannes	Dohánics Joannes	Dohánics Joannes	Petriczka Michaël	Petriczka Michaël	Petriczka Michaël	Petriczka Mihály
Alsó- Hrabónicza	Mucsicska Joannes	Mucsicska Joannes	Mucsicska Basilus	Mucsicska Basilus	Mucsitska Basilus	Mucsicska Basilus	Mucsicska Bazil
Dunkófalva	üresedésben	Koflanovics Basilus	Pap Joannes	üresedésben	Paszulyka Joannes	Paszulyka Joannes	Haszara János
Koczka- szállás	Koflanovics Joannes	Koflanovics Joannes	Koflanovics Joannes	Koflanovics Joannes	Koflanovics Joannes		
Felső- Viznicze	Tótin Joannes	Jaczkovics Andreas	Laszkay Alexander	Laskay Alexander	Laskái Alexander	Laskáj Alexander	Laskáy Sándor
Alsó-Viznicze	Koleszár Constantinu s	Koleszár Constantinu s	üresedésben	Koleszár Constantinu s	üresedésben	Volosin Basilus	Volosin Bazil
Léczfalva	üresedésben	Lambruch Georgius	Lambruch Georgius	Lambruch Georgius	Lambruch Georgius	Glagola Joannes	Glagola János
Papfalva	Lambruch Georgius	Szidor Basilus	Szidor Basilus	Szidor Basilus	Szidor Basilus	Csepa Georgius	Pávuk Bazil
Kutkafalva (Bábfalva, Bábakut)	Selyko Georgius	Selyko Georgius	Selyko Georgius	Selyko Georgius	Selyko Georgius	Selyko Georgius	Selyko György
Puznyák-falva	Medenczy Joannes	Medenczy Joannes	Medenczey Joannes	Medenczy Joannes	Medenczy Joannes	Medenczey Joannes	Medenczey János
Szidorfalva	Fedeles Joannes	Laskay Alexander	üresedésben	Csmós Procop	Csmósz Procopius	Katricz Michaël	Katricz Mihály
Fedeles-falva	Roskovics Joannes	Roskovics Joannes	Roskovics Joannes	Popovics Georgius	Popovics Georgius	Machlinecz Basilus	Machlinecz Bazil
Repede	Varvarinecz Joannes	üresedésben	Marinecz Demetrius	Marinecz Demetrius	Marinecz Demetrius	Marinecz Demetrius	Marinec Demeter
Bukovinka	Szidor Paulus	Szidor Paulus	Szidor Joannes	Szidor Joannes	Szidor Joannes	Szidor Joannes	Szidor János
Selesztó	Selesztay Michaël	Selesztay Michaël	Selesztay Michaël	Selesztay Michaël	Selesztay Michaël	Selesztay Michaël	Selesztay Mihály
Nagy-Bresztó (Ormód)	Rizák Andreas	Rizák Andreas	Rizák Andreas	Rizák Andreas	Rizák Andreas	Rizák Andreas	Rizák András
Dubina	Petriczkó Michaël	Petriczkó Michaël	Petriczkó Michaël	Dóhánics Joannes	Dóhánics Joannes	Dóhánics Joannes	Dóhánics János
Kölcsin	Zozulya Joannes	Zozulya Joannes	Zozulya Joannes	Zozulya Joannes	Zozulya Joannes	Zozulya Joannes	Zozulya János

7. Szolyvai esperesi kerület

Egyház-község	1874	1876	1878	1881	1883	1885/86	1887/88
Izvor	Szidor Joannes	Kalabiska Joannes	Kalabiska Joannes	Kalabiska Joannes	üresedésben	Kalabiska Joannes	Kalabiska György
Duszina	Mihovics Basilius	Mihovics Basilius	Mihovics Basilius	Mihovics Basilius	Mihovics Basilius	Iváncsó Petrus	Iváncsó Péter
Plávja	Zselyiznik Andreas	Zselyiznik Andreas	Zselyiznik Andreas	Zselyiznik Andreas	üresedésben	Fujáros Stephanus	Fujáros István
Roszos	Sipovits Andreas	Sipovits Andreas	Zselyiznik Basilius id.	Zselyiznik Basilius id.	Zselyiznik Basilius	Firczák Elias	Firczák Illés
Hánykovicza	Sesztak Joannes	Feninecz Joannes	Feninecz Joannes	Popovics Atanáz	Cziczey Basilius	Miszó Elias	Miszjó Illés
Nelipina (Hársfalva)	Galamb Theodorus	üres	Sztegura Georgius	Sztegura Georgius	Sztegura Georgius	Hrabár Eugenius	Tegze Mihály
Szászóka	Vaszkó Andreas	Vaszkó Andreas	Vaszka Andreas	Vaszkó Andreas	Vaszkó Andreas	Haszara Joannes	Paszulyka János
Holubina	Halega Joannes	Halega Joannes	Halega Joannes	Halega Joannes	Czimbolinecz Joannes	Czimbolinecz Joannes	Markovics Miklós
(Kis)-Mártonka	üresedésben	üresedésben	üresedésben	üresedésben	üresedésben	Legeza Carolus int.	Nagy-Tibavával
Nagy-Tibava	Teszlovics Joannes	Teszlovics Joannes	Jeszlovics Joannes	Jeszlovics Joannes	Teszlovics Joannes	Popovics Athanáz	Popovics Athanáz
Szolocsin	Artimovics Joannes	Artimovics Joannes	Artimovics Joannes	Artimovics Joannes	Artimovics Joannes	Artimovics Joannes	
Polena	Artimovics Basilius	Artimovics Basilius	Artimovics Basilius	Artimovics Basilius	Artimovics Basilius		Dub Bazil
Szolyva	Asztalos Georgius, Vaszko Joannes	Asztalos Joannes, Vaszko Joannes	Asztalos Joannes, Vaszko Joannes	Asztalos Joannes	Asztalos Joannes, Fencik Joannes	Asztalos Joannes	Asztalos János, st. Zavagyák Péter
Nagy-Bisztra	Ivaskovits Michaël	Ivaskovits Michaël	Iváskovics Michaël	Iváskovics Michaël	Iváskovics Michaël	Iváskovics Michaël	Csubirka Bazil
Szuszkó (Bánya-falva)	Desko Basilius	üresedésben	Seszták Joannes	Seszták Joannes	Seszták Joannes	Puha Joannes	Puha János
Pászika	Sztankovics Georgius	Sztankovics Gregorius	Sztankovics Gregorius	Sztankovics Gregorius	Sztankovics Gregorius	Pazuchánics Basilius	
Ploszkó (Dombos-telek)	Kalabiska Joannes	Teszlovics Joannes	Jeszlovics Joannes	Teszlovics Joannes	Teszlovics Joannes	Teszlovics Joannes	Hodinec Mihály
Sztrojna (1888/9-től Malmos)	Fotul Michaël	Fotul Michaël	Iváncso Stephanus	Iváncso Stephanus	Iváncso Stephanus	Papp Joannes	Papp János

8. Vereckei esperesi kerület

Egyházközség	1874	1876	1878	1881	1883	1885/86	1887/88
Alsó-Vereckze	Haszara Michaël, Gojdics Georgius	Kurách Paulus, tanító: üresedésben	Kurách Paulus	Kurach Paulus	Kurác Paulus	Boksay Joannes	Hrabár Jenő
Bukócz	Vladimir Basilius	Vladimir Basilius	Vladimir Basilius	üresedésben	Mógis Paulus	Mógis Paulus	Mógis Pál
Perekreszna	Grigásy Michaël	Grigásy Michaël	Grigásy Michaël	Grigásy Michaël	Grigásy Michaël	Rájcsinecz Joannes	Mocsárkó Mihály
Felső-Kis-Bisztra	üresedésben	Matola Theodorus	Matola Theodorus	Matola Theodorus	Ripics Joannes	Hvozdok Elias	Bihán Mihály
Tisova	Loput Joannes	Loput Joannes	Loput Joannes	Loput Joannes	Hvozdok Elias	Ripics Joannes	Matola János
Miskarevicza	Durnevics Basilius	Durnevics Basilius	Durnevics Basilius	Durnevits Petrus	üresedésben	Matola Joannes	Hvozdák Illés
Laturka	Vladimir Joannes	Bereghy Joannes	Timkovits Joannes	Timkovics Joannes	Timkovics Joannes	Bóbita Petrus	Bóbita Péter
Serbócz	Mocsárko Michaël	Mocsárko Michaël	Bihun Michaël	Bihun Michaël	Bihun Michaël	Bihán Michaël	
Zsdenyova	Vladimir Andreas	Vladimir Andreas	Vladimir Andreas	Duzsár Alexander	Duzsár Alexander	nincs betöltve	kihúzza
Nagy-Rosztoka	Sztauróvszk y Petrus	Sztavróvszk y Petrus	Sztegura Simeon	Sztegura Simeon	üresedésben	Dubb Basilius	
Zavatka (1888/9-től Rákóczi- szállás)	Taczák Petrus	Jaczák Petrus	Taczák Petrus		Taczák Petrus	Taczák Petrus	Tacák Péter
Felső-Vereckze ⁷⁵²	Loput Alexius	Loput Alexius	Loput Alexius	Loput Alexius	Loput Alexius	Leszó Andreas	Lopot Elek
Timsor	üresedésben	Zininetz Theodorus	Zininecz Theodorus	Zininecz Theodorus	Zininecz Theodorus	Zeninecz Theodorus	Zeninecz Fedor
Zágyilszka	Vladimir Basilius	Vladimir Basilius	Vladimir Basilius	Vladimir Basilius	Vladimir Basilius	Vladimir Basilius	Vladimir Bazil
Nagy-Ábránka	Kurach Michaël	Pendzely Theodorus	Pindzely Theodorus	Pindzely Theodorus	Pindzely Theodorus	Pindzely Theodorus	Pindzely Tódor
Volócz	Marinecz Georgius	Marinecz Georgius	Dóri Basilius	Dóri Basilius	Dóri Basilius	Hodinecz Michaël	Teszlovics János
Kánora	Magyar Theodorus	Magyar Theodorus	Magyar Theodorus	Magyar Theodorus	Magyar Theodorus	Magyar Theodorus	Magyar Tódor
Hukliva	Magyar Georgius	Magyar Georgius	Sztegura Georgius	Sztegura Georgius	Sztegura Georgius	Timkovics Joannes	Timkovics János
Talamás (Zúgó)	Timkovics Joannes	Timkovics Joannes	Paulisin Georgius	Paulisin Georgius	Paulisin Georgius	Pávlisin Georgius	Pávlisin György
Pudpodóc (Vezérszállás)	Hodinecz Michaël	Hodinecz Michaël	Hodinecz Michaël	Hodinetz Michaël	Hodinecz Michaël	Dóré Basilius	Dóré Bazil
Szkatárszka (Kis-Szolyva)	Ihnájsz Theodorus	Ihnájsz Theodorus	Ihnászj Theodorus	Ihnászj Theodorus	Ihnászj Theodorus	Ihnájsz Theodorus	Ripics János
Verbjás (Verebes)	Pindzely Michaël	Pindzely Michaël	Pindzely Michaël	Pindzely Michaël	Pindzely Michaël	nincs betöltve	Tóth György

⁷⁵² 1883 után a táblázat 13 utolsó településéből megalakították a Volóczy esperesi kerületet.